
ҒОЯЛАР ФАЛСАҒАСИ

тажрибавий қўлланма

УДК:1

ББК 87.22

Н18

Назаров, Қиёмиддин.

Ғоялар фалсафаси/Назаров Қ. ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. ЎзР Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси. -Т.. Akademiya, 2011.

ISBN 978-9943-300-89-7

УДК 1

ББК 87.22

Илмий муҳаррир: фалсафа фанлари доктори, профессор Х. О. Шайхова

Тақризчилар: педагогика фанлари доктори, профессор М. Қуронов
социология фанлари доктори, профессор А. Холбеков

Мустақил ривожланиш йўлидан бораётган халқимиз тараққиётининг ғоявий тамойилларини, Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги ғояларига садоқат туйғуларини шакллантиришга ёрдам берадиган мавзуларни ўрганиш “Ғоялар фалсафаси” фаннинг мазмун-моҳиятини белгилайди.

Мазкур фан доирасида “ғоя” ва “мафкура” тушунчалари, уларнинг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш хусусиятлари, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, аҳоли, айниқса, ёшлар қалби ва онгида бузғунчи ҳамда вайронкор ғояларга нисбатан огоҳлик ва ҳушёрлик хусусиятлари шаклланиши билан боғлиқ масалалар ўрганилади.

Қўлланма Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимидаги 5141500 – “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” бўйича магистратура ва бакалаврият босқичи талабалари учун тайёрланган.

Ушбу китоб мазкур фан ҳақидаги дастлабки қўлланма, шу соҳадаги илк тажрибалардан бири. Уни келажакда тўлдирилган ва янада бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз: Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шоҳқўчаси - 45, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. Телефон: 239-89-00; Тошкент шаҳри, “Ёшлар шахарчаси”, ЎзМУ Фалсафа факультети. Телефон: 246-67-72. •

ISBN 978-9943-300-89-7

© Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси, 2011.

Кириш

“Гоялар фалсафаси” мустақиллик йилларида ўрганиш имкони очилган фанлардан биридир. Мазкур фаннинг мақсади эзгу гоялар ва соғлом мафкурадан маҳрум бирон-бир жамиятнинг узоққа бора олмаслигини, ҳар қандай миллат ва жамият ўз тараққиётининг гоявий-мафкуравий тамойилларини белгилаб олиши зарурлиги ижтимоий жараёнларнинг муқаррар қонунияти эканлигини ёшларнинг қалби ва онгига сингдиришдан иборат.

Бугунги кунда ўз олдига янги ҳаёт барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш каби эзгу мақсадларни қўйган халқимиз тараққиётнинг бошқа соҳалари каби гоявий тамойилларини ҳам аниқ белгилаб олди. Бу эса, ўз навбатида, Президент Ислом Каримовнинг “Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар”, деган фикрининг ҳаққонийлигини исботлайди. Биз ушбу ҳаёт ҳақиқатини аҳоли, айниқса, ёшлар қалби ва онгига сингдиришимиз лозим. Бу борада “Миллий гоя, маънавият ва ҳуқуқ асослари” мутахассислиги, у билан боғлиқ илм соҳалари қатори “Гоялар фалсафаси” ўқув фанининг таълим тизимига жорий этилиши муҳим воқеа бўлди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳозирги замон илм-фанида “Гоялар фалсафаси”ни фан сифатида тавсифлаш, унга хос қонун ва категориялар, тушунча ва тамойилларни умумий тизимга келтириш билан боғлиқ назария ҳамда амалиёт масалалари Президент Ислом Каримовнинг асарлари, айниқса, «Юксак маънавият, – энгилмас куч» китоби чоп этилиши натижасида ҳал қилинди¹. Ушбу асарлар туфайли гоялар фалсафасининг қонунлари, категория ва тушунчаларининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари ва ўзига хос хусусиятларини муайян фанга хос умумий тизим сифатида тавсифлаш учун назарий-методологик мезонлар яратилди. Кейинги йилларда Президентимиз асарлари асосида “Маънави-

Каримов И.А. Юксак маънавият — энгилмас куч. –Т.. «Маънавият», 2008. –176 б.

ят асослари”, “Миллий истиқлол ғояси” йўналишларида кўплаб китоб ва рисолалар, дарслик ва қўлланмалар чоп этилди.

Юртбошимиз томонидан асослаб берилган мазкур йўналишдаги фанлар қатори “Ғоялар фалсафаси” ўқув курсини ўрганиш ва ўргатишда қуйидагилар муҳим аҳамият касб этади:

– мустақиллик биз учун энг олий қадрият, уни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз эканини ёшларнинг қалби ва онгига синдириш;

– ёшларда ғоялар ўз маъно-моҳиятига кўра бунёдкор ёки вайронкор бўлиши, уларнинг халқлар ва давлатлар тараққиётига таъсири, ҳозирги замоннинг мафкуравий манзараси, бузғунчи ғояларнинг таъсиридан ҳушёр ва огоҳ бўлиш шартлари ҳамда мезонлари ҳақидаги ҳаётий ва ҳаққоний тасаввурларни шакллантириш;

– ўқув машғулотларини олиб боришда ўқувчи ва талабаларнинг ёши, тафаккури, дунёкараши ва қизиқишларини ҳисобга олиш, таълим-тарбиянинг илғор, таъсирчан воситаларидан, замонавий ўқитиш технологияси имкониятларидан кенг фойдаланиш;

– айрим тушунчаларни ҳаддан зиёд соддалаштириш, таълимнинг эскича услуб ва тамойилларини қўллаш натижасида фаннинг кадрсизланишига йўл қўймаслик;

– таълим жараёнида тазйиқ ўтказмасдан маърифий асосда иш тутиш, ёшларнинг мустақил ва эркин фикрлаш, баҳс-мунозара юритиш кўникмаларини ошириш.

Булардан ташқари, ғоялар фалсафасининг мазмун-моҳиятини тушунтиришда ўқитувчи ва тингловчилар орасида ўзаро ҳамфикрлик ҳамда ҳамкорлик муҳитини шакллантириш, мавзуларнинг тушунча ва тамойилларини шарҳлашда ҳаётий мисоллар, бугунги дунёда рўй бераётган воқеалар таҳлилидан, матбуот материалларидан кенг фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки, ҳар қандай китоб, дарслик ва қўлланма бирон-бир соҳада тўпланган тажриба ҳамда билимлар йиғиндиси, уларнинг муайян маънодаги инъикосидир. Юртимизда мустақиллик йилларида бошқа соҳалар каби, ғоя ва мафкура йўналишидаги билимлар ривожини масалаларига алоҳида эътибор қаратилди, кўплаб китоб ва рисолалар, ўқув адабиётлари яратилди. Гарчанд “Ғоялар фалсафаси” мавзуида қўлланма ва дарслик бўйича ҳалигача тайёр андоза бўлмаса-да, шу йўналишда тўпланган назарий манбалар ва амалий тажрибанинг муҳим аҳамиятга эгаллиги шубҳасиз. Бу борада катор мутахассис ва тадқиқотчиларнинг асарлари ҳамда изланишларини алоҳида қайд этиш лозим.

Шу маънода, ушбу китобни тайёрлашда “Маънавият асослари” ва “Миллий истиқлол ғояси” йўналишидаги илмий манбаларнинг муайян мавзуларга мос жойларидан фойдаланилганини эътироф этиш ва уларнинг муаллифларига миннатдорчилик билдириш жоиз, деб ҳисоблаймиз. Ўз навбатида, мазкур қўлланма “Ғоялар фалсафаси” мавзуидаги илк тажрибалардан бири эканлиги, унда баъзи маромга етмаган ва баҳсталаб жойлари бўлиши мумкинлиги, китобни қайта ишлаш ва янада такомиллаштириш имкони борлигини ҳисобга олган ҳолда, у ҳақдаги фикр-мулоҳазаларни нашриёт ёки муаллифга юборишингизни сўраймиз.

1-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг мазмун-моҳияти, шаклланиши ва такомил босқичлари

1-мавзу. Ғоялар фалсафаси фанининг мавзулари, мақсади ва вазифалари

Ҳар қандай фаннинг муайян билимлар тизими сифатидаги ўзига хос мавзулари, тушунчалари, қонун ва категориялари бўлади. Уларнинг барчаси мазкур фан ўрганадиган соҳанинг ўзига хос хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ. Биз ўрганишга киришаётган “Ғоялар фалсафаси” фани ҳам бундан мустасно эмас, яъни унинг ўз предмети, қонун ва категориялари, мақсад ва вазифалари бор.

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, собиқ иттифок даврида ғоялар дунёси, унинг ўзига хос қонуниятлари, уларнинг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрни ҳамда аҳамиятини ўрганувчи алоҳида фан йўқ эди. Ҳатто, шу соҳа мутахассисларини, яъни фалсафа бўйича кадрлар тайёрлайдиган университетларда ҳам бу борадаги мавзулар муайян фаннинг асосини ташкил этадиган илмий тизим сифатида ўқитилмас эди. Бунинг асосий сабабларини қатор омиллар билан изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, ўша давр мафкураси тараққиётнинг асосий қонуниятларини тўғри тушунтириб берадиган яккаю ягона таълимот, деган сохта ақида мутлақ ҳақиқат сифатида эътироф этилар эди. Оқибатда бу соҳадаги мутахассисларда мазкур мафкуранинг асосларини атрофлича ва чуқур ўрганса бас, деган қараш ҳукмрон бўлиб қолган эди. Айнан ана шундай қараш умуминсоний аҳамиятга молик бўлган ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги фан — “Идеология”нинг ўрганилмаслигига олиб келди. Умуман, собиқ иттифок даврида социология, культурология, политология каби фанлар ҳам умуминсоний тамойиллар асосида ўқитилмас, аксиология, конфликтология, акмеология, геополитика тўғрисида етарли маълумотлар берилмас эди.

Иккинчидан, ғоялар ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни эгаллаш ушбу соҳанинг ўз қонуниятлари ҳамда амал қилиш тамойиллари борлигини яққол кўрсатиб қўйган бўлур эди. Бу эса,

табий равишда, мазкур йўналишда пайдо бўлган назария ва таълимотларнинг мазмун-моҳияти, қандай мақсадларга қаратилгани, кимларга хизмат қилиши тўғрисидаги аниқ тасаввур ва тушунчаларни шакллантирар эди. Бинобарин, бу — жамият тараққиётида антогонистик зиддиятларни мутлақлаштириш, инсониятнинг бир қисмини синфлар тарзида йўқ қилиб юбориш, қолган қисмининг устидан эса диктатура ўрнатиш орқали дунёнинг хаёлий жаннати — коммунизм қуришни тарғиб қиладиган сохта таълимотнинг асл қиёфасини ошкор қилиб қўяр эди.

Учинчидан, собиқ шўро даврида бу соҳадаги мутахассисларнинг онги ва дунёқарашини умуминсоний тамойиллар, қонунқоидалар билан эмас, балки тоталитар мафкура ва мустабид тузумнинг мақсадлари йўлида шакллантиришга хизмат қиладиган баъзи “фан”лар ўйлаб топилди ва таълим тизимига киритилди. Масалан, олий ўқув юртларининг файласуф, социолог каби мутахассисларни тайёрлайдиган бўлимларида “Буржуа фалсафасини танқид”, “Ҳозирги замон Фарб социологиясини танқид” каби ўқув курслари ўқитилар эди. “Илмий коммунизм”, “Илмий атеизм” бўйича дарс олиб бориш барча олий ўқув муассасаларидаги таълим тизимининг таркибий қисми эди. Мустақилликка эришганимиздан кейин аҳвол тубдан ўзгарди, ижтимоий фанларнинг замонга мос янги тизими шаклланди.

Биз ўрганишга киришаётган “Ғоялар фалсафаси” ўқув фани ўзининг категориялари, тушунча ва қонуниятлари, мақсад ва вазифаларига эга. “Ғоя” ва “мафкура” тушунчалари, уларнинг халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, миллий истиқлол ғоясининг шаклланиш қонуниятлари, намоён бўлиш хусусиятлари, уни халқимиз қалби ва онгига сингдириш йўллари ва усуллари **ушбу фаннинг асосий мавзуларини** белгилайди.

“Ғоялар фалсафаси”нинг тушунчалари, категориялари ва тамойиллари бир бутун, яхлит тизим шаклида намоён бўлади. Уларни фуқароларимиз қалби ва онгига сингдириш усуллари, омиллари ва воситалари ҳам ана шу тизимнинг таркибий қисми бўлиб, фаннинг асосий тушунча ва категориялари қаторида ўрганилади. “Ғоя”, “бунёдкор ғоялар”, “вайронкор ғоялар”, “ғоявийлик”, “ғоясизлик”, “ғоявий тамойиллар”, “ғоялар тизими”, “ғоявий тарбия”, “мафкура”, “мафкуравий тизим”, “мафкуравий жараёнлар”, “мафкуравий фаолият”, “мафкуравий полигон”, “мафкуравий иммунитет”, “мафкуравий профилактика” ва бошқалар ана шу фан ўрганадиган ту-

щунча ҳамда категориялар сирасига киради. Шу билан бирга, бу фанни ўрганиш жараёнида ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонуни, ҳар қандай жамиятнинг ўзига хос ғоявий тизими ва тамойиллари бўлиши шартлиги, унинг ижтимоий тузилишига мос келадиган мафкуравий ҳимоя тизимини яратиши зарурлиги тўғрисидаги қонун-қоидаларнинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятларини билиб олиш мумкин.

• **“Ғоялар фалсафаси”** фани, аввало, ғоя ва мафкураларнинг тарихи ҳамда фалсафий илдилари ҳақида чуқур билим беришга қаратилган. Бу, ўз навбатида, ушбу тушунчаларнинг мазмунини, уларнинг бунёдкорлик ва вайронкорлик хусусиятлари, инсоният тараққиёти учун ижобий ёки салбий аҳамият касб этиши, миллий истиқлол ғоясининг бунёдкорлик моҳияти, мустақилликни энг муқаддас қадрият сифатида асраб-авайлаш ҳар биримизнинг олижаноб бурчимиз эканини англашга ёрдам беради.

Ушбу фан “ғоя”, “мафкура” тушунчаларини қай тарзда ва қандай йўналишда ўрганади? Маълумки, одамзод яратган маънавий бойликлар орасида ғоялар соҳасида тўпланган билимлар муҳим ўринлардан бирини эгаллайди. Дунёнинг буюк донишмандлари, юксак тафаккур соҳиблари юрти ҳамда халқининг орзу ва мақсадларини ўз ғоялари, назария ва таълимотлари мисолида ифода этганлар. Улар жамият фаровонлиги ва миллат равнақи учун хизмат қиладиган юксак ғояларни яратганлар. Бу ғояларнинг халқни улуғ мақсадларга етакловчи байроқ сифатида намоён бўлиши ва муайян давр мафкураси учун асосга айланиши инсоният тараққиётида катта аҳамият касб этган.

Ғоялар тўғрисидаги билимларга инсоният тарихининг энг қадимий даврларидан бошлаб катта эътибор берилган. Бу атаманинг мазмун-моҳияти Ғарб мамлакатларида “идея” тушунчаси орқали ифодаланади. “Идея” грек тилидаги “*idea*” сўзидан олинган бўлиб, қадимда у “образ”, “ташқи кўриниш” деган маъноларни англатган.

“Ғоялар фалсафаси” ва тарихида ғоя ҳамда мафкураларнинг инсон, жамият, давлатлар тақдирига таъсири масалалари ҳам ўрганилади. Кўпгина мутахассисларнинг фикрича, қадимги дунёда “ғоя” ва “мафкура” тушунчалари қарийб бир хил маънода ишлатилган. Бунда асосан ушбу тушунчаларнинг инсон дунёқараши ва эътиқодини шакллантиришдаги ўрни ҳамда аҳамиятига кўпроқ эътибор берилган. Масалан, ҳозирги диншуносликда диннинг илк шакллари деб талқин қилинадиган “анемизм”, “тотемизм”, “фетишизм” каби оқимлар талқини мисолида бу ҳол яққол

кўзга ташланиб туради. Уларнинг ҳар бири муайян ғояга ишонч ва эътиқод ҳамда уларни бир қадар мутлақлаштириш натижасида дунёга келган. Улар ўз даврида уруғ ёки қабилани, эл ёки элатни бирлаштириш, уларнинг дунёқарашини маънавий тартибга солиш ва мувофиқлаштириш учун мезон бўлиб хизмат қилган. Айнан ана шу маънодагина уларни мафкура вазифасини бажарган диний эътиқод шакллари дейиш мумкин.

Кейинчалик “ғоя”, “мафкура” тушунчаларининг мазмуни ва кўлами кенгайиб борган. Катта-катта ҳудудларда яшайдиган халқларни бирлаштирган ғоя ва мафкуралар пайдо бўлган. Улар бу ҳудудларда яшаётган кишилар ҳаётида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. Аждодларимизнинг бундан қарийб уч минг йил илгариги қарашлари, ғоялари ва эътиқодини акс эттирувчи манба — “Авесто” китоби мисолида буни яққол кўриш мумкин.

“Ғоялар фалсафаси” фани фақат ғоя ва мафкуралар тарихи билан кифояланмайди. Бутунги дунёнинг мафкуравий манзараси, муайян ғоя ва мафкураларнинг ундаги ўрни, аҳамияти каби масалалар ҳам ушбу фanning асосий мавзулари қаторига киради. Бу борада Президентимиз Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрлари муҳим аҳамиятга эга. “Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлиги, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар”

Мазкур дастурий хулоса “Ғоялар фалсафаси” ўқув фанининг асосий мавзуларини белгилайди, бу борада қатор масалаларга эътибор қаратиш лозимлигини кўрсатади. Аввало, “Ҳозирги даврнинг ғоявий манзараси қандай?”, “Бутунги дунёда қайси мафкуралар устувор бўлмоқда?” деган масалаларнинг моҳиятини тушуниш ниҳоятда муҳим. Президентимиз қайта-қайта уқтиргани каби, XX аср — дунёда ғоявий қарама-қаршилиқлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам хавфлироқ бўлиб бораётган аср эди. XXI асрнинг бошлари ҳам бундан мустасно эмас.

“Ғоялар фалсафаси” фани мавзулари қаторида ҳозирги кунда жаҳон тараққиётининг муҳим хусусиятларидан бирига айланаётган кенг миқёсли интеграция ва глобаллашув жараёнларини ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарур. Бу жараёнлар ва фан-техника

Каримов И.А. “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласидаги сўз боши. –Т.. “Ўзбекистон”, 2000. 3-бет.

ҳамда ахборот технологиясининг бекиёс ривожланиши гоъвий-мафкуравий соҳага жиддий таъсир кўрсатмоқда. Бугунги дунёдаги турли давлатларнинг бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган геостратегик мақсадлари ва сиёсатини ўрганиш ҳам инсон камолоти учун муҳим масалага айланиб бормоқда.

Геостратегик манфаатларни ифода этишнинг усул ва воситалари кўп. Булар орасида инсон онги ва қалби учун кураш етакчи омилга айланиб бормоқда. Жаҳон ҳамжамияти халқаро муносабатлар соҳасида демократия, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик тамойилларини қарор топтиришга ҳаракат қилмоқда. Бундай шароитда зўравонлик қилиш, ҳарбий куч ишлатиш ва ҳатто иқтисодий исканжага олиш қатъий қораланиши аниқ. Ўз ғаразли мақсадларига етишиш қасдида юрган кучлар бу ҳолатда, асосан, мафкуравий қуролдан фойдаланмоқда. Шу маънода, “Ғоялар фалсафаси”нинг асосий тушунча ва тамойилларини ўрганиш жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар кескин тус олаётганини, бу борадаги мақсад-муддаоларни аниқроқ англаб олиш имконини беради. Бундай уринишлар, аввало, ҳар бир мустақил жамиятнинг ўз миллий ғоя ва мафкураси бўлишини тақозо этмоқда. Зеро, ҳозирги пайтда кимнинг ғояси кучли, мафкураси ҳаётий бўлса — ўша ғалаба қозонади. Бу — инсониятнинг XX аср тарихидан келиб чиқадиган муҳим ҳулосалардан бири.

Марказий Осиё минтақасидаги мафкуравий жараёнлар ҳам “Ғоялар фалсафаси”нинг мавзулари орасида бу масалага алоҳида эътибор бериш лозимлигини кўрсатиб турибди. Минтақамиз ўзининг иқтисодий салоҳияти, қулай геостратегик аҳамияти билан жаҳондаги кўпгина кучларнинг диққатини тортмоқда. Ўз таъсирини ўтказишга уринаётган кучлар бу минтақада тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий алоқаларни издан чиқариш, давлатлараро ҳамдўстлик ва миллатлараро тотувликни заифлаштириш, турли кескинлик нуқталарини юзага келтириш учун мафкуравий хуружлар уюштирмоқда.

Маълумки, жамиятда ҳеч бир ходиса инсон аралашмагунча амалга ошмайди. Ижтимоий тафаккур ва онг ҳам ўз ҳолича ўзгариб, осонлик билан шаклланиб қолмайди. Ушбу масалаларнинг биз ўрганишга киришаётган фан доирасидаги таҳлили Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиши, мамлакатимизда барпо этилаётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек моделини амалга ошириш жараёнида пайдо бўлаётган гоъвий-мафкуравий соҳадаги вази-фалар билан узвий боғлиқ.

“Ғоялар фалсафаси” доирасида қамраб олинадиган мавзуларни ўрганишнинг аҳоли, айниқса, ёш авлод учун мустақиллик йилларидаги ички ва ташқи сиёсат, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, халқаро алоқалар қандай бўлганини билиш билан боғлиқ долзарб жиҳати ҳам бор. Халқнинг руҳияти ва тафаккурини, маслағи ва мақсадини, эътиқоди ва фалсафасини ўзгартириш учун бу жараёнларни чуқур ҳамда атрофлича таҳлил қилиш зарур.

Шу маънода, миллий истиқлол ғоясини фуқаролар қалби ва онгига муттасил сингдириб бориш доимий зарурат бўлиб, “Ғоялар фалсафаси” доирасида бу таълимотнинг моҳияти ва мазмуни, асосий тушунчалари ва тамойилларини ўрганиш ниҳоятда муҳим. Президентимизнинг асарларида миллий истиқлол мафқурасининг ғоялари, устувор тамойиллари, қонуният ва ўзига хос хусусиятлари ҳар томонлама асослаб берилган. Ушбу масалага бағишланган мавзуларда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Президент Ислон Каримов асарлари, буюк аجدодларимиз маънавий мероси, халқимизнинг анъана ва қадриятлари, замонавий илм-фан ютуқлари ва илмий усуллар, хусусан, тизимли, киёсий, тарихий, социологик услубларга асосланиш, ҳаётий мисолларга таяниш ниҳоятда муҳим.

Ушбу фан доирасида мафқуранинг миллий ва умуминсоний тамойилларини ўрганишга ҳам алоҳида эътибор берилади. Бу тамойилларнинг асосий қисмини инсонпарварлик, Ватанни севиш, халқпарварлик, озодлик туйғуси, онани ардоқлаш ва отага эҳтиром, оиланинг муқаддаслиги ва аёлнинг қадри, каттага ҳурмат ва кичикка иззат, яхши кўшничилик ва маҳалладаги тотувлик каби қадриятлар ташкил этади. Ушбу хусусиятларни ривожлантириш ва тарғиб қилиш, умуминсоний қадриятлар даражасига кўтариш маънавий соҳадаги вазифалар орасида муҳим ўрин тутати.

Бу фаннинг мавзуларини ўрганиш жараёнида бунёдкор ғоялар тизимини шакллантириш ва уни жорий этиш жараёни билан боғлиқ масалаларни ҳам чуқур билиб олишга ҳаракат қилинади. Ҳаёт талаблари бу соҳада ҳам таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот ишларини муттасил олиб боришни тақозо этмоқда. Маълумки, ўзбек халқи учун фарзанд тарбияси азалдан ота-оналарнинг энг муҳим вазифаси бўлиб келган. Шу сабабли бунёдкор ғояларнинг тарғиботи ва ташвиқоти уларни аҳоли, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига сингдириш самарали асосда ташкил этилган таълим-тарбия жараёнига таянади.

Ўзлуксиз таълимнинг мазмуни ва ўқувчи ёшларда, талабаларда тарбия тизими орқали Ватанга содиқлик, меҳр-муҳаббат,

миллий гурур, миллатлараро мулоқот маданияти, инсонпарварлик, мустақил дунёқараш, эркин фикрлаш, тафаккур, ташаббускорлик, фидойлик, юксак масъулиятлилик, маънавий поклик каби инсон учун зарур бўлган хусусиятлар илмий асосда шакллантирила борилади. Бу эса ёшлар дунёқарашда миллий гоё ва мафкура ҳақидаги тасаввурларнинг аниқ, тўлақонли ҳамда мустақкам бўлишини таъминлашга ёрдам беради.

“Гоёлар фалсафаси” ўқув фанининг ўзига хос вазифалари (функциялари) ҳам бор. Улар, аввало, Президентимизнинг “Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласига ёзган сўз бошисида белгилаб берилган қуйидаги асосий мақсад билан узвий боғлиқ: “Халқни буюк келажак ва улугвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган, миллати, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг ягона Ватан бахтсаодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимиз бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли ва қомил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойликни ҳаёт мезонига айлантириш — миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир”.

Ана шу бош мақсад бу ҳақдаги ўқув фанининг ҳам асосий вазифаларини белгилайди. Мазкур фаннинг янги дунёқарашни шакллантириш функцияси фалсафий билимларни чуқур ўзлаштиришни, барча ижтимоий фанлар билан узвий алоқада бўлишни талаб қилади. Бу борада мазкур фаннинг фалсафий билимлар тизимига киришини назарда тутиш лозим.

Гоёвий дунёқарашнинг тушунча ва тамойиллари унинг функцияларини белгилаб беради. Улар жамиятнинг умумий мақсад ва манфаатларидан келиб чиқади ҳамда одамларнинг ҳаёти ва фаолияти учун умумметодологик аҳамият касб этади. Гоёвий дунёқараш функциялари ҳақида гапирганда, унинг объекти, предмети сифатида, аввало, конкрет инсон ва жамият назарда тутилади. Чунки дунёқараш жамиятдаги маънавий ҳолат ва инсоний муносабатларнинг онгдаги ифодасидир. Шу нуқтаи назардан, бундай дунёқараш инсоннинг бошқаларга, жамиятга, ҳаётга муносабатида ҳам намоён бўлади. Бу — гоёвий дунёқарашнинг баҳолаш функциясини англатади. Яъни, инсон ўз гоёлари ва манфаатларидан келиб чиқиб, нарса-ҳодисаларни яхши-ёмон, фойдали-зарарли, савоб-гуноҳ, уят-андиша каби категорияларга ажратади, уларни баҳолайди.

Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. -Т. «Ўзбекистон», 2001. 222-бет.

Ғоявий дунёқараш инсон фаолиятини қатор усул-воситалар орқали бошқариш функциясини бажаради. Унинг инсон фаолиятини **назорат қилиш функцияси** ҳам бор. Бунда ғоявий дунёқараш жамоатчилик фикри тарзида намоён бўлиши ҳам мумкин. Кўп ҳолларда назорат қилиш функцияси муайян фаолият учун бирор ғоянинг маънавий мезон вазифасини бажаришини ҳам назарда тутаяди. Ғоявий дунёқарашнинг **бирлаштириш (коммуникатив) функцияси** ҳам бор. Масалан, жамиятдаги турли қатлам ва партиялар манфаатлари нуқтаи назаридан муайян фарқлар бўлиши табиий. Бундай шароитда ғоявий дунёқараш уларни доимий мurosага келтиришга хизмат қилади ва умумий мақсадлар йўлида бирлаштиради.

Ҳар қандай манфаат шакллари ва даражалари муайян ғояларда, назарияларда ўз ифодасини топади. Шу нуқтаи назардан, ғоялар, назариялар ўртасида кураш бўлиши табиий. Президентимиз таъбири билан айтганда: “Ҳаётнинг ўзи турли-туман ғоялар курашидан, баҳсу мунозаралардан иборат. Тараққиётнинг маъно-мазмуни, керак бўлса, фалсафаси ҳам шунда... Ўз мустақил фикрига эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон доимо келажакка ишонч билан қарайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчимаёди, балки замонавий билим ва фалсафий қарашларга, ҳаёт ҳақиқатига суянган ҳолда ҳар қандай ғаразли ният, таҳдид ва интилишларни фoш қилишга қодир бўлади”

“Ғоялар фалсафаси” бошқа ижтимоий фанлар каби жамиятимизда тарихий хотирани шакллантиришга ҳам ёрдам беради. Мазкур масалада ғоялар фалсафасини ўрганиш тарих фанининг асосларини билиб олиш билан узвий боғлиқликда амалга ошади. Бунда ғоялар ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни тўплашга шунчаки интилиш эмас, балки ғоявий-мафкуравий жараёнларни инсоният тарихининг узлуксиз таркибий қисми тарзида, яхлит ва бутун ҳолича тушуниш, рўй бераётган воқеалар моҳиятини чуқур билиш асосий мақсадга айланади. Ана шундай интилиш, ўз навбатида, бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси, унда қандай мафкуравий полигонлар фаолият юритаётгани, уларнинг мақсад-муддаолари, бегона ва ёт ғояларнинг жамиятимизга таъсири тўғрисида ҳолисона мулоҳаза юритиш имконини беради.

“Ғоялар фалсафаси” фанининг мафкуравий **иммунитетни шакллантириш функцияси** ҳам бор. Бу борада ҳозирги замоннинг маф-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // “FIDOKOR”, 2000 йил 8 июнь.

куравий манзараси, гоя ва мафкуралар соҳасидаги воқеа ҳамда ҳодисалар билан таништириш, халқимизнинг ўз олдига қўйган пи-
ровард мақсадига етиши учун халақит бериши мумкин бўлган мафку-
равий марказлар, полигонлар, ёт ва бегона гояларнинг зарарли
таъсиридан огоҳ қилиш ниҳоятда катта аҳамиятта эга. Ушбу маса-
лаларнинг мазмун-моҳиятини билиб олишда “Сиёсатшунослик”
 (“Политология”), “Социология” каби фанлар орқали бериладиган
билимлар қўл келади. Бунда, айниқса, Президент Ислон Каримов-
нинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, бар-
қарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарини чуқур ўрга-
нишнинг аҳамият катта. Бу асарда Юртбошимиз ҳозирги даврда
минтақамиз ва мамлакатимизда хавфсизликни сақлаш, барқарор-
ликни мустаҳкамлаш ҳамда тараққиётга эришиш учун зарур бўлган
кафолатлар нималардан иборатлиги, ҳар бир миллат, давлат ва
шахснинг бу борадаги масъулияти, вазифалари қандай экани тўғри-
сидаги илмий-назарий жиҳатдан асосланган мулоҳаза ва хулоса-
ларни баён қилган. Улар асосида, бутунги социология ва сиёсатшу-
носликнинг далилларига таянган ҳолда, юқорида тилга олинган мав-
зуларни янада чуқурроқ ўрганиш мумкин.

“Гоялар фалсафаси” фалсафий билимлар тизимига мансуб
бўлганидан, ўзига хос методологик вазифани ҳам бажаради. Яъни
у бошқа хусусий ўқув фанлари, масалан, “Тарих”, “Адабиётшу-
нослик”, “Маданиятшунослик”, “Сиёсатшунослик” (“Политология”),
“Социология” ва бошқалар шуғулланадиган масалаларни ҳал қилиш
учун тайёр андозаларни бермайди. Балки шу соҳалар билан шу-
ғулланувчиларни гоявий дунёқараш, умуммафкуравий тамойил-
лар билан қуроллантиради. Бу борада “Гоялар фалсафаси” бошқа
соҳа вакиллари учун ҳозирги дунёнинг мафкуравий манзараси, инсон
онги ва қалби учун кураш, мустақилликни мустаҳкамлашнинг маф-
куравий тамойиллари каби қатор масалаларнинг мазмун-моҳияти-
ни билиб олишда методологик асос вазифасини ўтайди.

Комил инсонни тарбиялашда «Гоялар фалсафаси» фани олий
таълим муассасаларида ўқитиладиган “Фалсафа”, “Маънавият асос-
лари”, “Маданиятшунослик”, “Этика”, “Эстетика”, “Ўзбекистон-
да демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти” каби фан-
лар билан ҳам узвий алоқада иш олиб боради. Бу алоқа қуйидагича
намоён бўлади, яъни, “Маънавият асослари” фани ёшларда оли-
жаноб фазилатлар, соф туйғу ва тушунчаларни шакллантиради,
уларда Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги каби
эзгу гояларга садоқат ҳиссини камол топтиришга хизмат қилади.

“Маданиятшунослик”, “Этика”, “Эстетика” каби фанларнинг асосларини ўрганган ёшлар инсон ва жамият ҳаётида маданият, санъат, адабиёт, ахлоқ ва нафосат қандай ўрин тутгани, уларнинг буғунги кундаги аҳамияти ҳақидаги билимларни эгаллайди, маданий бойликлар, ахлоқий мезон, нафосат билан боғлиқ қадриятларнинг мазмун-моҳиятини билиб олади. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиётини ўрганиш мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар, ислохотлар, тараққиётнинг ўзбек модели ва юртимизда барпо этилаётган жамиятнинг асосий тамойиллари нималардан иборат эканини билиб олишга ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, янги жамият қуриш жараёнида ғоявий-мафкуравий соҳадаги долзарб вазифалар, уларни амалга ошириш имкониятлари ва ушбу жараёндаги ҳар бир ёшнинг масъулиятини англашга ёрдам беради.

Диншунослик мавзуларини чуқур ўрганиш ҳам «Ғоялар фалсафаси» ўқув фанининг вазифаларини бажаришга ёрдам беради. Диннинг моҳияти, унинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги ўрни ва аҳамияти, жаҳоннинг диний манзараси қандай экани, унда муайян дин ёки конфессиянинг тутадиган ўрни каби масалаларни ўрганиш ниҳоятда муҳим. Бу, ўз навбатида, диний ақидапарастлик, ислом халифалигини тиклаш, дин ниқоби остидаги зарарли ва бузғунчи ғояларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаш, уларга қарши фаол ва оғоҳ бўлиш туйғусини шакллантиришга ёрдам беради.

“Ғоялар фалсафаси”нинг ҳуқуқий, **конституциявий асосларини ўрганишда** “Ҳуқуқшунослик” фанининг аҳамияти катта. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниш тамойили, сиёсий плюрализм ва жамият ҳаётини эркинлаштириш, кучли давлатдан кучли жамият сари бориш, бу борадаги амалга оширилаётган ишларнинг моҳияти каби масалалар миллий истиқлол ғоясини халқимиз, аввало, ёшларимиз қалби ва онига сингдириш билан узвий боғлиқ. Бу борада Ўзбекистон Конституциясида плюрализм, фикр ва қарашлар эркинлиги, сиёсий институтлар ва мафкуралар амал қилишининг қонуний асослари белгилаб қўйилгани, уларнинг умуминсоний қадриятлар ва халқаро талабларга мослигини билиб олиш ниҳоятда муҳим.

Миллий истиқлол ғояси юртимизда яшайдиган ҳар бир миллат, ижтимоий гуруҳ, дин, партия ёки қатлам вакили учун умумий мезондир. Шу маънода, у 130 дан зиёд миллат вакилларидан ташкил топган Ўзбекистон халқининг, мустақилликни мустаҳкамлаш йўлидан бораётган жамиятимизнинг умумий ғоясидир. Жа-

хон ҳамжамиятининг мустақил аъзоси ва таркибий қисми бўлган Ўзбекистонни, миллий давлатчилиқ анъаналаримизни асраб-авайлаш, мамлакатимиз сарҳадлари яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларимизда ёт ва бегона ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, уларни эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида бирлаштириш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги ишига сафарбар этиш бу ғоянинг асосий мақсад ва вазифасидир.

Хуллас, “Ғоялар фалсафаси”, унинг асосий тушунча ва таъмоилларини ёшларимиз қалби ва онгига синдириш сермашаққат, серқирра ва долзарб вазифадир. Мазкур ўқув фанининг аҳамияти, ижтимоий фанлар орасидаги ўрни, улар билан алоқаси, тарбиявий функциялари ана шу вазифани самарали амалга ошириш билан белгиланади. Бу эса шу соҳада меҳнат қилаётган ҳар бир мутахассис ва ўқитувчидан юксак масъулият, фаол ва омилкор бўлишни талаб қилади.

2-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тарихий илдизлари, маънавий ва фалсафий асослари

Ижтимоий фикр тараққиётида тарихий онг ва ғоянинг тарбиявий аҳамияти юксак қадрлаб келинган. Чунки унда авлодларнинг маънавий қиёфаси, тадрижийлик, ворисийликни таъминлаши ўз ифодасини топган. Жамият ва маънавиятнинг шаклланишида, инсоний фазилат ҳамда сифатларнинг такомиллашувида турли ғояларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс экани тарихдан маълум. Шу маънода, “Ғоялар фалсафаси”нинг тарихий илдизлари ва фалсафий асосларини билиш ҳар бир инсон, айниқса, ёшларнинг маънавий камолоти учун муҳим аҳамият касб этади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, биз турли замонларда содир бўлган воқеа ва ҳодисаларни қандай ғояларнинг туғилишига сабаб бўлгани, қайси таълимотлар инсоният тараққиётига қандай таъсир кўрсатгани, қайси мафкура одамзодни кўпроқ ривожланиш ёки таназзул томон етаклагани каби ҳақиқатларни билиб олиш учун ғоялар тарихи ва фалсафасини ўрганамиз. Шу маънода, ғоялар тарихи ва фалсафаси мутахассис учун ҳам, уни ўрганаётган ҳар бир инсон учун ҳам бирдек муҳим аҳамиятга эга.

Ғояларнинг ижтимоий-тарихий тараққиётда тутган ўрнини билиш, нафақат муайян давр нуқтаи назаридан, қолаверса, инсоният тамаддунида ўз фикри, ўлмас ғояларга эга бўлган буюк алломалар меросини бутунги кунда ўрганиш маъносида ҳам ўз аҳамияти-

ни йўқотмаган. И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Мафкура — жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради. Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади”

Ғоялар тарихи ва назарияси билан боғлиқ қарашлар таҳлили бу соҳада “ғоялар фалсафаси”, “идеология”, “мафкура назарияси”, “ғояшунослик” каби қатор тушунчалар мавжудлигидан далолат беради. Дастлабки атама турли ғоя ва мафкураларнинг фалсафий мазмун-моҳияти, уларга хос бўлган дунёқарашлик хусусиятларини ифодалаш учун қўлланилади. Иккинчи атама ғоя ва мафкуралар ҳақидаги фан, унинг баҳс мавзулари, қонун ва категориялари тизими тўғрисидаги билимлар мажмуидир. “Мафкура назарияси” асосан собиқ иттифокда қўлланилган, бу соҳани нисбатан тор тушунишга таянадиган атама ҳисобланади. “Ғояшунослик” эса мустақилликдан сўнг ўзбек тилида ғоялар ва мафкуралар ҳақидаги тушунча ҳамда тасаввурларни ифодалайдиган фан соҳасини англаувчи атамалардан бири сифатида қўлланилмоқда. Мазкур тушунча ва атамалар шу соҳанинг турли жиҳатлари, хусусиятларини муайян тарзда ифодалайди ҳамда ғоя ва мафкура тўғрисида тасаввурларга асосланади.

Ёш авлодни турли ёт ғоялар хуружидан, хилма-хил мафкуравий таъсирлардан ҳимоя қилиш, юксак маънавий қиёфага эга кишиларни тарбиялашга кўмаклашиш мазкур йўналишдаги асосий вазифалар қаторига киради. Зеро, бу борада ҳам ўтмишни билмасдан туриб, келажакни тўғри тасаввур этиш мумкин эмас.

Ғоялар тарихининг илк босқичлари сифатида Шарқ ва Ғарб цивилизациясининг илк даврлари, Миср, Бобил, Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон ва Рим қаторида Ватанимиз ўтмиши ҳам тилга олинади. Бу давр халқларга хос илк ғоялар табиат, жамият ва инсонга нисбатан эҳтиёткор муносабатда бўлиш, она замин ва Ватанни асраб-авайлаш, одамлар ўртасидаги муносабатларда яхшилик томонида туришни ифодалар эди. Қадимги дунё ғояларини чуқур ўрганган киши ўша давр мутафаккирлари ҳозирги замон цивилизацияси қаршисида турган кўплаб умумбашарий муаммолардан одамларни огоҳлантирганининг гувоҳи бўлиши мумкин. Бу

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. –Т.. “Ўзбекистон”, 2000. 490-бет.

ғоялар инсониятнинг “ўтда ёнмас ва сувда чўкмас” умуминсоний қадриятлари тўғрисидадир.

Миллатимизга хос илк ғоялар зардўштийлик тарзидаги диний-фалсафий таълимот сифатида шаклланган. Унинг ғоялари билан боғлиқ қадриятлар бугунги кунгача яшаб келмоқда ва халқимиз турмуш тарзининг ўзига хос хусусиятларини белгилашда нафақат улкан маънавий-маърифий мерос, шу билан бирга, халқимизнинг маънавий-руҳий тикланиши ва қадриятларимизни асраб-авайлашнинг негизи ҳамдир. Зардўштийликнинг асоси бўлган “Авесто” китобида қадимги халқларнинг дунё тўғрисидаги тасаввурлари, ўзига хос ижтимоий, сиёсий, маънавий ғоялар акс этган. Уларнинг асосини оламнинг азалий қарама-қарши кучлари — яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат орасидаги зиддиятга асосланган ғоялар ташкил қилиб, эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал кабилар бу диннинг устувор тушунчаларидир. Ушбу ғояларда ерли халқларни бирлашишга даъват этувчи юксак ватанпарварликни тарбиялайдиган фикрлар мужассам бўлиб, улар шу замин фарзандлари учун гурур, ўзликни англаш ва куч-қудрат тимсолидир.

“Авесто” нафақат Зардўшт таълимоти, балки унда ўша даврнинг энг асосий ғоялари ҳамда бу ғояларга таяниб ёзилган қўшиқлар, ҳикоят ва ривоятлар жамланган. Бир неча китобдан иборат бўлган “Авесто” жамият ва инсон ҳаётининг барча соҳаларидаги ғояларни умумлаштирган, минтақамиз халқларининг улар асосида шаклланган яшаш ва ҳаёт кечириш қонун-қоидаларини ўзида ифодалаган.

Юртимизни милоддан олдинги IV асрда забт этган македониялик Александр “Авесто”нинг биргина нусхасини қисман сақлаб қолиб, уни ўрганиш учун устози Аристотелга юборган, қолган нусхаларини эса йўқотишни буюрган. Баъзилар Александр “Авесто” тилини билмагани, унинг моҳиятини тушунмагани учун китобнинг қадрига етмаган ва йўқ қилишни буюрган, деган ҳақиқатдан йироқ фикрни баён қилади. Халигача теран фикрлари билан жаҳон аҳлини лол қолдириб келаётган машҳур файласуф Аристотелдек буюк тафаккур соҳибидан таълим-тарбия олган Александр китобнинг қадрини тушунмаганига ишониб бўладими? У шунчалик саводсиз киши бўлганми? Йўқ, албатта. Александр китоб нима эканини, унда акс этган ғоялар одамларга қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини яхши билган. Шу билан бирга, у ўз қўшинига қаттиқ қаршилик кўрсатган юртимиз халқларининг ғоялари “Авесто”да ўз ифодасини топганини, ўша даврдаги авлод-аждодларимизнинг истибдодга бош эгмасдан, китобдаги ушбу

ғояларга таянган ҳолда, тез орада яна истиқлол учун курашга чиқишини ниҳоятда яхши тушунган.

Хуллас, Туронзамин халқларини ўз аجدодлари қолдирган эзгу ғоялардан бебаҳра қилиш, тафакқурини қарамликда сақлашнинг энг яхши ва мақбул йўли — уни ўзлигидан жудо этиш, ғафлатда сақлаш, тарихини унутишга мажбур қилиш орқали амалга оширилишини яхши билган жаҳонгир Александр “Авесто”ни йўқ қилишга уриниши табиий эди. Кейинчалик бошқа жаҳон фотиҳлари ҳам ана шунга ўхшаш йўллардан боргани бу фикрни исботлайди.

Марказий Осиёдаги фалсафий ғояларни монийлик ва маздакийлик таълимотида ҳам кўрамыз, улар жамиятда адолат, эркинлик, тенг ҳуқуқлилик тамойилларини қарор топтиришга даъват этган. Бу ғоялар Ватан озодлиги учун курашган Муқанна бошчилигидаги ҳаракатнинг маънавий манбаларидан бири бўлиб хизмат қилган.

Мамлакатимиз тарихи ислом дини юртимизга кириб келгунига қадар ҳам минг йиллар мобайнида амал қилиб келган турли ғоялар тизимига эга бўлганидан далолат беради. Араблар юртимиз ҳудудини босиб олганларидан сўнг ўзларининг ғояларига мос келмайдиган жуда кўп маънавий бойликларни аёвсиз йўқ қилишган. Бу ҳақда Абу Райҳон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида ёзганидек, “Қутайба Хоразм хатини яхши биладиган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва билимини бошқаларга ўргатадиган кишиларни ҳалок этиб ва буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун у (хабар ва ривоятлар) ислом давридан кейин ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди” Истиқлол туфайли аجدодларимиз яратган бой ва ўлмас маданий меросни ўрганиш, тарихий хотирани тиклаш, халқимиз қалбида ҳақиқий ватанпарварлик, миллий қадриятларга содиқлик туйғуларини шакллантириш имкони туғилди.

Минтақамизда илк ўрта асрларда вужудга келган ғоялар ўша давр маданиятининг бир қисми бўлиб, у улуг бобокалонларимизнинг ислом динига, Шарқ фалсафаси ва жаҳон цивилизациясига катта таъсир кўрсатган таълимотларида ифодаланган. Маълумки, исломий ғоялар Қуръони Карим ва ҳадислардаги таълимотнинг асоси сифатида шаклланиб, улар ислом қонун-қоидалари, иймон-эътиқод талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларда ўз ифодасини топган. Бундай ғояларни англашда Имом Бухорийнинг Қуръони Қадимдан кейинги асосий китоблардан бири сифатида тан олинала ўз “Саҳиҳи Бухорий” асари катта аҳамият касб этади. Ундфивожи таълимотининг асосий ғоялари шарҳи ўз ифодасини топ

Ушбу таълимотни ўрганиш ва унинг турлича талқин қилиниши кўплаб мазҳабларни вужудга келтирди. Ислом фалсафасида машшойунлар ва табиийунларнинг (Арасту фалсафаси ва табиатни ўрганишга аҳд қилганларнинг) фалсафий ғоялари ўша давр маънавиятининг дунёвий ҳамда диний масалаларда, жаҳон фалсафий тафаккурида рўй бераётган жараёнларга нисбатан ташаббускор куч эканини кўрсатиб турибди.

Бу соҳадаги асосий ғояларга кўра, инсоният истиқболи комил инсонни шакллантириш орқали юзага келади, иймон-эътиқод, ахлоқ-одоб эса инсон тафаккурининг ажралмас таркибий қисмидир. Мазкур йўналишдаги ғоялар талқинида ўз ўрнига эга бўлган Хожа Аҳмад Яссавий таълимотида инсоннинг ўз гуноҳларини, жумладан, шахсиятпарастлик, таъмагирлик, борига қаноат қилмаслик каби иллатлари аёвсиз очиб ташланиб, улардан узоқлашишга даъват қилинади. Ватанпарварлик жасоратини ибрат тариқасида кўрсатган Нажмиддин Кубро ўз тариқатининг моҳиятини ўнта усулда мужассамлаган. Булар — Тангрига ўз хоҳиши билан юзлашиш, зуҳд фи дунё — ҳар қандай лаззатдан ўзини тийиш, таваккул — Аллоҳга эътиқоди поклиги учун барча нарсалардан воз кечиш, қаноат, узлат — хилватни ихтиёр қилиш, мулозамат аз-зикр — узлуксиз зикр, таважжух — Ҳаққа муҳаббат қўйиш, сабр — нафс балосидан озод бўлиш, муроқабат — тафаккурга ғарқ бўлиш, ризо — Тангри хушнудлигини қозонишдан иборат.

Тасаввуф таълимотига кўра, эзгу ғояларни инсонлар қалбида шакллантириш билан бирга, фаровон ҳаёт кечиришнинг асосий манбаи меҳнат орқали кун кечириш эканини тарғиб этишдир. Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг моҳияти “Дил ба ёру даст ба кор” ғоясида яққол ифодасини топган. Инсон Аллоҳ инояти натижаси бўлиб, бу дунёни унутиб қўймаслиги лозим, унинг қалби доимо Аллоҳда, қўли эса меҳнатда бўлмоғи керак. Унинг таъкидлашича, қонун вужуд ва қалбни тарбиялайди, бу эса кўнгилни поклаб, руҳни илоҳий қувватдан баҳраманд қилади.

Абу Наср Форобий инсон ақл воситасида илм-фанни яратади, дейди. Фан туфайли ҳодисалар моҳияти очиб берилади, ҳар бир фан инсоннинг муайян эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади. Мутафаккир ўз асарларида комил инсон, фозил фуқаро, одил ҳукмдор, бахт-саодат, унга эришиш йўллари, давлатнинг хусусиятлари, ахлоқий ва ақлий тарбия, ижтимоий истиқбол тўғрисидаги илғор ғояларни илгари сурган.

Буюк қомусий аллома Абу Райҳон Берунийнинг фалсафий қарашлари табиий-илмий ғоялари асосида шаклланди. Беруний “Оддий жавҳарлар пайдо бўлиш ва йўқ бўлишни билмайди”, деган ғояни илгари сурган. Бунда абадийлик биринчи сабаб билан боғлиқ, чунки у яратувчи умрини англатади.

Яна бир аллома Абу Али ибн Сино ўз асарларида илм ва ахлоқ-одоб уйғунлиги, инсон камолоти, бахт-саодат, ижтимоий адолат, кишиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, ҳукмдорнинг бурчи тўғрисида қизиқарли ғояларни илгари сурган. Унингча, барчани бир хил ижтимоий мавқега эриштириб бўлмайди. Аслида улар учун муайян шароит яратиб бермоқ лозим.

Инсоният тарихида шундай ғоялар борки, улар буюк ишларга тайёр миллатларни ўзининг йўлбошчилари етакчилигида, тарихнинг муайян қисқа босқичларида минг йилларда қўлга киритиш мумкин бўлган натижаларга эришишга ундайди. Айнан бундай ғояларнинг амалий ифодаси инсоният тарихига шу миллатта мансуб буюк кишиларнинг ўчмас номини битади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбашарий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилади.

Амир Темур ва темурийлар давридаги ана шундай юксак ғоялар халқимизнинг миллий даҳосини энг юксак чўққига қўтарди. Амир Темурнинг “Куч — адолатда” ғояси мамлакатдаги салбий иллатларни йўқотишда, турли жанжал ва низоларни бартараф қилишда, ҳақиқат ва адолат ўрнатишда, инсонпарварлик ғояларини тарқатишда асосий ўрин эгаллади.

Шу даврнинг меваси — Алишер Навоий ижодий меросида инсонпарварлик ва комил инсон ғоялари муҳим ўрин эгаллайди. Шоир ўз асарлари орқали ушбу ғояларни ёйди, турли миллат ва элатлар ўртасидаги дўстликни улуғлади. Халқни фаровонликка, бахт-саодатга элтувчи, ҳамма тенг, зулм-истибоддан холи бўлган давлат тузумини орзу қилди. Навоийнинг яхшилик, эзгулик, муҳаббат, дўстлик, адолат, тинчлик, осойишталик ва бошқа гўзал фазилатлар, маънавий-ахлоқий кадриятлар тўғрисидаги қимматли фикрлари республикамиз истиқлолга эришганидан сўнг ҳам баркамол инсонни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Мамлакатимиз ўтмишида темурийлардан кейинги ижтимоий-фалсафий ғоялар ривожини алоҳида ўринга эга. Маълумки, темурийлар давлати аста-секин инқирозга юз тутиб, майда давлатларга бўлиниб кетди, маҳаллий низолар кучайишига олиб келди. Бу иқтисод, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат равнақига ўз таъсирини кўрсатди. Айниқса, табиий-илмий фанлар ривожини заифлаштиди, дунёвий билимда таназзул рўй берди.

Шунга қарамасдан, давр моҳиятини акс эттирадиган теран фикр ва ғоялар вужудга келди. Масалан, Бобораҳим Машраб инсоф, адолат, диёнат, саховат, ақл-заковат, руҳий комиллик, ҳалоллик, меҳр-оқибат, камтарлик каби маънавий-ахлоқий фазилатларни таҳлил қилиб, салбий иллатларни қоралади. Унингча, инсон ўз миллати бойлиги билан эмас, балки одамийлиги, инсонпарварлиги, виждони билан бошқалардан афзал бўла олади. Шоир ўз ижодида Аллоҳга муҳаббат ғоясини тасвирлайди. У тасаввуфнинг қаландарлик тариқатини танлайди, халқни эзгуликка, инсоф ва диёнатга, тўғрилиқка чақиради. Инсон хирсу очкўзлик, хайвоний сифатлар, манманлик, худбинлик каби хислатлардан покланиш учун ўз асли — илоҳий ишққа юз тутиши лозим. Акс ҳолда, у инсонийлигини йўқотиб, тубанлашиб кетиши муқаррар.

Огаҳий ўз ижтимоий қарашларида инсонпарварлик ғояларини илгари сурди, одамларни яхшилик ва эзгуликка, хайрли ишларга ва маърифатпарварликка даъват этди.

Аҳмад Дониш эса ўз асарларида мамлакатни одилона бошқариш учун ислохот зарурлигини уқтирди. Унингча, ҳукмдор билимдон, ақлли бўлиб, халқнинг манфаатини ҳимоя қилиши, ўз атрофидагилар билан кенгашиб, давлатни идора қилиши лозим. А.Донишнинг ғоялари ҳамон ўз аҳамиятини йўқотмаган.

XX аср бошида вужудга келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпарвар намоёндалари — Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Мунаввар қори, Абдулла Авлониёлар ижоди ва фаолиятида маърифатпарварлик ғоялари янада кучайди. Улар янги мактаблар қуриш, ёш авлодни илмли қилишга, маърифат ва тараққиёт учун курашга катта ҳисса қўшган мутафаккирлардир. Уларнинг асарларида миллат ва Ватан тақдири, ахлоқ ва таълим-тарбия каби масалалар, халқларни бирлаштириш, бутун ўлканинг маърифий тараққиёти учун кураш ғоялари илгари сурилган.

Шунингдек, халқни асрий қолоқликдан қутқариш йўллари, иқтисод, тадбиркорликни ривожлантириш, мамлакатни хом ашё қарамлигидан халос этиш, маърифат ва маънавиятни юксалтириш масалалари ёритилиб, жаҳон фани ҳамда техникаси ютуқларини ўрганиш каби ғоялар ҳам жадидлар фаолиятининг асосий мезонларидан бири эди. Уларнинг миллатпарварлик ва ватанпарварлик руҳи билан суғрилган ғоялари ҳозир ҳам маънавият ҳамда маърифатни раванқ топтиришда, халқнинг ўзлигини англашида муҳим аҳамиятта эга.

Ғоялар фалсафасининг тарихий ва маънавий асосларини ўрганишда бутун жаҳон, хусусан, Ғарб мамлакатлари ҳамда халқлари меросининг ҳам ўрни бор. Унинг илк тараққий даврлари Қадимги

Юнонистон ва Рим даврига бориб тақалади. Юнонистонда дастлабки илмий-фалсафий ғоялар эрамиздан аввалги VII–VI асрларда Милет мактаби вакиллари таълимотида ўз ифодасини топи. Ушбу мактабнинг илк намоёндаларидан Гераклитнинг ғоялари стихияли диалектикага асосланган ва у олов — оламнинг асоси, деб билган. Унинг фикрича, оламда ҳамма нарса ҳаракатда. Кураш — ҳамма нарсанинг отаси, ҳамма нарсанинг подшоси, деган эди у. Сукротнинг фикрича, фалсафанинг марказида ахлоқ масалалари турмоғи лозим. Жамиятнинг равнақи, тинчлик ва осойишталиги, фаровон ҳаёти ахлоқ-одобнинг аҳволига боғлиқ. Бу масалалар Шарқ фалсафасида ҳам катта ўрин тутганлиги боис халқимиз Сукротни ҳурмат билан тилга олиб, унинг ахлоқ-одоб ҳақидаги фикрларига амал қилиб келган.

Афлотун “Ғоялар дунёси ва соялар дунёси” таълимотининг асосчидир. Унингча, ғоя ҳақиқий борлик, биз биладиган ва яшайдиган дунё эса унинг соясидир. Ҳақиқий ўзгариш ва тараққиёт ғоялар дунёсига хос, соялар дунёсидаги ҳаракат эса унинг аксидир. Ғоялар дунёсининг қонуниятларини ҳамма ҳам билолмайди. Уларни биладиганлар ниҳоятда кам учрайди, улар улкан ақл эгаси бўлади. Аксарият кишилар эса соялар дунёси билан кифояланади.

Арасту асослаган ғояларга кўра, оламдаги нарса ва ҳодисалар тўртта сабабга эга. Булар моддий сабаб, яъни модда (материя); шаклий сабаб ёки шакл; яратувчи сабаб; пировард сабаб ёки мақсад сабаблардир. Яратувчи сабаб ҳаракат манбаидир. Масалан, ота ва она боланинг улғайиши сабабчидир. Унингча, давлат бошқаруви жамиятнинг эркин ва фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши лозим.

Тарих шундан далолат берадики, марказлашган йирик давлат ва империяларнинг пайдо бўлиш жараёнида ғоя ҳамда мафкура-ларнинг аҳамияти янада ортади. Милоддан олдинги IV–I аср ва милонинг бошларидаги Рим тарихи бунга яққол мисол бўлади. Ушбу шаҳар-давлатда унинг фуқаролари худолар томонидан олий мақомга эга кишилар сифатида тан олингани тўғрисидаги ғоя устувор эди. Бу, ўз навбатида, барча римликларнинг ўзаро тенглиги ғояси кенг шаклланишига ва шу асосдаги мафкуранинг мустаҳкамланишига сабаб бўлган. Ана шу мафкурага кўра, Рим аҳолиси роҳат-фароғатда яшаши, асосан мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни сақлаб туриши, кўп минг сонли қуллар эса меҳнат қилиши лозим бўлиб, ушбу ҳол барча қонунларда белгилаб қўйилган эди.

Тарихдан маълум ва машҳур бўлган Спартак бошчилигидаги қуллар қўзғолони ана шу тартибга қарши кўтарилган ҳаракат эка-

нини яхши биламиз. Қўзғолончилар сони 100 мингга етишига қарамасдан, бу ҳаракатнинг галаба қозона олмаслиги муқаррар бўлган. Чунки ўша пайтда римликлар ўзлари учун қонунга ва яшаш мезонига айланган ғоя асосида шаклланган тартибни бузишга йўл қўймас эди. Бу ғоя римликларнинг ҳаёт-мамоти учун жанг бораётган бир шароитда уларнинг орасидаги Спартак ва унинг тарафдорларига қарши бир неча юз минг аскарни саралаб олиш имконини берган.

Умуман олганда, қадимги Римдаги ўзига хос маъно-мазмунга эга бўлган (яъни, “қуллар меҳнати — фуқароларнинг роҳат-фароғати” тамойили асосидаги) тенглик ғояси аста-секин халқни оломонга, империя учун зарур бўлган аскарларга, юқоридаги тамойилни сўзсиз ҳимоя қилишга шай турган армияга айлантирган. Империяни яратадиган дунёқараш ҳамда мафжура шу тариқа шаклланган. Бу эса, ўз навбатида, ана шу армиянинг бошлиқлари — Рим империясининг жаҳонгир лашкарбошилари Юлий Цезар, Октавиан Август ва бошқаларни тарих саҳнасига олиб чиққан.

Ўша даврда Римнинг ёнгинасида Афина давлати ҳам гуллаб-яшнаган, унинг асосий ҳаёт тамойили эркинлик ғоясига таянган эди. Рим армияси маданий тараққиёт жиҳатидан устун бўлган Афинани тез орада забт этди. Аммо ўз ҳудудида Афинадагидек эркинлик ғоясини устувор тамойилга айлантира олмади. Чунки эркинлик ғояси тоталитаризм учун энг асосий маънавий хавф бўлиб ҳисобланади. Ҳаёти эркинликка асосланган Афина инсоният маданиятининг тамал тошларидан бири, юксак маънавий кадриятлар устувор бўлган цивилизацияни дунёга келтирган эди. Бу даврдаги фан ва маданият тараққиёти инсониятни ҳозиргача ҳам ўзига мафтун этиб келмоқда.

Рим эса фан ва маданият бобида Афинага тенглаша олмади, бу соҳада ундан устунроқ бўлган бирор кашфиёт ёки янгилик ярата олмади. У бор-йўғи дунёга даҳшат солган тажовузкор ва мустабид империяни, урушқоқ ва зўровон армияни ярата олди, холос. Римликлар ўша даврда Афинани маҳв этган ва унинг устидан ҳукмронлик ўрнатган бўлса-да, аммо афиналиклардан ўрганишдан орномус қилмаган. Ҳатто, энг атоқли Рим зодагонлари ҳам ўз фарзандлари учун устоз-ўқитувчиларни афиналиклар орасидан танлаган ва бундан фахрланиб юрганлар. Машҳур француз файласуфи Ж.Ж. Руссо бу тўғрида шундай деб ёзган: “Сиёсий жиҳатдан тобе бўлган Афина ғоявий ва маънавий жиҳатдан Римни беихтиёр тиз чўкишга мажбур қилган эди. Римликлар бу борада ҳеч қачон афиналикларнинг қаршисида ўзларини ғолиб деб ҳисоблай олмаганлар” Француз адиби Андре Моруа бу жараёни таҳлил қилиб, қуйидаги фикрни билдирган: “Европа бу ғоя ва йўллар

нинг қайси бири тўғри эканлигини тўла-тўқис ажратиб, ўз йўлини уларнинг бири асосида танлаб ололмади. Салиб юришлари домига тортилган ва ўрта асрлар сўнгида империяларни яратган Европа қадимги Рим йўлидан, Римнинг ҳалокатидан кейин мустақиллик ва миллий давлатчиликни ихтиёр этган Европа эса қадимги Афина йўлидан борди. XX асрда фашизмни дунёга келтирган Европа биринчи йўлдан, шу юз йилликнинг охирига келиб эркин тараққиёт сари юз тутган Европа эса иккинчи йўлдан бормоқда. Бир асрда, нисбатан қисқа давр орасида бундай ҳолнинг яққол намоён бўлиши, европаликларнинг қонида бу йўлларнинг иккаласи учун ҳам умумий генлар сақланиб қолганидан далолат беради” Ушбу мисоллар “Ғоялар фалсафаси” фанида ўрганиладиган ғоя ва мафқураларнинг инсоният тарихидаги ўрни, давлат ва жамият тақдирига таъсири қандай бўлганини яққол кўрсатади.

Таъкидлаш жоизки, ғоялар тарихини ўрганишда ўрта асрлар ва янги давр Европасида вужудга келган ғоялар ҳам эътиборга лойиқ. Зеро, Уйғониш даври ғоялари ҳаётнинг ҳамма тармоғида илғор, муҳим ва инқилобий ўзгаришларга сабаб бўлди. Маънавий уйғонаётган миллат ва ҳудудда ҳеч қачон ақидапарастлик ўз таъсирини тўла-тўқис сақлаб қола олмайди. Европада ҳам худди шундай бўлди. Илмфан соҳасида чуқур ўзгаришлар рўй бериб, янги ғоялар илғари сурила бошланди. Уйғониш даври Европа фани ва фалсафаси ҳам инсоният тарихида энг буюк кўтарилиш даврларидан бири бўлиб қолди.

Бу даврда яшаган Николай Коперник фанда туб ўзгариш ясаган гелиоцентризм ғоялари билан машҳур. У бизнинг планетамиз маркази Ер эмас, қуёшлигини исботлади. Унинг бу кашфиёти дунёга теологик қарашга зарба бериб, табиатшуносликда тўнтариш ясади. Унинг ғоялари Жордано Бруно томонидан ривожлантирилди. У ҳақиқий ғоя илмий тажрибага суяниши керак, схоластикани тутатиши керак, дея таъкидлаган эди. Унингча, коинот ягона, моддий, чексиз ва абадий, жуда кўп планеталар қуёш системасидан ташқарида ҳам мавжуд.

Франсис Бэкон фикрича, табиатни билишда бир неча «идоллар» инсонга ҳалакит беради. Улар асосан тўртта. Биринчиси — уруғ идоллари, булар инсон зотига, бутун одамларга хос. Иккинчиси — ғор идоллари. Бу ҳар бир одамнинг ўзига хос хусусиятлари натижасида янглишиши. Учинчиси — майдон идоллари бўлиб, у маълум бўлган тасаввурларга — таяниш одати, нотўғри ёки ноаниқ терминологияларга танқидий ёндашмаслик оқибатида вужудга келади. Тўртинчиси — театр идоллари: улар авторитетлар фикрига кўр-кўрона эргашиб, қадимгиларнинг ғояларини давом эттираверади.

Р.Декарт ижодида дуализм ғоялари асосий ўрин тутди. Унинг “Мен фикр қиляпман, демак, мен мавжудман”, деган ғояси машҳур. Файласуф Жон Локк Р.Декартнинг “туғма ғоялар” тўғрисидаги қарашларига қарши чиқади. Унинг фикрича, билиш табиат ва инсон ўртасидаги муносабатлардан иборат бўлиб, ҳақиқатлар эса кишиларнинг бу жараёнда ҳосил қилган тушунчалари, ғоялари оламга мос келишидан иборат. Ламетри ва Гельвеший, Дидро ва Гольбахлар ижодида миллий давлатчилик, инсон эркинлиги ва ҳақ-ҳуқуқларига оид ғоялар алоҳида ўрин тутди. Улар томонидан яратилган 35 жилдлик “Энциклопедия” асари ўша замоннинг маънавий муаммоларини маърифатли йўл билан ҳал қилишнинг усул ва имкониятларини кўрсатиб, “Европа қомуси” даражасига кўтарилган эди.

Немис мумтоз фалсафасининг асосчиси Иммануил Кантнинг табиий-илмий ғоялари табиат ҳодисаларини метафизик руҳда тушунтирувчи таълимотларга зарба берди. И.Кантнинг инсон ирқларининг табиий келиб чиқиши ҳақидаги назарияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. У томонидан фанга киритилган “Нарса ўзида” ғоясига кўра, сезги аъзоларимизга таъсир натижасида сезгилар хаоси вужудга келади. Бу хаос бизнинг ақлимиз қуввати билан тартибга солинади ва бир бутунга айлантиради. Биз табиат қонунлари деб билган нарсалар аслида ақл томонидан ҳодисалар дунёсига киритилган алоқадир. И.Кант таълимоти бўйича, макон ва замон ғоялари инсонга унинг тасаввурларидан олдин маълум. Макон ва замон реал эмас, балки фақат тушунчада, ғояларда.

Немис файласуфи Гегель ўз ғояларида И.Кантнинг “нарсა ўзида” ҳақидаги таълимотига қарши чиқади. Борлиқнинг асосида “дунёвий ақл”, “мутлақ ғоя” ёки “дунё руҳи” ётади. Гегелнинг фалсафий ғоялар тизими камчилик ва ички қарама-қаршилиқлардан холи бўлмай, у билимнинг объектив асоси мутлақ руҳдир, мақсади эса шу мутлақ руҳнинг ўз-ўзини англашидир. Гегелнинг фалсафий ғоялари мана шу масалани амалга оширишга қаратилган эди. Ғарб мамлакатларида Гегель ўртага ташлаган фалсафий ғоялардан таъсирланган турли фалсафий мактаблар ва оқимлар вужудга келди.

Мустабид тузум даврида ижтимоий-фалсафий ғоялар тарихига синфийлик нуқтаи назардан ёндашилди, фақат коммунистик мафкурага мос, тўғри келадиган ғояларгина тан олинди, холос. Халқимизнинг ўтмиш маънавияти, фалсафий ғояларига эътибор берилмади. Кенг халқ оммаси орасида марксча-ленинча фалсафа, илмий атеизм ва илмий коммунизм ғоялари кенг тарғиб қилинди. Уларга нөмувофиқ таълимотлар қаттиқ танқид остига олинди. Ўз миллий маданияти, урф-одати ва анъаналарига содиқ бўлган, уларни сақлаб қолишга

ингилган зиёлилар, олимлар, шоир ва ёзувчилар қатагон қилинди

Эндиги вазифа — собиқ мафкуранинг асоратларини бартараф қилиб, миллий мафкурамизга таяниб, бой маънавий ва маданий кадриятларни, ижтимоий-фалсафий ғоялар тарихини чуқур, ҳар томонлама ўрганиш ҳамда уларга амал қилиб, порлоқ истиқболни яратишдан иборат. Бу борада Ўзбекистонда Президентимиз асослаб берган жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи бунёдкор ғоялар муҳим аҳамият касб этмоқда. Бундай ғоялар таъсирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йўлида курашади, буюк тарихий ғалабаларни қўлга киритади.

Тараққиётнинг ўзбек модели ана шундай талабларга жавоб берадиган, Ўзбекистон халқи иродаси билан танлаб олинган, бозор муносабатларига ўтишда, ижтимоий ларзаларсиз, инқилобий сакрашларсиз, ўзимизга хос, ўзимизга мос тадрижий йўлдан боришни тақозо этадиган ғояларга асосланган моделдир. Бу моделнинг асосий маъно-мазмунини жамиятни ислоҳ этишнинг машҳур беш тамойили белгилайди. Булар: иқтисодиётнинг сиёсат ва мафкурадан холилиги; давлат — бош ислоҳотчи; қонун устуворлиги; кучли ижтимоий сиёсат юритиш; бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш. Ўзбекистон бутун ана шу тамойиллар асосида бутун ишлаб чиқариш, тақсимот ва ижтимоий тизимини қайта қурмоқда.

Мустақилликнинг ўтган қисқа даври далолат берадики, жамият тараққиётининг туб бурилиш давларида, ўзгариш ва ислохотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор ғояларнинг яратувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон сарфарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масалалари бениҳоя катта аҳамият касб этади. Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш — бунёдкор ғояларнинг маъно-мазмунини белгилайди.

Тарих ҳам, бутунги ҳаётимиз ҳам ўз ғаразли мақсадларига эришиш учун юксак ғояларнинг жозиба кучидан фойдаланишга уринувчи ёвуз кучлар мавжудлигини кўрсатади. Қабих ниятли кучларнинг асл ниятларини фош этишда бунёдкор ғоялар асосидаги эътиқод ва дунёқарашнинг аҳамияти бекиёс. Ўзбекистон халқининг бунёдкорликни ифодалайдиган тушунчалар тизимидан иборат миллий истиқлол ғояси соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, жамиятда ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик, янгича эътиқод ва дунёқараш эгаларини тарбиялашдаги муҳим аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

2-боб. «Ғоялар фалсафаси» фанининг тушунчалари, категориялари ва қонунлар тизими

Ҳар бир фаннинг ўзига хос тушунча ва категориялар тизими, қонун ва қоидалари бўлиши лозимлиги илмий билишнинг зарурий шартларидан биридир. Бундай тизимсиз бирор-бир фанни аниқ тасаввур қилиш, у тўғрисида яхлит билимга эга бўлишнинг имкони йўқ.

Ғоялар фалсафаси ҳам бундан мустасно эмас, унинг ҳам ўз категориялари, тушунчалари ва қонунлар тизими мавжудлиги шубҳасиз. Бу тизимнинг мазмун-моҳияти қандай? Унинг таркибий қисмлари нималардан иборат? Айнан шу масалаларни ойдинлаштирмасдан туриб, “Ғоялар фалсафаси” фанининг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини билиб олиш қийин.

3-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тушунчалари, категориялари ва қонунлари

Аввало, таъкидлаш лозимки, тушунчалар, категориялар ва қонунларнинг мазмун-моҳиятини тўғри тушуниш ва уларни таснифлаш, ҳар бир фан, қолаверса, инсоният ҳаёти ҳамда ижтимоий тафаккур ривожини учун муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, категорияларни тарихда биринчи бўлиб Аристотель таърифлаб берган ва бу ижтимоий фикр тараққиётида муҳим роль ўйнаган. Ўша даврдан бошлаб фалсафа ўз қонунлари, тамойиллари, категория ва тушунчаларига эга бўлган фанга айланган. Бу масалага кўплаб мутафаккирлар ва атоқли файласуфлар ҳам катта аҳамият берганлар. Масалан, Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китобида инсонга хос ахлоқий хусусиятларни “Яхши хулқлар” ва “Ёмон хулқлар”га ажратган, уларни миллий педагогика нуқтаи назаридан тавсифлаган.

Президент Ислам Каримовнинг “Юксак маънавият — енгилмас куч” китоби бу борада ниҳоятда муҳим манбадир. Мазкур китобдаги фикр-мулоҳазаларни умумлаштириб айтганда, ғоялар фалсафасига доир категорияларнинг ҳар бири узоқ тарихий жараёнлар натижасида шаклланган ва инсоният ҳаёти ҳамда жами-

ят тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этган кенг маъноли тушунчалардир.

Ғоялар фалсафасининг категориялари инсон ҳаёти, унинг камолоти ва жамият тараққиётининг асосини ташкил этадиган ғоявий мезонлар ва мафкуравий тамойилларни, шу соҳага хос ҳодисалар, воқеа ва жараёнларга муносабатни, мақсад ва муддаоларни акс эттирадиган энг муҳим ҳамда умумий тушунчалар тизимидан иборат. Улар мазкур фаннинг мазмун-моҳиятини, унинг бошқа соҳалардан фарқини, ўзига хос хусусиятлари, мақсад ва вазифаларини яққол ифодалайди.

“Ғоя”, “мафкура”, “бунёдкор ғоялар”, “вайронкор ғоялар”, “ғоялар тизими”, “мафкуравий тизим” кабилар бу соҳадаги асосий категориялар мажмуини ташкил қилади. Ушбу категориялар шу соҳадаги нарса ва ҳодисаларнинг айрим, алоҳида жиҳатларини эмас, балки инсоннинг маънавий ва руҳий оламига, ғоя ва мафкураларга хос умумий белгилар, алоқалар ҳамда муносабатларни ҳам акс эттиради. “Ғоявийлик”, “ғоясизлик”, “ғоявий бўшлиқ”, “ғоявий тамойиллар”, “мафкуравий жараёнлар”, “мафкуравий фаолият”, “мафкуравий таҳдид”, “мафкуравий полигон”, “мафкуравий иммунитет”, “мафкуравий профилактика”, “ғоявий тарбия” ва бошқалар биз ўрганаётган **“Ғоялар фалсафаси” фанининг тушунчалари** сирасига киради.

Бу фаннинг категориялари ушбу соҳани чуқур ва мукамал ифодалаши, унинг барча жабҳаларида амал қилиши билан оддий тушунчалардан фарқ қилади. Шу туфайли унга алоқадор ҳар бир тушунчанинг аниқ хусусиятлари ва муҳим белгиларини англашда мазкур категорияларга асос ҳамда мезон сифатида мурожаат этилади.

Ғоялар фалсафасининг тушунчалари ва категориялари, бир томондан, инсон тафаккури муҳсули, иккинчи томондан, воқеа ва ҳодисаларнинг одам миясида акс этиш натижаси, учинчидан эса, киши онгини воқеликка яқинлашиши ва дунёни билиш воситасидир. Ушбу категориялар, бошқа ижтимоий фанларнинг асосий тушунчалари каби маънавий ҳаёт, мафкуравий жараёнлар ва ғояларнинг амалиёти билан боғлиқ ҳодисаларни англашда назарий ҳамда методологик аҳамият касб этади. Бу борада улар, биринчидан, инсоннинг жамиятдаги ҳодисалар моҳияти ва мазмунини, уларга хос қонуниятларни англаш жараёнида эришган билимларининг натижаси, иккинчидан, ҳаётни яна ҳам чуқурроқ билиш ва унинг сирлари ҳамда қонуниятларини очишда қўлланиладиган муҳим илмий воситалар ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб ёки мутлақ-

лаштириб юбориш нотўғри. Чунки, ҳаётнинг ўзи бир бутун, яхлит ва кўп қиррали ижтимоий ҳодиса бўлганидек, ғоя ҳамда мафкура-лар ҳам ўзаро алоқадорликда намоён бўлади.

Илм-фаннинг вазифаси уларни бир-биридан фарқлай олиш ҳамда умумий алоқадорлик ва бир бутунликда тадқиқ этиб, та-раққиётнинг умуммафкуравий тамойилларининг хусусиятлари ва белгиларини очиш, амалиётда унинг имкониятларидан ижодий фойдаланишга кўмаклашишдан иборат. Илмий-назарий ва мето-дологик нуқтаи назардан олганда, ғоялар фалсафасининг катего-риялари объектив мазмунга эга бўлиб, шу йўналишдаги ҳодиса-лар ва жараёнлар туфайли рўёбга чиқади, намоён бўлади, ҳаёт-нинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифода-ловчи воқелик сифатида инсон тафаккурида акс этади. Уларнинг ҳар бири мазкур йўналишдаги ўқув фанлари учун илмий-мето-дологик аҳамиятга эга бўлган умумий категориялар ҳисобланади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ғоялар фалсафасининг категори-ялари моддий оламдан, унинг тушунчаларидан тубдан фарқ қилади. Кўп ҳолларда уларнинг баҳоси ва қадрини, оқибати ва натижалари-ни аниқ рақамларда ифодалаш қийин, уларга хос хусусият ва қадр-ли жиҳатларни муайян фоизлар ҳамда кўрсаткичлар билан ўлчаб бўлмайди. Бу борада ушбу категория ва тушунчаларнинг инсон ва жамиятга, миллатлар ва давлатлар тақдирига таъсири, тарихий ривожланиш ва ижтимоий тараққиётдаги ўрни ҳамда роли муҳим аҳамият касб этади. Аслини олганда, уларнинг аниқ формуласи, кон-крет тимсолини топиш қийин, яъни ҳар қандай ғоя ёки мафкуранинг мазмун-моҳияти, қадри ва аҳамияти, оқибати ва натижаларини кўпроқ қиёслаш ва таққослаш орқали билиб олиш мумкин.

Ушбу тушунча ва категориялар инсоният тарихи, жамият та-раққиёти жараёнида бирданига ва бир йўла шаклланиб қолмаган. Шубҳасиз, инсоният узоқ давом этган тарихий жараёнда ғоявий-мафкуравий ҳодисаларга хос хусусиятлар ва белгиларни чуқур-роқ англаб, улардаги жузъий ва умумий томонларини муттасил ўрганиб борган. Ана шу асосда кўплаб тушунчалар ва категория-лар шаклланган. Улар инсон камолоти, жамиятнинг маънавий ҳаёти, халқлар ва давлатлар тарихи ҳамда тақдирида муҳим аҳамият касб этиб бораверган. Шу маънода, мазкур категория-лар инсоннинг ҳаёт ҳодисалари ва улар билан боғлиқ воқеликнинг моҳиятини, умрнинг мазмуни ва маъносини, ўзининг жамиятдаги ўрни ва қадр-қимматини муттасил англаб бориши натижасида шаклланган тушунчалар ҳамдир.

Тарихий ривожланиш жараёнида (объектив тарзда), жамият ва кишиларнинг талаб-эҳтиёжлари натижасида (субъектив тарзда) улардан гоҳ бири, гоҳ бошқаси умумий тизимнинг марказига, ҳаётнинг олдинги поғонасига чиқади: юртда душманлар ҳукмронлик қилганида — озодлик, мустақиллик, диктатура даврида — эркинлик, Ватан мустақиллигига хавф туғилганида — ватанпарварлик, миллий ўзликни англаш ва уйғониш даврида — тарихий ва маданий меросни ўрганишга интилиш, уруш шароитида — тинчлик ва барқарорлик билан боғлиқ ғояларга эҳтиёж кучайиб боради. Шу тариқа ижтимоий жараёнлар ривожда улардан бири ёки бир нечтасининг долзарблиги ортиб боради.

Бунёдкорлик ва эзгуликка хизмат қиладиган ғояларнинг энг олий шакллари идеал категориялар сифатида қаралади. Жамият тарихининг ҳамма даврларида одамлар эзгу идеалларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайди. Кундалик ҳаёт ва илмий адабиётларда энг олий идеал категорияларга нисбатан қатор ибора ва тушунчалар кенг қўлланади: маънавий ва ахлоқий покликнинг умумий белгиси — яхшилик; нафосат белгиси — гўзаллик; билим ва фан ютуқларининг амалиётга мослиги — ҳақиқат; инсон ҳуқуқлари олий ифодаси — эркинлик ва тенглик; сиёсатнинг тўғрилиги — адолат; инсонлараро ижобий муносабатлар — дўстлик; энг ҳоқисор ва беғараз туйғулар асосида қалбларнинг боғлангани — муҳаббат; орзу-умидларга эришганлик — бахт-саодат, ўз юртини севмоқ ва ардоқлаш — ватанпарварлик ва ҳ.к. Ушбу идеал категориялар ва уларга нисбатан тескари маънони англатадиган вайронкорлик, бузғунчилик, жаҳолат, эрксизлик, тенгсизлик, адолатсизлик ва бошқалар ҳаётда муайян тарзда намоён бўлиб туради. Бундай ҳолларнинг содир бўлиши инсоният ҳаёти ва ижтимоий тараққиётнинг ниҳоятда мураккаблиги, воқеа ва ҳодисаларга ёндашувларнинг хилма-хиллиги, мақсад ва муд-даоларнинг турли-туманлиги билан изоҳланади.

Ғоялар фалсафасига хос тушунча ва категорияларнинг шакллари орасида ижобий аҳамиятини доимий тарзда намоён қиладиганлари ҳам бор. Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги, ҳар бир инсоннинг тириклиги, сиҳат-саломатлиги, соғлом насл қолдириши ва авлодлар ворислиги, орзу-умидлари, маънавий камолоти, бахт-саодати, ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги билан боғлиқ ғоялар шулар жумласидан. Комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ғоялари ҳам мазкур тизимга киради ва бу соҳадаги асосий тушунчалар сифа-

тида қаралади. Улар инсон ва жамият бор экан, ўз ижтимоий аҳамияти ва қадрини сақлаб қолаверади.

Афсуски, бу ғояларнинг қарама-қаршиси бўлган нотинчлик ва беқарорлик, маъносиз ҳаёт кечириш, маърифатсизлик, маънавий таназзул, жаҳолат ва бошқалар ҳам тарихий жараёнларда учраб туради. Тараққиётга интилиш бор экан — таназзул, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш зарурият бўлган чоғларда нотинчлик ва беқарорлик, фаровонлик мақсад бўлган ҳаракатлар учун камбағаллик ва нотавонлик, Ватан равнақиға халақит берадиган ғоявий таҳдид ва мафкуравий хуружлар, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро ҳамжиҳатлик ва диний бағрикенгликка нисбатан миллатчилик, буюк давлатчилик, космополитизм, ўзгача қараш ҳамда эътиқодларга бегоналик каби иллатлар инсониятни таъқиб қилишдан тўхтаётгани йўқ. Юқоридаги ижобий тушунчаларнинг аҳамияти ва қадри уларга тескари бўлган бузғунчи ғоя ҳамда вайронкор мафкураларга нисбатан солиштириб аниқланиши ҳам мумкин.

Умуман олганда, ғоялар фалсафасининг категориялари:

а) шу соҳадаги муносабат, боғланишларни ифодаловчи умумий мазмун ва хусусиятга эга бўлган тушунчалар;

б) бу соҳани кенг ва атрофлича тавсифлагани ҳолда, бир-бирини тақозо этади, бир бутунликда, ўзаро алоқадорликда намоён бўлади;

в) объектив мазмунга эга, уларнинг ҳар бири ижтимоий воқеликда рўёбга чиқади, намоён бўлади, ушбу воқеликнинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифодаловчи тушунчалар сифатида инсон тафаккурида акс этади;

г) умумий тушунчалар сифатида инсоннинг шу соҳадаги ҳодисалар моҳиятини билишга қаратилган билиш жараёнининг натижалари ва ижтимоий жараёнларни янада чуқурроқ ўрганишнинг илмий воситасидир;

д) нафақат назария ва илмий билиш жараёнидагина эмас, балки амалиётда ҳам ўзига хос роль ўйнайди ва аҳамиятини сақлаб қолади.

Хуллас, бу борадаги диалектика шундаки, ғоя ва мафкура категориялари ҳар қандай шароитда ҳам бири иккинчисини тақозо қилади, уйғунликда ва ички алоқадорликдагина мавжуд бўлади. Демак, улар мантиқан ўзаро узвий боғлиқ, мазмунан бир-бирини тўлдиради.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, бу соҳанинг умумий қонунларини англамай туриб, мазкур категорияларнинг моҳият-мазмунини тушуниш мумкин эмас. Улар ғоя ва мафкурага хос умумий хусуси-

ятлар, алоқадорлик, ўзаро муносабатларни ифодалаши билан бирга, ушбу категорияларнинг амал қилиши ва ўзгаришлар диалектикасини ҳамда бу соҳани илмий билишда зарур бўлган назарий ва методологик масалаларни ечиш йўлларини ҳам белгилаб беради.

Ғоя ва мафкура соҳаси билан боғлиқ қонунлар шу йўналишдаги жараёнлар билан узвий боғлиқ тарзда намоён бўладиган, мазкур соҳага хос воқеа - ҳодисалар ўртасидаги доимий ва такрорланиб турувчи узвий алоқадорликни белгилаб беради. Мазкур қонунлар хилма-хил тарзда, турли шаклларда намоён бўлса-да, ҳар қандай жамиятдаги ғоялар ва мафкура тизими, уларни амалга ошириш йўллари ва усулларининг мезони сифатидаги аҳамиятини сақлаб қолаверади. Бу борада ғоя ва мафкуранинг бири-бирини тақозо этиши, уларнинг инсон ва жамият билан узвий алоқадорлиги, ғоялар ва мафкуралар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлиги қонуниятлари муҳим аҳамиятга эга.

Ғоя ва мафкуранинг бир-бирини тақозо этиши қонунининг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятлари бу икки тушунчанинг гносеологик жиҳатдан узвий боғлиқлиги тамойилига асосланади. Ушбу қонунга кўра, ҳар қандай мафкура бирон-бир ғояга ёки ғоялар тизимига таянгани, уни амалга оширишга хизмат қилгани каби, муайян ғоя ва ғоялар мажмуи ҳам ўзига хос мафкура ва мафкуравий тизимсиз тўла-тўқис намоён бўла олмайди. Ғояни мафкурадан, мафкурани эса ғоядан ажратиш, уларнинг иккисини айрича тасаввур қилиш назарий ва амалий жиҳатдан ниҳоятда катта хато ва салбий оқибатларга олиб келади. Бундай ўзаро алоқадорликни бамисоли, бир дарахт илдизи ва танасининг уйғунлигига қиёслаш мумкин. Шу маънода, илдизсиз ва танасиз ўсиб турган дарахтни тасаввур этиш қийин бўлгани каби, ғоясиз мафкурани, мафкурасиз ғоянинг амалга ошишини ҳам тасаввур этиб бўлмайди.

Маълумки, ғоя ва мафкуранинг бир-бирига нисбатан қандай ўрин тутиши, уларнинг қайси бири асосий мезон, қайсиси эса усқуртмалиги тўғрисида хилма-хил қарашлар ва ёндашувлар мавжуд. Ҳозиргача баъзилар ғояни бирламчи деб билсалар, бошқалар эса мафкурани асосий ўринга қўядилар. Муайян ғоя пайдо бўлмаса, унга мос мафкура ҳам бўлмас эди, дея ҳисоблайдиганлар ҳам, гоҳида эса ғоя ва мафкурани айнийлаштирадиганлар ёки уларни бир-бирига зид категориялар сифатида талқин қиладиганлар ҳам бор. Биринчи фикрга қўшилган ҳолда таъкидлаш лозимки, аслида ғояни мафкурага қарама-қарши қўйиш, уларнинг бирини устун деб билиш, бошқасини эътиборга олмаслик

масалага бир еқлама қарашнинг яққол ифодасидир. Бундай ёндашув ҳаёт талабига ҳам, илм-фан қонунларига ҳам жавоб бермайди. Ғоя ва мафқуранинг бир-бирини тақозо этиш қонуни эса бундан фарқ қилади, у биз ўрганаётган соҳани яхлит воқелик, ҳодисаларнинг умумий мажмуи сифатида тушуниш имконини яратди. Айнан ана шу қонунга кўра, ғоя ва мафқурадан бирини мутлақлаштириш, бошқасининг аҳамиятини инкор қилиш ҳаётда катта йўқотишларга, салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Мазкур қонуннинг бузилиши, унга хос тамойиллар ва объектив талабларга эътиборсизлик баъзи давлатлар ва жамиятларнинг таназзулга юз тутиши сабабларидан бири бўлганига доир мисоллар тарихда учраб туради. Собиқ иттифоқнинг сохта ғоялар ва бузғунчи мафқура асосида ташкил топиши, ўша давр мафқурасининг яққаҳоқимлиги ва ундаги эзгу ғояларнинг қуруқ шиорларга айлантирилиши ана шундай мисоллардан бири. Аксарият ҳолларда, вақт ўтиши жараёнида бундай давлатлар вужудга келишида муҳим восита бўлган мафқуравий тизимнинг аста-секин ўзини шакллантирган ва ўзи озиқланадиган ғоялардан ажралиш жараёни рўй беради. Муайян давлат ёки жамиятни вужудга келтириш учун идеал мақсад сифатида қаралган, жараённинг бошланишида одамларни ана шу йўлда курашга отлантирган ғоялар ўрнига, бошқа ғоялар ва тартибларни устувор этишга ҳаракат қилина бошлайди. Баъзида уларни амалга ошириш тўғрисидаги ваъдалар бир четда қолиб кетади ёки бу борадаги ҳаракатларнинг ибтидосида амалга оширилиши эълон қилинган эзгу ғоялар сохталаштирилади. Натижада **ғояларнинг қадрсизланиши** рўй беради, уларнинг давлат фуқаролари ва жамият аъзоларини бирлаштирадиган, муайян мақсадлар томон сафарбар қиладиган маънавий мезон сифатидаги қадри ва аҳамияти йўқолиб боради. Мафқуравий тизим эса сохта ғояларга асосланган ана шу ҳолатни абадийлаштириш ёки сақлаб қолишга хизмат қила бошлайди. Энди у дастлаб ўзи асосланган эзгу ғояларнинг мазмун-моҳиятига зид, умуминсонийлик талаблари ва тамойилларига қарама-қарши бўлиб қолади. **Ғоя ва мафқура ўртасидаги** бундай **номутаносиблик** жамият ва ижтимоий тизимнинг мустаҳкамланишига эмас, балки унинг инқирози ва таназзулига олиб келадиган сабаблардан бирига айланади. Ўтган асрнинг биринчи ярмида шаклланган фашистик давлатлар ва собиқ иттифоқ измида бўлган баъзи мамлакатлар тарихи бунга яққол мисол бўлиши мумкин.

Гоялар ва мафкураларнинг инсон ва жамият билан узвий алоқадорлиги қонуни муайян миллат, жамият ҳамда давлат ҳар бир тараққиёт босқичида шу даврга хос иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мезонларга эга бўлгани сингари, ўзига мос келадиган гоявий тушунча ва тамойиллар тизимига эга бўлишининг тарихий зарурат эканини ифодалайди. Ҳақиқатан ҳам, инсон ва жамият ҳаётини гоя ва мафкурасиз тасаввур этиб бўлмагани каби, гоя ва мафкураларни ҳам инсон ва жамиятдан ажратиб бўлмайди. Жамиятдаги ўзгаришлар муқаррар равишда мафкура тизимига, гоялар соҳасидаги ўзгаришлар эса жамиятга ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз.

Инсоният тарихи ва тараққиётга мазкур қонун нуқтаи назардан қараш ҳар бир даврнинг тузилишига муайян гоялар ва мафкура тизими мос келишини, бу тизим ижтимоий воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ тарзда намоён бўлишини кўрсатади. Ушбу соҳага алоқадор тушунча ва тамойиллар ҳам мазкур тизимда ўзига хос ўринни эгаллайди, улар орасидаги фарқ, тафовут ва муносабатлар эса тузумдаги умумий ўзгаришларга боғлиқ бўлади. Масалан, юртимиз тарихида ўчмас из қолдирган Амир Темур ва темурийлар даври ёки Европа халқлари тараққиётга ниҳоятда катта туртки берган Ўрта асрлардаги уйғониш даври бутун инсоният ҳаётида улкан ўзгаришлар ва маънавий юксалишларга сабаб бўладиган бунёдкор гояларнинг жамиятга таъсирини яққол кўрсатади.

Бундай даврларда устувор бўлган бунёдкор гоялар буюк ишларга тайёр миллатларни, тарихнинг муайян қисқа босқичларида минг йилларда қўлга киритиш мумкин бўлган натижаларга эришишга ундайди. Айнан шундай гояларнинг амалий ифодаси инсоният тарихига шу миллатга мансуб буюк кишиларнинг номини битади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбашарий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилади. Амир Темур ва темурийлар давридаги юксак гоялар халқимизнинг миллий даҳосини энг юксак чўққига кўтарди. Бу даврда эзгуликка хизмат қиладиган гояларни амалга ошириш борасидаги фаолият нафақат Соҳибқироннинг ўзини, балки Улугбек, Али Қушчи, Навоий, Бобур ва бошқа кўплаб атоқли кишилар ҳамда мутафаккирларнинг номларини Ватанимиз тарихига абадий муҳради, халқимиз ўтмишида ўчмас из қолдирди.

Гоя ва мафкуранинг ижтимоий тараққиётга боғлиқлиги қонуни ушбу соҳанинг ўтмишдан келажакка томон ривожланиш жараёнидаги тарихийлик ва замонавийлик, инкор, ворислик ва янгилашнининг узлуксизлиги ва давомийлиги билан боғлиқ тамойиллар-

нинг мазмун-моҳиятини ифодалайди. Мазкур қонуниятга кўра, тараққиёт жараёнида бир ривожланиш босқичидан бошқасига ўтилганида иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳаларда ўзгариш бўлгани сингари, гоё ва мафкуралар соҳасида ҳам янгиланиш рўй беради. Бунда барча гоёлар ва мафкура тамойиллари бутунлай йўқолиб кетмайди, балки ўзгарган даврнинг ижтимоий тузилишига ва замон талабларига мос келадиган, эскисидан фарқ қиладиган янги гоёлар тизими шаклланиши заруратга айланади. Бундай ҳолатларнинг узлуксиз такрорланиши эса гоёлар ва мафкураларнинг ижтимоий воқелик ҳамда тараққиёт билан боғлиқлигини ифодалайдиган қуйидаги муҳим хулосага келиш имконини беради: муайян ижтимоий воқеликка (яъни, инсоният тараққиётининг бирон-бир даврига, жамиятнинг ривожланиш босқичи ёки давлат шаклига) муайян гоёвий-мафкуравий тушунча ва тамойиллар тизими мос келганидек, ўзгарган ижтимоий воқеликка ҳам ўзгача гоёлар тизими мос келади. Шу маънода, ҳар қандай миллат ва жамият ўзига хос ва мос гоёлар тизимини яратиши, уни такомиллаштириб бориши, турли хуружлар ва таҳдидлардан муттасил ҳимоя қилиши лозимлиги инсоният ҳаётининг абадий қонунидир. Ижтимоий воқелик ёки мафкуравий соҳадаги ўзгаришлар бир-биридан қисман илгарилаб кетиши ёки орқада қолиши ҳам мумкин, аммо бу мазкур қонуннинг бутунлай бузилиши, дегани эмас. Ана шу қоида гоёлар ва мафкураларнинг ижтимоий тараққиёт билан боғлиқлик қонунининг асосий мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Мазкур қонунни ҳозирги замондаги ўзгаришлар билан боғлаб ўрганиш нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу, айниқса, ҳозирги даврда жаҳонда ва Ўзбекистонда рўй бераётган ўзгаришларнинг мафкура соҳасидаги хусусиятларини билиб олиш, қўлга киритилган илмий далилларни тажрибада қўллаш, мазкур йўналишдаги вазифаларни аниқлаш, зарур чора-тадбирларни белгилаш имконини беради.

Гоёлар фалсафасининг қонунлари инсонни табиат, жамият ҳодисалари моҳияти ва қонуниятини билиш жараёнидаги эришган билимларининг таркибий қисми ҳисобланади, иккинчидан, улар мафкуравий соҳани яна ҳам чуқурроқ билиш ва унинг сирлари ҳамда тамойилларининг имкониятларини очишда қўлланиладиган муҳим илмий воситалар ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб ёки мутлақлаштириб юбориш нотўғри. Зеро, жамият ва унинг ҳаёти яхлит ва бир бутун, кўп қиррали муносабатларда мавжуд бўлганидек, гоё ва мафкура соҳасидаги қонунлар ҳам ўзаро алоқадорликда мавжуд.

Юқорида қайд этилган қонунлар объектив тарзда, инсон ҳаёти ва жамият ҳодисалари ўртасидаги алоқадорликнинг муайян шакли тарзида ҳам намоён бўлади. Улар бирор-бир ғоя ёки мафкура-нинг зарурий равишда пайдо бўлишини ва амал қилиш тамойилларини ифодаловчи, инсоннинг жамиятдаги хатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи йўл-йўриқ ва қоидалар йиғиндиси, фаолият мезони сифатида ўз мазмун-моҳиятини кўрсатиши мумкин.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзида амалиётда ғоя ва мафкурага оид қонунларга эътибор нисбатан кам бўлгани ҳолда, аниқ чора-тадбирлар, долзарб вазифаларни бажариш ва мавжуд муаммоларни ҳал қилишга кўпроқ диққат қаратилади. Мазкур қонунларга нисбатан эътиборсизлик ёки уларга атайлаб амал қилмаслик кейинчалик салбий оқибатларга сабаб бўладиган бир лаҳзалик ютуқларга, баъзи ҳолларда эса аянчли натижаларга олиб келиши мумкин.

Бундан фарқли тарзда, ғоялар соҳасидаги назарий билимлар тизимида бу борадаги қонунлар масаласи асосий ўринни эгаллайди. Агар ўз давридаги илгор илмий ғоялар асосида шаклланган ва Беруний, Улуғбек, Галилей, Ньютон томонидан асослаб берилган қонунлар классик механика ва астрономиянинг негизини яратган бўлса, Ибн Синонинг тиб қонунлари тиббиёт илмининг асосини ташкил этади. Максвелл қонунлари классик электродинамика, Мендель қонунлари генетика, Авагадро ва Менделеев қонунлари химия, Эйнштейн, Бор ва Резерфорд қонунлари замонавий физика соҳасида илмий ғояларнинг амалга ошиши учун ана шундай муҳим аҳамият касб этган. Шу маънода, Максвеллнинг “Қашфиётлар, аввало, бирор-бир ғояда акс этади, сўнгра эса муайян қонун кашф этилиши тарзида намоён бўлади”, деган фикри бежиз айтилмаган.

Ғоя ва мафкура соҳаси қонунлари, аввало, шу йўналишдаги ижтимоий муносабатларни ифодалайди. Гегель айтганидек, барча мавжуд нарсалар ўзаро муносабатда бўлади, мана шу ўзаро муносабат ҳар қандай мавжудликнинг асосидир. Одамларнинг бир-бирлари билан муносабати, жамиятдаги ўзаро алоқалар, ижтимоий ўзгариш ва ислохотлар бу соҳадаги қонунларга муттасил таъсир кўрсатувчи омиллардир. Бу қонунлар жамият ҳаётининг фақат ғоя ва мафкура билан боғлиқ соҳаси доирасида амал қилгани учун улар хусусий характерга эга. Яъни уларни бошқа соҳалардаги жараёнлар ва ўзгаришлар учун қўллашдан кўра, шу жабҳадаги воқеа ва ҳодисалар ўртасидаги, нисбатан тор доирадаги алоқаларни функционал тарзда ифодалайди, деб қараш кўпроқ натижа беради.

Жамиятдаги ижтимоий жараёнларнинг инъикоси сифатида ғоя ва мафкура соҳаси қонунлари икки узвий боғлиқ функцияни, яъни **тушунтириш ва башорат қилиш вазифасини** ҳам бажаради. Биринчи функцияга мувофиқ, мазкур қонунлар асосида бирор-бир воқеа, ҳодиса ва жараённинг шунчаки мавжудлиги, рўй бериши эътироф этилмасдан, балки уларнинг моҳияти очиб берилади, қандай мавжуд бўлиши ва амалга оширилиши тушунтирилади. Бу борада тушунтириш ва унинг асосий кўринишлари сабабий, функционал, структуравий асосларга таянган ҳолда амалга оширилади. Башорат қилиш функцияси муайян жараённи олдиндан англаш, шу йўналишда зарур фаолиятни амалга ошириш тарзида намоён бўлади. Масалан, бирон-бир ғоявий тажовуз ёки хуруж рўй бериши башорат қилинса, унга қарши аввалдан мафкуравий ҳимоя ва шу соҳадаги профилактика ишларини амалга ошириш мумкин.

Муайян даврда рўй бераётган ижтимоий жараёнлар натижасида туб ўзгаришлар амалга ошаётган ёки бирон-бир янги жамиятни куриш нуқтаи назаридан ҳам бу соҳадаги қонунларни билиш, уларга хос функциялардан ўз вақтида ва унумли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода, собиқ иттифоқнинг парчаланиши ва мустақил давлатимизнинг пайдо бўлиши тасодифий ҳодиса эмас, балки тоталитар тузумга хос кўплаб ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий зиддиятлар натижасида, унга хос ғоялар тизимининг кадр-сизланиши оқибатида содир бўлган зарурий ҳодиса.

Ана шу сабабдан ҳам Ўзбекистонда мустақилликка эришилган дастлабки йиллардан оқ илгари орзу бўлган миллий давлатчиликни тиклаш, янги жамият барпо этиш жараёнида бунёдкор ғояларни амалга оширишнинг умумий ва хусусий қонунларига катта эътибор берилгани бежиз эмас. Мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид совет тизимидан воз кечилиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда амалда ўзини тўла оқлаган ислохотларнинг машҳур беш тамойили ишлаб чиқилди ва жорий этилди. Мазкур тамойиллар, авваламбор, собиқ коммунистик мафкура ва унинг ғояларидан бутунлай воз кечилганининг яққол ифодаси бўлиб, улар XX асрнинг 90-йиллари бошидаги реал ҳаётни ўзида ёрқин акс эттирган, мамлакатимизни ислоҳ этиш бўйича аниқ мақсад ва вазифаларни белгилаб олиш имконини яратган эди. Айнан ана шу тамойиллар асосида пайдо бўлган “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг”, “Ислохотлар — ислохот учун

эмас, аввало, инсон учун, унинг манфаатлари учун” деган шиорлар бутун кўпчиликка ёд бўлиб кетди.

Мамлакатимизни ислох этиш ва янгилашга қаратилган туб ўзгаришларни амалга оширишда миллий қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни сақлашга, халқимизнинг асрлар давомида шаклланган менталитетига ҳурмат билан муносабатда бўлишга катта эътибор қаратилди. Шу билан бирга, ушбу жараёнда замонавий демократик давлат қуришнинг ўзини оқлаган жаҳон тажрибасини чуқур ўрганиш ва қабул қилиш ҳам давлатимизда бунёдкор ғояларнинг ижобий таъсири ҳамда кучидан самарали фойдаланиш борасидаги фаолиятнинг устувор йўналишларидан бири бўлди.

Хуллас, “Ғоялар фалсафаси”нинг тушунчалари, категориялар ва қонунлар тизимининг моҳияти ва аҳамиятини ҳар бир замондошимиз, айниқса, ушбу фанни ўрганаётган ёшларнинг қалби ва онгига сингдириш шу соҳадаги маънавий-маърифий ишларимизнинг асосий йўналишига айланди. Бу эса аҳолининг турли қатламлари, айниқса, ёш авлод тафаккурида юқорида тавсифланган тушунча ва категорияларнинг мазмунини ифодаладиган тасаввур ҳамда хулосаларни шакллантириш борасидаги фаолиятда барчамизнинг зиммамизга улкан масъулият юклайди.

4- мавзу. “Ғоя” категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва хусусиятлари

Инсоният кўп минг йиллик тараққиёт жараёнида ўзини ўраб турган оламни, одамлар ва жамиятни, турли воқеа-ҳодисалар, реал ҳаётий жараёнларни кузатиб, уларнинг вужудга келиш сабаблари ва ривожланиш қонуниятлари тўғрисида мушоҳада қилиши натижасида турфа тасаввур ва тушунчалар, ғоя ва қарашларга эга бўлган. Ҳар бир инсоннинг ғоялар дунёси, бир томондан, унинг маънавияти, маърифати ва маданиятлилик даражаси билан боғлиқ тарзда шаклланган, иккинчидан, унга шу инсонни ўраб турган ижтимоий муҳит, жамият, у билан ёнма-ён яшайдиган одамлар ва ҳаёт ҳодисалари ўз таъсирини ўтказган.

Шу маънода, “ғоя” ва “мафкура” тушунчалари инсон тафаккури ва фаолиятининг маҳсулидир. Бу эса, ўз навбатида, ушбу тушунчаларнинг мазмуни ва ўзига хос жиҳатларини билиб олиш, аввало, инсонни англаш, унинг моҳиятини билиш жараёни билан узвий боғлиқ эканидан далолат беради.

Инсон ва ғоя. Ғояни инсондан айри тасаввур қилиш қийин, у инсон онги ва тафаккурининг натижаси. Оламдаги бошқа мавжзу-

дотлардан ажралиб турадиган инсон энг муҳим хусусиятларга, яъни ақл, маънавият, маданият, ахлоқ, тафаккур, тил ва бошқа жиҳатларга эга бўлган ижтимоий вужуддир. Президент Ислом Каримов “Юксак маънавият — енгилмас куч” китобида унга қуйидагича таъриф беради: “Инсон ўз тимсолида ҳам моддий, ҳам маънавий хусусият ва аломатларни мужассам этган ноёб хилқат, Яратганнинг буюк ва сирли мўъжизасидир. Шунинг учун ҳам унинг ички дунёси, унга ато этилган фазилат ва хислатларни охиригача англаш, тушунишнинг ўзи ўта мураккаб бир масала. Мана шундай қараш ва фикрларни умумлаштириб, инсонга хос орзу-интилишларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечирishi учун зарур бўлган моддий ва маънавий оламни бамисоли парвоз қилаётган қушнинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади. Қачонки ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш-ўзгариш, юксалиш жараёнлари содир бўлади”

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар қандай ғоянинг вужудга келиши ва амалга ошишида шахсларнинг ўрни, аҳамияти катта. Эзгулик ва бунёдкорликка йўналтирилган энг жозибали ва кучли ижтимоий таъсирга эга бўлган ғояларнинг яратилиши ҳамда амалга оширилиши уларнинг соҳибларини тарихий шахсларга, атоқли кишиларга, аллома ва мутафаккирларга айлантиради. Бундай ғоялар кўплаб одамларнинг тақдирини белгилайди, муайян ҳолларда бирон-бир давлат тузумини, жамият ҳаётини ўзгартиради, халқларни идеал мақсадлар томон бошлайди, миллатларнинг музаффар байроғига айланади. Бу жараёнга минглаб, гоҳида миллионлаб кишиларнинг сафарбар этилишига, уларнинг бир мақсад йўлида уюшиб, ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб, ҳаракат қилишига сабаб бўлади.

Дастлаб бирон-бир киши онгида пайдо бўлган ғоя ўз таъсир кучи, жозибаси билан, аввало, шу одамнинг ўзини ром қилади, унинг қалбига ўрнашиб, муайян мақсадга ундайди. Инсоният тарихида бир умр ўзи кашф қилган ғоялар таъсирида яшаган, бутун ҳаётини ушбу ғояни амалга оширишга сарфлаган кишилар ниҳоятда кўп. Атоқли давлат арбобларидан машҳур сайёҳларгача, диний илоҳиётчилардан илм-фан алломаларигача бўлганлар орасида бунга мисол келтириш мумкин. Ғояларнинг яралиши, амалга ошиши, уларнинг соҳибларини умри, ҳаёт йўли тўғрисида асар ёзилса, у дунёдаги энг катта, энг қизиқ ва энг таъсирчан китоб бўлар

Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.. “Маънавият”, 2008, 67-бет.

эди, деган фикр бежиз айтилмаган. Бу фикрда муайян асос бор. Ҳақиқатан ҳам гоёларнинг ниҳоятда кўплиги, уларнинг одамлар, халқ ва давлатлар тақдирига таъсири, гоёларни амалга ошириш, уларни ҳимоя қилиш йўлидаги курашлар ва хатти-ҳаракатлар тарихи ниҳоятда қизиқ, воқеаларга бой. Муайян гоёга ўз ҳаётини тиккан одамлар тақдири, уларнинг умр йўли ундан ҳам қизиқроқ. Ҳар бир киши бу борадаги тарихдан ўрнак ва сабоқ олиши мумкин.

Одамзод наслига хос хислатлар қатори гоё ва мафқуралар ҳам аجدодлардан авлодларга узатилади. Бошқа тирик мавжудотлардан инсоннинг бу борадаги туб фарқини кўрсатадиган хусусиятлардан яна бири унинг ўз гоёларини амалга ошира олиши, бу борадаги усул ва воситаларни яратиб, улардан фойдаланишидир.

Инсон тасаввур ва тафаккурга эга бўлган, фикрлайдиган, воқеа-ҳодисалар асосида хулосалар чиқарадиган онгли мавжудот. У ақли билан олам сирларини кашф қилади, қалби воситасида унинг гўзаллигини ҳис этади, воқеликдан ҳайратланиб, ҳаёт қонунларига мослашиб яшашга интилади. Дунё сезгилар орқали инсоннинг қалби ва онгида ўзига хос тимсол ҳамда тасаввурлар уйғотади, гоё ва қарашларни шакллантиради, унда орзу-интилиш, мақсад-муддаоларни вужудга келтиради. Ана шу интилиш ва мақсадлар инсоннинг фаолияти орқали амалга ошади, яъни ҳаётга, воқеликка қайтади, унга таъсир қилади ва уни ўзгартиради.

Инсоннинг ташқи кўринишини қадди-қомати, гавдаси, хатти-ҳаракати ва кийиниши ташкил этса, унинг ички дунёси фикр юриштиши, тафаккури, дунёқараш, гоёлар олами, орзу-истаклари, интилишлари, ҳис-туйғулари, эътиқоди, дунёқараш ва мақсад-муддаоларидан иборат. Улар орасида “гоё” ва “мафкура” тушунчалари алоҳида ўрин эгаллайди.

“Гоё” тушунчаси инсоннинг борлиққа, ижтимоий жараёнларга, жамият ҳодисаларига бўлган муносабати, ўз олдига қўйган муддаолари асосида вужудга келадиган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, одамларни ҳаракатга чорлайдиган, уларни муайян мақсад сари етаклайдиган ва бирон-бир тарзда намоён бўладиган фикр ёки фикрлар мажмуини ифодалайди. У биз ўрганаётган гоёлар фалсафасининг энг асосий, кенг маъноли ва серқирра тушунчаси, шу билан бирга, мазкур фаннинг бошқа тушунчалари таянадиган умумий категорияси ҳамдир.

Мазкур тушунчани тўла **тавсифлаш** учун унинг моҳиятини намоён этадиган асосий хусусиятларни санаб ўтиш лозим. Инсон онгининг маҳсули сифатида гоёлар тушунча ва фикрлар ёрдамида

ифода этилади. Аммо ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайдди. Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи шундаки, улар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. У одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти, аввало, у муайян мақсадни ифодалайди, унга етишишга чорлайди. Шу билан бирга, ҳар қандай ғоя одамларни ўз атрофида бирлаштиради, инсон ва жамиятни мақсад сари етаклайди, уларни ҳаракатга келтиради, сафарбар этадиган маънавий омилга айланади.

Ғоянинг объекти ва субъекти нима? Бунда, аввало, шуни таъкидлаш керакки, ғояни шакллантирадиган, унинг вужудга келишига туртки берадиган объектив реаллик — ташқи олам, дунё ва унинг ҳодисалари, инсоният, жамият ҳаётига тегйшли воқеалар мавжуд. Сўнгра эса ана шу ҳодиса, воқеа ва жараёнларни англаб оладиган, ўз ҳаётини уларнинг қонуний оқимига мослайдиган ва ўзи ҳам уларга акс таъсир кўрсатадиган одамзод ҳам мавжуд. Ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик ва одамзод орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклланидиган субъектив ҳодиса, объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш шакллари билан бири. Ғоя гносеология нуқтаи назаридан шу тарзда тушунилар экан, қуйидаги маъноларни англатади:

- инсон онгининг таркибий қисми;
- ташқи оламнинг образли, инъикоси ва акси;
- инсон ва ҳодисаларни англаш шакли;
- инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шакллари билан бири.

Ғояни фалсафа нуқтаи назаридан тушуниш, яъни уни гносеология ва онтология асосида талқин қилиш, бу масалага политология (сиёсатшунослик), конфликтология (зиддиятшунослик) ёки аксиология (қадриятшунослик) нуқтаи назаридан ёндашувдан фарқ қилади. Бу фанларнинг ҳар бирида муайян ғоялар у ёки бу таълимот, қараш ёки назариянинг асоси сифатида ўрганилади. Биз ўрганишга киришадиган мазкур фанда эса масаланинг барча жиҳатлари қамраб олинади ва уларнинг нафақат назарий, балки амалий томонларига ҳам эътибор қаратилади.

Ғояни гносеология (лот. “гнозис” — билиш) нуқтаи назардан тушуниш ниҳоятда муҳим. Бунда ушбу тушунчани дунёни билишнинг муайян босқичи, нарса ва ҳодисалар моҳиятини англатадиган

фалсафий категория экани эътироф этилади. Бу, ўз навбатида, уни илмий тушунча сифатида талқин қилиш имконини беради ва гоёни сийқалаштириш мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

Гоёни онтология нуқтаи назаридан тушуниш эса унинг объектив реаллик билан узвий алоқада эканлигини исботлаш учун асос бўлади. Бундай ёндашув ҳақиқий гоё нафақат субъектив ҳодиса, яъни бирон-бир киши томонидан ҳаёлан ўйлаб топилмайдиган, балки ташқи олам ва ҳаёт ҳодисалари асосида шаклланадиган, ўз объекти ва субъектига эга бўлган тушунча эканини исботлаш имконини беради.

Илмий адабиётларда “гоё”, “мафкура”, “идея” ва “идеология” тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. “Идея” ибораси юнон тилидаги “idea” сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади. Идеология (Idea — гоё, тушунча, logos — таълимот) атамаси эса гоёлар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

— гоёларнинг моҳият-мазмун, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа ҳисобланади;

— муайян гоёни амалга ошириш, мақсадга етишиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Гоёнинг ижтимоий характери шунда намоён бўладики, муайян гоё, одатда, алоҳида шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элат ва миллатлар орасига ёйилади. Бу жараёнда ҳар бир инсон ўз маънавиятини, гоёлар дунёсини ўзини шахс сифатида англаганидан бошлаб, ҳаётининг охиригача шакллантириб, ривожлантириб боради. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган янги авлод жамиятдаги мавжуд гоёлар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва гоёларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида, янги гоёларни яратади ва тарғиб этади.

Инсон муайян гоёлар дунёсининг таъсирида шаклланиб, тарбияланиб, камолга етиб боргани сингари, баъзида ўз маслагига ёт, бузғунчи гоёлар ва мафкуралар таъсирига тушиб қолиши, мақсадларини ўзгартириши, ўзга йўлларга кириб кетиши ҳам мумкин. Бу эса инсоннинг маслагини ўзгартиради, унинг гоёлар дунёсини ўзга асосга кўчиради, илгаридан шаклланган гоёвий таъмоилларининг ўзгаришига сабаб бўлади.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадиий асарларнинг негизида муайян гоёлар ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам гоёларда акс этади.

Ғоя комил инсонларнинг иймон-эътиқоди, дунёқараши ўзагини, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайди, бу йўлда ҳатто жон фидо қиладилар. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги билан из қолдирган буюк инсонлар, албатта, юксак ғоя соҳиблари бўлган.

Ҳар бир ҳодиса ва жараённинг ўз ибтидоси ҳамда интиҳоси, яъни бошланиши ва охири бўлиши лозимлиги тарих қонуниятидир. Худди шунингдек, ғоялар ҳам ўз “умри”га, хусусан, жуда қадимий тарихга эга. Улар маълум бир макон ва замонда пайдо бўлади, жамият ривожига муайян ҳисса қўшади, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олади. Баъзилари инсоният тарихида абадий сақланиб қолади, бошқалари эса ўз умрини яшаб, жозоба, кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланади. Фақат шу маънодагина инсоният тарихини ғоялар тарихи сифатида талқин қилиш мумкин.

Ғояларнинг турлари кўп. Инсонга нисбатан ташқи таъсирларнинг натижаси ва тафаккурнинг маҳсули сифатида ғоя теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир жамият ҳаёти ва ижтимоий онг соҳаларининг ҳам ўз ғоялари мавжуд бўлади. Ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қилади. Бинобарин, улар ҳаётдаги маълум ғоялар тизими ва мафкурага таянади ёки ўзига хос муайян мафкура ва ғоялар тизимини шакллантиради. Ижтимоий онгнинг барча шакллари — илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ ҳам муайян ғояларни яратади, уларга таянади ва ривожланади.

Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларни бир қанча турларга ажратиш мумкин:

- бунёдкор;
- вайронкор;
- илмий;
- фалсафий;
- дунёвий;
- диний;
- бадиий;
- ижтимоий-сиёсий;
- миллий;
- маърифий;
- маънавий;
- ахлоқий;

— тарбиявий;

— умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Шу билан бирга, жамиятнинг ижтимоий тузилиши билан боғлиқ партиявий, синфий, этник ғоялар ҳамда кўламига кўра фарқланадиган умумбашарий, минтақавий ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ғоя шакллари ҳам бор. Улар орасида бунёдкор ва вайронкор ғоялар алоҳида ўрин тутади.

“Бунёдкор ғоялар” тушунчаси жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йулида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоялар мажмуини ифодалайди.

“Вайронкор ғоялар” тушунчаси бунёдкор ғояларга зид бўлган, ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган ғоялар мажмуини ифодаладиган тушунча, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни ғаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназул ва ҳалокатга маҳсум этадиган ғоялар мажмуини ифодалайди.

“Дунёвий ғоялар” диний ғоялардан фарқ қиладиган, инсон ҳуқуқи ва эркинликларини, демократик қадриятларнинг устуворлигини таъминлашга қаратилган ғоялар мажмуини ифодалайди. У демократик тараққиёт, ҳаётни эркинлаштириш, виждон эркинлиги, инсон манфаатларини таъминлаш, фикрлар ранг-баранглиги, мулкий плюрализм, ижтимоий ҳамкорлик ва бағрикенглик тамойилларига таянади.

“Диний ғоялар” деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ғояларга айтилади. Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эгаллиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин. Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган политеизм динлари вақти келиб монотеистик — яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган. Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса, жаҳон динлари — христианлик ва исломда ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

“Илмий ғоялар” — фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан со-

ҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлар.

Ғояларнинг “ҳаёти”, уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши, ниҳоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашилиши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади. Қадимги юнон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси сифатида “атом” тушунчасини киритган эди. Птолемей–Аристотелдан тортиб, ўрта асрдаги Улуғбек астрономиясигача дунёнинг марказини Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илғор илмий ғояларига асосланган эди. Илм-фан тараққиёти атомнинг бўлинишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди. Дунёга А. Эйнштейн, Н. Бор, Ф. - Резерфорд, М. Кюри ва бошқаларнинг номларини машҳур қилган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асосига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантирди. Телевидение, космик ракета, компьютер, уяли телефон ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади. Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиз. Бу жараёнда амалиётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

“Фалсафий ғоялар” шу соҳадаги ҳар бир таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардан ташкил топган. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган фалсафий билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва алломалари турфа хил ғоялар яратган. Улар билан фалсафа тарихини ўрганиш жараёнида батафсил танишиш мумкин. Аммо, фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фалсафий тафаккури ривожига беқиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас. Форобийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва руҳ муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунаси. Тараққиёт жараёнида фалса-

фий ғоялар ҳам муайян тизим шаклини олган. Масалан, оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари, унинг асосини нима ташкил этиши каби масалаларни қадимги одамлар хилма-хил ҳал қилганлар. Уларни фалсафий талқин этиш натижасида монизм ва дуализм, идеализм ва материализм сингари оқимлар вужудга келган. Уларнинг ҳар бири ўз маъно-мазмунига эга эканлиги билан ажралиб туради. Хусусан, монизм — оламнинг асосини битта моҳият ташкил этади деб таълим берувчи йўналиш бўлса, дуализм — оламнинг ибтидоси ҳам рухий-илоҳий, ҳам моддий асосга эга эканини эътироф этувчи оқим. Олам ва одамнинг яралиши, борлиқнинг яшаши ва ривожланиш қонуниятлари, борлиқ ҳамда йўқлик масалаларида рухий ва илоҳийлик тамойилларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш идеализм ғоясининг асосини ташкил қилади. Ундан фарқ қиладиган материализм айнан ана шу масалаларда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш асосида шаклланган.

“Бадиий ғоялар” — адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлар. Улар ҳаётдан олинади, бадиий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради. Бадиий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадиий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёс. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам адабиёт ва санъат муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, башариятнинг зиддиятли тарихи мобайнида ҳаётбахш ғоялар билан бир қаторда, сохта ва тубан ниятлар, тажовузкор ва ғаразли фикрлар ҳам кўп бўлган. Бинобарин, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ўзининг сифатларига кўра ғоялар юксак ё тубан, бунёдкор ёки вайронкор, эзгу ё худ бузғунчи, ҳаётбахш ё худ тажовузкор бўлиши ҳам мумкин. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир. Одамлар орасига нифоқ, халқлар ўртасига низо соладиган, киши-

Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. -Т. “Ўзбекистон”, 1999. 308-бет.

халариниёламнинг
ларини (пни нима

Гоялар-хил ҳал
бошқа гоёонизм ва
ган гоёлаудга кел-
гоялар мисти билан
лари табиитга мо-
фатида “а дуализм
дан тортиб,сосга эга
казини Ер ши, бор-
механикаси,қ хамда
мий гоёлар,ни усту-
нишини, ко ини таш-
билан исбот а шу ма-
кўплаб каш р деб би-
Резерфорд,
ган ядро фи сий маъ-
сига қурилг га хизмат
амалиётга а иий тал-
уяли телефс рот уйғо-
бўлади. Фан лари хам
ётда тасдиқ лари хам
лан ўрин алда катта

“Фалсаф рухияти-
сини ташкил а бадий
шунча ва қарол гоёси-
дунёни били хам ада-
мобайнида тў
сон ҳаётининхи мобай-
лар устида мбан ният-

Инсоният иннобарин,
доно файласуфатларига
билан фалсафэзгу ёхуд
мумкин. Аммокин. Пре-
сафий тафакқуққиётига,
кирлари яратлаштириб,
фозил шаҳар ялардир
хақидаги, Ибнган, киши-
Навоийнинг адс
сафий гоёларн. 7-жилд. -Т..

га ажратиб, адоват кўзгайдиган тубан фикр-
мисол бўлади. Аслида бундай қабих ният
оя деб аташ ҳам шартли. Қайси ижтимоий
асида тарқалгани, қандай аҳоли гуруҳлари
и ҳаракатга келтираётганига қараб ҳам
ратиш мумкин.

яни моддийлаштирувчи, амалиётга айлан-
га қараб, синфий гоё, миллий гоё, умум-
ий гоёлар ҳам мавжуд бўлиши мумкин.
алқ оммасини маълум тарихий шароитда
мазмунан умуминсоний бўлиши ҳам ёки
айдиган синфий гоё жамият ва инсон ман-
хам мумкин.

ҳаёти ва келажагини белгилайдиган, унинг
ода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақ-
радиган ва сафарбар этадиган гоёдир. Ўз
нг туб бурилиш даврларида ҳар қандай
ини белгилайди, унга етишишнинг ўзига
Ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқти-
р билан барча гоёвий тамойилларни ҳам
тун миллат учун умумий бўлган гоёлар
касб этади. Ўзбекистон Президенти Ис-
назарий жиҳатдан асослаб берилган Ва-
лиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон,
иллатлараро ҳамжиҳатлик, Диний бағ-
а шундай умуммиллий гоёлар қаторига
р бўлган миллий истиқлол гоёси бутун
учун умумий тушунча ва тамойиллар-
ни, уларни амалга ошириш йўллари ва
тирган.

атан туйғуси, миллий ғурур ва ўзликни
кка садоқат ва келажакка ишонч билан
да. Аммо айримлар борки, уларда ҳали
ик асоратлари мавжуд. Аниқ гоёси йўқ,
ва зарарли мафкуралар таъсирига ту-
мафкураларнинг Ўзбекистонга таъсири-
ий тарғибот, мафкуравий тарбия бора-
ар борлигидан далолат беради.

ида ҳеч қачон гоёвий бўшлиқ бўлма-
йдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини турли

хил мафкуравий таъйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилиши муқаррар. Нафақат ғоявий бўшлиқ, ҳатто ғоявий қатъиятсизлик бор жойда ҳам мафкуравий таҳдид кучайиб бориши тарихда ўз исботини топган ва аянчли асоратларга олиб келадиган ҳақиқатдир.

Бугунги кунда аксарият ривожланган давлатларнинг мафкура-раси умуминсоний кадриятлар ва демократик тамойилларга асосланади, дея эълон қилинган. Уларда тинчлик ва тараққиёт, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги, миллий ва диний тотувлик ғоялари устувор. Шу билан бирга, бугунги дунёда сохта ғоялар ва бузғунчи мафкуралар воситасида ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар ҳам йўқ эмас. Одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшамоқда. Бир ҳудуд ё мамлакатда пайдо бўлаётган ғоя ва оқимлар қисқа муддатда жаҳонга ёйилмоқда. Интернет тизими орқали ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам кенгайиб бормоқда. Тажовузкор миллатчилик ва шовинизм, неофашизм ва неокоммунизм, ирқчилик ва диний экстремизм мафкуралари дунёдаги тинчлик ва барқарорликка раҳна солишга ҳаракат қилмоқда.

Ана шундай шароитда мустақиллик ғоясининг ўзаги бўлган — танлаган тараққиёт йўлимизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний эканлигига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсоннинг ҳаётий манфаатларига мос тушишига кенг оммани ишонтириш, кишиларни бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш истиқлол мафкурасининг асосий мақсадларидан бири.

Зеро, мустақил юртимизда ҳар бир инсонни, айниқса, ёшларни эзгуликка хизмат қиладиган, бунёдкор ғояларга садоқат руҳида тарбиялаш масаласига катта аҳамият берилмоқда. Истиқлол боис ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва диний мероси тикланиб, улардан миллий истиқлол ғоясини жамиятимиз аъзоларининг қалби ва онгига сингдириш йўлида фойдаланилмоқда. Бу жараёни янада самарали бўлишини таъминлаш, жамият аъзолари орасида бунёдкор ғояларга хос тамойилларни тарғиб қилиш мақсадида Республика “Маънавият ва маърифат” кенгаши, “Миллий ғоя ва мафкура” маркази ташкил этилиб, таълим тизимида “Маънавият асослари”, “Миллий истиқлол ғояси”, “Ғоялар фалсафаси” фанлари ўқув дастурига киритилди.

Бугунги кунда одамларга мустақиллик йилларида эришилган ютуқларни ҳаётий мисоллар орқали содда ва лўнда қилиб тушунтириш, истибдод асоратларини тарихий далиллар асосида фош этиш миллий истиқлол ғоясини кишилар онгига сингдиришда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу ғоянинг асосий тушунча ва тамойилларини халқимиз, айниқса, ёшлар ўртасида кенг тарғиб этиш зиёлилар, ўқитувчи ва мураббийлар, оммавий ахборот воситалари ходимларининг, хуллас, барчамизнинг муҳим вазифамиз, фуқаролик бурчимиздир.

5-мавзу. “Мафкура” категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва тамойиллари

Маълумки, ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги илмий билимлар инсон дунёқарашини шакллантиришга хизмат қиладиган фалсафий тафаккурнинг муҳим қисмидир. Улар кишиларнинг оламни билиш, ўзлаштириш, фаровон ҳаёт кечириш ва ўз инсоний моҳиятларини намоён этиш эҳтиёжлари билан узвий боғлиқ. Ғоявий дунёқараш мураккаб тузилишга эга. У бир қанча **таркибий қисмларни** — мафкура соҳасидаги муайян билимлар, ғоя ва мақсадлар, табиий ва ижтимоий фанларнинг ютуқлари, тасаввурлар, қадриятлар, ишонч, эътиқод, фикр, ҳиссиёт ва ҳоказоларни ўз ичига олади. Ғоявий дунёқараш таркибида эътиқод муҳим аҳамиятга эга. У инсоннинг ўз қарашлари ва ғоялари тўғрилиги, орзумидларнинг асосли экани, фаолият ва хатти-ҳаракатининг умумий мақсад ва талабларга мослигига бўлган чуқур ишончидан пайдо бўлади, кишининг ҳиссиётлари, иродаси ва фаолият йўналишларини белгилайди, уларни бошқаради, шахсни омилкор амалий фаолиятга ундайди. Бирор партия ёки гуруҳ ўз мақсадларига етишиши учун жамиятдаги мавжуд маънавий ҳаётда салмоқлироқ жой эгаллашга ёки уни ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга ҳаракат қилади. Умуман, ҳаётда ўз мақсадига эришишнинг энг осон ва кам ҳаракат талаб қиладиган йўли ўзгаларнинг дунёқарашига кириш, уни ўз мақсадлари томон ўзгартиришдир. Чунки азал-азалдан ҳар қандай мафкура муайян кишиларнинг ғоявий дунёқарашига таъсир кўрсатишга оид саволларга жавоб тариқасида дунёга келган.

Ҳўш, мафкура нима? Унинг қандай шакллари бор? Уларнинг ҳаётдаги ўрни ва аҳамияти қандай? Ана шу масалалар “мафкура” тушунчасининг мазмун-моҳиятини, намоён бўлиш шакллари ва амал қилиш тамойилларини ўрганишни заруриятга айлантиради.

“Мафкура” тушунчаси муайян ижтимоий гуруҳ ё қатламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғояларни амалга ошириш усул ҳамда воситалари тизимини ифодалади. Хўш, мафкура нима, у қандай ғоялар асосида шаклланади ва қай тарзда жамиятни ҳаракатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг юксалишига сабаб бўлса, айримлари халқларни таназзулга дучор этади?

Таъкидлаш жоизки, ҳар қандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат. Дунёқараш негизини, муайян ишонч-эътиқод асосини ҳам ғоя ташкил этади. Одамлар, ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллат ва давлатларнинг манфаат ҳамда мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади. Ўз олдига қўйган мақсади, қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўл ва воситалар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамият миллий мафкурасининг асосини ташкил этади.

Турли ижтимоий тузумлар, жамиятдаги ҳар хил табақа ва қатламларнинг мафкураси турлича бўлиши табиий. Бунинг асосида манфаатларнинг турличалиги, уларни қондириш имкониятлари ва услубларининг ҳар хиллиги ётади. Синфий қутблашув кучайган, синфий кураш авж олган (ёки сунъий равишда кескинлаштирилган) тузумларда мафкура ўта сиёсийлашади, аҳолини ўзаро қарама-қарши қилиб қўяди.

Ижтимоий ҳамкорликка асосланган, эркин демократик жамият барпо этишни кўзлаган давлатларда миллий мафкура аҳолининг барча қатламларини жипслаштиришга, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида бирлашишга чорлайди. Бундай мафкураларда зиддиятли жиҳатлар эмас, умуминсоний тамойиллар кучайиб боради. Худди шунингдек, Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқаролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўлишига эришишга сафарбар этади.

Президент Ислом Каримов мафкурага шундай таъриф берган: “Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажакини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги куни ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси

деб биламан” Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни — халқ, миллатни — миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихи мобайнида турли шаклдаги жуда кўплаб мафкуралар яратилган, беҳисоб ижтимоий-сиёсий кучлар ўз ғоя ва таълимотлари билан майдонга чиққан, мақсад ва ниятларига етишмоқ учун ҳаракат қилган. Биз ҳар қандай мафкурани тизим сифатида талқин қилар эканмиз, шуни унутмаслик керакки, бирор-бир мафкуранинг моҳиятини англаб етиш учун фақат унинг таркибидаги ғояларни таҳлил қилишнинг ўзи етарли эмас. Ўтмишда турли кучлар ва гуруҳлар ўз ғаразли ниятларига эришиш, асл мақсадларини яшириш учун юксак ва жозибали ғоялардан фойдаланган. Энг ёвуз босқинчи ва энг разил гуруҳлар ҳам ўз кирди-корларини эзгу ғоялар билан ниқоблашга уринган.

Демак, **мафкуранинг моҳияти** фақат унинг асосий ғоялари воситасида эмас, балки шу ғояларга эришиш усул-воситалари, умумэътироф этилган тамойиллари, уларнинг аксарият омма манфаатларига мослиги орқали ҳам намоён бўлади. Ўзининг мудҳиш талаб-эҳтиёжлари ва ёвуз ниятларини бошқа халқлар ҳисобига қондириши кўзлаб ҳаракат этувчи мафкуралар ҳалокатга маҳкумдир.

Мафкуралар, маъно-моҳиятига кўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий ғоялар билан бирга, диний оқимлар ва илм-фан ютуқларига таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади.

Мафкуранинг фалсафий илдизлари ҳақида фикр юритганда, унинг фалсафа илми ҳулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунга Уйғониш даврини ҳамда ўрта асрларда ўз миллий давлатчилигини тиклай бошлаган Европа халқларининг ҳар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси парчаланганидан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалари асосида шаклланди. Шу боис ўша даврдаги итальян, инглиз, француз фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазина-

Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. 7-жилд. —Т.. “Ўзбекистон”, 1999. 89-бет.

сига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди. Кант, Гегель, Фейербах каби мутафаккирлар номи билан шуҳрат топган немис фалсафаси хусусида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия-Венгрия империясидан ажралиб, мустақиллик йўлини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган эди.

Мафқуранинг дунёвий илдишлари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборат. Инсоният асрлар мобайнида босқичма-босқич дунёвийлик сари интилиб келди. Умумэътироф этилган тамойиллар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Ана шундай жамият мафкураси “Дунёвийлик — даҳрийлик эмас” деган тамойил асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор этмайди.

Мафқуранинг диний илдишлари деганда, у инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани, шу боис унинг ғоявий илдишлари диний таълимотларга бориб тақалиши тушунилади. Яъни, кўпгина мафқураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Забур, Таврот, Инжил ва Қуръони Карим каби илоҳий китобларда эзгу ғоялар муайян даражада ўз ифодасини топганини кўрамиз. Хитой халқининг тараққиёт йўлини асослаб берган Конфуций ва Лао-цзининг таълимотлари ҳам диний қарашларга асосланган эди. Бу таълимотлар асрлар мобайнида Хитой халқининг миллий мафкураси бўлиб келган.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб, фаолият кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади. Бундай жараён бугунги дунёда амалиёт фалсафаси деб тан олинган прагматизм, ҳаёт фалсафаси бўлган экзистенциализм каби дунёвий ва диний ғоялардан озикланган таълимотлар мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Илмий кашфиётлар ҳам мафкура ривожига катта таъсир ўтказди. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, инсоннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда. Айни вақтда юксак

илмий-техникавий тараққиёт, глобаллашув жараёнлари, бир томондан, инсон ақл-идрокининг имкониятларига, келажакка ишончи орттираётган бўлса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагасаки, Чернобиль фожиалари, оммавий қирғин қуроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Мафкураларнинг шакллари. Инсоният тарихи турли ғояларнинг эзгулик ва ёвузлик, озодлик ва истибод, маърифат ва жаҳолатга хизмат қилган мафкуралар шаклида намоён бўлганидан далолат беради. Ғоя мафкурага асос бўлади, мафкура эса муайян ғояни амалга оширишга хизмат қилади.

Қадимги цивилизациялар тарихидан маълумки, ўша даврларда одамларнинг дунёқараши, қабила ва элатларнинг мафкураси афсона ва ривоятлар воситасида ифода этилган мифологик қарашлар сифатида мавжуд бўлган. Жумладан, тотемизм, анимизм, фетишизм каби ибтидоий динлар жоннинг абадийлиги, табиатдаги нарса ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эга экани тўғрисидаги хилма-хил ғоя ва қарашларга асосланган. Бу тўғрида “Диншунослик” фанида кенгроқ маълумотлар берилган.

Тараққиётнинг кейинги босқичларида миллий асосдаги ҳиндуйлик, яҳудийлик, конфуцийлик сингари диний мафкуралар шаклланган. Японлар эса ўзларининг миллий дини — синтоизмни яратган. Уларда диний тамойиллар билан бирга, муайян миллатнинг ўзига хослиги, қадриятлари, менталитети ўз аксини топганлиги яққол кўзга ташланади. Бу динлар миллат тарихининг муайян даврида давлат дини ва мафкураси даражасига кўтарилган. Масалан, конфуцийлик бир неча юз йиллар давомида Хитойда ана шундай мавқега эга бўлган.

Муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идеологияси даражасига кўтарилган. Замонлар ўтиши билан уларнинг айримлари ўз мавқеини йўқотган ёки миллат маънавиятининг таркибий қисми ва тарихий хотира сифатида сақланиб қолган. Халқ улардан қувват олган, маънавий озиқланган, улар орқали ўз қадриятларини сақлаган.

Шу билан бирга, бир-биридан фарқ қиладиган мафкуралар ҳамда уларни муросага келтиришга хизмат қиладиган ғоялар мавжудлиги ҳам қадим замонлардан буён давом этиб келмоқда. Худди шундай, бир-биридан фарқ қиладиган, яъни Худо ва илоҳий қадрият-

ларни тамомила рад этувчи атеизм ва айнан шу ҳақиқатларни мутлақлаштирувчи теизм ўртасидаги баҳс-мунозара ҳам узоқ тарихга эга. Бу баҳс-мунозара ҳозир ҳам давом этмоқда. XIX асрнинг 30-йилларида Францияда император Наполеон шахсига сифиниш ва фарангларни улуғлаш билан боғлиқ шовинизм ғоялари кенг ёйилди. Кейинчалик у бир ҳукмрон миллатни бошқа халқлардан устун қўядиган ёки бошқа бирор ижтимоий субъектни мутлақлаштирадиган мафкуравий ақидага айланиб кетди. Бугунги кунда “буюк миллатчилик шовинизми”, “буюк давлатчилик шовинизми”, “ирқий шовинизм” каби иборалар учраб туради. Буларнинг барчаси “мустабидчилик мафкураси” тушунчаси орқали ифодаланади.

Инсоният тарихида ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондириш истаги талончилик ва босқинчилик, буюк давлатчилик ва тажовузкор миллатчилик, фашизм ва экстремизм ғояларини юзага келтирган. Бундай ғоялар халқлар бошига кўп кулфат ва мусибатлар солган. Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзан бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов макри билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон макени эгаллаб олиши мумкин. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат итальян ва немис халқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан биридир. Ҳолбуки, бу ғоялар мазкур давлатларда аср бошиданоқ намоён бўла бошлаган эди. Масалан, Италияда 1910 йилдан “Миллий ғоя” номли журнал чиқа бошлаган, унда кўпроқ агрессив миллатчилик тарғиб қилинган. Афсуски, ўз даврида бунга бепарво қаралди ва у охир-оқибат ҳукмрон ғояга (фашизмга) айланди. Ана шу сабабдан ҳам бугунги кунда бутун дунёдаги тараққийпарвар гуманистик кучлар бундай фожиали ва нохуш ҳолатлар такрорланмаслиги учун ҳамжихатлик билан кураш олиб бориши ижтимоий зарурат бўлиб қолди. Фашизм мисолидаги аччиқ тажриба ғоя ва мафкура инсонпарварлик ва тараққиёт тамойилларини, халқ тақдиридаги юксалиш заруратини, умуминсоний қадриятларни ўзида акс эттирмаса, аксинча, бу интилишларни рад этса, моҳиятига кўра, уларга зид бўлса, у жамият таназзулига сабаб бўлишини яққол кўрсатади.

Ана шундай мафкуралардан бири — синфий антогонизм ғояларини мутлақлаштирган ва ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ иттифоқ мафкураси эди. Синфий кураш ғояси асосига қурилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из қолдир-

ган бу мафкура жамиятни бир-бирига карама-қарши тарафларга ажратиб юборди. Синфий кураш чизиги нафакат ижтимоий гуруҳ ва қатламлар орқали, ҳатто оилалар ва инсонлар руҳияти орқали ҳам ўтди. Оқибатда фуқаролик урушига назарий пойдевор қўйилди. Инсон табиатига, унинг моҳияти ва руҳиятига зид бўлган биродаркушлик ҳолати вужудга келди. Ўғил отага, ука акага, дўст ўз биродарига қўл кўтариши ёқлаб чиқилди, рағбатлантирилди. Булар мардлик ва синфий онглилик намунаси деб талкин этилди. Оқибатда миллий қадриятлар топталди, миллионлаб кишилар ҳалок бўлди, бутун-бутун халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди. Зўрлик асосига қурилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёнинг олтидан бир қисмини эгаллаб, улкан салтанат ва социалистик лагерь ҳудудида етмиш йил ҳукм сурди. Охир-оқибат ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди.

Бундай ғоялар муайян даврларда Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган, одамларга қўпдан-қўп кулфатлар келтирган. Афсуски, бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда, муайян ҳудудларни эгаллаб олмоқда. Афсуски, бу ғоялар ортидан эргашадиганлар ҳозир ҳам бор. Улар бундай ғояларга асосланиб, тинч аҳолига қарши террорчилик, зўравонлик каби жиноятларни амалга оширади, ўз ниятларини қабих ҳаракатлар орқали намоён қилади. Кейинги 20 йилда ақидапарастлар террори натижасида 170 минг киши ҳалок бўлган Жазоир ёки 30 йилдан ортиқроқ уруш бораётган Афғонистон бунга яққол мисол бўла олади.

Ғоя ва мафкураларнинг тарихий шакллари, мазмун-моҳиятини азал-азалдан эзгулик ва ёвузлик, бунёдкорлик ва вайронкорлик ўртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади. Яъни босқинчилик, бошқалар ҳисобидан бойиш, тажовузкорлик, ақидапарастлик мафкураларига карама-қарши ўлароқ, озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари узлуксиз майдонга чиқиб, халқларнинг музаффар байроғига айланган.

Ғоя ва мафкуранинг инсон ҳамда жамият ҳаётидаги аҳамияти жуда муҳим фалсафий масала. Негаки, ғоя ва мафкурани одамзоддан ажратиб бўлмайти, чунки уларнинг яратувчиси ҳам, амалга оширувчиси ҳам инсон. Унинг ўзи ғояларни яратади, улардан кучқувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини,

тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, фаолиятига таъсир кўрсатади. Бу жараён муайян мафқурани шакллантиради, уни гоё ёки гоёлар тизимини амалга ошириш, сақлаб туриш, мустаҳкамлаш воситасига айлантиради. Бир-бири билан боғлиқ ушбу жараён, ана шундай таъсир ва акс таъсир бўлмаса, гоёнинг намоён бўлиши ва мафқураининг амал қилишини тасаввур қилиб бўлмайди.

Гоё ҳам, мафқура ҳам, аввало, жамиятда мавжуд бўлган кўп қиррали муносабатлар, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий шарт-шароитлар асосида, турли институтлар таъсирида шаклланади. Улар жамият аъзоларининг ўзаро муносабатлари, уларнинг ҳаётий тажрибалари давомида сайқалланиб борадиган тушунчалар сифатида кундалик ҳаётда муҳим ўрин тутаяди. Юксак гоёлар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Гоёси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Инсоннинг эзгу гоёларга интилиши, уларга садоқат туйғуси қанчалик мукаммаллашиб борса, у шунча баркамол бўлиб, жамият раванқига кўпроқ ҳисса қўшади. Бундай инсон нима мақсадда яшаётганини аниқ тасаввур этиб, умрини мазмунли ўтказиш йўлини ахтаради, жамият аъзолари билан муомала қилиш маданиятини эгаллаб боради. У ҳар бир масала ва муаммога ақл-идрок, инсоф ва адолат нуқтаи назаридан ёндашади, виждон, инсоф, имон, ор-номус, тўғрилиқ ва ёлғон каби тушунчалар моҳиятини тушунишга интилади. Шу тариқа у бунёдкор гоёларнинг амалга оширувчисига айланади, яхшиликка бошловчи амалларни бажариб, ёмон хатти-ҳаракатлардан ўзини тияди.

Она-Ватани, миллати ва халқини севиш, демакки, ватанпарварлик, миллатпарварлик ва халқпарварлик хислатлари инсоннинг асосий ижтимоий хислатларидир. Шундай фазилатли инсонлар кўпайган жамиятда ақл, соғлом фикр, яхши хулқ, инсоф ва адолат тантана қилиб, турли салбий иллатлар барҳам топади. Натижада жамият аъзоларининг келажакка ишончи ортиб, Юрт тинчлиги, Ватан ободлиги ва Халқ раванқи йўлида сафарбарлиги кучаяди.

Ҳар бир халқнинг тарихи шу халқдан етишиб чиққан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидойи инсонлар ҳаёти ҳамда фаолияти асосида битилади. Халқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спетамен, Темур Малик, Жалололдин Мангуберди, Амир Темур, Улуғбек, Навоий ва Бобур Мирзо каби атоқли фарзандлари бунёдкор гоёлар соҳибларидир.

Минг йиллар ўтса ҳам улуғ аждодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги халқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак

ғоялар — Ватан озодлиги, эл-юрт бахт-саодати, илму урфон ривожы йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини Ҳақ йўлида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши жанг қилинганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабрбардош ва матонат ато этган. Насимийни товонидан сўйсалар ҳам, Машрабни дорга оссалар ҳам ишқи илоҳий деб жон берган. Жаҳон тарихи, жумладан, халқимиз ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак, деган фикрга кўплаб мисоллар топилади.

Муайян ғоя дастлаб бирон-бир шахнинг онгида пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади. Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур соҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Суқрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир. Уларнинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан аҳамиятга молик ғояларни яратган. Бу ғояларга таяниб, бунёдкорлик йўлида эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳнат қилганлар. Бу борада инсониятга «Ўзини англамоқ буюк саодат» эканини англаган Суқрот ҳам, «Халқни яққалам қилдим», дея қониқш хиссини туйган Навоий ҳам, Ҳиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини бахшида айлаган Махатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улут инсонлардир.

Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, дунёда икки куч — бунёдкорлик ва бузғунчилик ғоялари ҳамиша ўзаро курашади. Бунёдкор ғоя инсонни улуғлайди, унинг руҳига қанот бағишлайди. Соҳибқирон Амир Темурнинг пароканда юртни бирлаштириш, марказлашган давлат барпо этиш, мамлакатни обод қилиш борасидаги ибратли фаолиятига ана шундай эзгу ғоялар асос бўлган. Бузғунчи ғоя ва мафкуралар эса халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ўрта асрлардаги салиб юришлари, диний фанатизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бўлган ғайриинсоний ғоялар шулар жумласидан.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик хисси бор экан, жамиятда илғор ғоялар туғилаверади. Бузғунчи ғояларнинг вужудга

келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо хушёр ва огоҳ бўлиб яшамок ҳаётнинг асосий зарурати бўлиб қолаверади. Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда беқиёс омил бўлади. Масалан, XX асрда дунё ҳамжамяти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафкура-раси “миллий давлатчилик тизими” (кокутай), “фуқаролик бурчи”, “япон руҳи”, “тадбиркорлик”, “умуммиллийлик”, “фидойилик”, “ватанпарварлик”, “патернализм”, “жамоага садоқат”, “модернизация” каби ғоя ва тушунчалар ушбу мамлакатнинг бугунги кунда эришган юксак натижаларига пойдевор бўлди. Ғоявий заифлик ва мафкуравий беқарорлик эса миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказди, унинг тараққиётини орқага суриб юборди. Масалан, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим ҳукмдорларнинг халқни бирлаштириб курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлган.

Хуллас, инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, амалиёти, бир-бири билан муносабатидан иборат узлуксиз жараён. Бу жараёнда турли ғоялар у ёки бу кучларга хизмат қилиши, уларга ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон етаклашига қараб, бир-биридан фарқланади. Эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкураларга бунёдкор ғоялар асос бўлса, вайронкор ғояларга таянган мафкуралар халқлар ва давлатларни таназзулга етаклайди, одамлар учун сон-саноксиз кулфатлар келтиради, аянчли оқибатларга сабаб бўлади. Бу эса, ўз навбатида, ғоявий жараёнлар тарихини ўрганиш, мафкуравий тизимлар моҳиятини чуқур ва ҳар томонлама таҳлил қилиш, улар замиридаги маъно ва мазмунни билиб олишни заруратга айлантиради.

6-мавзу. Ғоя ва мафкуранинг функциялари, мақсад ва вазифалари

Ҳар қандай ғоянинг муайян мақсадга қаратилгани, мафкуранинг эса шу йўналишдаги муддаоларга хизмат қилиши табиий ҳол. Уларга хос функция ва вазифалар ҳам бу борадаги фаолиятда муҳим аҳамият касб этади. Тарихдан маълумки, ҳар қандай мафкура олдига муайян мақсад-муддаолар қўйилади. Айнан ана шу мақсад-муддаолар бу борадаги пировард натижаларга эришишнинг асосий тамойиллари ва устувор вазифаларини белгилайди.

Мафқуранинг функциялари, гоъвий соҳадаги мақсад ва вазифалари қуйидагиларда намоён бўлади:

- одамларни муайян гоъга ишонтириш;
- гоъ асосида одамларни уюштириш;
- уларни гоъни амалга ошириш учун сафарбар этиш;
- кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш;
- гоъвий тарбиялаш;
- гоъвий иммунитетни шакллантириш;
- ҳаракат дастури эканлиги.

Қуйида гоъ ва мафқурага хос ана шу функциялар, улар билан алоқадор мақсад ва вазифаларнинг моҳияти ҳамда мазмуни билан қисқача танишамиз.

1. Одамларни муайян гоъга ишонтириш. Ҳар қандай мафқура муайян гоъ ёки гоълар тизимини амалга ошириш воситаси сифатида, бирон-бир гоъни тарғиб этиш, кишиларни шу гоънинг тўғри ва ҳаётий эканлигига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу билан бирга, ҳар қандай жамиятда ҳам кишиларнинг ўз ҳаётий манфаатлари, мақсад ва интилишларини акс эттирадиган гоъ ва гоълар тизимини танлаш, ҳимоя қилиш ва ривожлантиришга имконият қидириши маълум. Бу жараёни таҳлил қилиш бирон-бир гоънинг тўғри, илмий ва ҳаётийлигига ишонч ҳосил қилиш жараёни ўз-ўзидан, автоматик тарзда рўй бермаслигини кўрсатади. Мафқуранинг одамларда ишонч уйғотиш, уларни шу мафқурада акс этган гоълар таъсири орқали муайян мақсад сари сафарбар этиш функцияси кишиларнинг хатти-ҳаракати ва фаолияти орқали рўёбга чиқади. Чунки, ишонтирмоқ — кишиларнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари, қалби ва шуурига таъсир қилмоқ. Бу вазифани амалга оширувчи кишилардан бирон-бир гоъни одамларга сингдириш, уни ҳимоя қилиш ва бу йўлда кўпчиликни сафарбар қилишга эришиш учун фидойилик, билим, малака, нутқ маҳорати ва бошқалар талаб этилади.

Кенг халқ оммасини бирон-бир гоънинг илғор ва инсонпарвар эканлига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур гоъ халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади. Бунда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, мақсад ва вазифаларини мафқуравий жиҳатдан асослаш муҳим.

Замон руҳи, халқ психологияси, эҳтиёж ва талаблари мафқурада ҳар томонлама акс этиши, ҳаётнинг энг долзарб муаммолари, унинг стратегик мақсадлари билан узвий боғланиши зарур.

Ана шундагина келажакка интилиш ва қатъий ишонч муқаррар равишда катта ижтимоий юксалишга туртки беради. Фан ва техника тараққиёти борасида эришилган ютуқлар билан бирга мафкураинг жонли, эҳгиресли ва жозибадор ғояси инсонлар қалбини ларзага келтиради, уларни фаол ҳаракатга ундайди, яхши ва саодатли кунларга ишонч ҳиссини уйғотади.

Инсоният тарихида чуқур из қолдирган буюк давлат арбоблари, ҳарбий саркардалар кенг оммани ишонтириш, юксак марралар сари рағбатлантириш қобилиятига эга мохир нотик бўлганлар. Улар ғоянинг ишончли ва ҳаётий бўлиши учун у, аввало, илмий-назарий асосга эга бўлиши, ҳаётий далилларга таяниши лозим эканлигини яхши билганлар. **Мафкуравий кураш** — жамиятнинг онгли ва фаол қатламининг бирон-бир ғояни ҳимоя қилиш, қарор топтириш йўлидаги кураши эканини англаб етганлар. Ана шундай кишилар етакчилик қиладиган инсонпарвар ва демократик жамият ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши маърифат билан курашади. Бу кураш охир-оқибатда эзгуликнинг разолат устидан, яхшилиқнинг ёмонлик устидан қозонажак ғалабаси билан интиҳо топади.

Мустақиллик ғоясининг ўзаги бўлган — танлаган тараққиёт йўлимизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний эканига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсоннинг ҳаётий манфаатларига мос тушишига кенг оммани ишонтириш, кишиларни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш истиқлол мафкурасининг асосий мақсадларидан бири. Одамларга мустақиллик йилларида эришилган ютуқларни ҳаётий далиллар орқали содда ва лўнда қилиб тушунтириш, истибодод асоратларини тарихий далиллар асосида фош этиш миллий истиқлол ғоясини кишилар онгига сингдиришда муҳим аҳамият касб этади.

Мафкуравий фаолиятнинг муваффақиятини белгилайдиган шундай ҳаётий қонуният бор: бошқаларни бир ғояга ишонтирмоқ учун, аввало, унга ўзинг юракдан ишонишинг, бошқаларни сафарбар этмоқ учун ўзинг фаол бўлишинг шарт! Ғоянинг халқпарвар, тараққийпарвар эканига бўлган ишонч кундалиқ ҳаёт синовларидан ўтсагина, сўз ва иш бирлигига эришилсагина мустаҳкам эътиқодга айланади. Бундай эътиқод устувор ерда чинакам инсоний ҳаёт қуриш мумкин бўлади, эзгуликка хизмат қиладиган ғоя тантанаси учун кураш жараёнида инсон шахси шаклланади, у бунёдкор кучга айланади.

2. Ғоя асосида одамларни уюштириш мафқуранинг энг асосий функцияларидан биридир. Бусиз бирон-бир мафқура ўз вазифасини тўлақонли бажара олмайди. Аслида, жамият фақат ўз шахсий манфаатини кўзлайдиган одамлар йиғиндисидангина иборат эмас. Умумий манфаатларни теран англаш кишиларнинг жамият бўлиб уюшишларига, ижтимоий талаб ва меъёрларни эътироф этиб, уларга амал қилишларига сабаб бўлган. Бу, айниқса, ҳозирги ўтиш даврида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ана шу сабабдан ҳам жамият аъзоларини умумий мақсад ва манфаатлар йўлида бирлаштириш мафқуранинг, жумладан, миллий истиқлол ғоясининг ҳам асосий вазифаларидан бири.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, инсонда Ватан деб аталмиш улуг бир оилага мансублигини ҳис этиш туйғуси ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки муттасил ва изчил ғоявий тарбия самараси ўлароқ, юзага келади. Оиладаги тотувлик, аҳиллик, меҳр-шафқат хислатлари узлуксиз равишда турли шаклларда олиб бориладиган ахлоқий тарбиянинг маҳсули бўлгани каби жамиятнинг ғоят хилма-хил қатламларини умумий манфаатлар атрофида жипслаштириш, одамлар ўртасида ҳамжиҳатлик, тотувлик, ўзаро ёрдам хислатларини шакллантириш ҳам изчил мафқуравий фаолият воситасида амалга оширилади. Шу маънода айтиш мумкинки, муайян ғоя кишилар онгига мустаҳкам сингиши билан улар умумий мақсад сари интилувчи маслакдошларга айланади. Одамларни маслакдошга айлантириш ҳар қандай ғоя ва мафқурага хос энг асосий вазифалардан бири. Қизиғи шундаки, бунда кишиларнинг жинси, ирқи ва бошқа ижтимоий сифат ҳамда хусусиятлари муҳим аҳамият касб этмайди. Асосийси, муайян ғояга ишонч ва эътиқод, уларга таянадиган умумий маслак, муштарак мақсад ва муддаолар унинг асосини ташкил этади. Маслакдош кишилар турли лавозимларда ишлашлари, хилма-хил ижтимоий мавқега эга бўлишлари мумкин. Аммо уларни ягона мезон, умумий маслак, уни вужудга келтирадиган муштарак ғоя ва тамойиллар бирлаштиради. Муайян идеалларга эришиш ёки уларни барқарор қилиш йўлидаги фаолиятига туртки беради.

3. Ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш. Ҳар қандай мафқуранинг муҳим функцияларидан бири унинг ўзи таянадиган ғоя ва ғоялар тизимини амалга ошириш учун кишиларни сафарбар этишдир. Кўп ҳолларда мафқурада ифода этилган ғоя ва мақсадлар жамиятдаги партиялар, ижтимоий ҳаракат ва ташкилотларнинг фаолият дастурига асос бўлади, ижтимоий ривожланишга кучли туртки

беради. У жамиятда рўй берадиган туб ўзгаришларга замин яратади, унга кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан тайёрлайди, сўнгра шу соҳадаги ишларга сафарбар этади.

Жаҳон тарихида бунга мисоллар жуда кўп. Эзгу ғоялар ва бунёдкор мафқуранинг сафарбар этувчи роли туб ижтимоий-иқтисодий юксалишларда, жамият ҳаётидаги маънавий ўзгаришларда яққол кўзга ташланади. Буни халқларнинг чет эл босқинчиларига қарши курашида, турли бунёдкорлик ишларида, чунончи ҳашар йўли билан сув иншоотлари, кўприклар, йўллар, шаҳар ва қишлоқлар қуришдаги умумий сафарбарлик ишларида яққол кўриш мумкин. Афсуски, вайронкор ғояларга асосланган бузғунчи мафқуралар ҳам сафарбар этиш функциясидан фойдаланади. Турли жозибадор шиорлар, макр ва ҳийла билан одамларни салбий оқибатларга олиб келадиган ишларга сафарбар қилади. Бундай сафарбарлик алал-оқибат шу мафқуранинг кадрсизланишига, аста-секин ўз аҳамиятини йўқотиб, обрўсизланишига олиб келади.

Хар қандай ҳолда ҳам мафкура ижтимоий онгинг таркибий қисми сифатида ижтимоий ўзгаришларга фаол муносабатда бўлади, уларни маъқуллаб, қўллаб-қувватлайди ёки инкор этади. Бинобарин, мафкура, ўз моҳиятига кўра, ижтимоий ўзгаришларга бефарқ бўла олмайди. Жамиятдаги турли социал гуруҳлар, синфлар, қатламлар ғоя ва мафкура асосида сиёсий-ижтимоий жараёнларга ўз муносабатини белгилайди. Бироқ, ғоя ва мафқуранинг сафарбар этувчилик хусусияти социал ўзгаришлар жараёнида доимо ҳам кўзга аниқ ташланавермайди, балки, туб ижтимоий ўзгаришлар даврида яққолроқ намоён бўлади. Масалан, мамлакат мустақиллиги ва яхлитлигига таҳдид соладиган мафқуравий хавфхатарлар кучайган пайтда кишиларни Ватан истиклоли ҳамда равнақи йўлида жипслаштириш, сафарбар этишда миллий ғоя ва мафкура муҳим роль ўйнайди.

Сиёсий курашлар даврида аҳолининг жуда оз қисмини ва тор доирадаги манфаатларни кўзловчи, бузғунчиликни мақсад қилиб олган мафқуралар ҳам дунёга келиши мумкин. Бундай мафкурага эга бўлган гуруҳлар билан аҳолининг асосий қисмини ташкил этувчи гуруҳ ва синфлар ўртасида мафқуравий масалаларда турли иштилофлар келиб чиқади. Зеро, Президентимиз таъкидлагани каби: «Халқ — ўзининг минг йиллик анъана ва тажрибалари, сўнмас хотираси ва буюк туйғулари билан яшаб келаётган қудратли куч. Ёлғонга, алдовга дуч келган пайтда унинг асрий кадри-

ятлари, доимо уйғоқ виждони тилга киради, ноҳақликка, қабиҳликка қарши курашга даъват этади»

Ғоянинг сафарбар этувчилик функцияси, айниқса, мафкуравий курашлар жараёнида тўла намоён бўлади. Зеро, мафкуравий зиддиятлар кескинлашган даврда мақсадга эришишнинг қўпол воситалари, хусусан, босқинчилик, террор, қўпоровчилик, инқилобий усуллар ҳам ишга солиниши мумкин. Бу — мафкуравий курашнинг ўта қўпол ва ғайриинсоний усули бўлиб, уларга қарши туришда собитқадамлик, бардош, сабот ва фаоллик талаб қилинади.

Бу жараёнда бунёдкорлик ғоялари билан қуролланган кенг халқ оммасининг идеаллари, манфаатларини ўзида мужассамлаштирувчи мафкурагина инсонпарварлик, тараққийпарварлик тамоийллари асосида мамлакат, халқ тақдирида ижобий аҳамиятга эга бўлади, кишиларни эзгу ишларга даъват этади.

4. Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш. Мафкура миллий тараққиётнинг энг оғир, мураккаб даврларида, айниқса, бир ижтимоий-сиёсий тузумдан янгисига ўтиш жараёнида кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди, уларда келажакка ишонч туйғусини уйғотишга хизмат қилади. Тарихнинг бундай “бурилиш” даврида илгари асосий маънавий мезон бўлган кўплаб ғоя ва қадриятлар қадрсизланади, ўз аҳамиятини йўқотиб қўяди. Бу борада чуқур билим ва аниқ мақсадларга эга бўлмаган кишилар ҳаётий позицияларини, воқеалар ривожига қандай ёндашиш зарурлигини тўғри тасаввур қила олмай қолиши ҳам мумкин. Мазкур ҳолат гоҳ ғоявий бўшлиқ ёки маънавий таназзул, гоҳида эса ғоявий парокандалик ва бузғунчи ғоялар таъсирининг кучайиши тарзида рўй беради. Бундай шароитда муайян миллат ва жамият, халқ ва давлатнинг умуммиллий манфаатларига мос ғоялар тизими ҳамда унга асосланадиган бунёдкор мафкура шакллантирилмаса, ижтимоий жараёнлар бутунлай издан чиқиб кетиши мумкин. Бу эса ушбу жамият, миллат ва давлат ҳаёти, уларнинг келажаги учун аянчли оқибатларга олиб келиши шубҳасиз. Бунга йўл қўймаслик учун тезкор мафкуравий профилактика, кенг қўламли ғоявий таълим-тарбия ишлари, таъсирчан мафкуравий тарғибот ва ташвиқот олиб бориш зарур. Собиж иттифоқнинг таназзули, унга хос ғоя ва мафкуранинг аҳамияти йўқолгани, ўша даврда рўй берган ғоявий парокандалик ва мафкуравий беқарорлик ҳолатлари бунга яққол мисол бўлади.

Каримов И. А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // «Fidokor», 2000 йил 8 июнь.

Маълумки, ана шундай даврда Ўзбекистонда мустақилликка эришиш ва уни мустаҳкамлаш, миллий давлатчиликни тиклаш, халқаро тамойилларга ва тарихий анъана ҳамда қадриятларга асосланган янги жамият барпо этиш йўли, “Тараққиётнинг ўзбек модели” танлаб олинди. Уни босқичма-босқич, тадрижий тарзда амалга ошириш жараёнида эса янги ғоялар тизими, бунёдкор мафкура — миллий истиқлол ғояси яратилди. Юртбошимиз асослаб берган миллий истиқлол ғояси ўша йилларданок ўзининг жозибаси билан кишиларни ўз кучига ишонига, истиқболга умид билан қарашга даъват этди. Бунда халқимизнинг идеаллари, мақсад-муддаолари ва орзу-умидларининг қай даражада акс этиши ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки, тўқ, фаровон ва бахтли ҳаёт қуриш, ижтимоий адолатни қарор топтириш, миллатлараро тотувлик, тинчлик, дўстлик Ер юзидаги барча ҳокисор кишилар каби халқимизнинг ҳам азалий орзуси эди. Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётийлиги, руҳий-маънавий таъсирчанлиги, халқ орзу-умидларини тўла ва ёрқин акс эттириши, уларни рўёбга чиқаришнинг йўл ва воситаларини тўғри белгилаш ана шу жараёнда ёрқин намоён бўлди.

Хуллас, жамият аъзолари муайян мафкурада ўз ҳаётий манфатлари, орзу-умидлари ифодасини кўрсагина, у одамларни руҳан бардам, маънавий уйғоқ ва фаол қила оладиган омилга айланади.

5. Ғоявий тарбиялаш. Жамиятдаги мавжуд ғояларга фаол муносабат, фаол ҳаётий позицияни тарбиялаш мафкуранинг яна бир муҳим мақсадидир. Бу борадаги тарбия ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа тарбия шакллари билан узвий боғлиқ. Аслида, ҳар қандай тарбия муайян ғояни аҳоли қалби ва онгига синдириш, уни ҳимоя қилиш, тарғиб этиш ва ривожлантиришга қаратилган бўлади. Хусусан, ёвузлик, беҳаёлик, шафқатсизликни тарғиб этиш орқали ёшларни ахлоқий жиҳатдан бузишга қаратилган бадиий фильмларда жамият барқарорлигига раҳна солишдан иборат мафкуравий мақсад яширинган. «Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўрона тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди»

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман.// «Fidokor», 2000 йил, 8 июнь.

Бинобарин, гоялар ошкора ёки яширин, бевосита ёки билвосита, тўғридан-тўғри ёки рамзий шаклларда тарғиб этилиши мумкин. Бу жараёнда мафкуравий фаолият аниқ бир гоявий мақсадга йўналтирилган бўлиб, бу ният кўпинча кўзга ташланмайди. Гоявий тарбиянинг асосий мақсади кишиларда ҳушёрлик, сезгирлик ҳиссини шакллантириш, ёт ва зарарли гояларга қаршилик кўрсатиш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

6. Гоявий иммунитетни шакллантириш. Инсоният тараққиётга интилар экан, унда бунёдкорлик ҳисси мавжуд экан, илғор гоялар дунёга келаверади. Жаҳолат ва урушлар, босқинчилик ва талончилик интилишлари бузғунчилик гоялари таъсирида юзага чиқади. Шу боисдан ҳам бундай зарарли гояларга қарши курашга доимо тайёр туриш, ёт гоя ва мафкуралардан огоҳ бўлиш ҳаётий зарурат бўлиб қолмоқда.

Гоя ва мафкурага хос вазифалар орасида кишиларда ёт ва зарарли гояларга қарши курашиш учун мафкуравий иммунитетни шакллантириш алоҳида аҳамият касб этади. Бу мураккаб ва серқирра фаолият, кўп ҳолларда узоқ давом этадиган жараён. Маълумки, «иммунитет» аслида тиббиётга оид тушунча бўлиб, инсон организмнинг турли ташқи таъсирлар ва касалликларга қаршилик кўрсатиш қобилиятини англатади. Жамият ва шахс ҳам худди жонли организм сингари муттасил равишда хилма-хил таъсирларни сезиб яшайди, уларнинг орасида ўзи учун хавфли ва зарарли бўлганларига қаршилик кўрсатади. Гоя ва мафкура эса одамларда ўзига хос манфаат ва мақсадлар учун ёт бўлган гоя ва мафкураларга қаршилик кўрсатиш, уларга қарши курашиш қобилиятини, яъни мафкуравий иммунитетни шакллантиради. Ушбу жараён кишилар онгига бирон-бир гояни зўр бериб тикиштириш эмас, балки одамларда бу соҳада ҳам оқ-қорани ажратиш, зарарли гояларга қарши ҳушёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарбиялаш демакдир. Зеро, манфаатлар бор ерда муқаррар равишда ғаразли, нопок гоявий ниятларни амалга ошириш учун интилишлар ҳам бўлади. Ҳар қандай давлат ва жамият ўз аҳолиси қалби ва онгида, ўз ҳудудида тинчлик ҳамда барқарорликни, муштарақ гояларни ҳимоялаши, ўзи учун зарур мафкура тизимининг самарали амал қилишини таъминлаши лозим. Бунинг энг асосий усули аҳолининг турли қатламларига мос, шу давлат ва жамият ҳаёти ҳамда тараққиёти учун зарур бўлган гоя ва мафкура, унга хос тушунча ва тамойилларни аҳолига сингдириш, яъни мафкуравий иммунитет ҳосил қилишдир.

Бу барча давлат идоралари, жамоат ташкилотлари, шу соҳада фаолият юритадиган ходимларнинг умумий вазифаси ҳисобланади. Ҳар қандай давлат ва жамият учун умумий бўлган мазкур тамойил фуқароларнинг муштарак манфаатларига хизмат қилмоғи, маънавий-маърифий йўл билан амалга оширилмоғи лозим. Аҳоли, айнқса, ёшларда мафкуравий иммунитетни тарбиялашда ижтимоий фанлар муҳим роль ўйнайди. Ижтимоий фанлар бу жараёнда аҳолида жамиятнинг умумий манфаатларига мос дунёқарашни шакллантириш, устувор ғояларнинг мазмун-моҳиятини тушунтириш, тарғиб ва ташвиқ қилиш вазифасини бажаради. Улар ўзлари мавжуд бўлган жамиятнинг ижтимоий қиёфасига мос тизимда намоён бўлади ва шу жамиятнинг имижни, обрў-эътибори, келажаги ва тараққиёт тамойилларига ишонч туйғусини шакллантиришга ёрдам беради. Бу эса ўз-ўзидан умумжамят миқёсида мафкуравий иммунитетни янада мустаҳкамлаш, олиб борилаётган сиёсат, амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш омилига айланади. Ғоявий иммунитетни шакллантириш ғоявий-тарбиявий иш самарадорлигининг муҳим мезони ҳисобланади.

7. Ҳаракат дастури эканлиги. Жамият миқёсида умумижтимоий даражага кўтарила олган ҳар қандай мафкура шу жамият аъзоларига хос фаолият ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатнинг ўзига хос дастуриламали бўлиб хизмат қилади. Чунки мафкура жамият ҳаётида пайдо бўлган муаммоларни ҳал этиш учун одамларни жипслаштириш ва сафарбар этиш заруриятидан вужудга келсада, айна вақтда узоқ истиқболни ҳам кўзлайди. Давр ўзгариши билан мафкурани янада такомиллаштириш, янги мазмун билан бойитиш ёки бу соҳада янги тизим ва тамойилларни ишлаб чиқиш зарурияти вужудга келади.

Ҳар қандай жамият учун умумий бўлган миллий мафкура шу жамиятдаги барча социал қатламлар ва гуруҳларнинг умумий ҳаракат дастури, уларни фаолликка даъват этувчи восита ҳисобланади. Мафкуравий жиҳатдан мақсадга эришиш ғояни амалга оширишдан ҳосил бўладиган натижадир. Мақсадни аниқ-равшан идрок этиш эса инсон ва жамият фаолиятига изчиллик, собитқадамлик, фаоллик бағишлайди.

Худди шунингдек, жамиятимизнинг миллий истиқлол мафкурасининг олий мақсади Ватанимиз равнақи, Юртимиз тинчлиги ва Халқ фаровонлиги ғояларига таянган ҳолда халқимизни, Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар этишдир. Бу мафкура Ўзбекистон заминида истиқомат қилаётган барча ки-

шиларни миллати, дини, тили, касб-кори, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ягона мақсад йўлида бирлаштиришни, бутун халқ иродасини мураккаб ижтимоий муаммоларни оқилона ҳал этиш учун йўналтиришни, кишиларда ёрқин ва бахтли келажакка ишонч руҳини тарбиялашни кўзда тутати. Шу маънода, у Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафқураси деб аталиши бежиз эмас.

Шуни ҳам инобатга олиш зарурки, халқни Ватан мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини хавф остида қолдирадиган турли кўри-нишлардаги мафқуравий таъйиқларга қаршилиқ кўрсатиш зарурияти ҳам жипслаштиради. Миллий истиқлол ғояси ҳаракат дастури сифатида, бир томондан, Ўзбекистон заминида келажакки буюк, эркин ва фаровон жамият барпо этиш учун халқимиз куч-қуввати-ни жипслаштиришни, унинг иродасини бунёдкорлик ишларига сарфбар этишни, иккинчи томондан эса, миллий мустақиллигимизга хавф солаётган мафқуравий таҳдидларга зарба бера оладиган мард, жасур, ватанпарвар авлодни тарбиялашни кўзда тутати.

Ғоя ва мафқуранинг асосий вазифалари. Ғоя ва мафқуранинг вазифалари унинг олдига қўйилган мақсадидан келиб чиқади, унга эри-шишнинг воситалари, усуллари ва йўлларида аниқ ифодаланади.

Шу маънода, одамларда ўзига хос **дунёқараш ва тафаккурни шакллантириш** — ҳар қандай мафқуранинг асосий вазифалари-дан бири. Масалан, Ўзбекистоннинг миллий истиқлол ғояси янги жамият барпо этишга хизмат қилади. Мустақиллик — буюк неъмат, яъни ўз тақдирини ўзи белгилаш, ўз юртига ўзи эгалик қилиш, ажодлар анъанасини давом эттириш, жаҳон ҳамжамятида ўзига муносиб ўрин эгаллаш учун ноёб имконият. Шу боис мустақил-ликнинг қадри ва аҳамиятини, уни мустаҳкамлаш зарурлигини, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш талабларини яхши англайдиган, замонавий дунёқарашга эга ав-лодни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Миллий истиқлол мафқураси ўзининг туб моҳиятига кўра, Ватанимиз озодлиги ва мустақиллигини мустаҳкамлашни, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлашни кўзда тутати. Бундай улғувор вазифани бажариш ҳар бир фуқародан эркин фикрлаш, Ватан тақдирини, истиқболи учун масъулликни ҳис қилишни талаб этади. Эркинлик бўлмаган жойда масъулият-сизлик, лоқайдлик вужудга келади. Мустақиллик халқимизга ана шундай эркин фикрлаш имконини берди. Эркин тафаккурсиз янги жамият шаклланишини тасаввур ҳам этиб бўлмайди. Замонавий дунёқараш эркин тафаккурга таянади, у демократик жамият

ҳаётининг муҳим қонунияти, миллий манфаатларни химоя қилиш ва таъминлашнинг зарур шарти. Эркин тафаккур шахс фаоллигини оширади, уни бунёдкорлик ишларига илҳомлантиради. Эзгу ғоялар кишилар онгига сингдирилиши билан уларда Ватан тақдирини, халқ келажаги учун масъуллик туйғуси шаклланади. Чунки шахсий ғоя ва манфаатлар шахс фаоллигини кучайтирувчи омил бўлса, миллий ғоя ўзида бутун бир халқнинг ҳаётини манфаат ва интилишларини акс эттиради. «Ватанга муҳаббат ҳисси одамнинг қалбида табиий равишда туғилади. Яъни инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади»

Хар қандай мафкура жамиятда муайян ғоялар устуворлик қиладиган **ижтимоий муҳитни яратиш вазифасини** ҳам бажаради. Шу жамиятга хос кенг ривожланишга йўл очади. Маълумки, инсоният доимо руҳан юксакликка, яна ҳам бахтли ва фаровонроқ ҳаёт кечиришга интилади. Бундай ҳаётга эришишнинг хилма-хил восита ва йўллари мавжуд бўлиб, у турли ғояларда ўз ифодасини топади. Бундай ғоялар илмий-назарий, диний ва бошқа асосга эга бўлади. Муайян жамият эса ана шу пойдевор устида қад кўтаради, унинг асоси ҳисобланади. Ижтимоий ҳаёт тобора интеллектуаллашиб бораётган, илмий тафаккур инсоният маънавиятининг устувор йўналишига айланаётган ҳозирги шароитда кўпроқ илмий-назарий асосга эга бўлган илғор ғоялар таъсири устунлик қилмоқда.

Зарур ижтимоий муҳитни яратмай туриб, муайян ғояларнинг устуворлигини таъминлаб бўлмайди. Масалан, демократик жамиятда соғлом ижтимоий муҳит — унга хос принципларни ҳурмат қилиш, конституция талабларига бўйсуниб, қонунлар ва ижтимоий тартибларга онгли равишда итоат қилиш, адолатни қарор топтириш демак. Янгича фикрлайдиган, мутелик туйғусидан холи бўлган маънавий баркамол авлодни тарбиялаш бу борадаги муҳим вазифадир. Ижтимоий ҳаёт ўртага қўяётган муаммолар ижодий фикрлайдиган, ташаббускор ва юксак маънавиятли инсон шахсини шакллантиришни талаб этмоқда. Бу борада миллий ғоя давр талаблари ва хусусиятларини яққол ифода этгани учун ҳам кишилар қалбига тез етиб бориб, ўзига хос ҳаёт дастури бўлиб хизмат қилмоқда.

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "Fidokor", 2000 йил 8 июнь.

Миллий мафкура, биринчи навбатда, ҳаётга эндигина қадам қўяётган ёш авлоднинг ҳаётига янгича маъно ва мазмун бахш этишга, унда фаол ҳаётий позицияни шакллантиришга қаратилади. Чунки ёшлар фақат миллий ғоя тимсолидагина Ватан тараққиёти, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлигини таъминлашнинг муҳим воситасини кўради. Ёшлар табиатан турли ғояларга қизиқувчан ва уларга тез берилувчан бўлади. Миллий ғоя ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган, ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ана шу авлодни миллий манфаат ва тараққиётга ёт бўлган сохта ҳамда бузғунчи ғоялар тажовузидан ҳимоя қилади, уларда мафкуравий иммунитетни шакллантиради.

Ғоя ва мафкуранинг **яна бир вазифаси** улар ўзи таянган ижтимоий асос, қатлам, партия, миллат ва бошқаларнинг туб манфаатларини ифода этади. Президент Ислоҳ Каримов бу муҳим хусусият тўғрисида таъкидлагани каби: «Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшамайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади... Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғлик мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада акс эттириши билан белгиланади» Шу маънода, Ўзбекистонга хос миллий мафкура халқимизнинг мақсад ва интилишларини ифода этади, унинг руҳини кўтаради, уни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига даъват этади, жамият дуч келган муаммолар ечимини топишга ёрдам беради.

Ғоя ва мафкура, айниқса, уларнинг миллий ва умуминсоний шакллари ўтмишни келажак билан **боғловчи** маънавий кўприк **вазифасини** ҳам ўтайди. Масалан, миллий ғоялар бир неча авлодларнинг ақл-заковати билан яратилади, кейинги авлодлар томонидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Унда аждодлар билан авлодлар ўртасидаги ворислик ўз аксини топади, аждодларнинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Миллий мафкура ўзига хос эстафета сифатида бугунги авлодни аждодлар билан боғлайди, миллий қадрият сифатида эъзозланади. Унинг ҳаётийлиги миллатнинг фаоллигидан далолат беради. Президентимиз сўзлари билан айтганда, миллий мафкура халқни халқ, миллат-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "Fidokor", 2000 йил 8 июнь.

ни миллат бўлишида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Шу маънода, «жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафкураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш мафкурани шакллантириш учун инсоният тарихининг турли даврларида Худонинг ўзи ақл-заковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафаккурга эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамиз»

Гоя ва мафкуранинг яна бир **муҳим хусусияти** кишиларни бирон-бир мақсад сари бирлаштирувчи ва сафарбар этувчи идеаллар тизимини яратади, унга хизмат қилади. Тарихнинг муайян босқичларида Ватан мустақиллиги учун чет эл босқинчиларига қарши кураш, эл-юртни ободонлаштириш, халқни фаровонлаштириш каби идеаллар аجدодларимизни эзгу мақсадлар атрофида бир тан-бир жон бўлиб бирлашишга даъват этган.

Гоя ва мафкура тизими одамлар ҳаёти фаолиятининг ўзига хос **мезони вазифасини** ҳам бажаради. Масалан, бугунги кунда ватандошларимизнинг интеллектуал — маънавий салоҳияти миллий истиқлол гоёларини қай даражада ҳаётга татбиқ эта олишида, аждодлар орзу-умидини қай даражада рўёбга чиқара билишида яққол намоён бўлади.

Гоя ва мафкуранинг муҳим хусусиятларидан бири **гоявий ҳимоя воситаси** эканлиги билан белгиланади. Маълумки, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги учун фидойилик иймон-эътиқодли аждодларимиздан бизгача етиб келган маънавий мерос. Мустабид тузум қатағонларининг қурбони бўлган Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир ва бошқаларнинг жасорати эл-юртимиз мустақиллиги, озодлиги йўлидаги фидойиликнинг ёрқин намунаси. Халқимиз онгига уларга хос мардлик, иймон-эътиқод, ҳалоллик, инсоф-диёнат, меҳнатсеварлик, саҳийлик фазилатларини сингдириш миллий истиқлол мафкурасининг муҳим вазифасидир. Бу эса охир-оқибатда ягона мақсадга — Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, юртимизда озод ва обод ҳаёт барпо этиш, фаровон жамият қуриш учун хизмат қилади.

Хуллас, гоя ва мафкура муайян даражада ҳаётнинг маъноси ва мазмунини белгилайди, ибратли умр учун яшаш ва курашишга чорлайди. Бундай фикрга эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон келажакка дадил интилиш билан яшайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчи-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "Fidokor", 2000 йил 8 июнь.

Миллий мафкура, биринчи навбатда, ҳаётга эндигина қадам қўяётган ёш авлоднинг ҳаётига янгича маъно ва мазмун бахш этишга, унда фаол ҳаётий позицияни шакллантиришга қаратилади. Чунки ёшлар фақат миллий ғоя тимсолидагина Ватан тараққиёти, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлигини таъминлашнинг муҳим воситасини кўради. Ёшлар табиатан турли ғояларга қизиқувчан ва уларга тез берилувчан бўлади. Миллий ғоя ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган, ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ана шу авлодни миллий манфаат ва тараққиётга ёт бўлган сохта ҳамда бузғунчи ғоялар тажовузидан ҳимоя қилади, уларда мафкуравий иммунитетни шакллантиради.

Ғоя ва мафкуранинг яна бир вазифаси улар ўзи таянган ижтимоий асос, қатлам, партия, миллат ва бошқаларнинг туб манфаатларини ифода этади. Президент Ислом Каримов бу муҳим хусусият тўғрисида таъкидлагани каби: «Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшамайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади... Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғлик мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада акс эттириши билан белгиланади» Шу маънода, Ўзбекистонга хос миллий мафкура халқимизнинг мақсад ва интилишларини ифода этади, унинг руҳини кўтаради, уни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига даъват этади, жамият дуч келган муаммолар ечимини топишга ёрдам беради.

Ғоя ва мафкура, айниқса, уларнинг миллий ва умуминсоний шакллари ўтмишни келажак билан боғловчи маънавий кўприк вазифасини ҳам ўтайди. Масалан, миллий ғоялар бир неча авлодларнинг ақл-заковати билан яратилади, кейинги авлодлар томонидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Унда аждодлар билан авлодлар ўртасидаги ворислик ўз аксини топади, аждодларнинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Миллий мафкура ўзига хос эстафета сифатида бугунги авлодни аждодлар билан боғлайди, миллий кадрият сифатида эъзозланади. Унинг ҳаётийлиги миллатнинг фаоллигидан далолат беради. Президентимиз сўзлари билан айтганда, миллий мафкура халқни халқ, миллат-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "Fidokor", 2000 йил 8 июнь.

ни миллат бўлишида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Шу маънода, «жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафқураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш мафқурани шакллантириш учун инсоният тарихининг турли даврларида Худонинг ўзи ақл-заковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафаккурга эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамир» .

Гоя ва мафқуранинг яна бир **муҳим хусусияти** кишиларни бирон-бир мақсад сари бирлаштирувчи ва сафарбар этувчи идеаллар тизимини яратади, унга хизмат қилади. Тарихнинг муайян босқичларида Ватан мустақиллиги учун чет эл босқинчиларига қарши кураш, эл-юртни ободонлаштириш, халқни фаровонлаштириш каби идеаллар аждодларимизни эзгу мақсадлар атрофида бир тан-бир жон бўлиб бирлашишга даъват этган.

Гоя ва мафқура тизими одамлар ҳаёти фаолиятининг ўзига хос **мезони вазифасини** ҳам бажаради. Масалан, бугунги кунда ватандошларимизнинг интеллектуал — маънавий салоҳияти миллий истиқлол гоёларини қай даражада ҳаётга татбиқ эта олишида, аждодлар орзу-умидини қай даражада рўёбга чиқара билишида яққол намоён бўлади.

Гоя ва мафқуранинг муҳим хусусиятларидан бири **гоявий ҳимоя воситаси** эканлиги билан белгиланади. Маълумки, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги учун фидойилик иймон-эътиқодли аждодларимиздан бизгача етиб келган маънавий мерос. Мустабид тузум қатағонларининг қурбони бўлган Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир ва бошқаларнинг жасорати эл-юртимиз мустақиллиги, озодлиги йўлидаги фидойиликнинг ёрқин намунаси. Халқимиз онгига уларга хос мардлик, иймон-эътиқод, ҳалоллик, инсоф-диёнат, меҳнатсеварлик, саҳийлик фазилатларини сингдириш миллий истиқлол мафқурасининг муҳим вазифасидир. Бу эса охир-оқибатда ягона мақсадга — Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, юртимизда озод ва обод ҳаёт барпо этиш, фаровон жамият қуриш учун хизмат қилади.

Хуллас, гоя ва мафқура муайян даражада ҳаётнинг маъноси ва мазмунини белгилайди, ибратли умр учун яшаш ва курашишга чорлайди. Бундай фикрга эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон келажакка дадил интилиш билан яшайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчи-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "Fidokor", 2000 йил 8 июнь.

майди, балки ғоявий билим, тушунча ва тамойилларга суюнган ҳолда ҳаёт кечиради, фаолият кўрсатади. Шу маънода, таъкидлаш жоизки, миллий истиқлол ғояси ҳам ўзининг олий мақсади, вазифалари ва хусусиятларига эга. Унинг олий мақсади юртимизда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида халқимизни жипслаштириш, кишилар онгида мустақил дунёқараш ва огоҳлик ҳиссини шакллантириш, комил инсонни вояга етказиш, фуқароларимизда мафкуравий иммунитетни тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлиб қолаверади.

3-боб. Бунёдкор ва вайронкор ғоялар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари

Жаҳон тарихида инсон ҳаёти, халқлар ва давлатлар тақдири учун хилма-хил аҳамият касб этган турли-туман ғоя ва мафкуралар бўлган. Асрлар оша одамларни эзгу ва хайрли ишларга бошлаб келаётган, умуминсоний аҳамиятга молик бунёдкор ғоялар билан бирга, мазмун-моҳияти бузғунчилик ва ғайриинсонийликдан иборат вайронкор мафкуралар ҳам ранг-баранг шаклларда намоён бўлиб туради. Тарих ва тараққиёт шу тариқа муайян ғоялар устувор бўлган неча-неча замонлар алмашинуви, турли мафкуралар курашидан иборат узлуксиз жараён сифатида давом этмоқда.

Бунёдкор ва вайронкор ғоялар кураши, эзгулик ва ёвузликнинг бир-бирига зидлиги, бузғунчилик тамойилларининг одамзод бошига не-не балоларни келтириши билан боғлиқ мавзунинг ўтмиши узоқ. Шу маънода, инсоният тарихи нафақат мафкуралар тарихидан, балки уларнинг турли-туман тарзда намоён бўлиши, ғоялар ўртасидаги кураш тарихидан ҳам иборат.

Ҳозирги давр ҳам бундан мустасно эмас. Дунёнинг бугунги мафкуравий манзарасида ҳам турли-туман ғоялар ва мафкуралар хилма-хил ўринга эга бўлиб турибди. Уларнинг баъзилари инсониятни эзгуликка, миллатлар ва давлатларни бунёдкорликка сарфарбар қилса, бошқалари одамларни бир-бирига қарши қўйиш, улар орасига нифоқ солиш, турли ижтимоий зиддиятлар, урушлар, қатағонлар ва бузғунчиликларга сабаб бўлмоқда.

Бу эса асл қиёфасини турли найранглар билан беркитишга ҳаракат қилаётган вайронкор мафкураларнинг муттасил хуружи рўй бераётган бугунги мураккаб замонда уларга қарши тура оладиган бунёдкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англашни заруратга айлантиради. Шу билан бирга, эзгуликка хизмат қиладиган маънавий тамойиллар қадрини устувор билишга асосланган замонавий дунёқарашни шакллантириш муҳим аҳамият касб этаётганини англади.

7-мавзу. “Бунёдкор гоёлар” тушунчаси, унинг амал қилиш хусусиятлари

Ўзида гуманизм талабларини акс эттирадиган, инсон камолотига, жамият ривожига, миллат тараққиётига, халқнинг ирода ва интилишларига хизмат қиладиган, уни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган гоёлар бунёдкор гоёлардир. Улар инсоннинг эзгуликка ва бунёдкорликка интилиши, ички яратувчанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб чиқади, одамларни комиллик ва фозиллик сари ундайди, иймон-эътиқодини мустаҳкамлайди, ҳаётига ижобий мазмун бахш этади.

“Бунёдкор гоё” тушунчаси Президент Ислон Каримов томонидан назарий жиҳатдан асослаб берилган бўлиб, жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламларни, барча фуқароларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи гоёлар мажмуини ифодалайди. Бунёдкор гоё таъсирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йулида курашади, буюк тарихий ғалабаларни қўлга киритади. Ҳозирги даврда бунёдкор гоёлар бутун дунёда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, халқлар ва давлатлар ҳаётида гоёвий бўшлиққа йўл қўймаслик, соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, замонавий дунёқараш ва янгича эътиқод эгаларини тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

Бунёдкор гоёлар ҳар бир халқ, умуман, башариятнинг орзумидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас гоёлар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган. Ҳар бир тарихий даврда унинг руҳини акс эттирадиган, халқнинг қадриятлари ҳамда орзу-истакларига мос қиладиган гоёлар кишиларнинг онги ва қалбидан жой олган. Уларни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига бошлаган, ҳар бир кишининг бу йўлдаги амалий фаолияти учун маънавий мезон вазифасини ўтагани, шубҳасиз.

Муайян киши учун бунёдкор гоёлар халқ манфаатларини, уларни ўзида мужассам этадиган миллий гоёни англаш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Ватан манфаатлари ҳар бир фуқаро манфаатлари билан узвий боғланган. Зеро, Ватаннинг ободлиги халқнинг фаровонлиги билан боғлиқ. Фуқаролари бадавлат мамлакатгина моддий ва маънавий тўқис бўлади. Шундай экан, бунёдкор гоёларнинг муҳим тамойилларидан бири инсон қадр-қимма-

тини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишдан иборат. Бунга эришиш учун бутун халқ, мамлакат фуқароларининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустаҳкамлаш талаб этилади. Бу вазифа бунёдкор ғояларнинг ижтимоий соҳадаги асосий моҳиятини — маъзини ташкил этади.

Шу маънода, “бунёдкор ғоялар” тушунчаси ҳар бир кишининг жамият ҳаётидаги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурч ҳамда масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажарётганини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир. Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш бунёдкор ғояларнинг маъно-мазмунини белгилайди. Тарих ҳам, бугунги ҳаётимиз ҳам ўз ғаразли мақсадларига эришиш учун юксак ғояларнинг жозиба кучидан фойдаланишга уринувчи ёвуз кучлар ҳамма вақт, ҳамма замонларда бўлишини кўрсатади. Қабих ниятли кучларнинг асл ниятларини фош этишда бунёдкор ғоялар асосидаги замонавий тафаккур ва илғор дунёқарашнинг аҳамияти беқиёс. Уларнинг мазмун-моҳиятини билиш, аҳамиятини англаш, бу ғояларни қалбимиз ва онгимизга сингдириш ҳар биримизнинг маънавий бурчимиз.

Умуминсоний маънода бунёдкор ғоялар бутун дунёдаги инсонлар, халқлар ва давлатларнинг эзгулик йўлидаги мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда уларнинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, миллатлар ҳамда жамиятлар дуч келадиган ҳаётий ва маънавий муаммоларни ечишга ёрдам беради. Бундай ғоялар одам зотига фақат моддий бойлик ва неъматлар учун эмас, аввало, юксак маънавият, илм-фан ютуқларига эришиш, бу мураккаб ва таҳликали дунёда ақл-заковат, иймон-этиқод билан эзгулик ва бунёдкорликка интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, инсониятнинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир, дейиш мумкин.

Миллий даражада бунёдкор ғоялар муайян миллатнинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайдиган, унинг муддаолари ва орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган, уни эзгу ишларга сафарбар этадиган маънавий омилдир. Бундай ғояларнинг мақсади Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилиш, ҳар бир инсон қалбида уларга муҳаббат ва садоқат руҳини шакллантиришдан иборат. Шу маънода, бунёдкор ғоялар мажмуи бўлган Миллий истиқлол ғояси ўз номи билан Ўзбекистон халқи ва унинг мустақиллигининг ифодаси бўлиб, у дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансублигидан қатъи назар, юртимизда яшаётган барча фуқароларнинг

умуммиллий мақсадини белгилаб беради, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади.

Ҳар бир киши онги ҳамда қалбида эзгулик ва бунёдкорликка интилиш, инсониятга садоқат, келажак ва мустақиллик ҳақида қайғуриш, ўзлигини, халқ, Ватан қадри-қийматини тўғри англаш ва уни ҳимоя қилиш бунёдкор гоёларнинг шахсий даражада намоён бўлиши ва хусусиятларини кўп жиҳатдан белгилайди. Шу маънода, халқимиз асрлар мобайнида эзгу ниёт қилиб келган мустақилликни сақлаш ва мустаҳкамлаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз. Бунинг учун барчамиз бир ёқадан бош чиқариб, муқаддас она-Ватаннинг ҳаётий манфаатларини юракдан ҳис этган ҳолда, уларни рўёбга чиқариш учун фаол ҳаракат қилишимиз, курашишимиз зарур.

Илмий нуқтаи назардан қараганда, “бунёдкор гоёлар” **гояшуносликнинг махсус категорияси** ҳисобланади. Бизда бу борада илмий тадқиқотлар олиб бориш эндигина бошланмоқда. Шу маънода, у янада кенгроқ таҳлил ва тадқиқотларга муҳтож. Ҳолбуки, мазкур тушунчанинг тузилиши, уни ташкил этадиган элементлар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари алоҳида тадқиқ этилиши лозим. Шу билан бирга, жамият тараққиётининг туб бурилиш даврларида, ўзгариш ва ислохотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор гоёларнинг яратувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон сафарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масаласи катта аҳамият касб этади.

Бунёдкор гоёларнинг асосий функцияси — одамларнинг онги ва қалбига бунёдкор гоёларни сингдириш, уларга ўз атрофидаги дунёни, воқеа-ҳодисаларни тўғри идрок этиш, мақсад-муддаоларига этишнинг холисона ва беғараз йўллари кўрсатиб бериш, одамларни бу фаолиятга жалб қилишдан иборат. Бу жараён, бир томондан, одамларнинг маънавий камолоти, тафаккури ва дунёқараши ўзгаришига, иккинчи томондан эса, жамият тараққиёти, тинчлик ва барқарорлик, фуқаролар ҳамжиҳатлиги мустаҳкамланишига хизмат қилади. Амир Темур бобомиз ва унинг авлодлари давридаги маънавий юксалиш, Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларидаги бунёдкорлик соҳасида эришган ютуқлари бунга мисол бўлади.

Шу маънода, бунёдкор гоёлар жамият аъзоларида воқеа ва ҳодисаларни мустақил ва холисона тушуниш қобилиятини шакллантириш, уларга ўз ҳаётидаги мақсад-муддаоларини бажаришлари учун зарур имкониятни яратишга хизмат қилади. Бундай функциясиз одамлар оммасини бунёдкорликка сафарбар қилиш, уларни шу йўлда уюштириш қийин кечади. Бунда одамлар онги

ва дунёқараши ҳаёт ҳақиқати, жамият ва инсон манфаатлари талаб этган даражада шаклланишига ҳаракат қилинади.

Бунёдкор ғояга асосланган фаолият натижасида жамиятда эзгуликка хизмат қиладиган кўп сонли онгли кишилар пайдо бўлади. Бу кишилар ана шу асосда фикрлайди, ҳаёт ҳодисаларига тўғри ва оқилона баҳо беради ва муайян вазиятларда бунёдкорлик йўлида курашадиган фуқароларга айланади. Улар жамият ва миллат менталитетида хайрли ва савоб амаллар, бунёдкорлик тамойиллари устувор бўлишига ҳаракат қилади.

Хар қандай мафкура каби бунёдкор мафкура ҳам муайян қоидаларга мувофиқ яратилади. Айни шу қоидалар жамулжам ҳолда шу йўналишдаги мафкуравий фикрлаш услубини (мафкуравий онг апаратини) ташкил этади. Бунёдкор ғоялар шу восита орқали одамлар онгига сингдирилади. Мазкур услуб воситасида одамлар бу ғояларнинг мазмун-моҳиятини англаб олади, ўзларининг ҳаёт ва фаолият тамойилларини белгилайди. Улар омма онги ва қалбига сингсагина моддий кучга айланади.

Бунда мазкур ғояларни яратувчи ва уларни одамлар онгига сингдирувчи механизм муҳим аҳамият касб этади. Бу механизм кўп ҳолларда маънавият ва маданият соҳасидаги турли ташкилотлар, хилма-хил мутахассислар ҳамда илмий билиш ва ижод маълумотлари жамият аъзоларига китобларда, газеталарда, журналларда, театр, кино, телевиденида ва умуман одамлар кўрадиган, эшитадиган ва ўқийдиган барча жабҳаларда намоён бўлади. Улар шу восита орқали ўз онги учун зарур бўлган ғоявий тамойилларни ўрганади ва ўзлаштиради. Бунёдкор ғоялар омма дунёқарашининг таркибий қисмига айланганидагина одамларнинг қалби ва онгидан чуқур ҳамда мустаҳкам ўрин олади.

Бунёдкор ғоялар асосидаги мафкуравий фикрлаш услуби илмий фикрлаш услуби каби беғаразлик, холислик, объективлик, профессионаллик, мантиқийлик каби белгилар билан тавсифланади. Бундай фикрлаш услуби шу нуқтаи назардан илмий фикрлаш услубининг таркибий қисми ҳисобланади.

Бунёдкор ғояларни сингдирувчи мутахассисларнинг вазифаси одамларга ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини амалда қандай бўлса, ўшандай, холисона тасаввур қилиш ва тушунишни ўргатишдан иборат. Лўнда қилиб айтганда, уларнинг фаолияти одамларга борлиқни мустақил англаб етиш, жамиятнинг асл мақсад-муддаоларини қандай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарса ва воқеалардан қайсиларини устувор билишни ўргатишга қаратилади. Бу борада у билишнинг муайян натижаларидан ке-

либ чиқади ва улардан муттасил баҳра олади, унинг хилма-хил воситаларидан фойдаланади.

Бунёдкор мафкура асосидаги фикрлаш услубининг яна бир жиҳати унинг беғаразлигида. Бу соҳадаги вазифа жамиятдаги барқарорликни асраш учун замин яратиш, унинг ижтимоий тузилиши ва аҳолининг шаклланган турмуш тарзини янада такомиллаштириш, уни турли мафкуравий ҳуруж ва таҳдидлардан ҳимоялашдан иборат. Ўз-ўзидан равшанки, бундай мафкура мазмунига мавжуд ижтимоий ҳолатни эзгу ғоялар амалиётига хос тамойиллар билан бойитиш, бунёдкор ғояларни устувор қилиш имконини берадиган, шунингдек, кишилар ҳаётига ижобий мазмун бахш этишга ва уларнинг жамият аъзолари сифатидаги маънавиятига таъсир кўрсатишга қаратилган муайян қадриятлар тизимини шакллантириш каби фаолият йўналишлари кириши лозим. Бу эса, ўз навбатида, одамларнинг онгидан борлиқнинг барча ҳодисаларига доир муҳим андозалар билан бирга мазкур ҳодисаларга берилган ҳолисона баҳо ҳамда уларга муносабат шакллари ҳам мустақкам ўрин олиши учун замин яратади.

Бунга эришиш учун бунёдкор ғоялар ҳақидаги ҳулосалар оддий одамнинг фикрлаш даражасига мувофиқ келиши ёки унинг фикрлаш услубини эзгулик томонига қаратиши лозим. Бундай асосга эга бўлган мафкуравий тушунчаларнинг аниқлиги ва тушунарлилиги ҳам, унинг ўзига хос жиҳатлари ҳам шу соҳадаги менталитетнинг нисбатан юксак даражасида вужудга келади. Шунинг учун ҳам бунёдкор ғояга асосланган мафкурада ва унга таянадиган фикрлаш тарзида, аниқлилик ва тушунарлилик иллюзияси пайдо бўлмайди, балки ҳаёт ҳодисалари аниқ, равшан акс этади, ҳолисона ва беғараз ёндашув натижаси сифатида намоён бўлади.

Бунёдкор мафкуранинг ҳаққонийлиги шунда кўринадики, у вайронкор мафкурадан фарқли тарзда, уйдирмани ҳақиқат қилиб кўрсатишга хизмат қилмайди. Унда фақат ҳаққоний фикрлар мавжуд бўлиб, бундай мафкурада одамларни воқелиқдан чалғитувчи, нореал, ҳаёлий дунё манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилмайди. Бу манзара ёлгон эмас, унда ҳақиқат устувор бўлиб, у вайронкор мафкура манзарасидан сифат жиҳатидан бутунлай ўзгача ҳодиса. Бу мафкура одамларга уларнинг кундалик ҳаёт фаолиятида халақит бермайди, балки одамларнинг ўзлари онгли равишда унга хос тамойил ва талабларни бажаради. Ушбу йўналишдаги тафаккур ҳар бир сўз ва ҳар бир жумлада ўзидан нишона беради. Аксарият ҳолларда одамлар бундай ҳолатдан баҳра олади, камолотга эришадилар. Таъбир жоиз бўлса, улар эзгулик ва бунёдкорлик майдонида

яшайди ва одатдагидек ўз ҳаёт функцияларини бажаради. Айнан ана шундай мафкуравий майдон ўзини шундай намоён этиши мумкинки, у ҳар бир киши, ҳар қандай жамият учун маънавий юксалиш, тинч ҳаёт кечириш, мазмунли яшаш омили сифатида муҳим аҳамиятини доимо сақлаб қолаверади.

Бунёдкор гоёлар асосида шаклланган тафаккур одамлар ўз ҳаёт функцияларини бажаришларига асло монелик қилмайди. Шу билан бирга, у одамларни тўғри мулоҳаза юритиш, холисона қарорлар қабул қилишга ўргатади, уларнинг ҳаётини маълум даражада энгиллаштиради. Ҳар бир инсон учун ижобий омил ҳисобланадиган бундай тафаккурсиз одамлар ёмонроқ яшаган жамият узоқ мавжуд бўла олмаган бўлар эди, дейиш мумкин. Бунёдкор гоёлар асосидаги мафкура борлиқ ҳақидаги эртақ эмас, балки одамлар фаолиятининг ўзига хос дастуриламали ҳамдир. Шу маънода, бунёдкор мафкура ўз моҳиятига кўра реал вазиятдаги ўзгаришларни доимо ҳисобга олади, ўзгармас ва шак-шубҳасиз бўлишга ҳаракат қилмайди. У муайян вазиятларда одамнинг яшаш қоидаларини мазкур вазиятлар ҳақидаги илмий тасаввурга асосланган ҳолда талқин қилади. Айни шу сабабли бундай мафкура ўз шаънига баландпарвоз сўзлар айтилишига муҳтож эмас. У муайян ҳаёт тажрибаси негизда вужудга келганидан сўнг, вақтга бўйсунмайдиган, мутлақ ҳақиқат сифатида ва ўзгармас кўринишда бўлишини талаб қилмайди. Балки вақт ўтиши, замон ўзгаришлари ва давр талабларига кўра такомиллашиб боради, муттасил янгиланиш жараёнидан ўтади. Бугунги кунда мантикий фикрлаш бунёдкор мафкура асосидаги фикрлашнинг асосий омилига айланмоқда. Бу эса дунёдаги ҳозирги вазиятни чуқур ўрганиш, гоё ва мафкура соҳасидаги жараёнларнинг мазмун-моҳиятини англашга ёрдам беради.

Бунёдкор гоёларнинг шакллари. Инсоният тарихининг энг қадимги даврларидан буён озодлик, мустақиллик, адолат, Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги, Ижтимоий ҳамкорлик, Қомил инсон, Миллатлараро ҳамжихатлик, Диний бағрикенглик каби бунёдкор гоёлар ниҳоятда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Озодлик гоёси — мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, уларни шу йўлда бирлаштирадиган ва сафарбар қиладиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этадиган бунёдкор гоё. Дарҳақиқат, инсон ҳамиша озодлик ва ҳурриятга интилиб яшайди. У доимо ўзини эркин ҳис қилишга, мустақил турмуш кечиришга эҳтиёж сезади. Президент Ислом Каримов таъкидлагани каби, бу гоё инсоният тарихининг азалий йўлдоши, ўтмишдан ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келаётган эзгу қадри-

ятни ифодалайди. Унинг мазмун-моҳиятини бир неча йўналишда талқин ва таҳлил қилиш мумкин. У ижтимоий маънода — жамият ҳаётининг қандайлиги ва қай тарзда ташкил этилганини, сиёсий маънода — мустақил ва эмин-эркин яшашни, иқтисодий маънода — мулк ва моддий бойликларга барчанинг тенг эга бўлиш имкони-ятини, маънавий маънода — инсон ва жамиятнинг турли тазйиқ-лардан холислиги, фикр, эътиқод ва сўз эркинлигини англатади.

“Озодлик” тушунчаси инсониятнинг азалдан эркин, ҳур ва му-стақил яшаш орзу-умидлари, армон ва изтиробларини ўзида му-жассам этади, у эркин дунёқараш, мустақил тафаккурга суяниб яшаш салоҳияти, ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойилларига асос-ланади. Бу ғоя мустамлакачиликнинг ҳар қандай шаклини, у та-қозо этадиган тўсиқ ва зўравонликларни инкор этади. Инсоният тарихининг турли даврларида жаҳоннинг барча минтақаларида озодлик учун курашнинг шаклан турличча, моҳиятан ўхшаш бўлган ҳурриятга интилиш ҳодисалари мавжуд бўлгани бу фикрнинг ҳақиқатлигини исботлайди.

Мутелик бор жойда ҳукмронлик, ўзгаларга бош эгиб, қарам бўлиб яшаш каби иллатлар пайдо бўлади. Натижада биз сўнгги аср мобайнида бошимиздан ўтказган мустамлакачилик каби ҳолат-лар вужудга келади. XX аср интиҳосида тоталитар тузум, ком-мунистик мафкура таназзулга учради. Жаҳонга, Ер юзига ҳокими мутлақликни даъво этган собиқ иттифоқ жамият сифатида ҳам, давлат сифатида ҳам қулади. Унинг таркибига кирган иттифоқ-дош республикалар озодлик мақомига эришди. Озодлик ғоясининг қудрати шундаки, у одамларнинг ўзаро муносабатлари, мамла-катлар ва давлатлараро муносабатларни меъёр-мезонга солади, турли камситишлар ёки ортиқча таъзим-тавозега чек қўяди. Озод-лик ғояси инсоният тарихида ўчмас ном қолдирган кўпгина алло-малар, мутафаккирлар ҳаёти ва ижодининг мазмунини ташкил этади. Алишер Навоийнинг қуйидаги рубойиси бу ғоянинг асл мо-ҳиятини акс эттиради:

Гурбатда ғариб шодумон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтин қафас ичра гар қизил гул битса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

Озодлик ғоясини умуминсоний, миллий ва шахсий нуқтаи назар-лардан ҳам талқин қилиш мумкин. **Умуминсоний жиҳатдан**, бу ғоя бутун Ер юзида тараққиёт ва эркинлик учун курашаётган кишилар-

нинг музаффар байроғи, демократик жамият ва давлатлар ҳаёти-нинг устувор тамойилларидан бирини ифодалайди. **Миллий жиҳатдан**, у ҳар бир миллат ва халқнинг ўз мустақил тараққиёт йўли, ўз тақдирини ўзи белгилай олиши, миллий давлатчилигига эга бўли-шини англатади. Шахсий даражада инсон ҳақ-ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши, унинг ижтимоий-маънавий жиҳатдан эркинлигини билди-ради. Бу ғоя миллий истиқлол мафкурасининг асосий тушунчалари-дан бири — «Озод ва обод Ватан» иборасида ўз ифодасини топган.

Мустақиллик ғояси — энг улуг ва эзгу ғоялардан бири бўлиб, ҳар бир халқнинг истиқлол туфайли ижтимоий тазйиқлардан ха-лос бўлиши, ўз салоҳиятини тўла-тўқис ишга солиши, ўзи иста-ган ва ўзи танлаган йўлдан бориш имкониятини қўлга киритиши-ни англатади. Президентимиз таъкидлаганидек, мустақиллик ғояси барча жабҳалардаги ҳар қандай камситиш, тобеликни инкор эта-ди, ўзаро ҳурмат, бир-бирини қадрлаш, миллий ва умумбаша-рий кадриятларга таяниб иш кўриш, кенг дунёқараш ва эркин тафаккур асосида яшаш, фикрлаш, ўз ҳаётини эмин-эркин ўзи ташкил этиш имконияти ва амалиётини билдиради. Ушбу ғоя асо-сида шакланган “мустақиллик” (араб. — тобе эмаслик, ихтиёри ўзидалик, қарам эмаслик) тушунчаси инсоннинг эркин ва озод ра-вишда, ўз ихтиёри билан бошқаларга бўйсунмасдан иш юрита олиши, миллат, давлат ва жамият ҳаёти, уларнинг тараққиёти-ни, устувор мақсад ва вазифаларини мустақил тарзда амалга оши-ришилишини англатади. У ҳар бир халқнинг ўз салоҳияти ва им-кониятларини эркин тарзда намоён этиши учун зарур шарт-ша-роитларни яратишга йўл очади.

Маълумки, инсоният асрлар давомида бу ғояни устувор қилиш учун курашиб келади. Масалан, XVIII-XX асрлар инсоният та-рихида мустамлакачилар асоратига тушиб қолган халқларнинг мустақил давлатлар тузиш учун курашлари даври бўлди. Шимо-лий Америка аҳолисининг мустақиллик учун кураши 1776 йил-нинг июлида “Мустақиллик декларацияси”ни қабул қилиш билан якунланди. XVIII асрнинг 90-йилларидан бошлаб XIX асрнинг биринчи чорагигача бўлган даврда Лотин Америкаси халқлари испан, португал, француз мустамлакачиларига қарши курашиб, бирин-кетин ўз мустақил давлатларини барпо этди. 1830 йилда Юнонистон усмонли турклар империясидан ажралиб, ўз муста-қиллигига эришди. XVIII-XIX асрларда дунёнинг қарийб ярмини ўз мустамлакаларига айлантирган Буюк Британия истибдодига қарши олиб борилган курашлар натижасида 1876 йилда Канада,

1901 йилда Австралия, 1910 йилда Жанубий Африка, 1921 йилда Ирландия, 1947 йилда Ҳиндистон ва Покистон халқлари ўз мустақиллигини қўлга киритди.

Мустақиллик — ҳар бир халқнинг азалий ва муқаддас орзуси. Шунинг учун ҳам бу кун барча мустақилликка эришган, тенглар ичида тенг бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз қонуний ўрнига эга бўлган халқлар томонидан энг улуг миллий байрам сифатида нишонланади. Мамлакатимиз 1991 йил 31 августда ўз давлат мустақиллигини қўлга киритди. 1 сентябрь Мустақиллик куни, деб эълон қилинди. У Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 3 июлда қабул қилинган “Байрам кунлари ҳақида”ги қонунига мувофиқ мамлакатимиз ҳудудида нишонланадиган байрамлар қаторидан ўрин олди. Мустақиллик халқимизнинг иродаси, ҳақ-ҳуқуқи, унинг цивилизацияга қўшган ва қўшаётган бетакрор ҳиссасини жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши ҳамдир. У бизни жаҳоннинг эркин мамлакатлари қаторидан муносиб ўрин эгаллашга, бозор иқтисодиётига асосланган, ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти барпо этишга, халқимизнинг моддий, маданий ва маънавий салоҳиятини мустаҳкамлашга, юртимиз шон-шухратини дунёга ёйишга имконият яратувчи энг асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Инсоннинг табиати ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган, одиллик ва эзгуликнинг устуворлигига асосланган адолат ғояси инсониятнинг азалий орзуси, эзгу идеали, маънавият, ахлоқ ва ҳуқуқнинг меъёрий категорияларидан биридир. “**Адолат**” **тушунчаси** араб тилидан олинган бўлиб, одиллик, тўғрилик, ҳамма учун баробар бўлган ҳақиқатнинг талаб ва тамойилларига амал қилинишини англатади. У ҳамма замонларда ҳам жамият ҳаётидаги ҳодисалар, тартиб-қоидаларнинг асл инсоний идеалларга, ҳақиқат мезонларига қанчалик мос эканини аниқлашда асосий маънавий мезон бўлиб хизмат қилади. Жамиятнинг шахсга, шахснинг жамиятга ва бир шахснинг иккинчи шахсга муносабатида намоён бўладиган адолат тамойили ана шу муносабатларни баҳолашнинг ўзгармас мезонидир.

Ҳозирги замон фалсафий адабиётларда адолат жамиятдаги барча ижтимоий муносабатларда одиллик ва ҳақиқат тамойилларини ифода этувчи категория сифатида таърифланмоқда. У жамиятда қатор вазифаларни бажаради. Биринчидан, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни мақсадга мувофиқ ташкил этади. Иккинчидан, турли ижтимоий гуруҳ ва синфлар манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлайди, улар орасидаги мувозанатни

сақлаб туради. Учинчидан, жамияттаги мулкчилик муносабатларини, ишлаб чиқариш фаоллигини оширади. Тўртинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимояловчи восита сифатида хизмат қилади. Бешинчидан, воқеликда кенг илдиз отган, лекин ижтимоий тараққиётга тўсиқ бўлаётган муносабатларни бар тараф этишга даъват қилади. Олтинчидан, одамларда келажакка ишонч туйғусини уйғотади ва кучайтиради. У инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асосий мезони бўлгани учун доимо ижтимоий аҳамият касб этади.

Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг бир умр «Куч — адолатда» деган ҳикматга амал қилиб яшагани халқимизнинг бу борада етарли билим ва тажриба, анъана ҳамда қадриятларга эга эканини кўрсатади. Мустақил тараққиёт йўлидан қатъият билан бораётган жамиятимизда адолат барчанинг қонун олдида тенглиги ва қонуннинг барчага тенг тегишли эканини англатади. Яъни «Адолат — қонун устуворлигида» деган тамойил асосида юртимизда ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий негизда ривожлантириш мамлакатимизда амалга оширилаётган, адолатли жамият барпо этишга қаратилган барча ўзгариш ва ислохотларнинг маъно-мазмунини ташкил этади.

Ҳар бир инсон учун юрт тинчлиги бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Башарият ўз тараққиётининг барча босқичларида, аввало, тинчлик-тотувликка интилиб келган. Юрт тинчлиги барқарор тараққиёт гарови бўлгани учун уни сақлаш ва мустаҳкамлаш масаласи умумбашарий муаммодир. **“Юрт тинчлиги”** ғояси Президент Ислом Каримов томонидан асослаб берилган бўлиб, у миллий истиқлол мафқурасининг таянч тушунчаларидан бири, мамлакатимиздаги тинч-тотувлик ва жамиятимиз барқарор тараққиётининг муҳим шарти, фуқароларнинг эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омили, ҳаётий эҳтиёжи каби тамойиллар мажмуини ифодалайди.

Инсоният тарихига назар ташласак, бир-бирига қарама-қарши бўлган тинчлик ва уруш ғоялари ўзаро курашиб келганини кўра-миз. Ер юзида яшовчи кишилардан «Сиз она-Ватанингизни хонавайрон қиладиган, авлодларингиз ҳаётига зомин бўладиган, чексиз гам-андух келтирадиган урушни хоҳлайсизми?», деб сўралса, ҳар бир соғлом фикрли инсон, миллати, дини, ирқи, иқтисодий аҳволи, сиёсий мавқеи, ёши, жинсидан қатъи назар, «Йўқ» деб жавоб бериши аниқ. Бироқ, инсоният тарихида кейинги беш минг йилда тахминан 15 мингдан ортиқ катта-кичик урушлар бўлган. Уларга

сарфланган маблағларни олтинга айлантириш ва ундан камар ясаш мумкин бўлганида, эни 100 метр, қалинлиги 10 метр бўлган бундай камар Ер юзини икки марта айланиб чиқишга етиши мумкин эди. Бу маблағлар инсоният соғлиғини сақлаш, унинг фаровонлигини таъминлаш, юрт тинчлигини мустаҳкамлашга сарфланмагани аниқ.

Бугунги мураккаб даврда турли молиявий ва мафкуравий манбалардан куч олиб турган, узоқ ва яқиндаги баъзи беқарор мамлакатларда ин қуриб олган халқаро террорчилик ва экстремизм, маънавий бузғунчилик марказлари миллионлаб тинч аҳолига тажовуз қилмоқда. Кейинги йилларда хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид солувчи ақидапарастлик, халқаро терроризм ҳамда нарқобизнес каби глобал муаммолар бир ёки икки мамлакат доирасида ҳал бўладиган масала эмаслигини кўпчилик англаб етмоқда. Ҳолбуки, башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирдагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксакликка кўтарилади.

Шу сабабдан ҳам халқимиз тинчликни ўз мақсади ва орзуинтилишлари рўёбга чиқишининг энг олий шарти деб билади. Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки кунлардан оқ юрт тинчлигини сақлаш давлатимиз ички ва ташқи сиёсатининг устувор йўналишига айлангани бежиз эмас. Шунинг учун ҳам мустақиллик ва тинчликни асраш, мамлакатимизни тажовузкор кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз лозим.

Бутун дунёда яшаётган барча кишиларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайдиган **“Ватан равнақи”** гоёси биз ўрганаётган фаннинг асосий категорияларидан бири. Бу тушунча Президент Ислом Каримов томонидан асослаб берилган бўлиб, у барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайдиган, ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирадиган, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундайдиган бунёдкор мақсад ва тамойиллар мажмуини англатади.

Ватанпарварлик тарихий тараққиёт жараёнида пайдо бўлиб, ташқи муҳит ва даврлар таъсирида шаклланган, камолга етиб келган ижтимоий-руҳий туйғудир. У ҳар бир инсоннинг бутун умри давомида шаклланиб, кенгайиб ва такомиллашиб боради. Албатта, инсон улғайиб, вояга етар экан, у бутун Ер юзи одам боласи учун умумий макон эканини англайди, Она замин қуёш системасида инсон учун ягона Ватан эканини билиб олади. Шу заминни асраб-авайлаш лозимлигини тушунади. Бундай тасаввурга асосланган ватанпарварлик умумбашарий тушунчадир.

Ватан равнақи ҳақида қайғуриш миллатчилик эмас, балки умуминсоний туйғу. Француз адиби Вольтер таъкидлагани каби: «Ватанга бўлган муҳаббат мени ажнабийлар ютуғидан қўз юмишга мажбур қилмайди. Аксинча, Ватанга муҳаббатим қанчалик кучли бўлса, уни бошқа халқларнинг ютуқлари билан шунчалик кўп бойитгим келади». Аслида Ватан — инсоннинг киндик қони тўкилган муқаддас тупроқ, уни камолот сари етакловчи, ҳаётга маъно-мазмун бахш этувчи табаррук маскан. У аждодлардан авлодларга қоладиган энг буюк, бебаҳо мерос, энг азиз хотира, ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти-соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас замин. Шу маънода, халқимиз Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтмаган. Киши улғайган сари унинг Ватан ҳақидаги тушунчаси ҳам кенгая боради ва бу тушунча остона, уй, маҳалла, қишлоқ, шаҳар, туман, вилоят ва ниҳоят, мамлакат даражасига кўтарилади. Ер сайёраси бутун аҳли жаҳон учун Ватан ҳисобланса, ҳар бир халқ учун тақдиран ва тарихан ато этилган ҳудуд она-Ватандир.

Инсониятнинг кўп минг йиллик ўтмиши ва бугунги кун воқелиги шундан далолат бермоқдаки, миллий ғоя ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиш отмайди. У Ватан равнақини белгилаб берадиган тамойилларни ўзида акс эттирсагина куч-қудрат манбаига айланади. Шу маънода, жаҳон тарихида шундай даврлар борки, унда буюк ишларга тайёр халқлар ўз йўлбошчилари етакчилигида, тарихнинг муайян қисқа босқичида минг йилларда қўлга киритиш мумкин бўлган натижаларга эришган. Айнан ана шундай даврлар инсоният тарихига шу халққа мансуб буюк кишиларнинг ўчмас номини битади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбашарий тараққиётга катта ҳисса бўлиб қўшилади.

Бугунги мустақиллик даври худди ана шундай, миллий давлатчиликни тиклаш ва барқарор қилиш, мустақил яшаш борасидаги орзуларимиз ушалган, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзосига айланган, мамлакатимизни энг илғор давлатлар қаторига олиб чиқиш учун кенг имкониятлар очилган даврдир. Бу давр истиқлолга эришган халқимизнинг миллий салоҳиятини энг юксак чўққиларга кўтариш, жамиятнинг барча соҳаларида туб ислохотлар ва улкан бунёдкорлик ишларини амалга ошириш, мамлакатимизда қонун устувор бўлган демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этиш давридир. Уни тарихий аҳамияти жиҳатидан юртимизнинг Соҳибқирон Амир Темур бошчилигида озодликка эришган ва мустақилликни сақлаш ҳамда мус-

таҳкамлаш учун буюк ишларни амалга оширган даври билангина қиёслаш мумкин.

Бугунги кунда “Ватан равнақи” ғоясининг мазмун-моҳияти ҳар бир юртдошимизнинг тақдирида ўз ифодасини топмоқда. Бу ғоя ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Зеро, ҳар биримизнинг бахтимиз, келажагимиз Ватан равнақи билан чамбарчас боғлиқ экан, Ватан равнақи учун бор билим, куч, салоҳиятимизни сарфлаш барчамизнинг муқаддас бурчимиз.

Халқ фаровонлиги миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан биридир. Президент Ислом Каримов томонидан асослаб берилган “Халқ фаровонлиги” тушунчаси ҳар бир инсон ва оила фаровонлиги билан боғлиқ бўлган, шахсий манфаатларнинг жамият манфаатлари билан уйғунлигини англатадиган, фуқароларнинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил асосида шаклланадиган бунёдкор ғоянинг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Маълумки, собиқ иттифоқ даврида одамлар онгига барча фалокатларнинг сабаби хусусий мулкда, деган ғоя сингдирилиб, сохта тенгликни қарор топтиришга ҳаракат қилинди. Оқибатда ишламаган одам ишлаган одамдан яхшироқ яшай бошлаган эди. Ҳатто ўша давр кишисининг ўзи ҳам давлат машинасининг мурватига айлантирилган эди. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизлик боқимандалик кайфиятини, ишлаб чиқаришдаги исрофгарчиликни, ташмачиликни кучайтирди.

Ўзбекистон истиқлолга эришган дастлабки кунларданоқ бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бу борадаги ислохотлар жараёни ҳаёт қонунларини ҳисобга олган ҳолда, босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Ушбу жараён, ўз навбатида, ислохотларнинг ҳуқуқий асослари ва кафолатларини вужудга келтириш, аҳолини ижтимоий химоялаш, фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий тафаккури шаклланиши билан бирга олиб борилмоқда.

Бугунги кунда ҳар бир инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ҳамда қудратли бўлади, деган ҳақиқатга асосланган иқтисодий ислохотлар ўз мевасини бермоқда. Ташаббускорлик ва тадбиркорликни рағбатлантириш одамларда мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш, кичик ва ўрта корхоналарни изчил ривожлантириш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу маънода, 2011 йилнинг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилиниши мамлакатимизда ўрта синфни шакллантириш, эркин рақобат, тадбиркорлик, ташаббускорлик муҳитини янада кенгайтириш ва пировард натижада, халқ фаровонлигини таъминлаш, фуқароларимизнинг интеллектуал салоҳияти, келажакка бўлган умид-ишончи, жамиятимиздаги тинч-товушлик ва сиёсий барқарорликни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Инсоният тарихи ҳар қандай жамият тараққиётининг энг асосий кўрсаткичи унда яшайдиган инсонларнинг эзгуликка, бунёдкорлик ғояларига муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлишини доимо исботлаб келган. Яъни, ўтмишдан ҳозирги кунимизга қадар жамиятнинг умумий ривожини ва инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони — ҳар бир шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлган. Шу маънода, “**Комил инсон**” тушунчаси миллий ва умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзодга хос энг юксак маънавий ва жисмоний мукамалликни ўзида мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижаноб ғоянинг мазмун-моҳиятини ифодалайди. Бу ғоя нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган.

Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол наслни тарбиялаб вояга етиштиришга интилиш ўзбек халқининг миллий хусусиятидир. Мустақиллик баркамол инсонларни тарбиялаш учун зарур шарт-шароитларни яратиб берди. Ўз Ватанининг тақдири, унинг бугуни ва келажаги учун масъулиятни чуқур ҳис этадиган, мустақил ва янгича фикрлайдиган кадрларга эҳтиёжни қондириш вазифаси мамлакатимиз мустақилликка эришган биринчи кунларданоқ ўта муҳим ва ҳал қилувчи масалага айланган эди. Шунинг учун ҳам баркамол инсонни тарбиялаш учун ижтимоий, сиёсий, маънавий-ташқилий вазифалар давлатимиз сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши этиб белгиланди.

Маълумки, мамлакатимизда 18 ёшгача бўлган ёшлар умумий аҳолининг тахминан 40 фоизини, 30 ёшгача бўлганлар эса 64 фоизини ташкил этади. Бугунги кунда республикамизда 950 мингдан зиёд ёш оила мавжуд бўлиб, юртимиздаги жами оилаларнинг 16 фоизини ташкил қилади. Энг замонавий билимлар билан қуролланган, билим ва тафаккур дунёси кенг ёшларни вояга етказмасдан туриб, Ўзбекистоннинг келажагини, жаҳон ҳамжамиятидаги

муस्ताҳкам ўрини тасаввур этиб бўлмайди. Ана шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда, 1997 йилда «Таълим тўғрисида»ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилинди. 2009 йилги маълумотларга кўра, миллий дастурни ҳаётга тадбиқ этиш бошлангандан буён 1 минг 140 тага яқин академик лицей ва касб-хунар коллежи, 4 минг 680 тадан зиёд умумтаълим мактаби янгидан қурилди ва капитал таъмирланди, замонавий мебель, ўқув-лаборатория ускуналари билан жиҳозланди, уларда компьютер синфлари ва лингофон хоналари ташкил этилди. Олий таълим соҳасида ҳам туб ислоҳотлар амалга оширилди, бакалавр ва магистрлар тайёрлаш тизимига ўтилди. Мамлакатимизнинг 65 та олий ўқув юртида 850 та йўналиш ва мутахассислик бўйича 300 мингга яқин талаба билим олмоқда. Ҳозирги кунда юртимизда таълим соҳасига йўналтирилаётган харажатлар ҳажми мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти таркибида 12 фоиздан ортади. Ҳолбуки, жаҳон тажрибасида бу кўрсаткич 3-5 фоиздан ошмайди. Фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади. Асосий диққат-эътибор жисмоний ва маънавий соғлом ёш авлодни тарбиялаш, улар учун шарт-шароит яратишга қаратилди ҳамда умумий ўрта таълим тизимини такомиллаштиришнинг муҳим вазифаси ва 2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурининг ажралмас қисми деб белгилаб қўйилди. 2008 йилга «Ёшлар йили», 2010 йилга эса «Баркамол авлод йили» деб ном берилиши шу мақсадларни амалга ошириш учун муҳим қадам бўлди.

Тарих далолат берадики, турли ғояларни байроқ қилиб олган кучларни бир мақсад йўлида бирлаштириш ғоят мушкул иш. Лекин Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлаш эҳтиёжи ва зарурати ана шундай ҳамкорликка эришишни тақозо этади. **“Ижтимоий ҳамкорлик”** миллий истиқлол мафкурасининг шу мақсадга қаратилган асосий ғояларидан биридир. Бу тизимда ижтимоий ҳамкорлик ғоясининг мустаҳкам ўрин эгаллаши бутун дунё ва мамлакатимизда хилма-хил ташкилот ҳамда ижтимоий қатламлар, турли институтлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини таъминлаш зарурати билан изоҳланади.

Бугунги кунда Ер юзида 6 миллиарддан зиёд киши яшайди. Ўзбекистон ҳудудида ҳам кўплаб миллат ва элат вакиллари ис-

тиқомат қилмоқда. Давлатлар бу борада кўп миллатли (полиэт-ник) ва бир миллатли (моноэтник) таркибга эга бўлиб, ҳар бири ўзига хослиги билан бир-биридан фарқ қилади. Ҳар бир мамла-катда турли миллат вакилларининг мавжудлиги азал-азалдан унга ўзига хос табиий ранг-баранглик бахш этиб келган.

Ижтимоий ҳамкорлик — мураса фалсафаси ва ўзаро кели-шув асосидаги амалий фаолият бўлиб, хилма-хил фикр ва қараш-ларга эга бўлган кишиларнинг ҳамжиҳатлигини таъминлайди. На-тижада жамиятда тинчлик ва тотувликнинг, барқарор тараққи-ётнинг мустаҳкам кафолати вужудга келади. Кўплаб мутахассис-лар эътироф этаётгани каби, “Ижтимоий ҳамкорлик” тушунчаси хилма-хил фикр ва қарашларга, мақсад ва муддаолари ҳар хил бўлган, аммо манфаат ва мақсадларга эга бўлган шахслар, турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ҳамда гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини, ўзаро ҳамкорлик ва келишув асосидаги амалий фаолиятини таъминлашга хизмат қила-диган ғояни ифодалайди. У мақсад ва муддаолари ҳар хил, аммо Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлаш йўлида умумий ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиши лозим бўлган ки-шиларнинг фаолият мезонларини белгилайди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, жамиятни сунъий равишда бўлиб, турли қарама-қаршиликларни мутлақлаштирадиган таъ-лимотлардан фарқли ўлароқ, ижтимоий ҳамкорлик ғояси турли партия, дин, қатламга мансуб хилма-хил жамият аъзолари қараш-ларидаги табиий ранг-барангликни уйғунлаштиради ва умумий тараққиёт манфаатларига бўйсундиришга хизмат қилади. Бунда, биринчидан, жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этадиган илғор ғоялар миллий тараққиётни ҳара-катга келтирувчи кучга айланади. Иккинчидан, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гуруҳ ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор миллий ғоялар билан уйғун-лаштиришини англаб олади. Учинчидан, ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғоялар-нинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараён-нинг асосий тамойили ҳисобланади. Тўртинчидан, турли ижтимоий гуруҳлар манфаатини ҳимоя қилишга бел боғлаган, ўз дасту-рини эълон қилган партия ва жамоат ташкилотлари ўз фаолият доирасидагина аъзолари манфаатини ҳимоя қилиши мумкин, хо-лос. Бироқ умумий манфаат — халқ, жамият, Ватан манфаати

гоялар ва мафкуралар ана шу умумий асосларда бирлашади.

Мамлакатимизда истиқлол йилларида бу соҳада ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Масалан, бугунги кунда мамлакатимиз сиёсий ҳаётида кўппартиявийлик ва демократик сайловлар тизими, икки палатали парламент, Олий Мажлиснинг юқори палатаси — Сенат ва қуйи — Қонунчилик палатаси шаклланди. “Адолат”, “Миллий тикланиш”, Халқ демократик ва Ўзбекистон либерал-демократик партиялари, парламентнинг қуйи палатасида эса мазкур партияларнинг фракциялари фаолият кўрсатмоқда. “Маҳалла”, “Камолот”, “Нуроний”, Ўзбекистон экологик ҳаракати каби жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари шаклланди. 2009 йилги сайловлар натижасига кўра, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига Ўзбекистон либерал-демократик партиясидан 53, Халқ демократик партияси — 32, “Миллий тикланиш” — 31, “Адолат” — 19, Ўзбекистон экологик ҳаракатидан 15 депутат сайланди.

Албатта, ҳар бир партия ёки қатламнинг ўз дастури ва ундан келиб чиқадиган мақсад-вазифалари бор. Чунки, бугун мустақил Ўзбекистон ижтимоий плюрализм, ҳаётни эркинлаштириш, мулкнинг турли шакллари тенг ҳуқуқлилигини қонуний кафолатлаш йўлидан бормоқда. Бундай жамиятда эса турли ижтимоий гуруҳлар, табақалар, синфлар бўлиши муқаррар. Уларнинг ўз иқтисодий ва сиёсий манфаатлари бир-биридан муайян даражада фарқ қилиши ҳам табиий. Лекин бу ҳолат жамият ҳаётини, ундаги тинч-тотувлик ва ижтимоий ҳамкорлик муҳитини издан чиқармаслиги лозим. Бу масалага жамият манфаатларининг умумийлиги мезонидан келиб чиқиб ёндашиш ижтимоий ҳамкорлик гоёси нуқтаи назаридан миллий манфаатлар ва Ўзбекистон тараққиётининг умумий тамойиллари уларнинг барчаси учун муштарак омиллар эканидан далолат беради.

Шу маънода, ижтимоий ҳамкорлик жамиятдаги барча кишилар, партиялар, тоифалар бир хил фикр юритсин, дегани эмас. Аслида ҳар бир ижтимоий кучнинг дунёқараши, манфаатлари турлича бўлади ва бинобарин, улар бир-биридан фарқ қилади. Лекин булар учун умумий йўналиш ягона мақсад — Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги бўлиб қолаверишига эришиш ниҳоятда муҳим. Чунки, пировард натижада ҳаёт кимнинг қандай йўналишга мансуб бўлганига қараб эмас, Ватан ва халқ манфаатлари учун қилаётган амалий ишларига қараб баҳо беради.

“Миллатлараро тотувлик” гоёси инсоният тараққиётининг муҳим шарт, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш омили, муайян ҳудуд ёки давлатда турли миллат вакилларининг баҳамжihat яшаши, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодалайди. Умуманбарий қадриятлардан бири бўлган бу гоё турли халқлар биргаликда истиқомат қиладиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётини белгилайди, шу жойдаги тинчлик ва барқарорликнинг кафолати бўлиб хизмат қилади. Қаердаки ушбу гоёнинг аҳамияти англаб етилмаса, жамият ҳаётида турли зиддиятлар, муаммолар вужудга келади ва улар тинчлик ҳамда барқарорликка хавф солади. Зеро, бутун Ер юзидаги 2000 га яқин халқ ва миллатдан, бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Ҳар қандай мамлакатнинг тараққиёти ва дунёдаги обрў-эътибори, аввало, шу эл-юртда қарор топган тинч-осойишталикка, шу ерда яшаётган барча миллат ва элатларнинг тотувлигига боғлиқ. Шунинг учун ҳам республикамизда мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ миллатлараро муносабатларга алоҳида эътибор берилди. Бу борадаги сиёсатнинг асоси ва устувор йўналишлари мамлакатимиз Конституциясида, давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисидаги Декларацияда, республикамиз қонунларида ўз ифодасини топган. Мамлакатимиз Конституциясида, «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», деб таъкидланиши, «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунда эса, барча фуқароларга ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкӣ мавқеи, ирқӣи ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқининг берилиши белгилаб қўйилганлиги ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-ҳуқуқӣи ифодасидир. Энг муҳими, бирон-бир киши — миллати, ирқӣи, дини ва эътиқодидан қатъи назар, жамият ҳаёти, тараққиёти, ислохотлар жараёнидан четда қолмаслиги, аксинча, бу жараённинг фаол иштирокчисига айланишига эришиш ушбу соҳадаги устувор йўналишлардан биридир.

Мамлакатимизда ушбу гоёни амалга оширишга катта эътибор берилмоқда. Ўзбекистон — кўп миллатли мамлакат. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда республикамизда 136 миллат ва

элат вакиллари яшаб, меҳнат қилмоқда. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу миллат вакилларига кўп-камлигидан қатъи назар, бир хил муносабат билдирилмоқда. Бунга бир мисол. Асосий Қонуни-мизда Ўзбекистон Республикасида давлат тили бўлган ўзбек тили билан биргаликда юртимиз худудида истиқомат қиладиган барча миллат ва элатларнинг тили, урф-одати ва анъаналари ҳурмат қилиниши ҳамда уларнинг ривожланиши учун шароит яратилиши кафолатланган. Албатта, бу борада 1992 йилда ташкил этилган Республика байналмилал маданият маркази мамлакатимиз раҳбария-тининг миллатлараро муносабатларга бўлган эътибори ва ғамхўр-лигининг ёрқин ифодаси бўлди. Ҳозирги пайтда бу марказ Ўзбекис-тон худудида фаолият олиб бораётган 140 дан ортиқ миллий мада-ний марказлар фаолиятини мувофиқлаштирмоқда, уларга ташки-лий ва методик ёрдам кўрсатмоқда. Бу ерда мунтазам равишда турли халқларнинг байрамлари, фестиваллар, учрашувлар, таниқли маданият арбобларининг чиқишлари, семинарлар, конференция-лар ўтказиб турилади. «Ўзбекистон — умумий уйимиз» деган даъ-ват мамлакатимизда бир мақсад йўлида яшаб, меҳнат қилиб кела-ётган барча миллат ва элат вакилларининг умумий шиоригина эмас, асосий мақсад-муддаосини ҳам ифодалайди.

Бир макон ва бир замонда хилма-хил миллатларга мансуб ҳамда турли динга эътиқод қилувчи фуқароларнинг бир бутун халқ си-фатида тинч-осойишта ҳаёт кечириши жамият ривожини учун му-ҳим аҳамиятга эга. Айни ана шу тинчлик ва осойишталикнинг му-ҳим омилларидан бири миллатлараро тотувлик бўлса, иккинчиси динлараро бағрикенгликдир.

Диний бағрикенглик гоёси хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади. Бутунги дунёда дин барча халқлар ва миллатлар орасига ёйилиб кетганидан бу гоё умуминсоний аҳами-ят касб этмоқда. Кўп ҳолларда “бағрикенглик” атамаси халқаро муносабатларда “толерантлик” тушунчаси орқали ҳам ифодалан-моқда. Ҳозирда бу тушунча эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутуди.

Маълумки, қадимдан диёримизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд

дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикентлик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирги кунда Ватанимизда турли динлар ва дин вакиллари ўртасида умумбашарий қадриятлар асосида биродарликни мустаҳкамлашга муҳим эътибор берилмоқда, мамлакатимизда ўндан зиёд конфессияга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг ўз фаолиятини амалга ошириши ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок этиши учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституциясида, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда ўз ифодасини топган. Шу нуқтаи назардан қараганда, демократик жамият қуриш йўлидан бораётган Ўзбекистондек кўп конфессияли мамлакатда турли динларга мансуб кишиларнинг манфаатларини уйғунлаштириш, улар орасида тотувликни таъминлаш тараққиётнинг ҳал қилувчи омилларидан биридир.

Мамлакатимизда давлат қонуний асосда барча динларга, барча эътиқод эгаларига тенг имкониятлар яратиб берган. Диний ташкилотлар билан муносабатларнинг улар ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат ва ҳимоя қилиш асосида олиб борилаётгани эътиқод эркинлигини амалда таъминламоқда. Айни вақтда диний ташкилотлардан ҳам қонун олдидаги бурч ва мажбуриятларини бажариш талаб қилинади. Бу халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олинган виждон эркинлиги йўлидир.

Шуни ишонч билан айтиш мумкинки, юртимизнинг энг муҳим ютуқларидан бири турли миллат ва дин вакиллари ўртасида бирлик ва ҳамжиҳатлик муҳитининг яратилгани бўлди. Давлатимиз раҳбари Ислом Каримов бу ҳақиқатни таъкидлаб, шундай деган эди: «Биз учун энг катта бойлик бўлмиш юртимиздаги тинчлик ва осойишталик, барқарорликни мустаҳкамлаш, фуқаролараро тотувлик, турли миллатлар ва диний конфенциялар ўртасида ҳамжиҳатликни янада кучайтириш — кундалик ҳаётимизнинг қойдасига айланиши лозим» Ана шу бебаҳо неъматнинг қадрига етиш ва бу борада амалга оширилиши зарур бўлган барча вазифаларни сидқидилдан адо этиш шу Ватанда яшаб, шу заминдан баҳраманд бўлаётган ҳар бир фуқаронинг, демакки, барчамизнинг асосий вазифамиз.

Бунёдкор ғоялар тўғрисида қайд этилган юқоридаги фикр-мулоҳазалардан баъзи хулосаларга келиш мумкин.

Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни бирқарор ривожлантириш йўлида. -Т.. "Ўзбекистон", 2008. 103-бет.

Ижтимоий маънода, бунёдкор ғоялар, аввало, одамларнинг эзгуликка интилиши ва ички бунёдкорлик моҳиятидан келиб чиқади, инсонни комиллик ва фозиллик сари ундайди, унинг ҳаётига ижобий мазмун бахш этади. Иккинчидан, ўзида гуманизм талабларини акс эттиради, инсон камолотига, жамият ривожига, халқнинг эзгу интилишларига хизмат қилади, уни олий мақсадларга сафарбар этади. Учинчидан, бу ғоялар таъсирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса, озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йўлида қуршади, ижобий натижаларга эришади.

Фалсафий маънода, “бунёдкор ғоялар” шу соҳадаги фанларнинг асосий тушунчаларидан бири, ғояшуносликнинг махсус категориясидир. Мазкур тушунчанинг мазмун-моҳияти, тузилиши, намоён бўлиш шакллари, амалий хусусиятларини алоҳида ва янада кенгроқ тадқиқ этиш лозим. Бу борада бунёдкор ғояларнинг инсонлар, халқлар ва давлатларнинг эзгулик йўлидаги мақсад-муддаоларига етишиши, тарих синовларидан ўтиши, улар дуч келадиган ҳаётий ва маънавий муаммоларни ечишга ёрдам бериши билан боғлиқ масалалар таҳлили муҳим ўрин тутди. Шу маънода, бунёдкор ғояларни халқимизнинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайдиган, барчамизни демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш билан боғлиқ эзгу ишларга сафарбар этадиган маънавий омил сифатидаги аҳамиятини ўрганиш ҳам алоҳида эътиборга молик.

Бугунги кунда **бунёдкор ғоялар амалиёти** миллий истиқлол мафкурасининг тушунча ва тамойилларини халқимиз ҳаётининг асосий мезонига айлантириш жараёни билан боғлиқ ҳолда намоён бўлмоқда. Турли бузғунчи мафкуралар таҳдидининг олдини олиш, камолга етиб келаётган ёш авлодни эзгу мақсад ва идеалларга садоқат руҳида тарбиялаш, мамлакатимиздаги тинчлик ва барқарорликни асраш ҳамда мустаҳкамлаш учун бунёдкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини билиш, уларнинг аҳамиятини англаш, бу ғояларни қалбимиз ва онгимизга сингдириш ҳар биримизнинг маънавий бурчимиз.

8-мавзу. Миллий ғоя ва глобаллашув муаммолари

Ғоя ва мафкуралар тарихида миллий ғоялар муҳим аҳамият касб этади. Улар ғоянинг намоён бўлиш шакллари орасида ҳам алоҳида ўрин тутди. Халқни бирлаштириш, уни муайян мақсад-муддаолар томон сафарбар қилишда миллий ғоянинг ўрни беқиёс. Мазмун-моҳияти, идеаллари ва амал қилиш йўллари ҳамда усул-

ларидан қатъи назар, ҳар қандай миллий ғоянинг умумий хусу-сиятлари ва ўзига хос тамойиллари ҳам бор.

Халқнинг тарихи ва келажаги билан боғлиқлик, унга хос аж-додлар ва авлодлар ўртасидаги ворисийликни таъминлаш, эски-ликнинг инкори ва янгиликнинг жорий этилиши, одамларни уюш-тириш, сафарбар қилиш, улар ҳаёти ва фаолиятининг маънавий мезонига айланиш каби тамойиллар шулар жумласидан.

“**Миллий ғоя**” тушунчаси муайян миллатнинг табиий, тари-хий ва ижтимоий фаолияти жараёнида шаклландиган, у яшаёт-ган ҳудуд, маданий-маънавий мерос, миллий маданият, тил, мил-лий онг, миллат руҳи, тарихи, яшаш тарзи ва унинг тартиб-қоидаларида намоён бўладиган, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий та-раққиёт тамойиллари билан боғлиқ орзу-умидлар, идеаллар, таъ-лимот ва назариялар, бу борадаги дунёқараш ва тафаккур услу-би мажмуини ифодалайди. Миллий ғоя ҳар бир миллатга мансуб кишилар учун умумий фаолият мезони, уларни бирлаштирувчи ва муайян мақсадга сафарбар қилувчи омил ҳисобланади. У муай-ян миллатнинг табиий-тарихий ривожланиши жараёнида, мод-дий ва маънавий ҳаёт шароитлари таъсири натижасида, миллий руҳ ва яшаш тарзи, сиёсий тузум ва ижтимоий тизим билан боғ-лиқ мақсад ва идеаллар ҳамда умумий қадриятлар тизими билан тавсифландиган ва миллий маконда ўзига хос тарзда намоён бўла-диган ғоялардан биридир.

Бу ғоянинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятларини англашда миллатнинг тарихий тақдири, унинг шаклланиш ва та-раққиёт босқичлари, келажаги ва идеал мақсадлари, у яшаёт-ган ҳудуд билан боғлиқ туйғулар, миллат томонидан яратилган маданий бойликлар ва маънавий мерос, уларни асраб-авайлаш билан боғлиқ жиҳатлар муҳим аҳамият касб этади.

Миллат бўлмаса, миллий ғоя ҳам бўлмайди. Дунёдаги халқ-лар орасида айнан шу миллатнинг борлиги, мавжудлиги, бетак-рорлиги, «кўҳна тарих шодасида битта маржон» сифатидаги зо-ҳирлиги миллий ғоянинг асосий таянчидир. **Миллат** — ҳар қандай миллий ғоянинг эгаси, объекти, уни шакллантирувчи энг асосий омил. У, бир томондан, ўз ғояларини вужудга келтиради, ўтмиш-дан келажакка томон борадиган жараёнда уларни такомиллашти-риб, янги-янги жиҳатларини муттасил шакллантириб туради, иккинчи томондан эса, унинг ўзи ҳам миллий ғоя таъсирида ўзга-риб ва ривожланиб боради, мақсад-муддаоларига етади. Шу маъ-нода, миллат миллий ғоянинг соҳиби, макон ва замондаги ўзга-

ришлар жараёнида, уни ўтмишдан келажакка томон етказиб берувчи асосий ҳаракатлантирувчи куч.

Миллатнинг таназзули миллий ғоянинг таназзулидир. Бу пировард натижада ушбу ғоянинг эгасиз қолиш хавфини, буткул йўқолиш эҳтимолини туғдиради. Инсоният тарихида муайян этносларнинг вужудга келиши, тараққиёти ва таназзули, улар ўрнига бошқалари шаклланиши билан боғлиқ ғоявий-мафкуравий жараёнлар рўй берганлигига кўплаб мисоллар бор. Бу эса, ўз навбатида, шу соҳадаги ғоят муҳим ва долзарб масалага, яъни ҳар қандай миллат ўз ғояларининг эгаси ва объекти сифатида, ўз-ўзини сақлаб турмоғи, ҳимоя қилмоғи ва замонлар силсиласидан эсон-омон ўтмоғи лозим, деган хулосага олиб келади.

Инсоният тарихида ўз миллий ғояси асосида Бобил, Византия, Майя империяларини вужудга келтирган буюк этнослар бўлгани маълум. Буюк цивилизацияларни яратган бу этнослар кейинчалик турли халқ, миллат, элатларга бўлиниб кетган, ўзларининг умумий тарихий бирлигини бой берган ёки таназзул жараёнлари, уруш ва қирғинлар оқибатида йўқолиб кетган. Амазонка дарёси бўйларида ва Мексика ўрмонларида ўз даврининг вайроналарини қолдирган майя халқи тўғрисида шундай фикрни айтиш мумкин. Қадимги замоннинг энг буюк маданиятларидан бирини яратган бу халқ таназзулга учраган, ёзуви унутилган, ундан 100га яқин шаҳарларнинг вайроналари қолган ва шу тариқа буюк маданият бешикларидан бирининг чироғи сўнган.

Миллатни миллий ғоянинг объекти ва субъекти сифатида тушуниш, у билан боғлиқ ғоялар тизимини илмий таҳлил қилиш, унинг намоён бўлиши, тарихий ривожланиши ва ўтмишдан келажакка томон такомилли, яъни ижтимоий ҳаракатини аниқ тасаввур қилишга имкон яратади. Шу маънода, миллий ғоя:

а) муайян миллатга мансуб кишиларнинг табиий, тарихий ва ижтимоий бирлигини таъминлайдиган этник маконда шаклланади, ранг-баранг тарзда намоён бўлади, одамларнинг онги, дунёқараши ва ҳаёт тарзига ўзига хос реаллик сифатида таъсир қилади;

б) миллатни ташкил этадиган турли ижтимоий субъектлар (қатламлар, синфлар, ташкилотлар ва бошқалар) ўзаро муносабатлари ва фаолиятида кўзга ташланиб туради, бу жараёндаги умумий мақсад, эҳтиёж ва интилишлар учун ғоявий асос бўлади;

в) моддий, маънавий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа соҳаларда муайян мақсад ва идеал сифатида юзага келади, миллатдошлар учун ушбу мақсад ва идеалларга етишиш йўлидаги ҳаракат дас-

тури, ижтимоий жараёнлар учун тарихий зарурият сифатида ўзига хос аҳамият касб этади;

г) ижтимоий ривожланиш жараёнида ўзгариб, такомиллашиб, ранг-баранг жиҳатлар кашф этиб боради, доимий янгиланиб туради, шу билан бирга, ворислик орқали авлоддан-авлодга ўтади, мерос қолади.

Миллий ғоя ва ғоялар тизими миллатнинг ўзи билан бирга тарих силсилалари, замона зайллари, турли ижтимоий, сиёсий жараёнлар орасидан ўтмишдан келажакка томон ўтиб туради. Бу жараён кўп ҳолларда миллатнинг этник хусусиятлари ва у яшаётган макон билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Халқларнинг ижтимоий тараққиёти эса миллий-этник ғояларнинг равнақи билан узвий алоқадорликда давом этади, ҳар бир халқ ёки миллат ўзига хос, ранг-баранг ғоялар тизимини яратиб, такомиллаштириб, уни ривожлантириб боради.

Миллий ғоя ўз табиатига кўра тор доирада сақланиб қолмайди, балки равнақ топиб, турмуш жараёнида муттасил такомиллашиб, бошқа халқлар ютуқлари ва тажрибалари билан бойиб боради. Ҳар бир эл, элат, уруғ ёки халқнинг мақсад ва идеалларида, уларга етишиш борасидаги фаолиятида ўзига хослик бўлади. Агар ана шу ўзига хосликни ўша аҳоли кадрласа, бундай ўзига хослик билан боғлиқ ғоявий тамойилларни бошқа жойда, бошқача тарзда яшаётган кишилар тарозуси билан ўлчаш ёки бу масалада бошқалар ҳакам бўлиши мақсадга мувофиқ эмас. **Ғоялар амалиётининг умуминсонийлик тамойили** фақат ўз халқини ардоқлаш, кўз-кўз қилиш ва унинг ғояларини бошқалар орасига ёйиш учун интилишга асосланмайди, балки ҳар бир халқ, элат, миллатни қандай ҳолатда бўлса шундайлигича қабул қилиб, уни ҳурмат қилиш лозимлигини англатади.

Ҳар бир миллатнинг ўз ғоялар тизими, маънавий ҳаёт нормалари бор. Сон жиҳатидан кўп ёки камроқ халқ бўлиши мумкин, аммо ғоялар соҳасида бир-биридан кам ёки ортиқ миллат йўқ. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос ўтмиши, бой мероси, миллий қаҳрамонлари, бошқа миллат томонидан таҳқирланишига йўл қўйиб бўлмайдиган эзгу интилишлари, ғоялари, турмуш тарзи ва қонқардошлик белгилари мавжуд. Ҳеч қайси миллатнинг ўзга миллат ғоялари ва фаолиятини баҳоловчи ҳакам бўлишга ҳаққи йўқ. Ҳар бир ғоя, мафкура, таълимот, давлат шакли ёки сиёсий тарнинг усулини қабул қила олмагани учун ҳеч қачон у ёки бу ҳудудайбдор эмас. Шу маънода, умуминсонийлик бир миллат

мафжурасини бутун оламга ейиш йўли билан эмас, балки ҳамма миллат ва элатларга хос жихатларни асраб-авайлаш, тарих сақлаб қоладиган хусусиятларини ҳурмат қилиш ва Ер юзидаги миллий ранг-барангликни табиий ранг-баранглик билан узвий алоқада эканлигини англаш йўли билан бойиб боради.

Миллий ғоя хилма-хил шаклларда, бу шаклларнинг бир-бири билан узвий алоқаси тарзида намоён бўлади, ўзига хос тизимни ташкил қилади. Бу тизимда табиий-тарихий бирликни таъминловчи қон-қардошлик, маданий-маънавий яқинлик, ўтмиш ва маънавий мерос, она-юрт туйғуси ва бошқалар билан боғлиқ ғоялар нисбатан барқарор ҳисобланади. Улар миллий ғоя тизимида тарихий жараёнлар давомида тез ўзгариб турадиган баъзи кундалик ёки амалий аҳамиятга молик тушунчаларга нисбатан ўз ўрни ва аҳамиятини узоқроқ сақлаб қолиши билан ажралиб туради. Миллатнинг тарихий-этник хусусиятлари ва белгиларининг ижтимоий аҳамияти ҳамда шу миллат кишиси учун зарурлиги билан боғлиқ ғояларни сақлаб қолиш лозимлиги табиий ҳолат ҳисобланади.

Миллий ғоя нисбатан барқарор ҳолатда миллатнинг қуйидаги белгилари билан боғлиқ намоён бўлади:

1. Миллатнинг мавжудлигини таъминлаш эҳтиёжи, унинг табиий бетакрорлиги, ўзига хослиги, тарихий ўзгарувчанлиги ва ижтимоий ранг-баранглиги (генофонди).
2. Миллатнинг тарихи, бугуни, келажаги, моддий ва маънавий мероси.
3. Миллий ҳудуд ва яшаш шароитлари, иқтисодий асос, ижтимоий-сиёсий тузум ва улар билан боғлиқ миллий туйғулар, мақсадлар, идеаллар.
4. Урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, турмуш тарзи ва бошқалардаги миллийлик билан боғлиқ хусусиятлар.
5. Миллий тил, миллий маданият ва маънавият, миллий онг, миллий руҳ ва бошқалар.

“Миллий ғоя” тушунчасининг таҳлилида, аввало, муайян миллат вужудга келиши, ўтмиши, бугуни ва келажаги билан боғлиқ табиий тарихий жихатларга эътибор бериш лозим. Ҳар бир миллат — ўзини ташкил қилган кишилар учун, аввало, табиий-тарихий бирлик сифатида аҳамиятли. У оламдаги бошқа турли-туман халқ, элат ва миллатларга ўхшамайдиган ўзига хос, бетакрор хусусиятларга эга бўлиши мумкин. Бундан ташқари, ҳар қандай миллат тарихий тараққиёт ва ривожланиш жараёнида янги-ланиб, ўзгариб борадиган ранг-баранг қатламлар, синфлар ва бош-

қаларнинг ўзвий уйғунлигини ифодалайдиган ижтимоий бирлик ҳамдир. Миллий ғояда ана шуларга хос барча жиҳатлар, тушунча ва тамойиллар ифодаланиши шубҳасиз.

Миллатнинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, ранг-баранглиги ва ижтимоий жараёнда ўзгариб бориши билан боғлиқ ғояларининг энг асосий таянчи унинг генофондидир. Генофонд фақат ирсият орқали ўтадиган табиий ўзига хослик эмас, балки тарихий белгилар, ижтимоий хусусиятлар, миллий ранг-баранглик ва ўзгарувчанликни ҳам ўзида ифодалайди. Айнан бирор халқ, миллат, элатни йўқотиш учун қилинган тажовуз «геноцид» деб аталиши бежиз эмас. Миллат тарихий ва ижтимоий ўзгаришлар, уруш ва қирғинлар натижасида аста-секин ўзгариши, камайиб кетиши мумкин. Аммо унинг генофонди ўзгариши миллатни ниҳоятда тез ўзгаришига, авлодларидан мерос қолган табиий-тарихий хислатлари, моддий бойликлари, маънавияти, жумладан, ғоялари ҳам тез йўқолиб кетишига олиб келади. Собиқ иттифоқдаги 70 йиллик экспериментлар жараёнида одамлар бошига тушган турли қатағонлар, урушлар, миллатлар генофондига салбий таъсир қилмай қолмади. Бугунги кунга келиб ўша даврда рўй берган кўплаб ҳодисалар одамларга, каттаю-кичик миллатларга нисбатан ниҳояси йўқ уруш, ўзига хос геноцид (юнон. — уруғ, қабила, ўлдираман.) бўлганлигини кўпчиллик яхши англайди. Шу сабабдан ҳам истиқлол даврида мамлакатимизда бу масалага алоҳида эътибор берилаётгани, соғлом авлодни тарбиялаш, халқни соғломлаштириш умумдавлат миқёсидаги вазифага айлангани бежиз эмас.

Миллий ғоялар кишиларнинг яшаш жойи, турмуш шароити билан боғлиқликда ҳам шаклланади. Ана шундай ғояларнинг энг асосийларидан бири одамларнинг туғилган она-юртини севиш туйғуси сифатида намоён бўладиган ватанпарварликдир. У ҳар бир инсон туғилиб, вояга етган, жой, миллат ўтмиши ва ҳаёти билан боғланган ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳудудга нисбатан муҳаббатни ифодалайди. Бутун инсониятга хос бўлган ватанпарварлик ҳамма миллат вакиллари учун бир хил ижобий маънога эга, уни бирор халқда кўпроқ, бошқасида камроқ шаклланган дейиш учун асос йўқ. Шу маънода, “ватанпарварлик” муайян миллат ва жамятни вужудга келтирган ва саклаб турадиган жойга нисбатан дунёга келган табиий-ижтимоий тушунчадир. Бу тушунча ҳар қандай миллатта мансуб кишини табиат билан чамбарчас боғлангани ва башарият фарзанди эканини исботлайди. Унда кишиларнинг ўзи мансуб бўлган миллат шаклланишига таъсир кўрсатган ҳудуд-

га нисбатан маънавий қарздорлик, бурч ва масъулияти билан боғлиқ туйғулари намоён бўлади. Ватан ана шундай туйғуларни уйғога олгани учун ҳам миллий ғоялар маконидир.

Миллий ғоянинг муҳим жиҳатларидан бири миллат учун умумий муомала воситаси бўлган миллий тил билан боғлиқлигидир. Чунки ҳар бир миллат ўз она тилини асраб-авайлаш, келажакда омон сақлашни ўз миллий ғоясига сингдиради. Мутахассислар оламда 5000 га яқин тил борлигини қайд қилади, уларни 15 та катта оилага бўлиб ўрганади, тиллар такомиллашуви билан бирга, улар эгаллаган ҳудуд майдони ҳам ўзгариб боришини таъкидлайди. Масалан, VII асргача Арабистон ярим оролининг бир қисмида тарқалган араб тили, ундан кейинги бир неча аср орасида Африка ва Осиёнинг бошқа қисмларига ҳам тарқалди. Худди шундай халқимиз сўзлайдиган тил ҳам Кичик Осиёдан Шимолий Шарқий Сибиргача бўлган кенг ҳудудда тарқалган. Шу билан бирга, қадимда Осиёда кенг тарқалган массагетлар, хетлар ва хунлар тили бутунлай йўқолиб кетган... Маълумки, собиқ иттифоқ даврида республикамизда ўзбек тилининг мавқеи пасайиб, ишлатилиш доираси камайиб кетган эди. Асосий халқи ўзбеклардан иборат бўлган жойда содир бўлган бу аҳвол тўғридан-тўғри миллийлик ва умуминсонийлик талабларининг бузилишини англатар эди. Ҳозирги мустақиллик даврида Ўзбекистонда «Давлат тили тўғрисидаги қонун» қабул қилиниши /1989 йил/, ўзбек тилининг давлат тили деб эътироф этилиши ва бошқа миллий тиллар ривожини учун имконият яратилиши бу соҳадаги мақсадларнинг рўёбга чиқишидир.

Миллий ғоялар тизими миллатнинг маънавий мероси, анъаналари, урф-одатлари, миллий адабиёти, санъати ва бошқа соҳаларда ҳам намоён бўлади. Улар асосида ҳар бир миллат тарихий ривожланиш жараёнида авлодлардан-авлодларга ўтиб келаётган хусусиятларини ўзига хос тарзда ифодалайди. Мафкуравий нуқтаи назардан ҳар қандай миллат фақат муайян ҳудудда яшайдиган ва бир хил тилда сўзлашадиган кишилардангина иборат эмас, балки умумий ғоялар, маданий-маънавий тамойиллар асосида мавжуд бўлиб турадиган тарихий-ижтимоий бирлик ҳамдир.

Миллий ғоя тарихий ривожланиш, ижтимоий тараққиёт давомида такомиллашиб ва сайқалланиб боради. Ҳамма даврларда бўлгани каби, ғоялар билан боғлиқ жараёнларда ҳам, эскилик ўрнига янгилик вужудга келиши, узлуксиз янгиланиш билан бирга, муқаррар ва зарурий ворислик намоён бўлади. Бунда инновация (лот. — янгиланиш) ва анъана (лот. — ўтиш, узатиш) алоҳида

ўрин тутади. Анъаналар миллий ғояда ўзига хос шаклда ифодаланади, авлодлардан авлодларга ўтиш орқали сақланади. Миллий ғояда мазкур тарихий бирликнинг ички муносабатларини тартибга солувчи, бу муносабатларнинг бирор фаолият ёки хатти-ҳаракатда ифодаланишини намоён қиладиган талаблар ва қонун-қоидалар ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бу соҳадаги ғоялар амалиёти тўғрисида сўз юритилганда, албатта, муайян миллат томонидан тарихий ривожланиш жараёнида жаҳон халқлари маданиятига қўшилган ҳисса ҳам назарда тутилади. Маданият инсоният тарихи илк даврларидан бери унинг ажралмас ҳамроҳи, инсоннинг ўзи каби қадимийдир. Оламда маданиятсиз эл, миллат ва халқ йўқ. Ҳар қандай халқ ёки миллат тарихий тараққиёт даражасига мос келадиган ўзига хос маданиятга, бу борада ҳам умуминсоний ривожланишда ўз хусусиятларига эга. Мисрликлар фиръавнлар замонидан қолган пирамидалари, хитойликлар Буюк Хитой девори, европаликлар Эллада ва Рим тарихи билан боғлиқ ёдгорликлари, бизнинг халқимиз аллома боболаримизнинг илмий кашфиётлари билан умуминсоний цивилизацияга катта ҳисса қўшганлари каби, бошқа халқларнинг ҳам бунда ўз ўрни ва ҳиссаси бор. Бу борада муайян халқнинг ўзига хослиги, унинг ҳозирги даврдаги ривожланишини илгариги ижтимоий ҳолати билан солиштирилиши масаласида, ниҳоятда, эҳтиёткорлик билан фикр юритиш зарур, аммо бу масалага бошқа миллат манфаати нуқтаи назаридан ёндашиш илмийлик ва ҳолислик тамойилига мос келмайди.

Бугунги кунда миллий ғоянинг амал қилишида, асосан, учта жиҳатни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин: а) муайян миллатга оид кишиларнинг ижтимоий онги билан боғлиқлик; б) уни шу миллатга хос ўзаро муносабат ва фаолият орқали амалга ошириш; в) иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, моддий ва маънавий соҳадаги бирор мақсад ёки идеал тарзида намоён бўлиш. Бу жиҳатлар ҳақида фикр юритганда, аввало, миллий ғояларнинг миллатга мансуб кишилар онгида акс этиши, уларда хилма-хил туйғулар, эҳтиёж ва мақсадларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлишини алоҳида таъкидлаш лозим. Бундан ташқари, миллий ғоя ижтимоий онгда бирор билим ёки ҳақиқат сифатида сақланади, авлоддан авлодга узатилади, мерос сифатида қолдирилади. Муайян миллатга мансуб кишилар табиатга, ижтимоий муҳитга, иқтисодий, сиёсий ўзгаришлар ва бошқаларга, ҳатто ўзларига нисбатан муносабатда ҳам миллий ғоя талабларига эътибор беради. Бир томондан, у билан боғлиқ

иккинчи томондан эса, ўз фаолият ва хатти-ҳаракатларида бу борадаги одат ва анъаналарни бажаришга ҳаракат қиладилар. Ворислик тарзида мерос қолдирилган миллий ғоя ва унинг тамойиллари шу маънода кишиларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ва хатти-ҳаракати орқали намоён бўлади ҳамда воқеликка айланади.

Шу билан бирга, миллий ғояга хос хусусиятлар, кўп ҳолларда у ёки бу миллат кишилари ўртасидаги ўзаро муносабатларда ҳам намоён бўлади. Озодлик ва эркинлик, эзгулик ва бунёдкорликка интилиш, моддий ва маънавий бойликлар яратиш дунёдаги миллатларга хос умуминсоний ғояларга асосланган. Ҳар бир миллат бу жараёнда умумий мақсадлар йўлида ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиш билан бирга, ўзи учун устувор идеалларга садоқат руҳини тарбиялаш, амалий фаолиятда бу тамойилга амал қилиши лозим.

Бундан ташқари, миллий ғоя миллат учун бирор бир идеал ёки мақсад тарзида намоён бўлиши мумкин. Халқ даҳоси, маънавий-ақлий етуқлиги, билимлари, илм-фандаги эришган ютуқлари ана шу идеал-мақсадларга етишиш борасидаги фаолиятда намоён бўлади. Биз эслатган антик даврдаги Миср ва Хитой, Қадимги Рим ва Афинага хос маданий юксалиш, теурийлар давридаги тараққиёт, жаҳон халқлари аллома ва мутафаккирларининг кашфиётлари, мамлакатимиздаги бугунги улкан бунёдкорлик ишлари ана шундай идеал-мақсадларга интилиш йўлида эришилган натижаларга мисол бўлади.

Юқоридаги фикрлардан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- а) ҳар қандай миллат ижтимоий-тарихий бирлик сифатида ўзига хос, бетакрор жиҳатларга эга. Ўз миллий ғоясининг объекти ва субъекти сифатида ҳар бир миллат уни ривожлантириб, такомиллаштириб боради. Шу билан бирга, ўзи ҳам ижтимоий тараққиёт жараёнида ўзгариб, янгиланиб, ранг-баранг жиҳатлар кашф этиб боради, бу иккала хусусият ҳам миллий ғояда акс этади; б)
- б) миллий ғоя миллий маконда шаклланади, ранг-баранг тарзда намоён бўлади, кишилар онгига таъсир қилади, улар учун маънавий мезон ролини ўйнайди, ижтимоий ривожланиш жараёнида доимо янгиланиб, авлоддан авлодга ўтиб боради; в)
- в) миллий ғоя кишиларнинг ўзаро муносабатлари, ижтимоий фаолияти, хатти-ҳаракатлари ҳамда улар билан боғлиқ бўлган эҳтиёж, қизиқиш ва интилишлар учун асос бўлади, мақсад ва идеаллар сифатида одамларни улкан ишларга сафарбар қилади.

Жаҳон халқларининг миллий давлатчилик анъаналари билан боғлиқ ғоялари ҳам бор. Айнан шундай ғоялар миллатларни ўз давлатчилигини тиклаш, уни мустахкамлаш, унга таяниб жамиятда турли ислохотларни амалга ошириш учун асос бўлади. Устувор тамойиллари аниқ белгилаб олинмаган миллий ғояси ва ўзига хос тараққиёт моделига эга бўлмаган миллатнинг пировард мақсадларга етишиши кийин. Шу маънода, миллий ғоя муайян миллат ва жамият учун ҳамма замонларда тарихий эҳтиёж ва ижтимоий зарурат сифатида намоён бўлади.

Глобаллашув ва миллий тараққиёт муаммолари. Инсоният тараққиёти ва жамият ҳаётининг жаҳон миқёсида интеграциялашиши, ғоялар амалиётининг умуминсоний хусусият касб этиши натижасида содир бўлаётган жараёнларнинг оламшумул аҳамияти «глобаллашув» тушунчасида ўз ифодасини топмоқда. Дунёга янгича оламшумул нуқтаи назарнинг вужудга келиши, коммуникация воситаларидаги туб ўзгаришлар, инвестициялар оқими билан боғлиқ янги жараёнлар, универсал технологияларнинг тарқалиши глобаллашувнинг асосий омилларидир. Унинг такомиллашиб бориши, биринчи навбатда, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва миллий-этник жараёнларни тезлаштирди. Айниқса, ахборот ва иқтисод, молия ва ишлаб чиқаришнинг глобаллашуви халқлар ва давлатлар, корпорация ва шахслараро алоқаларни кучайтирди, натижада халқаро ҳуқуқ тамойилларига асосланган умумбашарий тамойилларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Илмий билишнинг «Глобалистика» ва «Антиглобалистика» соҳалари, глобалистлар ва антиглобалистлар ҳаракатлари пайдо бўлди. Шу билан бирга, бугунги кунда глобаллашув, ахборот ва Интернет технологиялари соҳасидаги ўзгаришлар уларни фалсафий тушунтиришдан анча илгарилаб кетди. Замоनावий фалсафа асосан бу ўзгаришларни нари борганда қайд қилиш билан шуғулланмоқда, холос. Глобализм туфайли келиб чиқадиган муаммолар нафақат фалсафа нуқтаи назаридан, балки миллий давлатчилик, халқларнинг мустақил тараққиёти, ўзлигини сақлаш зарурати сифатида пайдо бўлаётган масалалар доирасида ҳам ўрганилмоқда.

Бу эса, ўз навбатида, глобализация жараёнларини ғоялар фалсафаси нуқтаи назаридан ҳам чуқур ўрганишни талаб қилмоқда. Айниқса, кейинги даврда «Ушбу жараён миллий чегаралар ва миллий манфаатларга хавф солмайдими?», «У халқларнинг минг йилдан буён сақланиб келаётган миллий ва минтақавий анъана ҳамда урф-одатлари тизимини йўқ қилиб юбормайдими?» деган хавотир-

лар кўзгусида бу масаланинг фалсафий талқини ва ташбеҳи, ниҳоятда, муҳим аҳамият касб этмоқда. Айрим Ғарб олимлари томонидан илгари сурилган концепцияларнинг мазмун-моҳиятига назар соладиган бўлсак, бу хавотирлар бежиз пайдо бўлмаётганига ишонч ҳосил қиламиз. Масалан, Карл Поппернинг “очиқ жамият” концепциясида ҳар қандай жамоавий мазмун, умумий ўтмиш, яхлит уйғунлаштирувчи қарашлар тизимига эга бўлмаган, диний, этник, синфий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий негизларга таянмаган жамиятни барпо этиш ғояси илгари сурилади.

Илмий адабиётларда ҳозиргача глобаллашувнинг иқтисодий омилларига кўпроқ эътибор қаратилар эди. Ҳақиқатда, иқтисодий омил катта аҳамиятга эга, аммо бу ягона омил эмас. Чунки глобаллашув жараёнлари ҳаётнинг барча жабҳалари — сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларини қамраб олади. Шу маънода, глобаллашув инсоният ҳаётининг барча соҳаларига таъсир қилиб, мамлакатларни жаҳон ҳамжамятига, алоҳида кишиларни эса бутун дунё универсал технологиялари ва ахборот тизимларига боғлади. Натижада, илм-фан ва инсон билиши чегаралари кенгайиб, янги бозорлар (капитал, валюта бозори, суғурта бозори ва ҳоказо), янги воситалар пайдо бўлди (турли ахборот тизимлари, Интернет, уяли алоқа). Булар эса, ўз навбатида, янги назорат воситаларини яратишни талаб этади. Бугунги кунда иқтисодий-сиёсий ҳамкорлик, интеллектуал мулк, Интернетдан фойдаланиш соҳаларида янги халқаро меъерий ҳужжатлар ишлаб чиқилиб, мамлакатларнинг ички қонунари ҳам уларга мослаштириб боришмоқда.

Глобаллашувнинг электрон коммуникация инқилоби натижа-сида ижтимоий муносабатларда содир бўлган чуқур ўзгаришлар, трансмиллий корпорациялар фаолияти халқаро савдонинг кенгайиши ва эркинлашиши, жаҳон миқёсида капитал айланмаси ва унинг йўлидаги тўсиқларнинг бартараф этилиши, халқаро молиявий ва иқтисодий институтларнинг ташкил топиши билан боғлиқ асосий белгилари яққол намоён бўлмоқда.

Жаҳон миқёсидаги бундай умумий глобал тараққиёт одамлар дунёқарашининг ўзгариши, коммуникациялар юксалиши, халқаро муносабатларнинг ривожланиши ва унинг одамзод ҳаётига таъсирининг кучайиши билан тавсифланади. Бу эса давлатлар ва халқлар ўртасида алоқаларни кучайтирган ҳолда, айни вақтда миллий хусусиятлар, анъаналар ва маънавий меросни сақлаб қолиш орқали мустақил сиёсий тараққиёт тамойиллари таъсирини мутасил ошириб бориш зарурлигини ҳам кўрсатиб турибди.

Давлатлараро ва ҳукуматга дахли бўлмаган турли халқаро ташкилотларнинг аҳамияти ошиб, дунё янги тизимга ўтиши даврида уларнинг фаолиятини қайта қуриш ва ислоҳ этиш эҳтиёжи туғилди. Дастлаб халқаро ташкилотларнинг фаолияти, асосан, давлатларнинг ўзаро мurosасини таъминлашга қаратилган эди, холос. Бугунги ҳолат халқаро ташкилотлардан энг йирик муаммоларга аҳамият беришни, жараёнлар ичига кириб боришни, таъсир доирасини кенгайтиришни талаб этмоқда. Бироқ чуқурроқ фикр юритганда, «глобаллашув» жаҳон тараққиётига кўрсатадиган ижобий таъсир билан бир қаторда, жиддий тафовутларни ҳам келтириб чиқараётгани, бу ҳол башарият тараққиётига салбий таъсир кўрсатаётганига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Биринчидан, бу баъзи мамлакатларнинг технологик ютуқлар соҳасида мутлақ илғорликни қўлга киритганлиги асносида сайёрамиз захираларига ҳам, инсоният ҳаёти ва фаолиятига ҳам жаҳон миқёсида фаолият юритаётган трансмиллий корпорациялар таъсирининг тобора кучайиб бораётганидан далолат беради.

Иккинчидан, ҳозирги даврда аксарият мутахассисларнинг назарида, глобаллашув дунёда ижтимоий тенглик ғоясининг тантанасига эмас, ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий тафовутларнинг янада чигаллашувига олиб келмоқда. Уларнинг фикрича, ривожланган мамлакатлар аҳолиси даромадларининг даромади паст ва ўрта даражали мамлакатлар аҳолиси турмуш даражасига нисбатан илгарилаб ўсиш тенденцияси сақланиб қолмоқда. Агар аср бошида (1913 йил) дунё аҳолисининг энг бой мамлакатларда истиқомат қиладиган бешдан бир қисми билан энг қашшоқ мамлакатларда яшовчи бешдан бир қисмига тегишли бойлик орасидаги нисбат 11:1ни ташкил қилган бўлса, 1960 йилда ушбу фарқ 30:1га, 1990 йилга келиб эса 60:1гача ўсди ва ҳамон жадал ортиб бормоқда. 1997 йилда у 74:1, 2008 йилда эса 78:1 нисбатни ташкил қилди. Ушбу тамойилнинг асосий сабабларидан бири аҳоли даромади паст мамлакатларда, аввало, хом ашё товарларига асосланган ишлаб чиқариш ва экспорт шаклланганидир.

Учинчидан, глобал иқтисодий жараёнларнинг таъйиқига бардош бера олмай, узоқ вақт мобайнида жаҳон силсиласининг «қуйи қаватлари»дан чиқиб кета олмаётган мамлакатлар жиддий ижтимоий ва фуқаровий низолар хавфи остида қолмоқда. Баъзи Африка мамлакатларида доимий равишда кечаётган маҳаллий фуқаролараро урушлар, давлат тўнтаришлари, қатор Осиё ва Лотин Америкаси давлатларида ҳукм сураётган беқарорлик бунинг ёрқин мисолидир.

энг кашшоқ мамлакатлардан бадавлат мамлакатларга миграция оқимини кучайтирмоқда. Бунда «тафаккурнинг оқиб кетиши» туфайли малакали кадрлар тайёрлаш бўйича харажатлар ривожланаётган мамлакатлар зиммасига тушади, фойдани эса ривожланган мамлакатлар олади.

Бешинчидан, замонавий ахборот ва мулоқот воситалари ёрдамида улкан майдонга айланган жаҳон молия бозори инсоният ҳаётида алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бу, айниқса, бутун жаҳонни қамраб олган молиявий инқирози шароитида яққол намоён бўлди.

Олтинчидан, жинойий муомалага ҳар қандай, мисли кўрилмаган даромад келтирувчи «мол»ларни, яъни қурол-яроқ ва гиёҳванд моддалардан тортиб, инсон тана органларигача бўлган товарларни жалб қилаётган транснационал жинойий, шу жумладан, мафия тузилмаларининг пайдо бўлиши билан боғлиқ салбий жараёнлар глобал миқёсда рўй бермоқда.

Буларнинг барчаси нафақат ривожланаётган, балки бошқа давлатлардаги кўпгина одамлар глобаллашув жараёнига эҳтиёткорлик билан ёндашаётганининг сабабини изоҳлайди. Глобаллашувни четлаб ўтиш мумкин эмас, у жамият тараққиётидаги тарихий жараёндир. Лекин жамиятдаги муайян унсурлар ҳамда тузилмаларга салбий таъсир кўрсатишга йўл қўймаслик XXI аср халқлари ва давлатлари олдида турган муҳим вазифага айланди. Афсуски, янги асрда ҳам дунёда барқарорлик, ижтимоий тенглик таъминллари тўлиқ қарор топаётгир, дейишга асос йўқ. Шу ҳолни англашнинг ўзи инсоният тараққиётининг самарали технологияларини излашни давом эттиришга ундайди.

Глобал муаммоларнинг келиб чиқиши, мавжудлиги ва уларни ҳал этиш зарурати янги цивилизациявий сифат ўзгаришини тақозо этмоқда. Бу жараён моҳиятини англаш учун унинг жадаллигига, чуқурлиги ва миқёсига эътибор бериш лозим. Зеро, ўнлаб ва ҳатто юзлаб йиллар давомида ўзгармас бўлиб кўринган ижтимоий муносабатлар ғоят қисқа вақтда тубдан ўзгармоқда. Бу ҳол кишилар ҳаётининг барча жабҳаларида намоён бўлмоқда. Қўламага кўра, бу жараён бирон минтақани четлаб ўтаётгани йўқ.

Ҳўш, глобал дунёнинг шакл-шамойили қандай бўлади? Ҳозирги дунёда кадриятларнинг барча соҳаларда аҳамияти тан олинган ва қабул қилаётганини ўрганган футуролог-мутахассислар ахборот-техникавий ёки ахборот-компьютер цивилизацияси ҳақида башорат қилмоқдалар. Бошқа мутахассислар эса «Информацион жамият» атамасини қўллашмоқда.

Ахборотлашган жамият ва мафкуравий технологиялар. Маб-лумки, «Информация» тушунчаси дунёкарашни ифодалайдиган билимларнинг ифодаси сифатида қадимдан мавжуд бўлган. Кибернетиканинг келиб чиқиши ва ривожланиши бу тушунчани «алоқа» ва «бошқарув» тушунчалари билан бирга кенг қўлланишига олиб келди. Ҳозирги вақтда ахборотлар ҳосил қилиш, қайта ишлаш, сақлаш, кўпайтириш ва тарқатиш алоҳида илмий соҳа — информатика (лот. таништириш, тушунтириш, шарқ тилларида «хабар», «ахборот») соҳасини ташкил этади. Ана шу соҳа билан боғлиқ шаклланган «Информациология» (лот. таништириш, тушунтириш ва юнонча. сўз, таълимот) тирик ҳамда нотирик табиатдаги ва умуман, оламдаги барча жараёнларни ахборотлар асосида умумлаштириб ўрганувчи фан ҳисобланади.

Жамиятнинг компьютерлашуви ва Интернет туфайли вужудга келаётган муаммоларнинг муҳим спектри ижтимоий тараққиёт, унинг манбалари, босқич ва ривожланиш мезонлари билан боғлиқ. Ахборотлар соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши, уни автоматлаштириш усуллариининг ривожлантирилиши компьютерларнинг яратилиши ва кишилар ҳаётининг турли соҳаларини компьютерлаштиришга олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, «Информацион жамият» назариясини майдонга келтирди.

Бу назария ҳозирги замон индустриал жамият тўғрисидаги таълимотлар (Дж. Белл, У.Ростоу, З.Бжезинский ва бошқалар) доирасида илгари сурилган. Унинг муаллифлари О.Тоффлер, Е.Масуда, Дж. Пелон, Дж. Мартин ва бошқалар ҳисобланади. Бу муаллифлар инсоният ҳаёт тарзи моделини анъанавий-индустриал (саноатлашган) ва постиндустриал кўринишда қараб, сўнги босқич келажакгини ахборотли-техникавий ёки ахборотли-экологиявий тарзда юз беришини башорат қилганлар. Компьютерлашувни умумсоциологик позициядан туриб англаш жамият тараққиётининг янги «триада» шаклидаги концепциясини илгари суришни тақозо қилди. Бу концепциялардан кенг тарқалгани америкалик социолог Д.Белга тааллуқли бўлиб, у асосий ижтимоий ривожланиш босқичи сифатида аграр, индустриал ва постиндустриал жамиятларни ажратиб кўрсатади (постиндустриал жамиятни кейинчалик у информацион жамият деб атаган). ХХI асрнинг бошига келиб постиндустриал жамият фазасига Д.Белл ҳисоблашича, АҚШ, Япония, Фарбий Европа давлатлари қадам қўяди

Bell D. The Coming of Postindustrial Society. A Venture of Social Forecasting. N.Y Basic Books, Inc., 1993. P.X.

Агар индустриал жамият, Д.Белл фикрига кўра, махсулот ишлаб чиқариш учун машиналар ва инсонларни уюштиришдан иборат бўлса, постиндустриал жамиятда эса марказий ўринни билим, хусусан, назарий билим эгаллайди. «Постиндустриал жамият рамази» ва «XX аср иккинчи ярми жамиятини трансформация қилиш омили» компьютер ҳисобланади. У «оммавий жамият бошқарув аппарати бўлиб, ижтимоий ахборотни қайта ишлаш механизмидир. Унинг катта ҳажми социал алоқаларнинг кенгайиб бориши билан деярли биргаликда ўсиб боради» Кўриниб турибдики, ҳозирги замонда жамиятнинг глобаллашгани ва ахборотлашгани (интернетлашгани ҳам) — аниқ далил. Хўш, бу далил жамиятнинг соҳаларида қандай намоён бўлмоқда? Иқтисодиёт соҳасида ишлаб чиқариш билан хизмат кўрсатиш нисбатида биринчисининг ҳисобига иккинчисининг кенгайиши рўй бермоқда. Маънавий-маданий соҳадаги туб ўзгаришлар оммавий руҳиятда, таълим тизимида, ҳар бир инсон савиясида ўз ифодасини топмоқда. Одатда, бу соҳадаги ўзгаришлар бошқа соҳалар ўзгаришларига замин тайёрлайди. Маънавий ҳаётдаги ўзгаришлар даставвал фаннинг янги рационал кўринишларида ҳаёт ва инсон ҳақидаги билим тармоғи бўлган биологияда вужудга келмоқда. Дастлаб микроорганизмларга татбиқан шакланган ген инженериясида ҳозирги вақтда инсон геноми, ирсийликнинг генетик коди масалалари жиддий ўрганилмоқда. Илмий тадқиқотлар доирасига алоҳида кишиларнинг ўта сезгирлик қобилиятини, биомайдонини ўрганиш киритилмоқда. Инсоннинг имкониятлари, қобилиятлари ва қатор сифатлари тўғрисида янги қарашлар пайдо бўлмоқда. Шунингдек, оламнинг келиб чиқиши ва ривожланиши қонуниятларига, коинотдаги жараёнларнинг кишилар ҳаётига таъсирига оид масалалар бўйича ҳам янги нуктаи назарлар шакланмоқда. Компьютерлаштириш кишилиқ жамияти динамикасининг навбатдаги йўналиши сифатида, ҳаётнинг қатор соҳаларида бўлгани каби, санъатда ҳам жадал татбиқ этилмоқда. Маориф соҳасида жиддий ўзгаришлар бўлмоқда. Жумладан, кечаётган фан инқилоби ва ахборотлашув туфайли ўқиш, ўқитиш ишларининг самарадорлигини янада ошириш имконияти яратилмоқда. Бунинг натижасида ривожланган мамлакатлар бўлмиш АҚШ ва Японияда XXI асрда ялпи электрон олий таълимга ўтиш вазифаси кун тартибига қўйилмоқда. Сиёсий соҳада ҳам ахборотлашув инқилоби туфайли жиддий ўзгаришлар кутилмоқда. Чунончи, давлат ҳокимияти марказ-

Bell D. The Coming of Postindustrial Society. A Venture of Social Forecasting. N.Y Basic Books, Jnc., 1993. P.X.

лашганлиги ўрнига шахс эркинлиги салмоғи ошиб бормоқда. Натижада ҳар бир фуқаронинг демократик қарорлар қабул қилишда бевосита иштирок этиши таъминланади. Бошқа томондан қараганда, давлат марказлашганлигининг кучсизланиши ахборотларга эгалик қилиш натижалари билан ҳам боғлиқ бўлмоқда.

Информацион жамият белгилари ташқи сиёсат соҳасида, айниқса, яққол намоён бўлмоқда. АҚШдан ташқари қатор мамлакатлар, жумладан, Хитой, Япония, Германия, Россия жаҳон миқёсида етакчи ўринга даъвогарлик қилмоқда. Айни вақтда минтақалараро иттифоқларнинг (масалан, Фарбий Европа, Шимолий Америка) ўрни кучаймоқда. Шунингдек, халқаро ташкилотларнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Жамиятнинг ахборотлашуви ижтимоий, технологик, иқтисодий, сиёсий ва маданий механизмларнинг оддийгина боғлиқлиги эмас, балки уйғунлашган, умумий ривожланиш жараёнидир. Ахборотлашув анъаналари ва жараёнлари таҳлили ривожланган информацион жамиятларда барча ёки деярли барча интеллектуал индустрия марказлашуви, улар асосий интеллектуал ресурслар манбаи, сақловчиси, технологиялар ишлаб чиқарувчиси, асосий маданий ва ижтимоий-гуманитар захиралар эгаси бўлишини кўрсатмоқда. Дунёнинг бошқа давлатлари эса информацион технологиялар ва информацион маълумотлар харидори бўлиб, улар нисбатан оддийроқ маҳсулот ишлаб чиқарувчига айланиб боради. Мазкур масалалар билан шуғулланаётган баъзи мутахассислар бу ҳол ресурсларнинг импорти ва тикланмайдиган хом ашё ресурслари экспорти жараёнлари билан боғлиқ бўлган масалалар долзарблигини оширади, деб ҳисобламоқда. Бу, айниқса, ўзига хос “информацион колония”ларга айланиб бораётган давлатлар учун ниҳоятда муҳим. Ана шу нуқтаи назардан, инсоният билимининг умумий захираси, информацион алоқадорлик, интеллектуал дахлсизлик муаммолари ҳам эътиборни талаб қилади. Бу масалалар мазкур мавзуга сифмайди, бироқ уларни англаш ва ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Интернет. Бугунги дунё мислсиз қўламдаги ахборотлар оқимининг босими остида яшамоқда. Инсоният ҳаётининг барча соҳалари унинг асосий структуравий элементи бўлган Интернет тизими билан қамраб олинган. Ўтган асрнинг 80-йиллари ўрталарига келиб кўпгина мамлакатлар ахборот ривожланиши йўлига - Интернет, мультимедиа, космонавтика, ОАВ, уяли, радио ва сунъий йўлдош алоқасига асосланган ахборот тизимига ўтди. Шунини таъкидлаш керакки, бугунги дунёда ахборот технологияси соҳасида сифат жи-

хатидан ҳам жуда муҳим ўзгаришлар юз бермоқда. Агар биринчи компьютерлардан 30-йилларда электромеханик реле асосида ҳисоблаш мақсадида фойдаланилган бўлса, 60-йиллардаги иккинчи авлоддан бошлаб компьютерлар ярим ўтказгичли транзисторлар асосида тайёрланмоқда. Илгари бу компьютерлар бир-бири билан жуда яқин масофада боғланган бўлса, эндиликда дунёнинг хоҳлаган нуқтасидаги компьютер бошқа жойдагиси билан бемалол боғланиши мумкин. Компьютерлараро узатилаётган хабар эса оддий ёзишма, шахсий мактуб ёки инсоният ва халқлар тақдирига хавф солаётган террористик ҳаракатлар дастури бўлиши ҳам мумкин. Компьютерларнинг бешинчи авлоди ҳатто интеллектуал вазифаларни ҳам ечишга қодир. Компьютерларнинг олтинчи ва еттинчи авлодлари ҳар бирининг процессорида 80-100 миллион транзистор бўлиб, ҳар сонияда 2 миллиардгача вазифани бажара олади. Улар бутунги кунда бутун дунё бўйлаб рўй бераётган воқеалар оқимига мос ҳолда ахборотларни Интернет тармоғи орқали таркатмоқда.

Техник мўъжизалар дунёни забт этаётир, сўзлашув ҳажми ҳам сезиларли ошиб бормоқда, дунёда мобиль телефон абонентлари сони оддий телефон абонентлари сонидан анча ошиб кетди. Бир қарашда, ахборотлар дунёсидаги алоқа тизими — уяли телефонлар ва Интернетнинг ғоялар фалсафасига алоқадор эмасдек туюлади. Аммо айнан ана шу тизим инсоният ҳаёти ва алоқалари тузилмасида катта инқилобий ўзгаришга олиб келдики, ҳозирча мутахассислар асосан унинг ахборот алмашув функциясига кўпроқ эътибор бермоқдалар. Факат кейинги йиллардагина ушбу тармоқлар ниҳоятда тезлик билан таркалаётган ғоялар оқими эканлиги аёнлашиб, унинг таъсири билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратилмоқда.

Бу янги технологиядан инсоният жамияти тараққиётини жадаллаштириш эмас, балки унинг тараққиётига тўсқинлик қилиш мақсадида фойдаланиш ҳолатлари ҳам мавжуд. Бунга кибертерроризм яққол мисол бўла олади. Кибертерроризм (кибер — уруш) — компьютер ва Интернет тизимларига ҳужум маъносини англатади. Бу ҳодиса 1990 йилларда биринчи марта содир этилди. Унинг мақсади муайян ҳужжатлар бирон-бир компьютерда сақланганини ҳисобга олиб, унинг фаолиятида узилиш ҳосил қилиш, муҳим ахборотларни йўқотиш, пул ишлаб олиш ҳисобланади. Масалан, 2005 йил августида кибергуруҳлар Шри-Ланка давлатининг «Қора тигрли Интернет» номли электрон почтасига ҳужум қилганлар. 2006 йилда хаккерлар ҳиндларнинг ядро қуролини синаб кўришига қаршилиқ қилиб, Бадха шахридаги Хинд атом тадқиқотлари

марказининг компьютердаги қайд дафтарчасини ҳамда электрон почтасини йўқ қилишган. 2008 йилда биргина Канада давлатида турли маҳкама ва ташкилотларнинг компьютер захирасига 862 та ана шундай хуружлар содир этилган. Кўпгина ҳолларда бундай хатти-ҳаракатлар банкларга қаратилган бўлиб, баъзида хаккерлар мўмайгина пул ишлаб олган ҳоллар ҳам кузатилмоқда.

Шунингдек, кибертеррористлар ўзларининг баъзи бузғунчи ғоя, мақсад ва вазифаларини тарқатишда уяли телефон ҳамда Интернетдан ҳам фойдаланишмоқда. Муайян мафқуравий полигонларнинг муттасил тарқатилган ахборотларидаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намоёиш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар асосида ишланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чиқарадиган «вирус»ларни тарқатиш бунга мисол бўлади.

Юқоридаги мулоҳазалар глобаллашув жараёнининг мазмун-моҳияти, ижобий ва салбий жиҳатларини теран англаш, унинг жамиятимиз ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, айниқса, маънавий соҳасига таъсирини чуқур идрок этишни, ғоялар фалсафаси нуктаи назаридан жиддий ўрганишни тақозо этади. Глобаллашувнинг миллий давлатчилик, халқларнинг азалдан мавжуд бўлган қадриятлари, урф-одат ва анъаналарига нисбатан таҳдиди, миллий тараққиёт тамойилларини сақлаб қолиш ва мустақилликни мустаҳкамлаш билан боғлиқ масалалар ҳам ушбу феномен (ҳодиса)нинг турли жиҳатларига муттасил эътиборни талаб қилади.

Ана шу сабабдан ҳам бутунги кунда мамлакатимизнинг миллий хавфсизлигини таъминлаш, халқимизнинг барча қатламлари, айниқса, ёшлар қалби ва онгида бунёдкор ғояларга ишонч ва эътиқод туйғусини шакллантириш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, аҳолининг маънавий камолоти учун масъул бўлган барча давлат ва жамоат ташкилотлари, оила, маҳалла ва оммавий ахборот воситаларининг фаолияти самарасини, маънавий-маърифий ишларнинг таъсирчанлигини янада ошириш ҳозирги даврнинг энг долзарб вазифаларидан бирига айланиб бормоқда.

9-мавзу. “Вайронкор ғоялар” тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари

Одамзод яратилибдики, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш муттасил давом этиб келмоқда. Гарчанд инсоният ибтидосидан бошланган бу доимий курашда эзгуликнинг ғалаба қилиши, соғлом тафаккур устувор бўлиши тарғиб этилса-да, бундай муваффақият-

ни қўлга киритиш ҳамма вақт ҳам осон кечмаган. Худди шунингдек, инсоният тарихидаги хилма-хил ғоя ва мафкуралар, фалсафий оқимлар ва таълимотларнинг ҳаммаси ҳам эзгу мақсадлар ва бунёдкорлик ишларига қаратилмаган. Негаки, бирон-бир киши ёки аҳоли қатламга ижобий бўлиб қўринган ёндашув ёки таълимот бошқалари учун ҳам шундай аҳамиятга эга бўлавермаган. Турли ғояларга хилма-хил мақсадни қўзлаган кишилар нуқтаи назари билан қараш ва баҳо бериш — масаланинг бир жиҳати, холос. Айниқса, ушбу масалада ҳаётга ноҳолис, бир томонлама ёндашилса, бу кўпинча вайронкорликка, бузғунчи ғоя ва мақсадларга хизмат қилади. Бундан эса, айрим сиёсий кучлар ўз манфаатлари йўлида мафкуравий восита сифатида фойдаланиши шубҳасиз.

Айниқса, ўтган асрдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар натижа-сида дунёнинг икки қутбга бўлиниши ва бу қутблар ўртасидаги тўхтовсиз ғоявий-сиёсий курашлар муайян мақсадга йўналтирилган зарарли оқимларни ҳам вужудга келтириб, рағбатлантириб турди. Айнан шу асрда инсоният тафаккур тараққиётида ижобий аҳамият касб этувчи қарашлар ташвиқи билан бирга, умуминсоний тараққиётга зид бўлган бузғунчи ғоялар ҳам тарғиб этилди. Улар башарият вакиллари орасидаги ўзаро умумийликка раҳна солиб, миллий, минтақавий хусусиятлар ва турфа сиёсий қарашлар асосида кишиларни ҳар хил гуруҳларга ажратиб ташлашга интилди. Бундай ғоявий-сиёсий айирмачилик, ажратиш ҳамда бузғунчиликка асосланган тарғибот натижасида инсоният катта зарар кўрди. Баъзи ғоявий-сиёсий мақсадларни байроқ қилиб, бирон-бир ҳудуд ёки ҳокимиятни эгаллашга интилиш, зарарли ғоялар асосида кишиларнинг қалби ва онгини забт этиб, уларни ушбу ғояларнинг қурбонига айлантиришга уриниш ҳамда ижтимоий-сиёсий бошбошдоқликни келтириб чиқаришга ҳаракат қилиш ана шундай иддаолар натижасидир. Турли инқилоблар, хилма-хил урушлар, қуроли тўқнашувлар, кўп сонли талафотлар ўтган асрдаги вайронкор ғоялар амалиётининг оқибатлари, уларнинг ортидан эргашган инсониятнинг самарасиз ва сароб йўллардаги йўқотишларидир.

Мамлакатимиз янги жамяят қураётган, бунда инсониятга хос умумий жиҳатлар ва миллий хусусиятларни уйғунлаштириш муҳим аҳамият касб этаётган бугунги шароитда тинчлик ва тотувлиқка, барқарорлик ва бағрикенгликка раҳна солувчи бузғунчи ғояларга қарши курашиш, уларнинг мазмун-моҳияти, мақсад-муддаоларини ўз вақтида англаш бу жаҳҳадаги долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

“Вайронкор гоёлар” тушунчаси бунёдкор гоёларга зид бўлган, ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназул ҳамда ҳалокатга маҳкум этадиган гоёлар мажмуини ифодалайди. Ўзининг шахсий ёки тор ижтимоий манфаатини бошқалар ҳисобига қондириш, босқинчилик ва талончилик, тажовузкорлик ва манфаатпарастлик гоёлари шулар жумласидан. Улар инсонпарварлик тамойилига зид бўлган, жамиятни тарафкашларга ажратиб, бўлиб ташлайдиган, бир миллатни бошқасидан устун қўядиган, олий ирқ даъвосида бошқа халқларни қирғин қилишга чақирадиган бузғунчи гоёлардир. Диний ақидапарастлик ва жангари ирқчилик (расизм), буюк давлатчилик шовинизми ва ашаддий (агрессив) миллатчилик, фашизм ва большевизм мафкуралари ана шундай вайронкор гоёлар тизимини ташкил этади.

Президент Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрлари бу масаланинг таҳлилида алоҳида эътиборга молик: “Аслида, менинг назаримда, одамнинг қалбида иккита куч — бунёдкорлик ва вайронкорлик ҳамиша ўзаро курашади. Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинктлари, яъни хатти-ҳаракатларини қўзғатиб юбориш осонроқ” Бу хулоса бузғунчи гоёлар ва вайронкор мафкуралар билан боғлиқ тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини чуқурроқ англаш, уларнинг тарихий шаклланиши ва амалиётига доир масалаларни илмий-назарий таҳлил қилиш ҳамда оқибатларини тушунишда методологик аҳамиятга эга. Ушбу тушунчаларнинг индивидуал, хусусий ва ижтимоий даражаларда намоён бўлиш хусусиятлари ва турли-туман шакллари маълум.

“Бузғунчи гоёлар” тушунчаси **индивидуал даражада** маънавий ҳаёт ва шахслараро муносабатда умумэътироф этилган яшаш меъёрларининг бузилиши ҳамда уларни инкор этиш, тартибқоидалар ва фаолият мезонларига эътиборсизлик, уларга енгилелпи муносабатда бўлишни англатади. Бу даражада у алоҳида бир шахснинг маънавий етук эмаслиги ёки жамиятдаги муайян кишиларни тубанликка етакловчи ижтимоий ҳолатлар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Якка шахсга мансуб бузғунчи гоёлар бир

Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // -Т.. “Ўзбекистон”, 2000. 493-бет.

кишининг маънавий-ахлоқий бузилиши, унинг хулк-атвори, хатти-харакати ва фаолиятидаги жиддий камчиликлар мажмуи тарзида намоён бўлади. Кўп ҳолларда бу даражадаги бузгунчи ғоялар амалиёти муайян шахснинг маънавий бузилиш оқибатида шаклланидиган, расман тан олинган ёки амалда мавжуд бўлган меъёрлар, баҳолар, анъаналар, хулк-атвор намуналари тизимига мос келмайдиган хатти-харакати, хулқида намоён бўлади.

Хусусий даражадаги бузгунчи ғоялар жамиятнинг бирон-бир қатлами, ижтимоий ҳаракат аъзоларининг бузгунчи фаолияти орқали намоён бўлади. Масалан, ўзларининг хусусий мақсад ва манфаатларини мутлақлаштириш, бошқаларни ўз измига солиш ҳамда шу йўлдан юришга мажбурлаш ва ҳоказолар. Бузгунчи ғоялар гоҳида мазкур ижтимоий субъектлар орасида кенг тарқалган иллат (аморализм, бойликка ружу қўйиш, жамоавий бузгунчилик, наркомания, алкогольизм ва бошқалар) тарзида кўзга ташланиши ҳам мумкин.

Ижтимоий даражадаги бузгунчи ғоялар у ёки бу тарздаги маънавий бузилишнинг бутун жамиятни қамраб олиши ёки бу жараёнга хос тамойилларнинг зўрлик билан амалга оширилиши (атеизм, фашизм, экстремизм, терроризм ғояларининг зўрлик билан ёйилиши, одамларни шу йўлларга ўтишга оммавий мажбурлаш ёки қадимий Помпейдаги оммавий маънавий бузилиш ҳолати) тарзида содир бўлади. Бузгунчи ғояларнинг сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий шакллари ҳам мавжуд. Бу ғояларнинг мазмун-моҳияти эзгулик ва бунёдкорликка асосланган маънавий тамойилларнинг бузилиши ҳамда уларга зид хатти-харакатларнинг амалга оширилиши орқали намоён бўлади.

Инсоният ягона оила эканини англаб, тинч-тотув ва фаровон яшаш тамойилига амал қила бошлагач, вайронкор ғоялар танқид ва тазйикка учрамоқда. Ҳозирги пайтда жаҳон жамоатчилиги томонидан кескин қораланаётган халқаро террорчилик ва мафқуравий хуружлар, диний экстремизм ва жаҳолатпарастлик ҳам вайронкор ғояларга асосланган. Аммо айнан биз яшаётган ҳозирги даврга келиб, бунёдкорлик ғоясига бузгунчилик ва вайронкорлик, бағрикенгликка эса ўзгача фикр, эътиқод ҳамда турмуш тарзига тоқат қила олмаслик, жохиллик иллатлари тобора кўпроқ қарама-қарши бўлиб қолмоқда. Айрим ҳолларда ўзгача қарашларга тоқат қила олмаслик халқаро сиёсат даражасига кўтарилмоқда. Масалан, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан ривожланган айрим мамлакатлар ўзларининг яшаш тамойиллари ва ғояларини

энг тўғри йўл ҳисоблаб, уларни турли минтакаларга, жумладан, XX аср охирида ташкил топган мустақил давлатларга ҳам тиқиштиришга уринмоқда.

Шу билан бирга, ўша “илғор” деб аталадиган мамлакатларнинг ўзида ҳам кўплаб ички муаммолар мавжуд. Шулардан бири — маънавий таназзул, яъни жамиятнинг ахлоқий тубанлашуви муаммоси. Аслида мазкур мамлакатлардаги моддий фаровонлик уларнинг маънавий тараққиёти учун мустаҳкам асос вазифасини ўташи ҳамда ахлоқан баркамол шахснинг шаклланишига олиб келиши лозим эди. Аммо замонавий сиёсатшунослар таъкидлаётганидек, бунинг акси бўлмоқда — шахсий тубанлик, ижтимоий худбинлик ҳамда моддий манфаатдорлик тамойилга асосланган тамойилларнинг устуворлиги инсоннинг маънавий қашшоқлашувига, ўзини бошқаларга нисбатан олий тоифали шахс дея ҳисоблайдиган ёки жамиятдан бегоналашган кишилар шаклланишига олиб келди.

Вайронкор гоёларнинг тарихий илдиэлари узоқ ўтмишдан бошланган. Бунёдкорлик ва эзгулик инсониятга хос азалий туйғу бўлгани каби, унга қарама-қарши бузғунчилик, вайронкорлик ва ёвузлик, маънавий тубанлик ва жаҳолат ҳам кишилиқ тарихининг вужудга келиши ҳамда ривожланиши билан бевосита боғлиқ тарзда шаклланган. Турли даврларда инсоният бундай гоёларнинг амалиётига доир, хилма-хил тарзда намоён бўлган салбий тажрибалар ортирган. Шу маънода, айтиш мумкинки, ахлоқсизлик, беандишаллик, манфаат йўлидаги худбинлик, жисмоний қудрат ва зўравонликка сажда қилиш иллатлари фақат XX ёки XXI асрда шаклланган эмас, балки улар жаҳон тарихида узоқ ўтмишга эга.

Маълумки, жамиятнинг илғор вакиллари, мутафаккирлар инсониятни ҳамиша эзгулик ва оқилликка даъват қилиб келган. Жумладан, қадимги Юнонистоннинг машҳур донишмандлари ўзларининг одоб-ахлоқ меъёрларини ишлаб чиққанлар. Булар қуйидагилардан иборат: “Кексаларни ҳурмат қил”, “Жаҳлингни ют” (Хилон), “Ота-онангни рози қилишга шошил” (Фалес), “Худолар ҳақида сўзла. улар мавжуд” (Биас), “Қонунларнинг эскисини, овқатнинг эса янгисини афзал бил” (Периандр), “Хар нарсага муккангдан кетма” (Солон), “Ўзингни англа”, “Ўзгаларни ўзгартириш учун аввал ўзингни ўзгартир” (Сукрот) ва бошқалар. Аммо инсоният донишмандларнинг ўғитларига ҳамиша амал қилавермаган, ҳамма ҳам эзгу гоёларига эргашиб, бунёдкорлик йўлидан боравермаган.

Масалан, мил. авв. VIII асрдан бошлаб (бундан 2800 йил муқаддам) эрамининг V асри (476 йил) — Фарбий Рим империяси

қўлашга қадар бўлган даврда яшаган юнон-рим муаллифлари ўз асарларида маънавий инқирознинг жамият учун оғир оқибатларга олиб келиши тўғрисида огоҳлантиришга ҳаракат қилган. Жумладан, мил. авв. VIII-VII асрларда яшаган юнон муаллифи Гесиод ўз даври билимлари доирасида фикр юритиб, бутун жаҳон тарихини бешта: “олтин”, “кумуш”, “мис”, “қаҳрамонлик” ва “темир” даврларга бўлади. Гесиод ўзи яшаган “темир” даврида юз берган тубанлашув ва аморализмни тасвирлашда салбий бўёқларни сира аямаган Унинг ёзишича, бу асрга келиб, ҳамма бир-бирига: бола ота-онага, ака укага, мезбон меҳмонга, дўст дўстга бегона. Бу асрда барча нарса бойлик ва зўравонлик асосига қурилгани боис Гесиод “Ўзимга қолса, мазкур асрда яшашни сираям истамаган бўлардим”, деб таъкидлаган.

Маълумки, Қадимги Спарта давлати кўплаб ижобий мисоллар билан тарихда ўз изини қолдирган. Аммо ушбу давлатдаги болалар тарбияси Гесиоднинг фикрларини тасдиқлайди. Спартада болаларни етти ёшидан бошлаб ота-онасидан тортиб олишган ва ағелаларда (“тўдалар”) қариялар назорати остида тарбиялашган. Уларга жуда кам овқат беришар, бу эса болаларни ўзлари учун овқат топишга мажбур қиларди. Улар озиқ-овқатни дуч келган жойдан, ўзгалар омборидан, полизлардан ва ҳатто ибодатхоналардан ҳам ўғирлашга мажбур бўлган. Аммо қўлга тушиб қолсалар, қаттиқ жазога тортилган. Ота-она меҳридан мосуво бўлиб ўсган болаларнинг аксарияти жоҳил ва бемехр бўлиб қолган, улар ўз ҳаётларининг катта қисмини урушлар ва талончиликда ўтказган.

Маънавий бузилиш, ахлоқий тубанлашув ва худбинлик иллатлари жамиятни қай аҳволга солиб қўйганлиги хусусида мил. авв. I асрда яшаган римлик тарихчи Гай Саллюстий Крисп бундай деб ёзади: “...дастлаб пулга ўчлик авж олди, сўнгра эса ҳокимиятга ўчлик ва уларнинг иккаласи гўё барча ҳалокатларнинг умумий ўзагига айланди. Худпарастлик ишончни, ҳалолликни ва бошқа барча эзгу сифатларни барбод қилди; уларнинг ўрнига у калонди-моғлик ва шафқатсизликка, илоҳларни таҳқирлаш ва ҳамма нарса сотилади, дея ўйлашга ўргатди. Шухратпарастлик кўпларни ёлғончига айлантирди, дилда бошқа нарсани ўйлаб, тилда эса бошқани сўзлашга мажбур қилди. Дўстлик ва душманликни ўз моҳиятига кўра эмас, балки фойда нуқтаи назаридан баҳолашга ўргатди, ботиний комилликдан кўра, зоҳирий кўркемлик хусусида кўпроқ бош қотиришга ундади... Бойлик ҳурмат туйғусини уйғотиб, шон-шухрат, ҳокимият ва қудрат унинг йўлдошига айлан-

ган пайдан бошлаб, — дея давом этади муаллиф, — жасорат сўна бошлади, камбағаллик айб саналадиган, самимият эса лақмалик ҳисобланадиган бўлиб қолди. Шу тариқа, бойлик туфайли инсонлар ёшликдан ҳашамга, очкўзлик ва беандишалikka ўрганди. Уят ва камтарлик ҳисси уларга мутлақо бегона, уларни... фаҳш, очофатлик ва бошқа ярамас иллатлар янада кўпроқ даражада чулғаб олди... Бу эса ёшларни мулклари камайганда жиноятга ундади. Зеро, қинғирликлар билан захарланган рухнинг бузғунчиликдан қутулиши мушкул, аксинча, у бор кучи билан имкон қадар кўпроқ бойлик орттиришга ва уни пала-партиш сарфлашга интилаверади” Агар Гай Саллюстий Крисп қадимги Фарб ахлоқи хусусида мулоҳаза юритган ягона муаллиф бўлганида эди, у келтирган далилларга шубҳа билан қараш мумкин эди. Афсуски, унинг айтганларини бошқа замондош муаллифлар ҳам тасдиқлайди. Жумладан, Римда Нерон ҳукмронлиги даври ахлоқини тарихчи Тацит (милодий I аср) қуйидагича тасвирлайди: “Рим Ер юзида мавжуд бўлган ва бўлмаган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган барча энг разил бузуқликларни бошдан кечирди, ёш римликлар вақтини кўнгилахушлик ва жирканч ишқий ишратларда ўтказиб, тубанлашиб кетди ва ахлоқий кадриятлардан маҳрум бўлди” Нероннинг ўзи эса император бўла туриб, тарихда ном қолдириш иддаосида, ўз давлатининг пойтахти Рим шаҳрини ёқиб юборишга буйруқ берганини қандай тушуниш мумкин? Эрамининг 116 йили Траян императорлиги даврида римликлар Парфия подшолигининг пойтахти Ктесифон шаҳрини ишғол қилади. Траян кўшинлари Форс кўрφαзи қадар етиб боради. Рим империясида турли мамлакатлардан талаб олиб келинган катта миқдордаги моддий бойликлар тўпланади. Аммо ажабланарли томони шундаки, буларнинг бари империя фуқароларининг аллақачонлар бошланган маънавий қашшоқлашув жараёнини янада кучайтиради. Империя шаҳарларида, биринчи галда, унинг пойтахти Римда аҳолининг текинхўр, боқиманда қатламини ташкил этувчи кўплаб кишилар мавжуд эдики, улар ҳеч қаерда ишламасдан, давлат, шаҳар ҳокимияти ва хусусий шахслар томонидан бериладиган инъом-эҳсонлар ҳисобига яшарди. Текин озик-овқат билан таъминлаш иши, айниқса, Рим шаҳрида яхши йўлга қўйилган эди. 200 мингга яқин киши (яъни озод, оилали эркаклар) ҳар ойда турли озик-овқатлар — галла, гўшт, ёғ ва бошқа маҳсулотлар олиб турарди. Янги императорнинг тахтга ўтириши маросими пайтида ана шу сон-саноксиз ишёқмаслар оммасига пул улашилди. Уларнинг кўнглини овлаш мақ-

садида куплаб гладиаторлар жанглари, гладиаторлар ва йиртқич хайвонлар олишувлари, жанг аравалари пойгаси ва денгиз жанглари уюштириб туриларди. Айшу ишратга берилган мазкур қатлам ҳамиша озиқ-овқат ва кўнгилочар томошалар талаб қиларди. Агар бирор сабаб билан озиқ-овқат таъминоти муддатидан кечикса, бу оммавий чиқишлар ва тартибсизликларга олиб келарди. Шаҳар аҳли — текинтомоққа айланган ишёқмаслар савдо расталарини ағдар-тўнтар қилар, майдонларда улкан издиҳомга тўпланиб, ўз норозилиklarини изҳор этар ҳамда давлатга қарши шиорларни илгари суриб, халқни кўзғолонга даъват этарди. Шу боис императорлар аҳолининг мазкур қатлами имтиёзларини ҳимоя қилар, уларни озиқ-овқат билан таъминлаш ва томошалар ташкил қилиш йўлида барча чора-тадбирларни кўрарди.

Ягона давлатчилик ғоясининг инкирози, сиёсий хушёрликнинг йўқотилиши, маънавий бузилиш ва ахлоқсизликнинг кундалик ҳодисага айланиб қолиши, тинимсиз томошалар ва боқимандаларни таъминлаш Римнинг қулашига олиб келган асосий сабаблар бўлди. 410 йилда Рим германларнинг Аларих бошчилигидаги гот қабиласи томонидан босиб олинди. 455 йилда германларнинг вандал қабиласи Римга яна ҳужум қилиб, шаҳарни хонавайрон қилади. Бу қабила бошлиқлари бутун Италияга ҳукмронлик ўрнатиб, 476 йили Ғарбий Римнинг сўнгги императорини ҳокимиятдан маҳрум қилади. Ўқиш ва ёзишни билмаган, адабиёт ва санъат нималиги ҳақида мутлақо тасаввурга эга бўлмаган босқинчилар Римни талади. Ибодатхона ва қасрлар шип-шийдам қилинди, ҳайкаллар бузиб ташланди, бебаҳо кутубхоналарга ўт қўйилди, кўплаб шаҳар аҳли қириб ташланди ёки асирга олинди. Римнинг истило қилиниши бу шаҳарни “мангу, олтин шаҳар” деб атаб келган империя аҳолисида даҳшатли таассурот қолдиради. “Ер юзини бўйсундирган шаҳар бўйсундирилди”, дея ёзган эди ўша воқеалар гувоҳи. Ўша замонларда Римнинг ҳалокати туфайли бутун дунё ҳам ҳалокатга учраши муқаррарлигига ҳеч ким шубҳа қилмаган. Асл маъноси вайронкорликни англатувчи “вандализм” тусунчаси ҳам ўша даврда шаклланган.

Афсуски, инсоният тарих сабоқларидан камдан-кам ҳолларда тўғри хулоса чиқарган. Худди қадимги Римда бўлгани сингари бугунги кунда дунёнинг кўпгина нуқталаридаги қатор шаҳарлар аҳолиси шу даражада танбаллашиб кетганки, улар ҳаётнинг мазмунини фақат айшу ишратда деб билади. Худбинлик, фақат ўзини ўйлаб, ўзи учун яшаш шу даражада авжига чиққанки, ҳатто ин-

соннинг авлод давомийлигини таъминлашга қаратилган табиий, туғма инстинкти ҳам йўқолиб бормоқда. Оила мажбурияти, фарзанд тарбиясидан кўра айшу ишрат, моддий фаровонлик, мажбуриятсиз эркин муҳаббат ва тана кўркини асрашни афзал билган жамият чуқур маънавий таназзулни бошидан кечирмоқда.

XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина хориж мамлакатларида маънавий бузғунчилик ғоялари (паллартиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, омавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, зулм ва зўравонликни тарғиб этувчи фильмлар ва бошқалар орқали) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол намоён бўла бошлади. Таниқли олим Ф.Фукуяма «Буюк узилиш» (2003) асарида ўзи яшаётган жамиятни оғир касалликка йўлиққан, унинг илк аломатлари 1960 йилларда пайдо бўлган, деган хулосага келади. Ф.Фукуяманинг назарида, унинг асосий аломатлари қуйидагиларда намоён бўлади: 1. Жиноятчиликнинг ўсиши. «Жиноятчиликнинг урушдан кейинги тўлқинининг кўтарилиши тахминан 1963 йилларга тўғри келади, ўша вақтдан бери у янада шиддат билан тезлашди». 2. Оила инқирози. «Никоҳ ва болалар туғилиши камайиб кетди; ажралишлар сони кўпайди; АКШдаги ҳар учта боладан биттаси никоҳсиз туғилмоқда, бутун Скандинавияда эса туғилаётган болаларнинг ярмидан кўпини никоҳсиз туғилганлар ташкил этади» 3. Аҳоли сонининг камайиши (депопуляция). Демографик портлаш муаммоси фақат «Учинчи дунё» мамлакатларига хос, айти пайтда барча ривожланган мамлакатларда умуман қарама-қарши муаммо — улар аҳолисининг қисқариши масаласи кун тартибда турибди», узоқ умр кўриш жамиятнинг нафақахўрлардан иборат бўлиб қолиши ва уларни таъминлаш масаласини келтириб чиқаради. 4. Ижтимоий тарқоқлик — шахснинг ҳаётдан ажралиб қолгани, муносабатларнинг кескинлашуви, кишилар ўртасида ёлғиз яшашга мойиллик кучайиши. Ф.Фукуяма ўз жамияти дуч келган касалликнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар оиланинг инқирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади. Шунингдек, Д.Вилкерсоннинг «Хис этиш», Ж.П.Бьюкененнинг «Ғарбнинг ўлими» китобларида ахлоқий бузуқликнинг кучайиши, кабель ТВси орқали беҳаё фильмларнинг намоёиш этилиши, гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб қилиниши тобора кенг ўрин олаётгани азалий маънавий қадриятларнинг емирилишига сабаб бўлаётгани таъкидланади. Буларнинг барчаси, аввало, ёшларнинг дунёқараши, ахлоқ-одоби, маънавиятига салбий таъсир этиши шубҳасиз.

Албатта, бундай иллатлар дунёқараш ва онг даражасидагина эмас, балки хулқ-атвор, хатти-ҳаракат, умуман, одамларнинг ҳаёт тарзида ҳам ўз аксини топмоқда. Шу боис кўпгина олимлар ўртасида жамиятда тажовузкорлик кайфиятининг кучайиб бораётгани жиддий хавотир уйғотмоқда. Хусусан, омманинг исёнга, тажовузга ва ўч олишга мойиллигига доир тадқиқотлар кўпайиб бормоқда. Мазкур тадқиқотларда ўнг экстремистик ва сўл радикал ҳаракатлар, хусусан, 2005 йилдаги Париж воқеаларига ўхшаш ҳолатларнинг таҳлили асосида тажовузкорлик майлининг кучаяётгани таъкидланмоқда. Масалан, 2005 йил кузидан бошлаб Францияда бошланган норозилик ҳаракатлари оломоннинг нечоғлик бузғунчи кучга айланини кўрсатмоқда. “Дастлабки ишга ёллаш шартномаси”га қарши чиқишдан бошланган ёшлар ҳаракати 2006 йил мартга келиб бутун Францияни ларзага келтирди. Хусусан, 28 мартда мамлакатнинг 250 шаҳри бўйлаб ўз миқёсига кўра мисли кўрилмаган намойишлар ҳамма нарсани издан чиқариб юборди. Тўполончи ёшларнинг ёнини олишга ўтиб кетган касаба уюшмалари эса шу кунни иш ташлаш эълон қилди. Натижа шу бўлдики, иш ташлашларда уч миллион киши иштирок этди. Бу ҳолат, кузатувчиларнинг фикрига кўра, Францияда 1968 йилдаги машҳур чиқишлардан кейин илк бор содир бўлди. Чиқишларда Марсел шаҳрида 250 минг, Бордода 100 минг, Парижда эса 700 минг киши иштирок этди.

Франция ва Италияда худди шундай ғалаёнлар 2010 йилнинг кузига келиб, янада кучайди. Францияда нафақа ёшининг оширилиши тўғрисидаги масала бўйича 2010 йилнинг 12 октябрида Парижда 1 млн.дан кўпроқ, 24 октябрда эса 1,5 млн.дан кўпроқ киши умумий намойишда иштирок этди. Шу йилнинг декабрида олий таълимга тўлов миқдорининг оширилиши баҳонасида Англияда, айниқса, унинг пойтахти Лондонда тўполонлар бошланди. Айни шу ойда келиб, бир футбол ишқибозининг ўлими Россия пойтахти Москва ва Санкт-Петербург шаҳарларида кўп минг кишилиқ оломоннинг ғалаёнига баҳона бўлди. Ўйлаб кўрайлик: кўчага битта безори чиқса, қанча ташвиш келтиради. Бир йўла миллиондан кўпроқ кишидан иборат оломон бир шаҳарда аюҳаннос солса, ҳолат қандай бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас. Табиийки, полиция ва турли тўдалар ўртасида тўқнашувлар бўлиб ўтди, кўплаб дўконлар, автомашиналар ёқиб юборилди.

Лекин гап аслида бу тўқнашувларда ҳам эмас, балки минглаб кишиларни кўчага қувган ғазаб туйғуси, бузғунчилик ҳисси, то-

қатсизлик ва юрт тинчлиги, осойишталиги учун масъулиятнинг йўқолаётгани ҳақида кетмоқда. Моддий бойликлар сояси остида инсонларни бирлаштирувчи маънавий қадриятлар йўқолиб бормоқда. Хориждаги баъзи шаҳарлар миллионлаб муҳожирлар билан тўлиб-тошган. Баъзи етакчи мамлакатлар дастлаб ўзларининг асосан собиқ мустамлакаларидан арзон ишчи кучининг оқиб келишидан манфаатдор эди. Чунки уларнинг меҳнатига кам ҳақ тўланар ҳамда муҳожирларни назорат остида ушлаш ва аёвсиз ишлатиш осон эди. Бундай ишчилар деярли ҳеч қандай ҳуқуқларга эга эмасди. Аммо секин-аста йирик шаҳарларда муҳожирларнинг улкан турар жой мавзелари вужудга келдики, бунинг оқибатида муҳожирлар ҳамда маҳаллий аҳоли орасида ишсизлик ва жинойтчилик авж олди. Натижада ишсизларни пул нафақалари ва озиқ-овқат билан таъминлаб туриш тизими шакллантирилди. Аммо бу тизим ҳамиша ҳам самара бераётгани йўқ.

XXI аср бошларида рўй бераётган бузғунчи ҳаракатлар ва уларга қўшилган одамларга диққат билан назар солсангиз, улар нимаси биландир юқорида тилга олинган қадимги Рим, ундаги жамият ҳаёти ва юз минглаб томошаталаб оломонни эслатгандек бўлиб туюлади. Шунда Сиз тарихнинг такрорланиб туришига, инсониятни не-не балоларга гирифтор қилган вайронкор ғояларнинг оқибати, бузғунчилиги нималарга олиб келиши мумкинлигига яна бир бор гувоҳ бўласиз.

Бузғунчи ғоялар ва вайронкор мафқураларнинг шакллари кўп ва улар бугунги кунда инсониятга хилма-хил ташвиш ва салбий оқибатлар келтирмоқда. Одамлар учинчи минг йиллик бошига келиб, баъзан ўзи эришган бой интеллектуал мезонларга эмас, балки турли сохта оқимлар, зарарли ғояларга алданиб, маънавий жиҳатдан номабқул йўлларга кириб кетмоқда. Тажриба инсоният учун катта хавф бўлиб турган кўплаб этник ва диний зиддиятлар, гиёҳванд моддалар ва одам савдоси, глобал муаммолар, экстремизм ва терроризм каби бало-қазолар аслида ўз мафқуравий манбаига эга эканлигини кўрсатмоқда. Яъни, улар ҳам, авваламбор, гайриинсоний бузғунчи ғоялардан озиқланади, шу асосда шаклланади, бирон-бир вайронкор мафқурага хизмат қилади.

Қадимданок ижтимоий-маънавий соҳаларда вужудга келган, ҳозирги кунга қадар турли шаклларда намоён бўлиб келаётган ана шундай оқимлар бор. Улардан бири фатализмдир. У азалий тақдирнинг олдиндан мутлақ тарзда белгилаб қўйилганига ишониб, ҳаёт измига тўла-тўқис бўйсунушга асосланган дунёқараш

бўлиб, инсоннинг ижодкорлиги ва эркинлигини инкор этади. Хорижда кенг тарқалган индивидуализм асосида шахснинг индивидуал хусусиятларини мутлақлаштириш ётади. **Индивидуализм** шахсни жамоага қарама-қарши қўядиган, шахсий манфаатларни жамият манфаатларидан устун деб биладиган тамойил сифатида анъанавий жамоавийлик тамойилига зиддир. Индивидуализм эгоизмни (лот. "ego" — мен) вужудга келтирувчи хусусиятлардан биридир. **Эгоизм** ўз-ўзини ҳаддан ортиқ севиш ва худбинликка шахсий манфаат, ҳар қандай ҳолатдан ҳам ўз манфаати йўлида фойдаланиб қолиш хусусиятига асосланади. Бундай интилиш охиروқибатда эгоцентризмни вужудга келтиради. Эгоцентризм (лот. "ego" — мен, "centrums" — марказ) ҳамма нарсани ўзи ва ўз манфаати билан боғлаб яшашни англатади, ўзгаларнинг хоҳиш-истаклари билан ҳисоблашмаслик, ўз фикрининг нотўғрилигини билса ҳам, ўзгалар фикрини инобатга олмаслик ғоясига асосланади. Жамият тараққиётининг турли даврларида айрим кишиларда ҳаётга умидсизлик ва ишончсизлик билан қараш кайфияти **пессимизм** (лот. "pessimus" — энг ёмон ҳолат деган маънони англатади) шаклида намоён бўлиб туради. Бу одамнинг онги ва тафаккурида бугунги ва эртанги ҳаётга, ўзига нисбатан ишончсизлик билан қараш туйғуларига асосланадиган тушунчадир. Айниқса, ҳаётга умидсиз ва ишончсиз қараш кайфиятини ёшлар орасида кенг тарғиб қилишга уриниш салбий ҳолатларга сабаб бўлади. Шунга ўхшаш сабаблар оқибатида шаклланадиган **нигилизм** (лот. "nihil" — ҳеч нарсани тан олмаслик, эътироф этмаслик, инкор этиш) ҳамма нарсани инкор этишни тарғиб этади, яхши ёки ёмоннинг фарқини тан олмайди. Бу таълимот замирида янгиликни ҳис этмаслик, унга ёвузлик кўзи билан қараш, ривожланишдаги тадрижийлик, ворисийлик қонуниятларини тан олмаслик ётади. Конкрет тарихий шароитни ҳисобга олмай, фақат ақидаларга асосланадиган фикрлаш услубига таянадиган вайронкор мафкуралар догматизм ва фундаментализм тарзида ҳам намоён бўлади. Улар фалсафий, ахлоқий, умуман, ҳар қандай ижтимоий назарияни ва бирон-бир диний эътиқодни тарихий шароитдан ажратиб, унга қотиб қолган, ривожланмайдиган назария, деб қараш оқибатида шаклланади. Бундай қараш, кўпинча, янгиликка, илғор ғояларга қарши бўлиб, ғояни ҳаётдан ажратиб қўяди ва субъективизмга олиб келади. Унинг кенг тарқалган кўриниши диний ақидапарастлик кишилар қалби ва онгига мафкуравий тазйиқлар орқали сингдирилиб, зўравонлик асосида эътиқод қилиш талаб этиладиган

дунёқараш шаклидир. Ақидапарастлар диний таълимотни тарихий давр ва ижтимоий воқеликдан ажратиб олиб, унинг ғояларини мутлақ ҳақиқат, дин ҳукмронлигини эса олий ҳокимият деб ҳисоблайди. Бу ўзига хос консерватизм сифатида ҳурфикрлиликни жиловлаб, замон талабларини ҳисобга олмаслик ва тараққиётга тўсиқ бўлишга сабаб бўлади. Охириги пайтларда жаҳон матбуотида мутаассиб ислом жангариларини фундаменталистлар деб аташ одат тусига кирди. Аммо диний фундаментализм ҳамма динларда мавжуд бўлиб, улар ягона умумий хусусиятни ўзида муҷассам этади. Протестант фундаментализми, проваслав фундаментализми, иудаизм фундаментализми каби атамалар бугунги кунда кенг ишлатилмоқда. **“Фундаментализм” тушунчасини** кенг шарҳлаганда, жамият ҳаётининг нафақат диний, балки сиёсий, иқтисодий, маданий ва маънавий ҳаётида рўй бераётган шундай хусусиятга эга бўлган ҳодисаларга ҳам тўхталиб ўтиш лозим. Баъзи тадқиқотчилар бундай ҳодисаларни “сиёсий фундаментализм”, “иқтисодий фундаментализм”, “маданий фундаментализм” тушунчалари тарзида изоҳлашга уринмоқда. Хуллас, муайян сиёсий таълимотнинг жамият ҳаётига тўла татбиқ қилинишига уриниш ёки бундай таълимотнинг мутлақлаштирилиши сиёсий фундаментализмни келтириб чиқаришини назардан қочирмаслик лозим.

Сиёсий соҳада ҳам вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар учраб туради. Улардан бири **тоталитаризм** (лот. “totalis” — куч, барча деган маънони англатади) давлат бошқарувининг махсус шакли (тоталитар давлат) сифатида жамият ҳаёти, инсон ҳуқуқи ва эркинликларини мутлақ назорат остида бўлишини англатади. Тоталитаризмда фақат битта сиёсий куч ёки партия мамлакат аҳолисининг хоҳиш-иродасини ҳимоя қилиши таъкидланади, аслида эса ҳокимиятни эгаллаб олган бир гуруҳ маслакдош кишилар диктатураси ўрнатилади ва улар чексиз ваколатга эга бўлади. Тоталитаризмнинг ёрқин кўринишини Италия ва Германия фашизми, собиқ иттифоқнинг мафкуравий тартиботида кўриш мумкин. Бу ғоя сиёсий нуқтаи назардан этатизм (давлатнинг мамлакат иқтисодий ва сиёсий ҳаётига фаол аралашуви), авторитаризм (бир кишининг мамлакатни мутлақ тарзда ўзи бошқариши) каби тушунчалар орқали ифодаланади. Алоҳида шахс ва ижтимоий гуруҳ томонидан ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини ўзи мансуб бўлган этник бирлик нуқтаи назаридан баҳолаш **этноцентризм** (юнон. “ethnos” — гуруҳ, қабила, халқ; лот. “centrum” — марказ) ғояси ва унинг асосидаги дунёқарашни шакллантирган.

“биз” ва “улар”га бўлиш хос. У миллатчилик, қабилачилик, уруғчилик кўринишларида намоён бўлади. Этноцентризмнинг бир шакли бўлган миллатчилик мафкурасининг моҳиятини ўз миллатини бошқа миллатлардан мутлақ устунлигини эътироф этиш ва тарғиб қилиш ғояси ташкил этади. Ана шу омил заминида миллатчилик назарияси, мафкураси ва амалиёти вужудга келади. Миллатчилик мафкура сифатида давлат ёки бирор ижтимоий гуруҳнинг сиёсатига айланиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда у бир мамлакат доирасида турли қарама-қаршилиқни келтириб чиқаради, халқаро миқёсда эса, мамлакатлар ўртасига нифоқ солади. Халқаро қонунчиликка кўра, миллатчилик инсон ҳуқуқларини чеклаш ва сиёсий жиноят сифатида баҳоланади. У экспансионизм, изоляционизм, шовинизм, нацизм кўринишларида намоён бўлиши мумкин. Миллатчиликнинг энг ашаддий кўринишларидан бири шовинизм бўлиб, муайян миллатнинг мислсизлиги ва беқиёслигини тарғиб қилишда намоён бўлади. Шовинизмнинг моҳияти бир этнос манфаатларини бошқа халқлар манфаатларидан устун қўйишда, бошқа миллатларга нисбатан паст назар билан қараш ва нафратни тарғиб қилишда кўринади. “Шовинизм” атамаси асосан миллатчи экстремистларга нисбатан қўлланади. Яқин тарихдаги муштамлақчилик юришлари пайтида шовинизм қатор давлатларнинг расмий мафкурасига айланган. Буюк давлатчилик шовинизми унинг кўринишларидан бири бўлиб, миллатдаги ҳукмрон гуруҳларнинг мафкураси ва сиёсатини ифода этади. Бундай ҳолда давлат тепасида ҳукмронлик мавқеларини эгаллаган шовинистик гуруҳлар миллатни олий миллат деб эълон қилади ва ўз фаолиятини миллатларни эзиш, уларни иқтисодий, сиёсий, маданий жиҳатдан камситишга йўналтиради. Ўтган асрда буюк давлатчилик шовинизмининг ашаддий кўриниши нацизм ва фашизм қиёфасида намоён бўлди. **Фашизм** — (итальян. “fascismo” сўздан олинган, fascio — боғлам, алоқа, боғлиқлик, деган маъноларни билдиради) мустабидлик руҳидаги сиёсий ҳаракатлар, партия ва режимларни англатади. Мазкур таълимот мистик этатизм ва давлат патернализми, миллатчилик ва ирқчилик шаклларининг йиғиндисидир. У жамиятни мажбурий тарзда «бизникилар» ва «бегоналар»га ажратиб, ирқчилик, милитаризм ғоялари асосида «бегоналар»ни йўқ қилишни тарғиб этади. Фашизмнинг XX асрдаги кўринишларидан бири Адольф Гитлер томонидан тузилган Германиядаги национал-социал партия ғояси ва фаолиятига асосланган эди. Бундан

ташқари, фашизм сиёсий ҳаракат ва режим сифатида ўтган асрда турли кўринишларда — миллий фашизм (Италияда Муссолини бошчилигида), монархистик фашизм (Испанияда Франко бошчилигида), ҳарбий-фашистик (Чилида Пиночет бошчилигида) режимлар шаклида намоён бўлиши мумкинлигини кўрсатди. Унинг янги тарихий шароитдаги кўриниши неофашизмдир. Афсуски, XXI асрда нацизм ва фашизм жабр-ситамларини тортган бир қанча мамлакатларда неофашизм ёшлар ўртасида яна қайта бош кўгара бошлади. Европанинг қатор давлатларида ва собиқ совет ҳудудининг баъзи жойларида содир бўлаётган воқеалар бунга мисол бўла олади. Масалан, Россия Федерациясида Э. Лимонов бошчилик қилаётган национал-большевиклар ўз фаолиятида мана шундай кучлардан биридир.

Иккинчи минг йиллик охирига келиб, фалсафада эркинликни ўрганиш ва уни шарҳлаш асосида кўплаб йўналишлар пайдо бўлди. Ж.П.Сартрнинг инсон эркинликка маҳкум этилгани, А.Камюнинг ғалаён кўтариш ҳуқуқи ва имконияти, Маркузенинг инсон «бир ўлчовлилик» чегарасидан чиқиши концепциялари шулар жумласидан. Кейинги вақтда Ғарб мамлакатларида эркинлик ғоясининг фалсафий мазмун-моҳиятидан йироқлашув, ғоявий-мафкуравий ёндашувлар устуворлиги кўзга ташланмоқда. Бу, айниқса, «Чегараланмаган эркинлик ғояси» концепциясида яққол намоён бўлмоқда. Унинг хатарли жиҳати шундаки, муайян кучлар мазкур концепцияга таянган ҳолда ўзга миллат ва халқлар турмуш тарзи, айниқса, ёшлар онгига нигилистик қадриятлар, сохта демократия мезонлари ва «оммавий маданият» фалсафасини кенг тарғиб этиш ҳамда жорий қилишга интилмоқда. Бундай интилишлар баъзи доиралар, кучлар, марказлар томонидан бегона ва ёт ғояларни одамларнинг турмуши, ахлоқи, маънавиятига сингдиришда, бу борада ҳатто террористик, экстремистик кучлардан фойдаланган ҳолда тинч-осуда ҳаётни издан чиқариш, инқирозли вазиятни вужудга келтириш, турли «сохта демократик» инқилобларни амалга ошириш кабиларда намоён бўлмоқда. Улар орасида шарқона қадрият, урф-одат ва анъана ҳамда ахлоққа тамоман зид бўлган қарашлар ҳам бор. Маркиз де Сад номи билан боғлиқ бўлган «садизм» ёки ёвузликни оқлаш ғояси ана шундай бузғунчи таълимотлардан биридир. Маълумки, Сад ахлоқий бузуқчиликни тарғиб этадиган бир қанча асар ёзган. Кейинчалик бу асарлар маълум даражада фан оламида янги назарияларнинг шаклланишига туртки беради. Саднинг асарларини ўқиб, жиддий таҳлил этган Э.Фромм

садизмга қўйидагича баҳо беради: «Садист — кишиларга жисмоний ёки рухий азоб бериш, ҳатто жинсий майлларни қондириш орқали роҳатланувчи шахс». Садист фикрича, киши бошқаларни шу йўл билан бошқариш орқали ўз майлларини қондиради ва бу унинг учун эркинлик элементи ҳисобланади». Психоанализда садизм майлларнинг ўта фаоллиги сифатида эътироф этилади, жохиллик ва ёвузлик тимсоли сифатида намоён бўлади.

Қадрли ўқувчи, нафақат садизм тўғрисида, балки бошқа кўплаб бузгунчи гоё ва мафқуралар ҳақида ҳам янада кенгроқ маълумотлар бериш мумкин эди. Аммо бу масаланинг моҳиятини ўзгартирмайди. Яъни, уларга нисбатан ҳушёр ва огоҳ бўлмоқ, аҳоли, айниқса, ёш авлодни улар таъсирига тушишига йўл қўймаслик, ёшларимизнинг қалби ва онгига миллий истиқлол гоёсини муттасил сингдириб бориш бу йўналишдаги ишларимизнинг асосий мезонини белгилайди. Президентимиз Ислам Қаримов “Оммавий маданият” ниқоби остида юртимизга кириб келаётган бундай хавфхатарлардан доимо огоҳлантириб келади. “Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда”, - дейди Юртбошимиз, - “Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аجدодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва ифбат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз”¹

Вайронкор гоё ва мафқураларнинг асосий функцияси — жамият аъзоларини воқелик ҳодисаларини мустақил ва холисона тушуниш қобилиятидан маҳрум қилиш, бу борада уларга фақат бузгунчиликка йўналтирилган фаолиятни амалга ошириш учун зарур ва етарли бўлган даражада имконият бериш. Бундай фаолият натижасида жамиятда бир қолипга солинган кўп сонли кишилар, яъни оломон пайдо бўлади. Оломон бир андозага муззофиқ фикрлайдиган,

¹ Қаримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008. 117-118-бет.

ҳаёт ҳодисаларига бир хил баҳо берадиган ва муайян баъзиларда шу асосда иш кўрадиган одамлардан иборат. Бундай кишилар муайян жамият менталитетининг умумий ҳолатини белгилайди. Улар бузғунчи мафкура томонидан ташкил этиладиган тадбирларга жалб қилинади, унинг жамият аъзолари қалбларини эгаллаш механизмининг таркибий қисмига айланади. Бинобарин, ана шундай тарзда вужудга келтирилган мафкуравий майдон одамлар оммасининг бузғунчи ғоя асосида яратиладиган ва муттасил равишда қўллаб-қувватлаб туриладиган турли тузилма ва ташкилотлардан иборат тизимни ташкил этади. Одамлар онгига таъсир кўрсатиш воситалари, давлат ҳамда бошқа соҳалар билан боғлиқ фаолият ҳам ушбу тизим манфаатларига хизмат қилади. Тарихда бунга мисоллар кўп. Ўтган асрнинг бошларида большевиклар Россияда, 30-йилларда фашистлар Германияда ҳокимиятни қўлга олганидан сўнг худди шундай ҳолат содир бўлган эди.

Тарих далолат берадики, илмий билишга маълум даражада ва маълум вақт ён беришга, одамлар қалби устидан ҳукмронликни у билан баҳам кўришга мажбур бўлган вайронкор мафкура охир-оқибат ўзининг яккаҳокимлик даъвосига қайтади ва пировард-натижада объективлик, илмийлик, холислик эмас, балки бузғунчилик, жаҳолат ва разолат йўлига киради. Яккаҳокимлик даъвоси ва унинг “классик” андозалари сифатида ўтмишда инквизиция гулханлари, XX асрда эса — фашистик ва коммунистик мамлакатлардаги мафкуравий қатагонлар ҳамда “совуқ уруш” оқибатларини мисол келтириш мумкин. Бунда бузғунчи мафкура энг олий ҳақиқат мақомига даъвогарлик қилади ва ойдек равшан ҳақиқатлардан борлиқ ҳодисаларини билишга доир барча нарсаларни ялпи сохталаштиришгача бўлган доирада амалга оширилади. Бунга асосланган мафкура уйдирмани ҳақиқат қилиб кўрсатишга хизмат қилади, унда асосан одамларни ҳақиқий воқеликдан чалғитувчи, хаёлий дунё манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилади. Бу манзарага “ҳақиқат” ва “ёлғон” тушунчаларини татбиқ этиш қийин. Чунки бу сифат жихатидан бутунлай ўзгача ҳодиса бўлиб, аксарият ҳолларда баъзи одамлар ўзлари бузғунчи мафкура таъсирита (мафкуравий қафасга) тушиб қолганларини ҳатто англамайдилар ҳам.

Вайронкор ғояларга хизмат қиладиган мафкурачилар хаёлий дунё манзарасини яратар эканлар, у ҳақиқий дунёга ўхшашига, воқелик унсурларини ўз ичига олиши ва одамлар ўз ҳаётий функцияларини бажаришларига монелик қилмаслигига эришишга ҳаракат қиладилар. Боз устига, бундай мафкуралар одамларни мулоҳа-

ташвиш чекишзаруратидан халос этиб, гўёки уларнинг ҳаётини маълум даражада енгиллаштирадиган қилиб яратилади. Бунда уларнинг вайронкорлик моҳияти ва бузғунчилик хусусияти одамлардан маккорона яширилади. Уларга хос тамойиллар ўз моҳиятига кўра, реал вазиятдаги ўзгаришлардан қатъи назар, ўзгармас ва шакшубҳасиз бўлиши учун аниқ белгилаб қўйилади. Бундай мафқура-лар муайян вазиятларда одамлар фаолияти ва хулқ-атвор қоид-ларини белгилайди, уларга мазкур вазиятлар ҳақидаги илмий та-саввурсиз, таъбир жоиз бўлса, бу қоидаларга кўр-кўрона (ҳеч қан-дай мулоҳаза юритмасдан) амал қилишни мажбуриятга айланти-ради. Айни шу сабабли бузғунчи мафқура ўз шаънига айтилган танқидий сўз ва ислохотларга тоқат қилолмайди. Гўёки у вужудга келганидан сўнг, вақтга бўйсунмайдиган, шакшубҳасиз ҳақиқат сифатида, ўзгармас кўринишда амал қилишни талаб этади. Бу йўлга юрмаганларга душман сифатида қаралади, улар қатагон қилинади ёки тоталитар мафқурага бўйсунишга мажбур этилади. Бунга юқори-да қайд этилган яқка ҳукмрон мафқуралар мисол бўлиши мумкин.

Вайронкор ғоя асосида шаклланган бузғунчи мафқурани бунёдкор ғоя ва мафқурадан фарқини кўрсатувчи яна бир салбий жиҳат унинг беғараз эмаслигида. Бузғунчи ғоя ва мафқуранинг беғараз эмаслиги шунда кўринадикки, бундай мафқура мазмуни ўзи таянадиган ғоя асосидаги ижтимоий тузумни шарафлаш, шу ғояга қарши кучларни ёвузлик манбалари сифатидаги салбий об-разларини яратиш, одамларда воқеа-ҳодисаларга нисбатан асос-сиз субъектив муносабатни шакллантириш, уларнинг жамият аъзолари сифатидаги хулқ-атворига таъсир кўрсатишга қаратил-ган муайян жозибадор ғоялар тизимини вужудга келтириш билан боғлиқ фаолиятдан иборат. Бундай мафқураларнинг барчаси те-гишли даражадаги истеъмолчилар ниманидир ҳазм қила олишла-ри учун яратилади. Қуйи, демак, кенг даражада сингдирилаётган ғоялар хотирага осонгина ўрнашиши, образли ва ҳаммага тушу-нарли бўлиши, туйғуларга таъсир кўрсата олиши, одамларнинг муайян майлларига мувофиқ келиши, барча орзуларни рўёбга чиқаришни ваъда қилиши, гўёки энг олий идеалларни тушуниш ва унга дахлдорлик иллюзиясини яратиши, қизиқиш уйғотиши ва авраб, алдаши лозим. Ҳатто, бу таълимотларни муайян соҳа-да чуқур билимга эга бўлган кишилар тўқиган ва бирон-бир гу-руҳга мансуб кишиларга мўлжалланган ҳолда ҳам улар ўз маф-қуравий функциясини бажаради. Бу йўналишдаги айрим сўзлар,

гаплар ва эслаб қолиш нисбатан осон булган матнлар ажратиб олинадди ва мафкуравий муомалага киритилади. Бу борада сонсаноксиз шарҳловчи-маддоҳлар иш олиб боради. Уларнинг маҳсулоти ҳам кенг оммага тушунарли бўлиб туюлади. Бунга эришиш учун мафкуравий таълимотлар оддий одамнинг фикрлаш даражасига мувофиқ келиши ёки оддий одамнинг фикрлаш услубини мафкуравий тафаккурнинг хаёлий даражасига кўтаришга қаратилиши лозим (бу ҳолни собиқ иттифокдаги устувор мафкурага нисбатан кузатиш мумкин эди). Аммо бу ҳолатда ҳам мафкуравий феноменларнинг аниқлиги ва тушунарлилиги аслида ясама бўлади бу ҳам бузғунчи мафкуранинг ўзига хос жиҳатлари қаторига киради. Аниқлик ва тушунарлилик иллюзияси пайдо бўлиши учун ушбу мафкурага асос бўлган ғояларнинг барчаси алоҳида талқинга (шарҳга) муҳтож бўлади. Мазкур функцияни вайронкор ғояларга хизмат қиладиган барча турдаги профессионал мафкурачилар, яъни содда сўзлар ва жумлалар билан иш кўрувчи “анойи” руҳонийлардан тортиб, одамларнинг миясини гўёки донишмандона ва одатда мутлақо мантиқсиз иборалар билан тўлдириб ташлайдиган назарийчиларгача бажаради.

Бузғунчи ғояларга асосланган мафкуравий фикрлаш илмий фикрлаш услубидан ҳам, бунёдкор ғоялар асосидаги дунёқарашдан ҳам кескин фарқ қилади. Унда ҳақиқатта интилиш, беғаразлик бўлмайди. Шу нуқтаи назардан бундай фикрлаш услуби илмий ва мантиқий фикрлаш услубининг зидди ҳисобланади. Вайронкор ғоя ва бузғунчи мафкура одамларга ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини улар (борлиқ қонунарига мувофиқ) амалда қандай бўлса, шундай эмас, балки ўз мақсадига мувофиқ қандай талаб этилаётган бўлса, шундай тасаввур қилиш ва тушунишни ўргатиш, кишиларни бунга кўниктиришдан иборат. Уларнинг амалиёти одамларга ижтимоий воқеликни мустақил англаб етишни эмас, балки борлиқни қандай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарсалар ва воқеалардан қайсиларини ва қай кўринишда ўз онгига ўтказишни устувор ғоя манфаатларига мувофиқ тарзда ўргатишга қаратилади. Бошқача айтганда, вайронкор ғояларнинг соҳиблари ва уларнинг сафдошлари муайян тасаввур (тушунча)ни “кашф” этади ва у жаҳмиёт аъзоларининг шакллантирилаётган онгига нисбатан шак-шубҳасиз тан олиниши лозим бўлган тамойилга айланади.

Бундай фаолият натижасида вайронкор ғоя оломоннинг онгига синдирилади, бу соҳада ўзига хос мафкура ва унга мос фикрлаш тарзи шакллантирилади. Бу мафкура ўз функцияларини вайрон-

қайта ишлаш жараёнида, турли-туман шаклларда амалга оширади. Шу йўналишда муайян турдаги интеллектуал схемалар, ёрлиқлар, образлар, умумлаштирувчи намуналар, андозалар, баландпарвоз иборалар, шiorлар ва ҳоказолар яратилади, улар мутлақ ҳақиқат сифатида одамлар онгига сингдирилади. Одамлардан эса бу фаолият маҳсуллари ни ўзлаштиришлари ва шу нуқтаи назардан борлиқ ҳодисаларига ёндашиш талаб этилади. Вайронкор ғояларнинг бундай мафкуравий маҳсуллари ғоявий озикнинг турли хил истеъмолчилари учун яратилади, одамларнинг онги ва тафаккурига сингдирилади. Уларнинг ижтимоий функцияси одамларга ўзини қуршаган дунёни вайронкор ғоя асосида идрок этиш ва мўлжал олиш, жамиятдаги ҳодисаларга нисбатан муайян позицияни шакллантиришдан иборат. Имконият бор бўлса бундай тизим вақт ўтиши билан аста-секин кенгайиб боради ва одамлар онги учун мезон сифатида намоён бўла бошлайди.

Вайронкор ғоя асосидаги мафкуравий фикрлаш мантиқсиз, мантиққа зид ва сохта мантиқли бўлиши ҳам мумкин. Маълумки, мантиқий фикрлаш мантиқ ва фан методологияси қоидаларига мувофиқ фикр юритиш демакдир. Мантиқий “техника” (мантиқий аппарат) объектларни илмий ўрганиш воситалари ва қоидалари мажмуи, яъни илмий ҳақиқатга эришиш, уни қайд этиш ва ундан фойдаланиш техникасидир. Бу эса мафкуравий фикрлаш техникаси (аппарати) мафкуранинг жамиятдаги функциялари билан белгиланишини англатади. Бунёдкор мафкура ушбу тамойилга амал қилади, ҳақиқий мантиқийликка асосланади, эзгулик ва ҳақиқатга хизмат қилади. Унга асосланган мафкуравий фикрлаш ва ёндашув ҳам шу тамойилларга таянади. Аммо вайронкор мафкурага асосланган фикрлаш ва ёндашув бундан фарқ қилади, унда воқеликни бузиб кўрсатиш ва ноҳолислик устувор бўлади. Бундай мафкуравий фикрлаш техникасининг тизимли илмий тавсифини бериш учун аввал мантиқий фикрлаш техникасининг тизимли тавсифини, яъни мантиқ ва фан методологиясига тизимли тавсиф бериш зарур. Сўнгра, мантиқий фикрлаш назариясини баён этишнинг ҳар бир босқичида мантиқ қоидалари бузилиши мумкин бўлган ҳолатлар ва техник жихатдан бу қандай амалга оширилишини кўрсатиш лозим. Шу тариқа ўзига хос аксилмантиқ ҳолати намоён бўлади. Айни шу ҳолат амалда бузғунчи мафкуравий фикрлаш аппаратининг тавсифи бўлади. Бу борада бузғунчи мафкура-

лашдан вайронкор ғояларнинг тарафдорлари манфаатдор эмаслигининг сабаби аён бўлади. Яъни бундай йўл бузғунчилар, босқинчилар, террорчилар, экстремистлар ва шу кабилар учун қўлланмалар яратишдан бошқа нарса бўлмас эди. Демак, бузғунчи ғояга асосланган мафкуравий фикрлаш техникаси, аслида воқеликни ўрганиш ва уни билиш натижаларидан ижтимоий борлиқни бузиб кўрсатиш, омма онгига ўз мақсадига мос ишлов бериш ва уни манипуляция қилиш учун фойдаланиш техникасидир.

Бузғунчи мафкура асосидаги фикрлашнинг яна бир усули шу билан белгиланадики, мураккаб, серқирра ва ўзгарувчан ижтимоий ҳодисалар орасидан тарғибот нуқтаи назаридан қулай бўлган айрим жиҳатлар ажратилади. Бу жиҳатлар мисли кўрилмаган даражада “пуфлаб шиширилади” Ҳодисанинг моҳияти айни шу жиҳатлар билан боғланади. Бунда шундай “далил”лардан фойдаланиладики, уларга ишора қилиш ҳодиса тавсифига ҳаққонийлик тусини беришга кўмаклашади. Натижада унинг бузиб кўрсатилган ва ишончли бўлмаган манзараси ҳосил бўлади. Бу усулдан собиқ иттифоқ мафкурачилари тарғиботда кенг фойдаланган эди.

Бундай мафкурага хизмат қиладиган нуқтлар ва асарларнинг муаллифлари ўз фикрларини мантиқий фикрлаш принципларига мувофиқ асослангандек қилиб кўрсатишга ҳаракат қилади. Бунда конкрет “мисол”ларга ҳаволалар кенг қўлланилади. Мантиқ қоидаларига мувофиқ, айрим конкрет мисоллар умумий фикрларнинг исботи бўлиб хизмат қила олмайди. Нар и борса, улар мазкур фикрларни рад этишда далиллар сифатида хизмат қилиши мумкин. Худди шунингдек, амалда мантиқий боғланмаган сўзлар оқимига мантиқий изчиллик тусини беришга интилиш ҳам бузғунчи мафкуралар учун одатдаги бир ҳол ҳисобланади.

Айни пайтда ҳақиқий мантиқий фикрлашнинг зидди бўлган ва вайронкор ғояга хизмат қиладиган, аслида бузғунчиликка асосланган мафкуралар асосидаги фикрлаш ўзига мантиқий тус беришга ҳаракат қилади. У мантиқ қоидаларидан фойдаланган ҳолда, мазкур қоидаларни бузади, ҳақиқатдан фойдаланган ҳолда ёлғон уруғини сочади. Бундай бузғунчи мафкуралар турли мутахассислар ва оммавий ахборот воситалари, инсон тафаккурига таъсир кўрсатадиган ўта ривожланган техника ёрдамида амалга оширилмоқда. Бунда аҳолининг баъзи қатламлари, айниқса, онги ва тафаккури ҳали тўла шаклланмаган ёшларга таъсир кўрсатиш усуллари ва воситаларига алоҳида аҳамият берилмоқда.

халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, бошқача айтганда, мафкуравий полигонга айлантирилмоқда. Бунда илм-фан ютуқлари, илғор технологиялардан фойдаланилмоқда. Кўпчилик илм-фан, билим, илғор технологиялар ижтимоий тараққиётга, халқ фаровонлигига хизмат қилади, деган фикрга ўрганиб қолган. Аммо ҳамма вақт ҳам шундай бўлавермайди. Тўғри, билимлар кўп, лекин уларнинг барчаси ҳам эзгуликка хизмат қилиш учун ишлатилади, дейиш кийин. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси ва амалиёти тарафдорлари ҳам муайян “билим”ларга таянади, уни бошқаларга сингдиришга ҳаракат қилади.

Шундай экан, бир томондан, мафкуравий соҳадаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойишига, жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳиятига кўра, Ватан ва халқ манфаатлари, умуминсоний қадриятлар устуворлиги билан узвий боғлиқ бўлган замонавий тафаккурни шакллантириш омили бўлмоғи керак.

Мазкур фаолият хилма-хил шаклларда, турли ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявий-тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, ушбу соҳада ташкил этилган таълим-тарбия тизимини қамраб олади. Бу жараёнда вояга етаётган фарзандларимизни маънан баркамол, иродаси бақувват, комил инсонлар этиб тарбиялаш бу йўналишдаги масъулиятли вазифаларни амалга оширишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

4-боб. Ғоялар фалсафасининг назарий ва амалий масалалари

10-мавзу. Мафкура соҳаси ва “идеосфера” тушунчаси

Ҳар қандай жамият мураккаб тузилишга, турли соҳа ва йўналишлардан, хилма-хил ижтимоий субъектлар, синфлар ва қатламлар, идора ва ташкилотлардан иборат серқирра тизимга эга. Иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий, маданий, мафкуравий ва маърифий соҳалар жамият ҳаётининг муҳим таркибий қисмларидир. Улар қандай ривожлангани ёки тараққий этмаганидан қатъи назар, бу таркибий қисмлар ва соҳаларсиз бирон-бир жамият ҳаёти тўла-тўқис тасаввур этиб бўлмайди.

Шу маънода, ғоя ва мафкура соҳаси ҳар қандай жамият ҳаёти учун муҳим ўрин тутаяди. Чунки ҳар бир мамлакат учун ўз ҳудудида, унда яшайдиган аҳоли орасида қандай ғоялар мавжудлиги, қайси ғоя ва мафкуралар таъсир ўтказаяётгани, муайян мафкура ёки шу соҳадаги тамойиллар амалиётида нималар рўй бераётгани аҳамиятсиз эмас. Бу борада ҳам Юртбошимизнинг ғоя ва мафкурасиз ҳар қандай жамият ўз йўлини йўқотиши муқаррарлиги тўғрисидаги хулосаси ҳаёт ҳақиқатини ифодалайди.

Собиқ иттифоқ даврида ғоя ва мафкура масаласига ҳолис ва илмий жиҳатдан ёндашишга йўл қўйилмас эди. Ўша даврда яқка тоталитар мафкура ҳукмронлиги сабабли бу соҳани умуминсоний ҳодиса сифатида тасаввур ҳосил қилиш имкони йўқ эди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг мазкур масалага муносабат тубдан ўзгарди, миллий мафкурани шакллантириш устувор вазифага айланди. Айниқса, Президент Ислам Каримов томонидан Миллий истиқлол ғояси назариясининг яратилгани, Юртбошимиз асарларида ғоя ва мафкура соҳасига доир муаммоларни ўрганишнинг илмий-методологик асослари атрофлича кўрсатиб берилгани бу борадаги долзарб вазифаларни ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлгани шубҳасиз. Айнан шу туфайли ғоя ва мафкуранинг асл мазмун-моҳиятини теран англаш, бу соҳанинг ўзига хос хусусиятларини янги-янги концептуал ёндашувлар асосида ўрганиш имкони пайдо бўлди.

оширилди. Мамлакатимизда гоё ва маафкура соҳасида собиқ иттифоқ давридаги ўта мафкуралашган фанлар ўрнига халқаро андозалар, умуминсоний кадриятлар ва миллий манфаатларимизга мос янги тизим шаклланди. “Одобнома”, “Ватан туйғуси”, “Маънавият асослари”, “Миллий истиқлол гоёси”, “Гоёлар фалсафаси” каби фанлар бу тизимнинг таркибий қисмига айланди.

“Мафкура соҳаси” тушунчаси инсон ва миллат, жамият ва унинг турли қатламлари ҳамда хилма-хил субъектларнинг гоё ва мафкура йўналишидаги фаолияти, улар билан боғлиқ жараёнлар, ўзаро муносабатлар, алоқа ва мулоқотлар мажмуи, ижтимоий ҳаётнинг муҳим кўринишини ифодалайди. Ҳар қайси халқ ёки миллатнинг тафаккури, турмуш тарзи, маънавий қарашлари, гоё ва мафкураси ўз-ўзидан, бўш жойда шаклланиб қолмайди. Уларнинг вужудга келиши ва ривожланишида аниқ тарихий ва ижтимоий омиллар асос бўлиб, ушбу соҳанинг мезонлари ва қоидалари инсонларга куч-қувват бағишлайди. Аниқроғи, бу соҳадаги ишлар орқали ҳар бир инсон ва халқ қилинаётган ишларнинг мазмун-моҳиятини аниқ тушуниб етади, ўз меҳнати фаъолият ҳамда тараққиёт омилига айлантиришга ҳаракат қилади. Ижтимоий тараққиётга хос бўлган умумий қонуниятлардан бири — инсоннинг доимий равишда маънавий ва гоёвий таъсирлар жараёнида шаклланиб ва камолга етиб бориши билан белгиланади. Мафкура соҳаси жамиятда амал қилувчи ижтимоий меъёрларга асосланади. Лекин бу меъёрлар ўз-ўзидан вужудга келмайди ва ривожланмайди, балки шу жамият фуқаролари, фаол шахслар иштирокида амалга ошади. Демак, мафкуранинг шаклланиб бориши ва яшовчанлиги, авваламбор, шу жамият фуқаролари зиммасига юкланадиган асосий масъулиятдир. Шахснинг гоёвий юксалиши ва жамиятнинг бу соҳадаги барқарорлигини сақлаш ниҳоятда катта аҳамиятга молик ва бир-бири билан узвий алоқадор ҳолатдир. Мазкур соҳадаги юксалиш инсон ҳаёти мазмунининг бойишига, унинг шахс сифатида янада комилликка эришишига асос бўлади. Шахснинг гоёвий дунёси, унинг эътиқоди ва дунёқараши шаклланиш даражаси мазкур жамиятда амал қилувчи кадриятлар ва анъаналарга қанчалик мос келиши билан белгиланади. Бундаги ўзаро муносиблик мафкура соҳасининг янада мукамаллашиб бориши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги илм-фанда “Мафкура соҳаси” тушунчаси “Гоёшунослик”, “Гоёлар тарихи” ва “Гоёлар фалсафаси” каби фанларнинг асосий категорияси ҳисобланади. Бу тушунчанинг илмий, фалса-

фий тафаккурда сий оддий халқ қўлини келаетган куплаб таърифларини келтириш мумкин. Улар мазмун-моҳияти жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Ушбу ҳол бу тушунчанинг ўзига хос ривожланиш эволюциясини акс эттиради ва унинг серқирра маънога эга эканидан далолат беради. Шу билан бирга, кенг маъно-мазмунни ўзида мужассам этган бу тушунчага ҳар қайси инсон ўз ҳаётий қарашлари, тафаккури ва дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда турлича таъриф бериши ҳам мумкин. Шунинг учун бу масала бўйича илмий адабиётларда, кундалик матбуотда бир-биридан фарқ қиладиган фикр-мулоҳазаларни учратганда, уларни ҳар қайси муаллифнинг ўзига хос дунёқараши, мушоҳада тарзи ифодаси сифатида қабул қилиш ўринлидир.

“Мафкура соҳаси” тушунчасига турли нуқтаи назарлардан ёндашиш мумкин. Лекин шу нарса аниқки, у гоя ва мафкура соҳасининг қонун ва талаблари, тушунча ва тамойиллари, унинг ўзига хос хусусиятларининг мазмун-моҳиятини ифодаладиган кенг маъноли атама сифатидаги аҳамиятини сақлайди. Биз шу ҳақда фикр юритар эканмиз, бу масалани атрофлича ва чуқур таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул, ижобий томонлари билан чекланиб қолмасдан, мураккаб жиҳатларини ҳам назардан четда қолдирмаслигимиз лозим. Бу борада мазкур соҳанинг қуйидаги жиҳатларига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ:

— муайян гоялар, уларнинг намоён бўлиш шакллари, хусусиятлари ва мафкура йўналишидаги фаолият тизими;

— жамиятнинг шу соҳасига хос ижтимоий муносабатлар ва инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни тартибга солувчи баъзи талаб ва қоидалар мажмуи;

— гоя ва мафкура соҳасидаги таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқот тизимидан иборат яхлит ҳодисалар ва жараёнлар мажмуи;

— инсоннинг гоявий-мафкуравий жараёнлар доирасида амалга оширадиган, ўзини ва ўзи яшаётган муҳитни такомиллаштирувчи ижодий фаолияти ва унинг натижалари;

— инсоннинг эзгу гоялар ва идеалларга интилиши, камолоти, унинг маънавий қиёфасининг такомиллашув даражаси;

— жамиятнинг барча соҳалари билан ўзаро алоқадор бўлган, муайян гоя ва мафкура асосида шаклланадиган талаблар ва тамойиллар ҳамда инсон ҳаёти ва фаолиятини белгиловчи мезонлар тизими.

Жамият ҳаётини бунёдкор гояларга мос тарзда қуриш ва одамларда шу асосда яшашга интилиш туйғусини шакллантириш асрлар давомида, узлуксиз тараққиёт натижасида камол топган, хал-

мехр-оқибат, ор-номус каби эзгу тушунчалар асосида шаклланган. Эзгулик ва бунёдкорликка сафарбар қиладиган ғояларга садоқат асосидаги турмуш тарзи тамойиллари инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар ўғити билан бирга сингади. Айни пайтда, бу тамойиллар одамзоднинг ота-онадан табиий тарзда, тўла-тўқис ва тўғридан-тўғри ўтмайдиган, балки унинг етук шахс сифатида шаклланиши билан боғлиқ ҳолда, таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган ижтимоий фазилатларининг таркибий қисми сифатида амал қилади. Улар инсоннинг моддий ва маънавий ҳаётида ҳам, бошқалар билан мулоқотида ҳам, жамият ва ўзгаларга муносабати ва амалий фаолиятида ҳам намоён бўлади. Яна бир жиҳат — мазкур тамойиллар инсоннинг яшаш ва фаолият усули, моддий ва маданий эҳтиёжлари, унинг тафаккури, дунёқараши, маънавий қиёфаси, ижодининг ранг-баранглигини қамраб оладиган ўзига хос ижтимоий мезонлар ролини бажаради.

Ғоя ва мафкура соҳасига тааллуқли ҳодиса ва жараёнлар барқарор табиат ҳамдачуқур тарихий илдизларга эга. Қундалик воқеа ва ҳодисалар эса ўзгарувчандир. Шу сабабли ғоялар бу ҳодисаларга нисбатан муайян асос сифатида намоён бўлиб, уларнинг мазмун-моҳиятини, йўналиш ва хусусиятларини белгилайди. Улар кенг маънода турли ижтимоий ўзгаришларни боғловчи бўгин, инсон ва жамият ҳаётидаги янгилианишларнинг мақбул ёки мақсадга мувофиқ эмаслигини аниқлайдиган умумий мезон вазифасини ҳам бажаради. Бу эса муайян давр ва жамиятдаги ҳолатни, воқеа-ҳодисалар моҳиятини тўла-тўқис аниқлаш учун ушбу соҳадаги ўзгаришларни диққат билан ўрганиш зарурлигини англатади.

Аммо мафкуравий соҳа билан боғлиқ, унинг жамиятдаги ўрнини белгилайдиган муайян бир ҳолат ҳам дунё мамлакатлари ҳаётида учраб туради. Бу баъзи ҳолларда ушбу соҳанинг жамият ҳаётини бошқа жабҳалари билан қоришиб, уларнинг ҳар бирига сингиб ва уйғунлашиб кетгани билан изоҳланади. Бундай жамиятларда мафкура соҳаси гўёки йўқдек бўлиб туюлади, ушбу йўналишда ишлар олиб борилмаётгандек тасаввур уйғонади. Аслида эса бундай “мафкурасизлик” ёки ғоя ва мафкура соҳасини йўқдек қилиб кўрсатиш, уни сезилмайдиган ҳодисага айлантиришнинг ўзи ҳам бир мафкура, ғоявий тамойилларни амалга оширишнинг муайян йўли ва усулидир.

“Мафкура соҳаси” тушунчасини таснифлашда умумий мезон бўладиган асосларга қараб, унга хос сифатлар мажмуини янада кенгайтириш мумкин. Бу борадаги ёндашувлар орасида илмий-назарий, фалсафий, аксиологик, этнологик, психологик, куль-

турологик, социологик, теологик, плюралистик қарашлар алоҳида ўрин эгаллайди.

Кейинги йилларда хориждаги ғоя ва мафкура соҳаси мутахассислари орасида “Идеосфера” атамаси кенг қўллана бошлади. Бунинг кунга келиб, бу тушунча хилма-хил маъно касб этмоқда. Баъзи мутахассислар уни мафкура соҳасини, унда амалга ошаётган фаолият ва жараёнларни ифодалаш учун қўлламоқда. Бошқалари эса, инсонни ўраб турадиган ғоя ва мафкуралар сфераси мавжуд, унда ғоялар ва мафкуралар вужудга келади, амал қилади, ўтмишга айланади ёки сақланиб қолади, одамлар доимо уларнинг таъсири остида яшайди, деб ҳисоблайди. Улар инсониятни доимо ўраб турадиган ғоялар дунёсини “идеосфера” деб атайдди. Бундай қарашга асосланадиган мутахассислар фикрича, идеосферада ҳеч бир ғоя изсиз йўқолмайди. Ҳар қандай киши томонидан бирон-бир замонда баён қилинган ғоя унда муайян ўрин эгаллайди, зарур ҳолларда намоён бўлади, одамларга таъсир кўрсатади.

Биринчи ёндашувга кўра, жамиятнинг мафкура соҳасини (қисқартириб айтганда — идеосферани) жамулжам ҳолда кишилар онгига таъсир кўрсатиш йўли билан уларни бошқариш функцияларини бажарувчи, бу ишни профессионал даражада амалга оширувчи ва айни шу касб ҳисобига ўз эҳтиёжларини қондирувчи одамлар ва уларнинг бирлашмалари мажмуи ташкил этади. Уларнинг бу мақоми муайян жамиятнинг қонунлари доирасида амал қилади. Агар менталитет даражасидаги бирон-бир ғоя ёки ҳодиса жамият қонунлари чегарасидан четга чиқса ёки ҳатто қонун билан тақиқланганига қарамай, норасмий мавжуд бўлса, у мазкур жамият ижтимоий тизимининг таркибий элементи ҳисобланмайди. Бундай ҳодисалар қаторига баъзи мамлакатлардаги мавжуд ижтимоий тизимни ўзгартиришга ҳаракат қилаётган, фаолияти тақиқланган сиёсий кучлар, диний секталар ва бузгунчи ташкилотларнинг ғоялари ва фаолияти киради.

Ҳозирги замон жамиятларида диний ва дунёвий идеосфера фарқланади, бунда дунёвий идеосфера кенгроқ аҳамият касб этади. Жамиятнинг мафкура соҳаси ҳақида гапирилганда, айнан дунёвий идеосфера назарда тутилади. Бу сферанинг мутахассислари, ходимлари ва хизматчилари бир сўз билан “идеолог” атамаси орқали ифодаланади. Идеологлар фаолиятининг объекти одамлар бўлиб, уларнинг онги ва тафаккурини ўзгартириш бу соҳадаги кишиларнинг диққат марказидан ўрин олган. Идеологларнинг вазифаси — онг ва дунёқарашни турлича ҳолатда ўрганиш эмас, балки уни жамиятнинг ўз-ўзини асраш ва тараққий этиш манфаатларига му-

лантирар экан, муайян андозага мувофиқ иш кўради. Албатта, улар онгни ўз ишининг объекти сифатида маълум даражада ўрганеди, одамлар онгида стихияли равишда, уларнинг ҳаёт тажрибаси ва ўзини қуршаган одамлар билан мулоқоти асосида шаклланувчи омилларга муайян даражада таянади. Аммо идеологлар кишилар онгида ўз-ўзича содир бўлмайдиган баъзи хусусиятларни шакллантириш учун зарур бўлган муайян амалларни ҳам бажаради. Улар жамият талаблари ва эҳтиёжларига мувофиқ келувчи инсон қиёфаси ҳамдатафаккурини шакллантиришда кўплаб омиллар ва воситаларга таяниб, фаолият юритади. Кишилиқ жамияти ривожининг илк босқичларида идеологларнинг вазифаларини табиблар, шаманлар, кейинчалик коҳинлар, сўнгра рухонийлар бажарган. Ҳозирги вақтда уларнинг ишини шу соҳа мутахассислари, сиёсатшунослар, социологлар, ёзувчилар, журналистлар ва кўп миллиардли инсоният учун “маънавий озик” яратиш билан шуғулланувчи бошқа касб соҳиблари давом эттирмоқда.

Албатта, ўтган минг йиллар мобайнида бу соҳада ҳам улкан тараққиёт ва ўзгаришлар юз берган. Бугунги дунёда мафкура соҳасининг асосини ташкил этувчи одамлар мажмуи бир ерга ғуж бўлиб йиғилган кишилар тўдаси эмас. Уларни бу соҳага бирлаштирадиган омиллар орасида шу одамларнинг барчаси шуғулланадиган умумий иш, касбий тайёргарлик, улар ишлатадиган воситалар, бу ишга жалб этилиш муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг қайсидир қисми гуруҳларга ва ҳатто мураккаб иерархиявий ташкилотлар, муассасалар, корхоналарга уюшган, айримлари эса жамиятнинг бошқа бўғинлари бўйлаб тарқалиб кетган бўлиб, хилма-хил вазифаларни бажаради. Умумий яхлитликка жамият эҳтиёжлари асосидаги касбий тайёргарлик ҳамда бажариш лозим бўлган фаолият манфаатлари нуқтаи назаридан эришилади. Шу билан бирга, бу соҳа давлат ва жамоат ташкилотларига таянади, улар томонидан қўллаб-қувватланади, жамият манфаатларига хизмат қилади. Ташкилий тузилиш нуқтаи назаридан жамиятнинг мафкура соҳаси кенг қамровли битта ташкилот эмас, балки кўп сонли ташкилотлар ва индивидлар доирасида, яъни монизм ва плюрализм оралиғида амал қилади. Монистик жамиятга ягона давлат дини ёки бирон-бир ягона мафкура амал қилувчи жамиятлар (масалан, диний давлатлар, собиқ иттифоқ, унинг шериклари) мисол бўлади. Плюралистик жамиятни замонавий мамлакатларда кузатиш мумкин. Идеосферадаги плюрализм бир мамлакатда бир нечта идеосфералар мавжуд-

лигини англамайди (худди иқтисодиятдаги плюрализм бир неча на иқтисодий соҳалар мавжудлигини англамаганидек), бу бир идеосфера доирасидаги плюрализмдир. Ҳар бир тизим доирасида алоҳида кичик тизимлар ташкил топади. Кичик тизимлар битта ягона тизимнинг яхлитлигини ташкил қилади. Давлатлар, корхоналар, умуман инсон ҳаёти ҳам шундай тузилишга эга. Бундан ташқари, табиат, умуман, бизни қуршаб турган муҳит ва ҳатто бизнинг ўзимиз ҳам айна шундай тузилишга эгамиз. Бизнинг тафаккуримиз бош миёда юз берувчи, такрорланиб ва янгиланиб турувчи турли жараёнлар тўпламидан иборат.

Инсонга хос фикрлар ва ғоялар вужудга келади, бир-бири билан бирикади, мослашади, тўқнашади, ўтмишга айланади, пинҳон қолади, намоён бўлади ва ҳоказо. Бу одамзод онги ва тафаккурига хос умумий қонуниятдир. Ҳар бир инсон миёсига ҳар куни 6000дан ортиқ фикр келади, лекин уларнинг икки-уч фоизигина ўзининг ноёблиги, кераклилиги ва намоён бўлиши билан ажралиб туради. Фикр ва ғоялар одамзодни йўлга солиши рад этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир. Бизнинг барча ишларимиз замирида фикрлар ва ғоялар, уларга асосланган хатти-ҳаракатлар ётади.

Идеосфера амалиёти натижасида ўзига хос мафкуравий майдон яратилади ва у муттасил равишда мустаҳкамланиб, такомиллашиб боради. Жамият аъзолари ижтимоий иерархиянинг барча босқичлари ва бутун умри мобайнида айна шу майдоннинг таъсир доирасида яшайди. Мазкур майдонда иштирокчи одамларгина эмас, балки шу соҳа мутахассислари ҳам фаолият олиб боради. Бу фаолият одамлар онгини муайян ғоявий мазмун билан тўлдириш, тафаккур тарзини шакллантириш ва бошқаришнинг муайян йўлини ўйлаш, “миёни ишлатиш” усулини ўргатиш орқали амалга оширилади. Бу бир марталик амал сифатида эмас, балки тинимсиз амалга ошувчи ва янгиланувчи мафкуравий майдондаги ҳаёт жараёни сифатида, кишилар онгига сингдириладиган сўзлар, образлар, матнлар ва ҳоказоларнинг узлуксиз оқимида юз беради. Идеосферанинг фундаментал функцияси — жамият аъзоларининг асосий оммасида (иложи бўлса, уларнинг барчасида) воқелик ҳодисаларини муайян ғоя асосида мустақил тушуниш қобилиятини вужудга келтириш, бу борада уларга ўз ижтимоий функцияларини бажаришлари учун зарур бўлган дунёқарашни шакллантириш.

Идеосферада кишилар онги учун керак бўладиган тамойиллар оммани жамиятнинг онгли аъзоларига айлантириш зарурлиги туфайли яратилади. Гап шундаки, одамлар дунёқараши биологик

лар онги, унинг биологик асосларини ҳисобга олмаганда, тарихан очиқ майдонда вужудга келади ва унинг индивидуал шаклланиш жараёни маҳсули ҳисобланади. Онгнинг шаклланиш жараёни ўз-ўзича қандайдир идеосфера яратиш жараёни эмас, чунки инсон онги эмпирик даражада бундай идеосферасиз мавжуд бўла олмайди. Онгни идеосферага мосламасдан, уни мафкуравий тайёрлаш ва ғоявий тарбиялаш мумкин эмас. Ваҳоланки, бу ерда сўз одамларнинг улкан оммаси, бир неча авлод вакилларининг онги ҳақида бормоқда. Одамлар эса ҳар хил бўлиб, уларнинг барчаси ҳам фаол ва юксак онгли эмас. Улар уюшишлари ва муайян меъёрларга риоя қилишлари лозим. Шундагина улар мансуб бўлган жамият яхлит бир бутун тузилма сифатида сақланиб қолиши мумкин. Онгнинг ўзида бу хусусда бирон-бир кўрсатма ва чеклашлар зоҳир эмас. Улар яратилиши ва ҳар бир инсон онгига тарбия йўли билан олиб кирилиши, аниқроқ айтганда, унга сингдирилиши лозим. Одамлар онги инсоннинг абстракт фикрлаш салоҳиятига мувофиқ ва унга хос ақл-заковатнинг тараққиётига эришишини кўзлаб эмас, балки уларнинг ўз-ўзини асраш манфаатлари талаб этган даражадагина шаклланган ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади. Одамларнинг мутлақ кўпчилиги идеосфера доирасида яшайди, айрим кишиларгина ундан чиқишга ҳаракат қилиши мумкин. Аммо кўп ҳолларда уларнинг фаолияти, одатда, меъёрдан оғиш сифатида қаралади ва бу аслида ҳам шундай салбий ҳолатдир.

Идеосфера таъсири натижасида жамиятда муайян тамойиллар ва талабларни ўзлаштирган кўп сонли кишилар пайдо бўлади. Бу кишилар бир ғоя ёки андозага мувофиқ фикрлайдиган, ҳаёт ҳодисаларига асосан бир хилда баҳо берадиган ва муайян вазиятларда бир-бирига ўхшаш иш кўрадиган ижтимоий муҳитни ташкил этади. Улар жамият менталитетининг умумий ҳолатини белгилайди ва идеосфера вакиллари томонидан ташкил этиладиган муайян тадбирларга жалб қилинади, унинг фаол таркибий қисмига айланади.

Биобарин, юқорида зикр этилган мафкуравий майдон жисмсиз нарса эмас. Бу одамлар оммаси томонидан яратиладиган ва муттасил равишда қўллаб-қувватлаб туриладиган ҳолатдир. Идеосферанинг кучи унинг ихтиёрида бўлган одамлар онгига таъсир кўрсатиш воситалари, давлат ҳамда жамиятнинг бошқа соҳалари томонидан унга кўрсатиладиган мададдагина эмас, балки юқорида зикр этилган жамият аъзолари оммаси билан узвий боғлиқлигида ҳамдир.

Ғоялар оммани ўзига жалб қилгандагина моддий кучга айланади. Аммо ғоялар оммани доимо ҳам ўз-ўзича, фақатгина ўз маз-

муни бўлган эмас, балки мазкур ғояларни яратувчи ва уларни одамлар онгига сингдирувчи механизм мавжудлиги туфайли ҳам ўзига жалб қилади. Айни шу механизм идеосферанинг мазмун-моҳиятини ташкил этади ва жамиятда яшайдиган одамларга муттасил таъсир кўрсатиб туради.

Идеосферанинг функциялари ва уларни бажариш воситалари тарихан соф амалий йўллар (тасодифий амаллар ва хатолар методи) ёрдамида шаклланган. Онг ҳақида ҳамма томонидан тан олинган мутлақ илмий хулоса идеологларда ҳеч қачон бўлмаган ва ҳанузгача мавжуд эмас. Бу амалда талаб қилинмайди ҳам. Кун тартибида фақат битта вазифа турган, турибди ва бундан буён ҳам туради: жамиятнинг барча аъзолари онгини эзгу ғояларга йўналтириш, шу асосдаги андозага солиш, одамларда жамиятда мақбул тарзда яшаш, ўзини қуршаган муҳитда тўғри мўлжал олиш қўникмаларини шакллантириш, уларда жамиятни ўз-ўзини асраш имкониятини берувчи фикр ва тасаввурларни шаклланишга эришиш. Тафаккур белгилар билан иш кўриш қобилиятидан иборат бўлгани боис, махсус ихтиро қилинган белгилар ва уларни одамларга нисбатан ишлатиш қоидалари — алоҳида сўзлар, жумлалар, матнлар ва таълимотлар мажмуи онгга таъсир кўрсатишнинг асосий воситасига айланган. Хатто, бошқа тасвирий воситалар (суратлар, ҳайкаллар, томошалар, мусиқа) ишлатилган ҳолда ҳам, уларнинг тил белгилари билан алоқаси ва айни шу белгилар воситасида иш юритилиши ҳамisha назарда тутилади.

Идеосферанинг таркибий қисми бўлган мафкура тизимлаштирилган битта, ягона таълимот сифатида очиқ-ойдин қайд этилиши (масалан, жаҳон динлари, конфуцийчилик, платонизм ва ҳ.к.) ёки тизимлаштирилмаган, кўп сонли ва турли-туман матнлар бўйлаб сочилиб кетган, ягона тизимли таълимот сифатида баён этиш анча мушкул иш саналган ҳолатда бўлиши (бу ҳол, масалан, ҳозирги Ғарб мамлакатларида кузатилади) мумкин. Айни пайтда, тизимлаштирилган ва тизимлаштирилмаган мафкура шакллари ҳам дуч келиш мумкин.

Идеосфера маънавият ва маданият соҳасидаги илмий билиш ҳамда ижод маълумотларида, китобларда, газета-журналларда, театр, кино, телевидениеда ва умуман, одамлар кўрадиган, эшитадиган ва ўқийдиган барча нарсалар тарзида ҳам намоён бўлади. Бу жиҳатдан мафкурани алоҳида ижтимоий ҳодиса сифатида мавжумлаштиришнинг икки йўли бор. Биринчи йўл — ахборот ва ижод уммонида мафкуранинг муайян умумий жиҳатларини аниқлаш ва

қисмида мафкурага тегишли бўлган нарсаларни ажратиш имкониятини берувчи методни (мезонлар тўпламини), мафкура ҳодисаларини бошқа хил ҳодисалардан ажратиш мезонини кўрсатиш. Бу йўлларнинг биринчиси иккинчисига бевосита боғлиқ.

Ҳар қандай мафкура муайян қоидаларга мувофиқ бирон-бир ғоя асосида яратилади. Айни шу қоидалар жамулжам ҳолда мафкуравий фикрлаш услубини ёки ғоя асосидаги тафаккур тарзини ташкил этади. Бу услуб мафкуравий йўл билан таъсир кўрсатаётган барча одамларнинг онгига (у ёки бу даражада, албатта) сингдирилади. Мазкур услуб воситасида одамлар идеологларсиз ҳам улар бажараётган ёки бажаришлари лозим бўлган ҳаракатларни ўзлари кузатаётган, бевосита иштирок этаётган, бошқа одамлардан эшитган ва ахборот воситалари орқали хабар топган ҳодисаларга нисбатан амалга оширади. Улар ўз онги учун муайян тарзда олувчи “маънавий озик”ни мафкуравий жиҳатдан “ҳазм қилиш”ни, лўнда қилиб айтганда, ўз онги учун ғоявий тамойилларни ўзлаштиришни ўрганади. Одамлар муттасил идеологлар таъсири остида бўлишлари шарт эмас. Шу туфайли ҳам мафкуравий ишнинг анча қисми одамларнинг ўзларига топширилади. Омма томонидан муайян ғояларни керакли йўсинда ҳазм қилиш одатдаги ишга айлангандагина, бу ғоялар уларнинг онгидан чуқур ва мустаҳкам ўрин олади.

Мафкуравий фикрлаш услубини тавсифлаш учун уни илмий фикрлаш услубидан фарқлаш лозим. Маълумки, илмий фикрлаш услуби холислик, объективлик, профессионаллик, мантиқийлик ва диалектиклик каби белгилар билан тавсифланади. Мафкуравий фикрлаш услуби шу нуқтаи назардан илмий фикрлаш услубининг муайян натижаси ва давоми ҳисобланади. Масаланинг бу жиҳатларини билиш мазкур феномен ҳақида анча аниқ тасаввур ҳосил қилиш имкониятини беради. Идеологларнинг вазифаси одамларга ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини муайян ғоялар асосида шаклланган ўз таълимотларига мувофиқ қандай талаб этилаётган бўлса, шундай тасаввур қилиш ва тушунишни ўргатиш, уларни бунга кўниктиришдан иборат. Лўнда қилиб айтганда, уларнинг фаолияти одамларга борлиқни қандай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарса ҳамда воқеалардан қайсиларини ва

шунча)ни кашф этади ва у жамият аъзоларининг шаклланти-
лаётган онгига нисбатан шак-шубҳасиз мезон тусини олади. Ид-
логлар бу тасаввурни жамият аъзолари, шу жумладан, ўзла-
нинг онгига ҳам сингдиради, чунки уларнинг соҳасида ҳам ид-
сфера функцияларини бажарувчи инсон тафаккурини такрор я-
тиш амалга оширилади. Қолаверса, уларнинг ўзлари ҳам ай-
шу идеосферадан сабоқ олади, ундан таъсирланади.

Мафкура соҳасини ўрганишда унинг тарихан қандай шакл-
ниши ва асосий жиҳатлари шакллангач, қандай фаолият кўрс-
тишига эътибор бериш лозим. Биринчи йўлда у билишнинг муа-
ян натижаларидан келиб чиқади ва улардан муттасил баҳра ол-
ди, билишнинг муайян воситаларидан фойдаланади. Аммо у бун-
билиш мақсадида эмас, балки жамиятда ўз функцияларини ба-
жариш воситаларини яратиш мақсадида, яъни дунё ҳақида шак-
шубҳасиз тасаввур тарзини яратиш ва мазкур дунё ҳақидаги маъ-
лумотларни айна шу руҳда такомиллаштириш мақсадида амалг-
оширади. Идеологлар муайян турдаги интеллектуал образлар
ёрлиқлар, умумлаштирувчи намуналар, андозалар, ривоятлар
турли иборалар, шиорлар ва ҳоказоларни борлиқни объектив
билиш йўлида ёрдамчи воситалар тарзида эмас, балки билиш-
нинг пировард натижаси сифатида яратади. Одамлар мафкуравий
фаолиятнинг бу маҳсулларини ўзлаштиришлари ҳамда улар асо-
сида воқеа ва ҳодисаларга ёндашишлари талаб этилади. Бу маф-
куравий маҳсуллар ғоявий озикнинг турли хил истеъмолчилари
учун яратилади, уларнинг айримлари (масалан, диний таълимот-
лар) ҳаммага, айримлари эса (масалан, фалсафий концепциялар)
айрим тоифа, кишилар гуруҳига мўлжалланган бўлади. Аммо си-
фат жиҳатидан улар бир хил ҳодисалар ҳисобланади. Уларнинг
ижтимоий функцияси одамларга ўзини қуршаган дунёни идрок
этиш ва унда мўлжал олишнинг шак-шубҳасиз идеалини бериш-
дан иборат. Кишилар ва жамоаларни шакллантириш жараёни-
нинг дастлабки босқичларида зарурий ва фойдали бўлган бу функ-
ция вақт ўтиши билан аста-секин кенгайиб борган ва одамлар
тафаккури учун мезон сифатидаги аҳамиятини намоён қилган.

Мафкуравий фикрлаш услубини илмий фикрлаш услубидан
ажратиш имкониятини очиб берувчи бошқа бир жиҳат — унинг
фақат ўзи таянган ғояга хизмат қилиши билан боғлиқ. Бундай
фикрлаш услубининг вазифаси жамиятнинг ўз-ўзини асраши,

анада ривожланиши учун замин яратиш, унинг ижтимоий тузилиши ва аҳолининг шаклланган турмуш тарзини ҳимоя қилиш, шунингдек, уни бегона ва ёт ғоялардан ҳимоялашдир. Ўз-ўзидан равшанки, мафкура ўзи хизмат қиладиган мавжуд ижтимоий тузумни мустаҳкамлаш, ёт ва бегона ғояларнинг манбалари ҳамда образларини кўрсатиб бериш, уларни баҳолашнинг муайян тизимини яратиш, кишилар ҳаётига мазмун бахш этиши ва уларнинг жамият аъзолари сифатида хулқ-атворига таъсир кўрсатишга қаратилган муайян қадриятлар тизимини шакллантириши лозим. Баъзи ривожланган мамлакатлар аҳолисининг ғоявий ҳолатига назар ташласак, уларнинг онгидан мафкуравий борлиқнинг барча муҳим ҳодисаларига доир шак-шубҳасиз андозаларгина эмас, балки мазкур ҳодисаларга берилган баҳолар ҳам мустаҳкам ўрин олганининг гувоҳи бўлиш мумкин.

Мафкуравий таълимотлар, одатда, профессионал тадқиқотчилардан кўра кўпроқ аҳолининг кенг қатламлари учун яратилади. Улар серқирра моҳияти ва мазмунининг мураккаб даражасига кўра ҳам бир-биридан фарқ қилади. Кенг даражада улар хотирага осонгина ўрнашиши, образли ва ҳаммага тушунарли бўлиши, туйғуларга осон таъсир кўрсатиши, одамларнинг муайян майлларига мувофиқ келиши, уларнинг орзуларини рўёбга чиқариш йўлларини кўрсатиши, унга дахлдорлик ҳиссини яратиши, қизиқиш уйғотиши лозим. Ҳатто бу таълимотларни мутафаккирлар яратган ва улар муайян гуруҳга мансуб кишиларга (масалан, кантчиларга, гегелчиларга, XIX–XX асрларнинг фалсафий концепциялари тарафдорларига) мўлжалланган бўлса ҳам, улар барибир муайян мафкуравий функцияни бажаради. Чунки улардан айрим сўзлар, гаплар ва эслаб қолиш нисбатан осон бўлган матнлар ажратиш олинадилар, мафкуравий муомалага киритилади. Бунинг устида кўплаб шарҳловчилар иш олиб боради. Уларнинг маҳсулоти ҳам кенг оммага тушунарли бўлиши лозим. Бунга эришиш учун мафкуравий таълимотлар оддий одамнинг фикрлаш даражасига мувофиқ келиши ёки уларнинг тафаккур услубини мафкуравий дунёқараш даражасига кўтаришга қаратилиши лозим.

Мафкуравий таълимотларнинг аниқлиги ва тушунарлилиги ҳам муайян мақсадга қаратилган бўлади, бу ҳам шу соҳанинг ўзига хос жиҳатлари қаторига киради. Мафкура орқали муайян менталитетнинг нисбатан юксак даражаси вужудга келади. Буни мафкура соҳасида ишлатиладиган сўзлар ва иборалар ҳам тасдиқлайди: “олам”, “абодият”, “ақл-идрок”, “худо”, “ҳаракат”, “руҳ”,

“инсон”, “яхшилик”, “ёмонлик”, “тақдир” ва ҳ.к. Бу сўзлар ва ибораларни аниқ тушуниш учун уларнинг барчаси алоҳида талқинга (шарҳга) муҳтож. Мазкур функцияни барча турдаги профессионал идеологлар (содда сўз ва жумлалар билан иш кўрувчи руҳонийлардан тортиб, мураккаб тафаккур тарзига эга бўлган илоҳиётчилар ва файласуфларгача) бажаради.

Мафкура қадим замонларда энг олий ҳақиқат мақомига даъвогарлик қилган. Одамлар ўзларининг ҳозирги тараққиёт даврига етмаган, ҳали фан ҳам мавжуд бўлмаган ва идеологлар айнан воқеликни билиш ва ақл-заковатнинг ривожланганлиги жиҳатидан ўз қабиладошларидан устун турган даврда мафкура бундай даъвогарлик учун асосга эга бўлган. Аммо у замонлар ўтиб кетди. Амалда мафкура ойдек равшан ҳаракатлардан жамият ҳодисаларини билишга доир барча жиҳатларни ялпи ўзлаштиришгача бўлган доирада амал қилади.

Мафкурада асосан, муайян воқелик манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилади. Бу манзара ёлғон эмас, унга “ҳақиқат” ҳамда “ёлғон” тушунчаларини татбиқ этиш қийин ва мураккаб масала. Бу — сифат жиҳатидан бутунлай ўзгача ходиса. Мафкуравий манзара одамларга уларнинг кундалик ҳаёт фаолиятида халақит бермайди. Аксарият ҳолларда кўпчилик одамлар ўзлари муайян таъсир остида эканига эътибор бермайди. Мафкуравий тафаккур ҳар бир сўз ва жумлада ўзидан нишона кўрсатмайди, балки муайян фаолият ёки хатти-ҳаракат жараёнида ўзлигини намоён қилади. Аммо мафкуравий майдон айнан бир ҳаракатда ва фаолият жараёнида ўзини намоён этиши мумкин — ҳаммаси бу қандай ҳаракат ва қандай фаолият эканига ҳамда улар қандай вазиятда амалга оширилганига боғлиқ бўлади.

Идеологлар ўз таълимотлари ва интилиш лозим бўлган идеал манзарасини яратар экан, у ҳақиқий воқелик унсурларини ўз ичига олишига, одамлар ўз ҳаёт функцияларини бажаришига ёрдам беришига эришишга ҳаракат қилади. Бундай таълимотлар одамларни мулоҳаза юритиш, қарорлар қабул қилиш заруриятини бажариш даврида уларнинг ҳаётини маълум даражада енгиллаштирадиган қилиб яратилади. Одамлар учун бундай ҳолат ижобий омил ҳисобланади ва бусиз улар ёмонроқ яшаган жамият узоқ мавжуд бўла олмайди.

Мафкуравий таълимотлар воқелик ҳақидаги назариягина эмас, балки одамлар хулқ-атворининг ўзига хос мезони, улар фаолиятининг дастуриламали ҳамдир. Бу нуқтаи назардан, мафкура тамо-

назар, ўзгармас ва шак-шубҳасиз бўлиши, аниқ белгилаб қўйилиши лозим. У муайян вазиятларда одамлар хулқ-атвори қоидаларини мазкур вазиятлар ҳақидаги илмий тасаввурлар асосида белгилаб беради. Айнан шу сабабли мафкура ўз шаънига айтилган танқидий сўз ва ислохотларга бардош бериши лозим. У муайян дунёқараш ва ҳаёт тажрибаси негизда вужудга келганидан сўнг, маънавий ҳақиқат, ҳаётий дастуриламал сифатида амал қилади. Бунга жаҳон динлари мисол бўлиши мумкин. Ва айниқса, одамлар кўниккан мафкурадан воз кечилиши уларни саросимага солиб қўйиши ва ғоявий бўшлиқ юзга келишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда одамлар вазиятга ҳолисона баҳо бериш ва тегишли ғоявий тамойилларни ўзлаштириши учун вақт ҳамда тажриба талаб қилинади.

Мафкуравий тафаккур бу соҳадаги жараёнларнинг муҳим қисмидир. Унинг даражаси мафкуранинг жамиятдаги функциялари билан белгиланади. “**Мафкуравий тафаккур**” тушунчаси муайян ғоя ва мафкура асосида шаклланган фикрлар, мулоҳазалар ва қарашлар, тушунча ва тамойиллар мажмуини англатади, шу соҳадаги инъикос шаклини, таъсир ва акс таъсир натижаларини ифодалайди. Мафкура ўз-ўзича фикрламайди, балки қайсидир идеологлар тадқиқотлар билан шуғулланадиган бўлса, бу ишга идеолог сифатида эмас, балки кўпроқ тадқиқотчи сифатида қўл уради. Мафкура соҳасида тадқиқотлар натижаларидан фойдаланилади, муайян вазифаларни бажариш мақсадида бу натижалар умумлаштирилади ва таҳлил этилади. Мазкур воситаларнинг (мафкура техникаси) тизимлаштирилган илмий тавсифи ҳозиргача мавжуд эмас. Айни ҳол бундай тавсифни яратиш осон иш эмаслиги, ҳозиргача бунга илмий жамоатчиликнинг қизиқиши камлиги билан изоҳланади. Мафкуравий тафаккур техникасининг тизимли илмий тавсифини бериш учун, аввало, мантиқий тафаккур техникасининг тавсифини яратиш, яъни мантиқ ва фан методологиясига тизимли тавсиф бериш зарур. Сўнгра, мантиқий фикрлаш назариясини баён этишнинг ҳар бир босқичида мантиқ қоидалари амал қилиши мумкин бўлган ҳолларни ва техник жиҳатдан бу қандай амалга оширилишини кўрсатиш лозим. Шу тариқа ўзига хос мантиқий тавсифлаш амалга оширилади. Айни шу тавсиф амалда мафкуравий тафаккур аппаратининг тавсифи бўлади. Бу ерда мафкуравий тафаккур техникасини илмий ўрганиш ва тизимли тавсифлашдан жамоатчилик манфаатдор эканлигининг сабаби намоён бўлади: бу амалда сиёсатшунослар, жамиятшунослар учун дарсликлар яра-

тишдан бошқа нарса бўлмагачди. Соф ҳақиқатнинг бу ҳолати фаолият омма онгида бу ҳақда холис тасаввур уйғотиш ва муайян тафаккурни шакллантириш техникасидир.

Юқорида баён этилганларни тушунтириш учун бир нечта мисоллар келтирамиз. Мантиқий тафаккур аниқ бир йўналишларда ишлатилишидан қатъи назар, бирон-бир маънога эга бўлган муайян тушунчалар билан иш қўради. У тушунчаларга аниқ ва узил-кесил таърифлар беришга ҳаракат қилади. Зеро, бундай таърифларсиз бирон-бир илмий тадқиқотни тасаввур қилиш мумкин эмас. Мафкуравий ёндашув тили бундан мураккаброқ. У ишлатадиган иборалар маъно жиҳатдан қўп маънолилиги, қўшимча шарҳлашга муҳтожлиги, берилган шарҳга қараб ўз маъносини ўзгартириши билан ажралиб туради. Мафкуравий фикрловчи одамлар сўзлардан оддий тушунчалар сифатида эмас, балки алоҳида мазмунга эга бўлган атамалар ва объектлар сифатида фойдаланишга одатланади. Масалан, сиёсатшунослик ёки социология асосий атамалари, яъни “жамият”, “давлат”, “сиёсат”, “демократия”, “партия”, “бозор”, “маданият” ва ҳ.к. ниҳоятда сермаъно ва хилма-хил тарзда намоён бўлади. Бу сўзларни ишлатувчи мутахассислар уларни қандай вазиятда ва қай тарзда қўллаш лозимлигини яхши билади.

Мафкуравий фикрлаш бу борада шаклланган тафаккур усулининг таркибий қисмидир. Унинг даражаси шу билан белгиланадики, мураккаб, серқирра ва ўзгарувчан ҳодисаларда тарғибот нуқтаи назаридан қулай бўлган айрим жиҳатлар унда акс этади. Бу жиҳатларга алоҳида аҳамият қаратилади. Ҳодисанинг моҳияти кўпроқ айни шу жиҳатлар билан белгиланади. Бунда шундай бир далиллардан фойдаланиладики, уларга ишора қилиш ҳодиса тавсифини тез тушунишга кўмаклашади. Натижада унинг мафкуравий манзараси ҳосил бўлади. Бу усулдан мафкурачилар тарғиботда кенг фойдаланади.

Мафкуравий нутқлар ва асарларнинг муаллифлари ўз фикрларини мантиқий фикрлаш принципларига мувофиқ асослашга ҳаракат қилади. Бунда конкрет мисолларга ҳаволалар кенг қўлланади. Мантиқ қоидаларига мувофиқ, конкрет мисоллар умумий фикрларнинг исботи бўлиб хизмат қилади. Худди шунингдек, амалда ғоя ва мафкурани ифодалайдиган сўзлар оқимига мантиқий изчил ёндашишга интилиш ҳам одатдаги ҳол ҳисобланади. Мафкуравий ва мантиқий фикрлаш тарихан яхлит бир бутун, турли сўзлар ва белгилар асосида фикрлаш сифатида пайдо бўлган. Вақт ўтиши билан улар белгилар асосида фикрлаш умумий муҳитидан

ажралиб чиқа бошлаган. Айни пайтда, мафкуравий фикрлаш мантикий фикрлаш билан генетик алоқани сақлаб қолган. Мантикий фикрлашдан фарқ қилса-да, мафкуравий фикрлаш мантикий асосга таянишга ҳаракат қилади. У мантиқ қоидаларидан фойдаланган ҳолда, мазкур қоидаларни ўзига мослаб қўллайди ва мантикий ҳақиқатдан фойдаланган ҳолда амалга оширади.

Бугунги кунда мантикий фикрлаш мафкуравий фикрлашнинг асл моҳиятини англашнинг асосий воситасига айланган. Ҳозирги вақтда кўплаб мамлакатларда дунёдаги бугунги вазиятни мафкуравий тавсифлаш кенг миқёсда амалга оширилмоқда. Бу ишга мутахассислар, ижодкорлар ва оммавий ахборот воситалари жалб қилинган. Мазкур фаолият мафкуравий фикрлашнинг ўта ривожланган техникаси ёрдамида амалга оширилиб, унинг натижаларидан хилма-хил мақсадларда фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда.

Хуллас, мафкура соҳаси ҳар қандай жамият ҳаётининг таркибий қисми сифатида инсон фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга. Бу соҳанинг ўзига хослиги шундаки, ушбу йўналишда яратилган “маҳсулотлар” моддий эмас, балки маънавий мазмунга эгаллиги билан тавсифланади. Ушбу йўналишда олиб борилаётган фаолият натижалари одамлар онги ва тафаккури, уларнинг жамиятдаги фуқаролик позицияси ва фикрлаш тарзининг ўзгариши сифатида намоён бўлади. Бу борадаги назария ва таълимотлар, дастурлар ва чоратадбирлар ҳам ана шу натижага хизмат қилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда, бир томондан, мафкура соҳасидаги ўзгаришлар ва жараёнларни ҳар томонлама таҳлил қилиш, ўрганиш ва хулосалар чиқариш, иккинчидан, тадқиқотларнинг натижаларидан ижодий фойдаланиш, учинчидан, одамлар онгида эзгу ғояларга садоқат, уларни амалга оширишда омилкор ва фаол бўлиш туйғусини шакллантириш ушбу йўналишдаги муҳим вазифага айланмоқда. Бу эса ҳар биримизга улкан масъулият юклайди.

11-мавзу. Мафкуравий онг, ғоя ва мақсад, идея ва идеал

Ҳозирги замон фалсафасида «Мафкуравий онг» тушунчаси бир неча маъноларда қўлланилади. Моҳиятига кўра, мафкуравий онг тарихий, ижтимоий-фалсафий, иқтисодий, социологик ғоя ва қарашлар билан боғлиқ тарзда намоён бўлади. Уни муайян ғоявий мақсадлар, мафкуравий мўлжаллар, шу соҳадаги турли қадриятлар, далил, мақсад ва мазмунни акс эттиришига кўра онгнинг бошқа шакллари билан фарқлайдилар. Мафкуравий онгнинг предмети инсоннинг ғоя ва мафкура соҳасидаги турли шаклларда намоён

бўладиган, муайян мақсадга қаратилган ижтимоий фаолиятидир. Шу маънода, «Мафкуравий онг» тушунчаси ижтимоий жараёнларнинг таркибий қисми бўлган, ғоявий, мафкуравий ҳодисалар ривожланиши, тараққиёти қонунлари, сабаб ва манбаларини аниқлашга қаратилган онг шаклини ифодалайди.

Мафкуравий онг ҳақида сўз борар экан, энг аввало, масаланинг икки жиҳатига эътибор қаратиш керак. Биринчидан, ҳар қандай мафкуравий онг жамиятда пайдо бўлади, шаклланади ва маънавий-маданий асосларга таянади. Бу ҳар қандай мафкуравий онг ижтимоийдир, яъни у инсон ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ, деган маънони англатади. Иккинчидан, мафкуравий онг инсон онги шаклларида биридик, яъни у жамиятни, ижтимоий жараён ва ҳодисаларни ғоявий нуқтаи назардан англаш натижасидир. У онгнинг бошқа шакллари — табиатни англаш (табиатшунослик) ва тафаккурдан (гносеология, мантиқ) фарқ қилади. Аслида, улар орасида чегара йўқ, балки шу асосларда иш кўрадиган, фаолияти мазкур йўналишлар билан боғлиқ бўлган кишилар ҳамда мутахассисларнинг онги ва дунёқарашида фарқ бор.

Шу маънода, мафкуравий онг асос бўлган гуманитар тафаккур соҳибларининг дунёқараши, фикри, фаолиятида ўзига хослик борлигини инкор этиб бўлмайди. Худди шундай технократик ва гуманитар дунёқарашга эга бўлган кишиларда ҳам шу тарздаги ўзига хослик кўзга ташланади. Баъзан онгида технократик фикрлаш устувор бўлган одамлар эришилаётган ютуқ, кашфиёт инсон учун, унинг камолоти учун хизмат қилиши лозимлигини унутиб қўяди. Иккинчи томондан эса, аксарият гуманитар соҳа вакиллари учун техник ва табиий йўналишдаги қонун-қоидаларнинг мазмуни тушунарсиз, уларнинг моҳияти қоронғудек бўлиб туюлади ва шундайлигича қолиши ҳам мумкин.

Аслида бундай қарашларнинг илдизи узоққа бориб тақалади. Масалан, ўрта асрлардаги механицизм оқимида бу яққол кўринадди. Хусусан, XVII-XVIII асрларда, яъни механика энг ривожланган фан ҳисобланган даврларда гуманитар фанлар методологиясига механик қарашларнинг таъсири кучли бўлган. Бироқ, бу таъсир қанчалик кучли бўлмасин, фақат ўз даврида, аниқ фанларга хос назарий-методологик асосларнинг ривожланганини ҳисобга олган ҳолда, тарихий характерга эга бўлган эди, дейиш мумкин. У даврда ижтимоий ҳодисаларни ғоявий-мафкуравий англашнинг ўзига хос хусусиятга эгаллиги ҳали тўла англаб етилмаган эди. Масаланинг бу жиҳатини таҳлил қилар эканмиз, бу борада Шарк, айниқ-

са, Марказий Осиё илмий тараққиётида гуманитар ёки табиий-техник хусусият устуворлик қилган дунёқараш соҳибларининг бир-бирларига қарама-қарши турмаганининг гувоҳи бўламиз. Маънавийлик ва маърифатпарварликка асосланган, гуманизм ғоялари устувор бўлган Марказий Осиё цивилизациясида бу икки жиҳат уйғунлашган ҳолда умумий яхлитликда намоён бўлади. Айнан шу жиҳат, бир томондан, ал-Бухорий, ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Бурҳониддин Марғиноний каби илоҳиёт илми алломаларининг, иккинчи томондан эса, Хоразмий, Форибий, Беруний, Ибн Сино, Улугбек ва уларнинг издошлари мансуб бўлган илмий йўналиш вакилларининг бир диёрда замондош бўлиб яшаб, ижод қилишлари учун имкон яратган. Ҳам диний, ҳам дунёвий, ҳам ижтимоий-гуманитар ва табиий-илмий ғоялардан бохабар бўлган Қозизода Румий ва Алишер Навоий, Али Қушчи ва Бобур Мирзолар фаолияти ҳам бунга яққол мисолдир.

Яна бир йўналиш тарафдорлари айнан мафкуравий онг шаклларига мос ўзига хосликни топишга ҳаракат қилганликларидан гувоҳлик беради. Бу интилиш Баден мактаби вакиллари (Виндельбанд, Риккерт) ижодида намоён бўлди. Мафкуравий онгнинг риккертча концепцияси XX асрнинг биринчи ярмида ижтимоий фанлар мантиқи ва методологияси билан шуғулланувчиларгагина эмас, балки файласуфлар, мантиқшунослар, тарихчилар, сиёсатшунослар учун ҳам бу соҳада муаммолар борлигини англашга ёрдам берди. Яъни, мафкуравий жараёнларга оид тамойиллар ҳақиқийми, улар воқелик қонунларига мосми, деган масалалар устида бош қотириш зарурати пайдо бўлди. Бу масалалар умуминсониятга тегишли экани, уларнинг ечими мафкуравий онг ва гуманитар дунёқараш учун умумий бўлгани учун ҳам катта аҳамиятга моликдир.

Мафкуравий онгнинг моҳиятини тушунишда ижтимоий онгга тегишли бўлган барча жараёнлар унга ҳам хос эканини эътироф этиш жоиз албатта. Далилларни изоҳлаш ва умумлаштириш (эмпирик босқич), тадқиқ қилинадиган ҳодисаларни тушунтириш, уларнинг қонун ва сабабларини аниқлаш, назарий ва мантиқий таҳлил, башорат қилиш ва бошқалар мафкуравий онг учун ҳам умумий жиҳатлардир. Бу, бир томондан, мафкуравий онгнинг барча онг шакллари билан ўзаро алоқадорлигини, иккинчи томондан эса, унда ўзига хос алоҳида хусусиятлар, турлича намоён бўлувчи ички фарқлар мавжудлигини ифодалайди. Бундай хусусиятлар ижтимоий ҳодисаларни мафкуравий англашда яққол кўринади.

Ҳаётда яратилаётган нарсалардан кимлар фойда кўрмоқда, улар қайси ғоялар ва қандай мақсадларга хизмат қилади, деган саволлар ҳам бор. Масаланинг ушбу жиҳатини ҳисобга олмаслик методологик хато бўлгани сингари, мафкуравий онгнинг моҳияти ва унинг методларини мутлақлаштириш ҳам идеологизмга сабаб бўлади, бу борада нотўғри хулосаларга олиб келади. Бу масалага аниқлик киритиш учун мафкуравий онг тарихига, тўғрироғи, унинг ўтмишда шаклланган фалсафасига мурожаат қилиш зарур.

Мафкуравий онг соҳасидаги методологиянинг шаклланиши икки асосий йўналишга эга. 1) ғоя ва мафкуралар тарихи соҳасида; 2) ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида. Мазкур йўналишларнинг мазмуни, характери ва муаммолари инсоният тараққиёти жараёнида мазмунан бойиб, такомиллашиб борган. Ҳозирги кунда “ғоялар тарихи” атамаси қуйидаги мазмунларга эга.

а) ғоялар тарихи, унинг бир бутунлиги ва такомил босқичлари ҳақидаги илмлар мажмуи;

б) ўтмиш, ҳозирги замон ва келажакнинг узвий бирлигини умумий ғоявий-мафкуравий жараён сифатида талқин этадиган назария;

в) ғоялар билан боғлиқ жараёнларни рационал восита ва методлар билан тадқиқ қилувчи фаннинг таркибий қисми, яъни мафкуравий эпистемология;

г) мафкуравий онг ва дунёқараш, шу соҳадаги таълимот ва назариялар ҳақидаги концепциялар мажмуи.

Ғоя ва мафкуралар тарихини бир бутун ҳолда тасаввур қилиш бу соҳадаги ёндашувнинг мезони ҳамда мақсади ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу соҳани фалсафий жиҳатдан ўрганишда унинг яхлитлиги масаласи энг асосий муаммо сифатида қаралади.

Маълумки, барча фанлар (улар классификациясининг мезонларидан фарқли ўлароқ) умумийлик хусусиятига эга. Улар маълум даражада далилларга таянади ва муайян қонунларни англашга интилади, уларни мантиқ асосида назарияга айлантириш ёки инкор қилишга ҳаракат қилиб, турли гипотезаларни илгари суради. Яъни, барча фанлар мавжуд илмий далиллар асосида турли метод ва воситалардан фойдаланади. Билиш шакллари ва турларининг узвий бирлиги уларнинг ҳар бирида акс этадиган ўзига хос хусусиятлар ва фарқлар мавжудлигига ҳалал бермайди. Ана шу жиҳатдан мафкуравий жараёнлар ва ҳодисаларни пайдо бўлувчи, ривожланувчи ва ўзгарувчи жараён сифатида таҳлил қилишга асосланган тарихийлик тамойили алоҳида аҳамиятга эга. Бунда жамият стандарт ҳолатда эмас, балки унда содир бўла-

диган ҳодисалар чексиз такрорланиш, баъзида қайтарилмас, турли-туман ҳолатда талқин қилинади.

Ғоя ва мафқуралар, уларнинг шакллари билан боғлиқ амалиёт ва унинг хусусиятларини ўрганар экан, баъзи муаллифлар бу соҳага хос жараёнларни англаш қийин ва мураккаб, деб ҳисоблайди. Бу соҳада мафқуравий онга тегишли ва қуйидагича намоён бўладиган қонунийлик, умумийлик, яккалик, индивидуаллик муносабатлари ниҳоятда муҳим:

а) ғоя ва мафкура соҳасида ўзига хос тамойиллар ва қонунлар мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва фойдаланиш мафқуравий оннинг асосий мақсадларидан биридир. Бу қонунларни билмасдан туриб, мафқуравий оннинг предметини ажратиб олиш мураккаб вазифага айланади, шу соҳада ишлашни қийинлаштиради ва кўп ҳолларда масаланинг моҳиятини англашга халақит беради;

б) мафқуравий жараёнлар ва ҳодисаларнинг тез ўзгарувчанлиги, уникаллиги, такрорланувчанлиги бу соҳадаги умумий қонуниятларга дахлдор эканлигини аниқлаш учун зарурат қолдирмайди. Чунки, биринчидан, ҳар қандай яккалик маълум даражадаги умумийлик бўлиб, ҳар қандай уникаллик ўзида универсаллик элементларини мужассамлаштиради. Иккинчидан, жамиятда соф яккалик, уникаллик мавжуд бўлмайди. Улар доимо бошқа яккаликлар билан ўзаро таъсир тизимида бўлади;

в) ғоя ва мафқуралар билан боғлиқ амалиёт маълум маънода индивидуаллашгани учун уни структуралаштириш ҳамда типлаштириш қийин, бу унинг аниқ ифодаси ва моделини яратишни мураккаблаштиради. Баъзи мутахассисларнинг фикрича, бу соҳага доир фикрлаш, унинг асосидаги мулоқот ва тил икки хил тарзда намоён бўлади. Биринчиси — ҳаётда ишлатиладиган сўзлар кўп учрайдиган жамоа тили бўлиб, масалалар моҳиятини содда тушунтиришга мўлжалланган. Иккинчиси эса ғоялар фалсафаси соҳасига оид тадқиқотларнинг мураккаб терминологик тили бўлиб, илмий-назарий фаолиятга мўлжалланган.

Илмий фалсафий нуқтаи назардан мафқуравий онг предмети ҳар қандай ҳолатда ҳам нафақат «субъект — объект» муносабати, балки «субъект — субъект» муносабати ҳамдир. Қадимги замон мутафаккири Софокл мажозий маънода ифодалаганидек, одамлар ҳаётда ўзлари яратадиган драманинг ҳам муаллифи, ҳам актёрларидир. Оламда ўзининг фойдаси учун ҳам, заволи учун ҳам кўп ва мураккаб нарсаларни, бир томондан, энг бунёдкор, иккинчидан эса, энг бузғунчи мафқураларни моҳирона яратишда

инсонга тенг жонзот йўқ. Биринчи камон ўқидан атом бомбасига-ча, биринчи сиртмоқдан компьютергача, биринчи тузоқдан космик кемаларгача бўлган йўлни фақат инсон босиб ўтган.

Хуллас, ҳар қандай мафкуравий онг предметда субъект мавжудлигини инкор қилиш мумкин эмас. Шунинг учун мафкуравий онгнинг асосий вазифаси — ўзига ўхшаган бошқа «мен»ни, яъни, одамни объект сифатида эмас, балки бошқа субъектни, унинг субъектив фаолиятини, ўзга одамлар, ижтимоий бирликлар (субъектлар) фаолиятини реаллик сифатида тушунмоқдан иборат. Субъектнинг ижтимоий мафкуравий онг предметига киритилиши бу предметнинг ниҳоятда мураккаблигининг ифодасидир. Бунда маънавийлик ва эмоционаллик, стихиялилик ва онглилик, рационаллик ва иррационаллик ўзаро алоқадорликда намоён бўлади. Бу соҳада турли манфаат ва эҳтиёжлар, хилма-хил мақсад ва идеаллар шаклланади, амалга ошади ёки бир-бирига зид келиб қолади.

Демак, бир вақтнинг ўзида ҳам объект, ҳам субъектни мужассамлаштириши, улар орасидаги фарқ, баъзида зиддият реаллик эканлигини унутмаслик керак. Бунда мафкуравий онг субъекти фаолиятининг ижтимоий характерга эга бўлган объектларга нисбатан татбиқ этилиши синергетикада кўп учрайдиган вазиятлар билан ифодаланиши мумкин. Ижтимоий муҳитнинг барқарорлиги ёки беқарорлигида ҳар бир кишининг ҳаракати ўз ўрнига эга, у қай тарзда бўлмасин, барибир макроижтимоий жараёнларга таъсир этади. Бу, ўз навбатида, ҳар бир кишининг ягона ижтимоий тизим, яъни умумий фаолиятда ўз ўрни борлигини англайтиб, унинг жамият тақдирига масъул эканлигини билдиради. Бу аниқ бир шахснинг фаолияти макроижтимоий жараёнлар ва тараққиётга таъсир қилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги тасаввурларнинг унчалик илмий эмаслигини кўрсатади. Энг кичик заррачалар, атомлар умумий табиий мувозанатга унчалик таъсир кўрсатмайди, деб ўйловчилар ҳам хато қилади. Зеро, энг кичик заррачанинг ҳам, оддий бир шахснинг ҳам жамиятда, айниқса, мафкуравий жараёнларда ўз ўрни, ахамияти бор, албатта. Илм-фаннинг вазифаси буни тўғри англаш, холисона талқин қилишдан иборат. Гоҳида бир киши тараққиётга тўртки бергани ёки тўсиқ бўлиб қолгани сингари, бир мосламанинг арзимасдай бўлиб кўринган кичик элементини ишлатиш улкан қурилишлар учун зарур техникани юритиб юбориши ёки минглаб одамларнинг ёстиғини қуритадиган бомбаларни портлатиш учун сабаб бўладиган қайтмас жараёнларни бошлаб юбориши ҳам мумкин. Архимед чўмилмоқ ниятида тушган ваннадан унинг сувга ботган танаси-

нинг ҳажмига тенг бўлган миқдордаги сувни сиқиб чиқариши билан боғлиқ қонуниятни кашф қилганда, ушбу кашфиёт кейинчалик осмонўпар биноларни қуриш мураккаб механизмларни ҳаракатга келтириш учун замин бўла олишини ҳаёлига ҳам келтирмаган бўлса керак.

Мафкуравий онг инсон яратадиган ғоя ва мафкуралар соҳасининг мазмунини, унинг хилма-хил жиҳатлари ҳамда қадриятли моҳиятини англашга қаратилган. Агар инсон учун бирор нарсанинг қадри ва аҳамияти бўлмаганида эди, одамзод ҳеч қачон уни ўрганмаган бўлар эди.

Шу жиҳатдан олганда, мафкуравий онгда аниқ далил ва рақамлардан кўра ғоявий жиҳат, яъни шу соҳанинг талаблари ва тамойиллари асосида баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Бошқа соҳа ва фанларда эса далил ва рақамлар асосидаги натижавий кўрсаткичлар асосий бўлиб, масаланинг мафкуравий жиҳати, яъни ғоявий баҳолаш билан боғлиқ жиҳатларини иккинчи даражали ёки фойдасиз, деб тушуниш ҳоллари ҳам учрайди.

Мафкуравий онгнинг намоён бўлишида бу соҳани, унга мансуб воқеа ва жараёнларнинг мазмун-моҳиятини тушуниш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тушунишнинг оддийлиги, тўхтовсиз жараёнлиги ҳақидаги тасаввурлар узоқ вақт мобайнида унинг мураккаб ва серқирра ҳодиса эканлигини тан олишга халақит берган. Одатда, бу тушунчага таъриф берилмайди, аксарият ҳолларда унинг герменевтика учун асосий манба эканлиги таъкидланади, холос. Бироқ, унинг аҳамиятига эътибор бермаслик, герменевтик мулоҳаза ва хулосалардаги иштирокини мутлақо инкор этиш мумкин эмас. Тушунишни англаш, интуиция ва идрок билан ҳам аралаштириб бўлмайди. Зеро, уларнинг ҳаммаси тушуниш жараёнида иштирок этади. Изоҳлаш, тушунтириш, талқин билан бир қаторда тушуниш ғоя ва мафкура соҳасини чуқур англаш, ундаги воқеа ва ҳодисаларнинг асл моҳиятини ҳар томонлама билиб олиш ва амалиётда бундан фойдаланиш жараёнининг асосий омилларидан биридир.

Кўп ҳолларда тушуниш англаш билан, яъни инсоннинг муайян мазмунни аниқлаши билан боғлиқ. Шунинг учун тушуниш муайян мазмунни эгаллаш бўлиб, ҳар қандай мафкуравий онг фаолияти учун ғоявий мақсад тарзида намоён бўлади, дейиш мумкин. Бу соҳадаги тушунишнинг зарурий жиҳати икки аснода намоён бўлиши мумкин. Биринчиси, тушуниш жамият ҳаёти ва конкрет инсон фаолияти учун зарур бўлган ғоя ва мафкура, шунга мос тушунча ва тамойиллар мазмунини билиб олиш ҳамда ушбу маз-

муннинг ўзгаришини англаш сифатида рўй беради. Иккинчиси, бу ўзидан бошқа кишиларнинг ушбу мазмунлар дунёсига кириши, уларда ҳам ўзи ишонадиган, эътиқод қиладиган ғоя ва мафкурага нисбатан ишонч ҳамда эътиқодини шакллантириш билан боғлиқ.

Афсуски, айрим кишилар мазкур соҳани, унинг қонунлари ва тамойилларини яхши тушунмаганлари, баъзида назарга илмаганлари оқибатида кўплаб хатоларга йўл қўяди. Улар атрофларида содир бўлаётган ғоявий ва мафкуравий воқеа-ҳодисалар тасодифан, ўз ўзидан рўй берапти, деб ўйлайди. Ўзлари эса уларнинг гирдобига, яъни баъзи ёт ва бегона ғоялар таъсирига беихтиёр тушганликларини билмай қолади. Аслида, бузгунчи мафкуралар айнан ана шундай кишиларни тузоқларига илинтириш ва ўз мақсадлари йўлида улардан фойдаланишга ҳаракат қилади. Бундай ҳолларда одамларга асл мақсадни тушунтириш эмас, балки уни хаспўшлаш, риёкорлик қилиш, чалғитиш учун кўпроқ ҳаракат қилинади. Инсоният тарихи бундай ҳаракатларга кўп бор гувоҳ бўлганидек, унинг энг янги тарихи ҳам бундан истисно эмас.

Демак, ғоя ва мафкура соҳасидаги тушуниш муайян ҳодисанинг мазмуни, унинг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрни, мафкуравий воқеликка хос ягона тизимдаги функциясини англашдир. Бу борада ҳам тушуниш тушунтиришдан фарқ қилади, чунки мафкуравий онгда аниқ шахслар, улар фаолияти, фикри, ҳиссиёти, мақсад ва истаклари хилма-хил тарзда акс этади. Айни пайтда тушунишни тушунтиришга қарама-қарши қўйиш, уларни бири-биридан ажратиш мумкин эмас. Зеро, улар умумий мафкуравий жараён ва тадқиқотнинг икки йўналиши бўлиб, бир-бирини тўлдиради, тақозо қилади.

Мафкуравий онгда объект ва субъектнинг серқирра ҳамда мураккаб алоқаси мавжуд бўлади, яъни доимий акс эттиришни акс эттириш юз беради. Шу маънода таъкидлаш лозимки, ҳар қандай мафкуравий жараёнда фикрлар ҳақида фикр, сўз ҳақида сўз юритилади, тушунча ва тамойилларнинг мазмун-моҳияти тавсифланади ва изоҳланади. Мафкуравий онг бундан бошқача амал қилиши мумкин эмас, зеро, инсон доимо бошқаларнинг ўзига ўхшашини ёки ўзининг бошқага ўхшашини хоҳлайди. Яъни мафкуравий онг шу йўналишдаги тафаккур асосида шаклланадиган фикр, мулоҳазанинг асоси бўлган мақсад ёки идеални яратади, ўз соҳибини унга интилишга ундайди.

Ғоя ва мафкура асосида шаклланадиган онг ва тафаккур учун семиотика (юнон. — белги) имкониятлари алоҳида ўрин тутади.

Бу соҳада белги ва белгилар тизимидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Белги инсон онгида тимсол, қадрият сифатида акс этади. Инсон олами фақат ижтимоий эмас, балки, белгилар, тимсоллар, шакллар дунёси ҳамдир.

Мафкуравий дунёқараш шаклланишида диалог ҳам муҳим аҳамиятга эга. Диалог — икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг суҳбати ёхуд улар орасидаги оғзаки мулоқотнинг ёзма тарзда мустаҳкамланиши бўлиб, уларнинг ўзаро тушуниш ва тушунтиришга табиий интилиши тарзида намён бўлади. Бу интилиш гоё ва мафкураларнинг амалиёти жараёнида янада ёрқин тарзда ифодасини топган. Айнан диалог орқали субъектларнинг ўзаро тушуниши шаклланиб, такомиллашиб боради. Гоҳо бу жараёнда икки хил қараш намён бўлиб, уларнинг бирортаси ҳам мутлақ ҳақиқат бўлолмайди. Зеро, ҳар бир инсон олам, ижтимоий жараён, сиёсат ҳақида ўз фикр ва позициясига эга. Бу мафкура соҳасида риторикага қизиқишнинг ортиши, оғзаки диалог маданияти шаклланиши зарурлигини исботламоқда. Мафкуравий риторика муайян гоёни амалга ошириш бўйича мулоқот тили ва модели сифатида қаерда, қачон ва нимани гапириш (нотиклик санъати) кераклигини ифодаловчи тизимдир. У ҳозирги замоннинг мафкуравий қиёфасини изоҳлашда самарали фаолият воситаларидан бири сифатида шахсий позицияни ҳимоя қилишда ижодий потенциални юксак даражада оширишни талаб қилади. Бошқа қарашларни эътироф этиш ёки тан олмаган ҳолда, хилма-хил позицияларни идрок қилиш ва уларга эътиборни қаратиш зарурлигини ҳам ўзида акс эттиради.

Мафкуравий онгда фалсафа ва унинг методлари алоҳида ўрин эгаллайди. Унда, нафақат онтологик, балки мантикий гносеологик жиҳатлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда фалсафий тафаккур ва методларнинг ўрни шундаки, мафкуравий муносабатлар таҳлил қилинганда микроскоп ва кимёвий реакциялардан фойдаланилмайди, улар ўрнини тафаккур кучи эгаллайди. Ушбу тафаккур табиий фанларда асосий ҳисобланган тажрибанинг ўрнини эгалласа-да, ижтимоий фанларда унинг қўлланилишига монелик қилмайди. Шунинг учун, табиий фанларнинг тараққиёти кузатиш ва тажрибанинг мукамаллашувига боғлиқ бўлгани сингари, мафкура соҳасида олиб бориладиган тадқиқотлардаги ютуқлар тафаккур мантигининг мукамаллашуви, мафкуравий онг тамоийилларининг онгли ва моҳирона қўлланиши билан боғлиқ.

Мафкуравий онгда диалектиканинг муҳим аҳамиятини нафақат Гегель, балки XX аср файласуфлари Т.Адорно, Г.Гадамер ва бош-

қалар ҳам таъкидлаган. Масалан, Т.Адорно «Ижтимоий фанлар мангига доир» асарида жамият ҳақидаги фанлар диалектик ёндашув асосида шаклланади, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, жамият бир вақтнинг ўзида зиддиятли ва ноаниқ, рационал ва иррационал, тизимли ва хаос ҳолатида бўлиб, онг билан бошқариладиган ёки бошқарилмайдиган мураккаб табиатини намоён қилади. Тадқиқот методлари бу диалектик ҳолатни тўғри акс эттириши лозим. Бошқача айтганда, улар жамият тараққиётининг реал диалектикасига бўйсунди ва назарияда уни адекват тарзда ифодалайди.

Мафкуравий онг ўрганилаётган воқеликнинг сифатига бевосита эътибор қаратади. Бунда ҳодиса ва жараёнлар, энг аввало, сон ва рақам, аниқ натижалар нуқтаи назаридан эмас, балки шу соҳадаги мақсад ва муддао нуқтаи назаридан ўрганилади. Шунинг учун ижтимоий назарияларда сон ва рақамлар табиий математик фанларга нисбатан кам. Бироқ, бу ерда ҳам моделлаштириш, формаллаштириш ҳар бир жараёни кенгроқ ёритишга ёрдам беради. Аммо, ўзига хос хусусиятига кўра, инсон реаллиги, мафкуравий онг предмети сифатида, математик методлар, кибернетик аппаратлардан фойдаланишни мураккаблаштиради. Бу борада математик методларни татбиқ қилишда, айниқса, ижтимоий объектларнинг индивидуаллашганлиги, субъектив (иррационал) моментнинг доимий иштироки, назорат қилинмайдиган тасодифий муносабатларнинг кўплиги, уларни бошқаришнинг қийинлиги, тушунишнинг тугалланмаганлиги, уларнинг ўзгарувчанлиги, муттасил тарзда янги мазмун касб этиши ва бошқалар халақит беради. Бироқ бу мазкур соҳани мутлақо моделлаштириб бўлмайди, дегани эмас. Аммо, тажриба табиий фанларнинг методларидан мафкура соҳасида қанчалик кенг фойдаланилмасин, барибир улар асосий эмаслигини, балки ёрдамчи методлар бўлиб қолишини кўрсатмоқда.

Мафкуравий онгда эмпирик ва назарий компонентларнинг ўзига хос бирлиги мавжуд. Эмпирик методларнинг мафкуравий онгдаги чекланганлиги аниқ бўлса-да, улардан кенг фойдаланилади. Булар сўровномалар, тестлар, модели эксперимент ва бошқалардан иборат бўлиб, ўрганилаётган ғоявий ҳодисаларнинг табиий-объектив хоссаларига эмас, балки инсонийлик тавсифи ва аҳамиятини аниқлашда қўлланилади. Улардан фойдаланишда воқеа ва жараёнларда иштирок этишнинг аҳамияти катта.

Адорно Т. Логика социальных наук. // Вопросы философии. 1992, № 10. с. 76-77

Шу билан бирга, гуманитар мафкуравий онг ва назариянинг ботинийлиги, кенг қамровлилиги, унинг функциялари маълум даражада пассивлигини таъкидлаш лозим. Гуманитар мафкуравий онгнинг назарий базасида ижтимоий ғоя ва назариялар монопол устуворликка эга. Жамиятшунослик, бир томондан, назарийлашгани, иккинчи томондан, фақат сон, рақам ва далиллардан иборат бўлмаслиги ҳам табиий. Учинчидан, бу мафкуравий онг ва ижтимоий фанларда аниқлик мутлақо йўқ, дегани эмас. Гуманистикадаги назарийлашув феномени унга профессионал вазифани бажаришга имкон беради. Шу билан бирга, у аниқ жараён сифатида, воқеликда ҳам намоён бўлиши мумкин. Шунинг учун ижтимоий фанларнинг предметиде жамият ва алоҳида шахс (ёки умуман давр, замон ва яқка тарихий ҳодиса) ўртасида ҳеч қандай формал мантиқий зиддият йўқ ва бўлиши мумкин эмас. Шунингдек, бунда тадқиқот объектини, мавҳум тушунишни биринчи, аниқ тадқиқот ва далилларни иккинчи ўринга қўйиш керак эмас. Чунки, уларнинг иккиси ҳам маълум маънода ўз ўрнига эга.

Мафкуравий онгда тан олинган умумий парадигмаларнинг камлиги ёки ўзгарувчанлиги қийинчилик туғдиради. Мафкуравий онгнинг бу хусусиятини ҳозирги замон файласуфи Г.Х. Фон Вригт алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, тараққиётнинг маълум бир босқичида муайян назарияларнинг ҳукмрон парадигмага айланишини ҳам тан олиш керак. Бу эса, мафкура соҳасида парадигмаларнинг турдош типлари мавжуд бўлиши мумкинлигидан далолат беради. Улар нафақат далил, зиддиятли тушунилиши, балки муайян ғояларни изоҳлашда намоён бўладиган мақсад ва манфатлар мавжудлиги билан ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Бу соҳада аниқ ва умумэътироф этилган парадигмаларнинг йўқлиги муайян даражада, жаҳон миқёсида назарий хилма-хилликнинг муқаррарлиги демакдир. Бошқача айтганда, жаҳон миқёсида ва инсоният дунёсида ягона, ҳақиқий деб ҳамма тан олган таълимот, назариянинг ўзи йўқ. Шунинг учун ижтимоий воқеликнинг концептуал назарий схемаси, эмпирик тизими ва унинг элементларини эркин танлаш имконияти ўртасидаги рақобатнинг ниҳоятда кўплиги оддий ҳол бўлиб, бу қандайдир чекланганлик аломати эмас. Илм-фанда фикр ва қарашлар хилма-хиллиги одадий ҳол. Мафкуравий онг, гуманитар фанлар ва инсоният ҳаётида эса бу хилма-хиллик янада яққол кўзга ташланади. Бир жойда ўз умрини яшаб бўлди дейилган, ўтмишга айланган, реакцион, қоқоқ деб аталаётган назария ёхуд таълимот дунёнинг бошқа жо-

йида муайян ижтимоий синф, қатлам, партиянинг асосий назарий қуролига айланган бўлиши мумкин. Инсоният тарихида бир мамлакат ёки минтақада ўз кучини йўқотган таълимотнинг бошқа бир жойда миллионлаб кишилар онги ва турмуш тарзини белгилаб турган ҳоллар ҳам учраб туради.

Мафқуравий нуқтаи назардан “ғоя” ва “мақсад”, “идея” ва “идеал” бир-бири билан муайян даражада алоқадор тушунчалардир. Бунёдкорлик ва эзгуликка хизмат қиладиган ғоялар, уларни амалга оширишга хизмат қиладиган орзу ва мақсадларнинг энг олий шакллари идеал-категориялар сифатида намоён бўлади. Жамият тарихининг ҳамма даврларида одамлар эзгу идеалларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайди. Идеаллар муайян ғоялар ва мафқуралар учун кўп ҳолларда мақсад ва шиор, бу йўналишдаги амалий фаолият учун эса маънавий мезон вазифасини ўтайди. “Идеал” тушунчаси франц. “ideal”, лот. “idealus” сўзларидан келиб чиқиб, “қиёфа”, “мезон”, “мукамаллик” маъноларини англатади. У инсон, халқ ва миллат тасаввурида барча эзгуликлар тимсолига айланган, улар доимо интилиб яшайдиган орзу ва мақсадларни ифодалайди. Кенг маънода, муайян нарса ёки ҳодисанинг энг яхши, ғоят қадрли ва мукамал ҳолатини англатади. Масалан, “идеал инсон”, “идеал жамият” ва ҳ.к., тор маънода, шахс (инсон) қобилиятларини ифода этадиган мезон. Ҳаётда айрим гуруҳ ва инсонлар учун муайян адабий қаҳрамонлар, кино, санъат ёки спорт юлдузлари, бирон буюк шахс, аниқ киши (ота, она, устоз) ҳам идеал бўлиши мумкин.

Идеал алоҳида шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг мукамалликка доир сифати, хусусияти, хатти-ҳаракати ва фаолиятини ҳам ифода этади. Идеал ахлоқий (шахсга хос ахлоқий сифатлар), ижтимоий-сиёсий (ижтимоий тузум, жамият), эстетик (гўзал инсон) ва ҳ.к. шаклларда намоён бўлади. Ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти ижтимоий-сиёсий соҳадаги идеал бўлиб қолмоқда. Эстетик идеал инсоннинг гўзалликка интилишини ифода этадиган тасаввурлар асосида шаклланади ва табиий гўзаллик, инсонга хос хулқ-атвор, одоб меъёрлари ҳамда намуналарини акс эттиради. Идеал инсон ёки ижтимоий гуруҳ хатти-ҳаракатини белгилаб берадиган намуна ва меъёрдир. Идеал — қиёслашга асосланган маънавий тушунча.

Идеал муаммоси фалсафий фанлар тарихида муҳим ўрин тутади. Ахлоқ, таълим-тарбия, маънавий баркамоллик, нафосатшунослик, адабиёт, санъат ва шу каби соҳалар билан шуғулланган

ган. Идеалга интилиш шахснинг ўз замонасидаги одатий шарт-шароитлардан қониқмаслиги, уни тезроқ ўзгартириш учун қилинган хатти-ҳаракати сифатида талқин этилади. Идеал шахс муайян тарихий прототиплар асосида шаклланиб, замонлар ўтиши билан афсонавий сифатлар касб этиши, яъни идеаллаштирилиши мумкин. Масалан, одил подшо Нўширавон — одиллик, саховатли; жўмард инсон Ҳотам Той эса саховатпешалик тимсолига айланган. Инсон идеал сари интилади, унинг асосий мезон ва талабларидан келиб чиққан ҳолда ўзи ва ўзгаларнинг хатти-ҳаракатларига, жамиятдаги ҳукмрон қараш ва мезонларга баҳо беради.

Идеал инсон ҳаётидаги энг олий маънавий-ахлоқий талаб бўлиб, унга эришиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар шахсни камолотга етказди. Албатта, тўлиқ баркамол бўлиш — имкондан ташқари ҳолат. Лекин идеалга эришиш йўлидаги интилишнинг ўзи ҳеч нарсага қизиқмай, интилмай яшашдан кўра аълороқ, Зеро, идеалга интилиш учун ҳаётнинг моҳиятини англаш, яшашга қизиқиш ҳаётнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади. Яъни, шунинг ўзи нисбий комилликдир.

Муайян тузум талаблари ёки ҳаёт тақозоси билан ижтимоий-ахлоқий идеаллар ўзгариши ҳам мумкин. Лекин башарият учун ҳеч қачон ўзгармайдиган идеаллар ҳам мавжуд. Булар — адолатли жамият, тенглик ва дўстлик, дунё миқёсида тинчлик-тотувликнинг ҳукмрон бўлиши, барча халқларнинг ўзаро ҳамкорлик, аҳиллик ва ҳамжихатликда яшashi ва ҳ.к. Бундай идеаллар инсоният учун асрлар давомида ёруғ маёқ вазифасини ўтаб, унинг ҳаётига маъно-мазмун бағишлаб келмоқда. Ислоҳ Каримов “Юксак маънавият — енгилмас куч” китобида эзгу идеалларнинг барҳаётлиги ҳақида тўхталиб, қуйидагиларни алоҳида таъкидлагани бежиз эмас: «Авесто»нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал» деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бутунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлик мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани, айниқса, эътиборлидир”

Идеалнинг намоён бўлиш шакллари кўп. Улар орасида ижти-

Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. —Т.. “Маънавият” 2008. 32-бет.

мой, маънавий ва ахлоқий идеаллар алоҳида ўрин эгаллайди. **Ижтимоий идеал** — жамият, миллат ва халқ, Ватан ёки айрим ижтимоий гуруҳлар ҳаётини энг юксак мезонлар асосида ўзгартириш ҳақидаги орзу-умидлар ва шундай даражага етишиш йўлларини кўрсатиб берадиган фикр, таълимотларни акс эттирадиган тушунча. Давлат ва жамоат арбоблари, мутафаккирлар, файласуфлар, илм-фан ёки санъат аҳли ижтимоий идеални ифода этадиган куч бўлиши мумкин. Ижтимоий идеал қайси ижтимоий гуруҳ ёки тоифа манфаатларини кўзлаши, ҳаётийлиги ва инсониятга нақадар фойдали эканига қараб, ижобий, тараққийпарвар, миллий ёки умумбашарий аҳамиятга молик бўлиши мумкин. «Авесто»да эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал устувор бўлган жамият, қадимги юнон фалсафасида халқнинг доно вакиллари, донишмандлар бошқарадиган маърифатли давлат, ахлоқий баркамоллик, юнон санъатида эса — жисмоний гўзаллик ва ҳарбий кудрат, қулларни итоатда сақлаш, Шарқ фалсафаси ва диний-ижтимоий таълимотларда адолат, комиллик, тасаввуф таълимотида барча иллатлардан покланиб, фақр ва фано мақомига эришиш ижтимоий идеал ҳисобланади.

Инсоният тарихида умумбашарий ижтимоий идеалдан ташқари ҳар бир мутафаккир ёки санъаткорнинг ўзига хос қарашлари бўлиши ҳам мумкин. Масалан, Шарқ ва Ғарб Уйғониш давларида ижод қилган мутафаккирлар Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Ибн Рушд, Ибн Туфайл, Рафаэл, Леонардо да Винчи, Сервантес, Лопе де Вега, Микеланжело ва бошқаларнинг илмий, бадиий асарларидан ўрин олган инсоният бахт-саодати ҳақидаги ижтимоий идеаллар бутун инсоният учун ҳозирги кунларга қадар долзарб бўлиб келмоқда.

Алишер Навоийнинг адолатли жамият ва комил инсон тўғрисидаги қарашлари ҳам ижтимоий идеалдир. Бугунги Ўзбекистонда дунёдаги энг ривожланган давлатлардаги каби тараққиёт ва ҳаёт даражасига эришиш, ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти барпо этиш ижтимоий идеал бўлиб, халқимиз бу эзгу мақсад сари изчиллик ва қатъият билан илгарилаб бормоқда.

Мафкура соҳасидаги идеал шахс ва жамият маънавиятини шакллантирувчи, йўналтирувчи ва ҳаракатлантирувчи, уни савоб ишлар, бунёдкорликка сафарбар қилувчи эзгу гоя, орзу-мақсад ва ижобий намуналар мажмуини ифодалайди. У атама сифатида шу соҳадаги орзу-интилишларнинг олий мақсадини акс эттиради. У ижтимоий аҳамиятга эга бўлган муҳим категория ҳисобланади.

Инсон ёшликдан азалий анъаналар, урф-одатлар оғушида камолга етади. Бу борада оила, маҳалла ҳамда таълим-тарбия даргоҳларидаги маънавий муҳитдаги уйғунлик ва барқарорлик муҳим ўрин тутди. Ҳеч шубҳа йўқки, миллатимизга хос ғоявий идеаллар аждодларимиздан бизга ўтиб келаётган, қон-қонимизга сингиб кетган муқаддас туйғулардир. Агар ота-боболаримизнинг турмуш тарзига, тафаккурига назар солсак, улар ақлий етуклик, руҳий поклик, жисмоний бақувватлик ва албатта, маънавий камолотга жуда катта эътибор қаратиб, бундай шахсларни идеал инсонлар тимсолида кўрганлар.

Инсоният ўз ахлоқий тараққиёти давомида эркинлик, тенглик ва қардошлик каби идеалларга доимо интилиб келган. Ҳақиқатан ҳам, инсоният тараққиётида бу қадриятлар билан боғлиқ принциплар муҳим ўрин тутди, улар идеалнинг категориал тушунчалари бўла олади. Чунки, фикрда, ахлоқ ва фаолиятда эркин бўлган инсонгина ўзлигини англаб етади. Ўзлигини англаган инсон барча кишиларнинг ўзаро тенглигини ҳис эта олади. Бу тенглик принципнинг қарор топишидир. Одамларнинг бир-бирларини ўзаро тенг деб билишлари уларнинг ягона мақсад сари бирлашиб, фаол ҳаракатга ундайди, бу қардошлик тамойилининг намоён бўлишидир. Бошқача айтганда, ўзлигини англаган киши бошқалар ҳам унга тенг, қардош эканини идрок этади ва ўзгалар ҳаётига дахл қилиш ўзига ҳам катта зарар келтиришини тушунади.

Демак, бунёдкорликка асосланган мафкуравий идеал эзгулик ғоясидан озиқланади. Бу ғоя эса инсоннинг ўзлигини англаб етишига туртки берувчи асос сифатида мафкуравий идеалнинг негизини ташкил этади. Ўзликни англаш билан эса инсоннинг моҳияти кашф қилинади. Ҳозирги кунда мафкуравий идеал қаторига “эзгулик”, “эътиқодлилиқ”, “эркинлик” тушунчаларини киритиш мумкин. Уларнинг зидди ёвузлик, эътиқодсизлик ва мутелиқдир. Мафкуравий идеал жамиятда соғлом муҳитни вужудга келтириш ва кишилар дунёқарашини бойитиш тафаккурни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Идея, яъни ғоя ва маънавий тамойилларни мутлақлаштириш инсоният тафаккур тарихидаги энг қадимий, ўзига хос фалсафий йўналишлардан бири идеализм (юнон. idea — ғоя, фикр) оқимининг шаклланишига сабаб бўлган. Идеализм қадим замонларда вужудга келган. У онг ва руҳни борлиқнинг ягона асоси деб эътироф этади. Идеализм, ўз моҳиятига кўра, икки йўналиш — субъектив ва объектив идеализмга бўлинади. Субъектив идеализм борлиқнинг асоси сифатида алоҳида индивидиум, субъектнинг онги ва

сезгисини тан олади. Объектив идеализм эса — борлиқнинг асосий сифатида мутлақлаштирилган Рух, Илох, демиургни эътироф этади. Афлотун қадимги юнон объектив идеализмининг ёрқин намояндасидир. Идеализм фалсафий тафаккур тарихида материализм билан мунтазам баҳсга киришиб, турли дунёқарашлар ривожига асос бўлиб келди. Дунёнинг каттагина ҳудудида марксизм фалсафаси ҳукмрон бўлган XX асрда идеалистик таълимотлар ва уларнинг вакиллари эришган илмий ютуқлар кўп ҳолларда камситилиб, сохталаштирилди. Идеализм реакцион оқим сифатида баҳоланди ва уни тўлақонли ўрганиш, тарғиб этиш тақиқланди. Идеализм фалсафий тафаккур тарихида платонизм, пифагоризм, реализм, спиритуализм, томизм ва неотомизм, кантчилик, тасаввуф, эмпириомонизм, экзистенциализм, иррационализм каби таълимотларда ўз ифодасини топди.

Ҳар қандай ғоя муайян мақсад ва муддаоларда акс этади. Уларни бир бутун алоқадорликда тасаввур қилиш лозим. **Мақсад** инсон амалий фаолиятининг аввалдан ўйлаб тайёрланган режаси ва натижасидир. У инсонлар маънавиятида энг муҳим ўрин тутувчи ақлий-тафаккурий ҳодиса бўлиб, уни келажакнинг лойиҳаси, деб таърифлаш мумкин. Эҳтиёж, манфаат, мотив индивид ёки ижтимоий гуруҳ хулқ-атвори, фаолиятининг муҳим таркибий қисмлари бўлса, мақсад фаолият йўналишини белгиловчи омилдир. Мақсаднинг шаклланишига субъектнинг эҳтиёж ва манфаатлари кучли таъсир кўрсатади. Мақсаднинг реал ва нореал, қисқа муддатли ва узоқ муддатга мўлжалланган, асосий ва иккинчи даражали ҳамда бошқа турлари бор. Реал мақсадлар субъектнинг имкониятлари, атроф муҳитнинг ҳолати, маданияти, маънавияти ва объектив қонуниятларини ҳисобга олса, нореал мақсадлар фақатгина субъектнинг орзу-истакларини ифодалайди, атрофдаги вазиятни ҳисобга олмайди. **Мақсадсизлик** — мўлжалсиз, шунчаки бесамар хатти-ҳаракат. Мақсадсиз яшаш — маъносиз, моҳиятсиз мавжудлик. Мақсадсизлик инсоннинг орзу-ҳаваси, қаерга кетаётгани, истиқболда нималар кутаётганига бефарқлигидир. Мақсадсиз одам билан мўлжалланган манзилга бориб бўлмаганидек, ундай кишининг хатти-ҳаракатлари “бўйсунувчанлик, тобеликдан”, лоқайдликдан ёки маъносиз «саркашлик»дан иборат бўлади. Мақсадсиз, ғоясиз ҳар қандай одам турли-туман ғоявий-мафкуравий тажовузларга чалинувчан бўлади. Бундай кишилар маънавий кризисининг чеклангани билан ажралиб туради. Жамият ҳаётида жуда кўп жиноятлар ҳаётда аниқ мақсадга эга бўлмас-

лик оқибатида содир этилади. Мақсадсизлик кўп ҳолларда ўсмирлик ва балоғат ёшидаги ёшлар орасида кўзга ташланади.

Жамиятда иқтисодий, сиёсий, ғоявий, мафкуравий ва бошқа мақсадлар ҳам мавжуд бўлиши табиий ҳол. Улар орасида мафкуравий мақсад муҳим аҳамият касб этади. **Мафкуравий мақсад** ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, миллат, жамият манфаатлари, орзуинтилишлари ва хоҳиш-иродасини ифода этувчи тушунчадир. Мазмун-моҳиятига кўра, эзгу ниятларни ўзида акс эттирадиган, халқ томонидан эътироф этиладиган, қўллаб-қувватладиган ижобий ва ғаразли ниятларни ифодалайдиган салбий, шаклига кўра, ички ҳамда ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадларни фарқлаш лозим. Ўзбекистон халқи миллий мафкурасининг асосий мақсади озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Халқ оммасини миллий ғоя атрофида бирлаштириш, кишиларни маънавий-руҳий жиҳатдан улугвор ишларга тайёрлаш ва сафарбар этишдан иборат. Пировард натижага эришишнинг йўллари, воситалари ва усуллари ҳам ушбу мақсаддан келиб чиқади. Ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадлар ўз мазмун-моҳиятига кўра, давлатнинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлиб, улар ўзаро манфаатли ҳамкорликка асосланган бўлса — ижобий, бошқа халқлар ва давлатларга мафкуравий тазйиқ ўтказишга қаратилган бўлса — салбий характер касб этади.

Мустақилликнинг илк кунлариданоқ Президент Ислом Каримов янги жамият барпо этишда идеал мақсадларнинг жамият тараққиёти, унинг маънавий такомиллидаги аҳамияти ҳақида тўхталиб ана шундай идеални шакллантиришда миллий турмуш тарзимиз, халқимиз урф-одатлари ва кишиларнинг фикрлаш тарзини ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлаган эди. Ҳақиқатан ҳам ана шу омилларда мафкуравий идеалнинг муҳим илдизлари ифодаланган. Истиқлол йилларида юртимизда маънавий тарбияни кучайтириш, тарихий илдизларимизга, миллий ўзлигимизга қайтиш, улуг аждодларимиз яратган меросни асраб-авайлаш, уни замонавий илм-фан, маданият ютуқлари асосида бойитган ҳолда келгуси авлодларга етказиб бериш аҳолининг сиёсий онги ва ҳуқуқий маданиятини оширишга, озод ва обод Ватан ҳамда фаровон ҳаёт барпо этиш каби эзгу мақсадларимизни рўёбга чиқаришга хизмат қилиб келмоқда.

12-мавзу. Мафкуравий фаолият ва гоёларнинг амалга ошиш жараёни

Гоёлар фалсафасида “Мафкуравий фаолият” тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, ҳар қандай гоё ҳам ўз-ўзидан тарқалиб, кишилар онгига автоматик тарзда сингиб боравермайди. Муайян гоёвий таъмомийлар ва таълимотлар ишлаб чиқилишининг ўзи уларнинг кишилар фаолиятини белгилаб берувчи, унга таъсир кўрсатувчи ижтимоий ҳодисага айланиши учун етарли эмас. Бунинг учун улар кишилар орасида тарқалиши, одамлар ана шу гоёлар руҳида тарбияланиши лозим. Акс ҳолда, ҳар қандай гоё ва мафкура қанчалик тўғри, жозибадор бўлмасин, муайян ҳодиса сифатида тарих саҳифасида қолиб кетаверади. Айни пайтда, ҳар қандай гоё ва қарашлар тарқалиши учун, энг аввало, улар ишлаб чиқилиши билан бирга, тарғиб ва ташвиқ этилиши зарур. Мафкуравий фаолият эса ҳаминша шаклланган гоёвий қарашлар, баҳолар ва мақсадлар тизимини одамларга етказиш, уларнинг онгига сингдириш борасидаги ишларни амалга ошириш жараёнини англатади.

Шу маънода, “Мафкуравий фаолият” тушунчаси бирон-бир гоёни амалга ошириш, уни аҳоли онги ва қалбига сингдириш, муайян гоёвий қарашлар тизимини шакллантириш, унинг амалиётини таъминлаш, ёт ва бегона мафкураларга қарши кураш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуини ифодалайди. Айни пайтда, у гоёвий қарашлар — билимлар, баҳолар, мақсадларни шакллантириш ҳамда уларни тарқатиш, гоёвий тарбияни амалга ошириш, мафкуравий профилактика ва иммунитетни шакллантириш жараёнини ҳам англатади. Ҳар қандай ижтимоий фаолият шакли каби мафкуравий ишларнинг мазмуни ва мақсад-муддаolari ҳам ҳар бир даврнинг гоёвий, сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий хусусиятларига чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланади.

Мафкуравий фаолият жараёнида кенг оммани эзгу гоёлар асосида тарбиялаш, уларнинг умумий сиёсий ва маънавий савиясини юксалтириш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирларни амалга ошириш ниҳоятда муҳим. “Мафкуравий фаолият” тушунчаси кенг маънода ўқув муассасалари, таълим-тарбия масканлари, клублар, ахборот-ресурс марказлари, маданият ва истироҳат боғлари фаолиятини ҳам муайян даражада қамраб олади. Бунда музей, кинотеатр, театр ва бошқа маданий-маърифий муассасалар, шунингдек, ОАВ (газета-журналлар, Интернет, радио, ТВ)

муҳим урин тутади. Мафкуравий ишлар муассасаларининг кенг тармоғининг ташкил этилиши, уларнинг ўсиши ва такомиллашуви билан унга раҳбарлик қилиш жараёни ҳам мукаммаллашиб борган. Инсон дунёқарашини шакллантириш, маънавий-ахлоқий тарбия, ғоялар тарғиботи, иқтисодий билимларнинг илмий-техникавий тарғибот-ташвиқоти, эстетик ва жисмоний тарбия, бадий хаваскорлик, маданий дам олишни ташкил этиш, ёш истеъдодларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мафкуравий ишларнинг турли йўналишларидир. Эзгулик ва меҳр-оқибат, улуғворлик ва гўзаллик, виждонийлик ва меҳр-шафқат, бошқаларга ҳурмат ҳамда табиат билан уйғунликни сақлаш каби хислатлар ҳар бир кишига аста-секин, тадрижий равишда сингдириб борилади.

Мафкуравий фаолият жараёнида клуб ва ўқув муассасаларида анъанавий шакллар (сухбат, мулоқот, маъруза, спектакль, концертлар, шеърхонлик) билан бирга мавзули кечалар, китобхонлар конференциялари ва бошқа тадбирлар уюштирилади. Бу соҳадаги мутахассислар университет ва институтларда тайёрланади.

Истиқлол йилларида замон, ҳаёт талабига биноан маънавий-маърифий ишларни янги, давр талаби ва манфаатларига мос такомиллашган тизими шакллантирилди. Бунда таълим тизими, музейлар, маданият уйлари ва саройлари, ахборот ресурс марказлари, маданият ва истироҳат боғлари оммавий муассасалар сифатида миллионлаб аҳолига маънавий-маърифий хизмат кўрсатмоқда. Республика «Маънавият ва маърифат маркази» (1994) ташкил этилди ва унинг вилоятлар, туманлар ва шаҳарлардаги бўлимлари ишга туширилди. Марказга Республика Маънавият ва маърифат кенгаши раҳбарлик қила бошлади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги қарорига биноан Республика Маънавият ва маърифат кенгаши фаолияти ҳамда таркибий тузилиши қайта кўриб чиқилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг илмий-амалий йўналишда фаолият олиб борадиган ва давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган «Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази» ташкил этилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг амалий тарғибот йўналишида фаолият олиб борадиган Республика Маънавият тарғибот маркази шакллантирилди. Барча вилоятларда ҳокимларнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчилари фаолияти йўлга қўйилди. Республикаимиздаги маҳалла оқсоқоллари ва фуқаролар йиғинлари

райсларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича маслаҳатчилари тизими шакллантирилди.

Бу соҳадаги ишлар самарадорлигини кучайтириш борасида бир қатор ижобий чора-тадбирлар амалга оширилди. Республиканинг барча вилоятлари, йирик шаҳар ва туманларида фаолият юритаётган маънавий-маърифий муассасалар иштирокида катта халқ сайиллари, ҳосил байрамлари, «Мустақиллик», «Наврўз», «Меҳр-жон» байрамлари, «Шарқ тароналари» халқаро фестивали, хонандалар, раққосалар, энг яхши касб усталарининг, «Ўзбекистон - Ватаним маним», «Энг улуг, энг азиз», «Келажак овози» ва бошқа кўрик-танловлари ўтказилмоқда. Юртимизда маънавий-маърифий муҳитни янада яхшилаш, минг йиллар мобайнида унинг бағрида сайқалланиб келаётган ибратли анъана ва қадриятларни тарғиб-ташвиқ этиш борасида кўплаб тадбирлар ташкил этилмоқда. Шу мавзуда илмий-оммабоп, публицистик асарлар, ҳужжатли фильмлар ва телекўрсатувлар яратилиб, турли кўргазмалар ташкил қилинмоқда. Бу соҳадаги мафкуравий фаолият йўналиши ҳар бир киши онги ва қалбига миллий ғояни сингдириш, баркамол авлодни вояга етказиш, маънавиятнинг миллий-этник асослари ва замонавийликни уйғунлаштиришга қаратилган.

Мафкуравий фаолиятнинг ижтимоий характери. Мафкуравий фаолият ҳамisha конкрет тарихий мазмунга, мақсад-муддаога эга бўлади. Бу, энг аввало, инсон билимлари, шу жумладан, мафкуранинг мазмун-моҳияти ҳақидаги билимларнинг ривожланганлик даражаси билан белгиланади. Мафкура тизимидаги билимлар тўғри ёки нотўғри, прогрессив ёки реакцион мазмунга эга бўлиши мумкин. Мазкур билимлар ўз навбатида улар асосида шаклланадиган баҳоларнинг тўғри ёки нотўғрилигига замин яратади. Шаклланадиган баҳоларда эса реал ёки кутилаётган ҳодиса, жараёнларга мавжуд эҳтиёжлар, манфаатлардан келиб чиқиб, ўзига хос муносабат ифодаланади. Билимлар қанчалик чуқур бўлса, ҳосил қилинган баҳоларга ишонч шунчалик юқори бўлади. Шу маънода, баҳолар — қадриятлар кишиларда ишонч, эътиқоднинг шаклланишига хизмат қилади. Баъзида эришилган билимлар, уларга асосланган баҳоларнинг мутлақ тўғрилигига ишонч догматизмга айланиб кетишини, бу мафкуравий турғунликни юзага келтиришини ҳам унутмаслик зарур.

Мафкуравий фаолият ва ғоявий қарашлар доирасида белгилаб олинган мақсадларни баён этишда истиқболга, эртанги кунга ишонч туйғусини шакллантириш ҳам кўзланади. Албатта, бундай ишонч ўз

моҳиятига кура, сароб булиши ҳам мумкин. Аммо у чуқур илмий асос ва гуманистик моҳиятга эга бўлганда ҳамда жамият тараққиёти қонуниятлари билан ҳамоҳанглик касб этганда кишилар хулқи ва фаолиятининг муҳим регулятори бўлиб хизмат қилади. Зеро, бундай пайтда ишонч кишилар қарашларидаги барқарорликни белгиловчи халқа сифатида намоён бўлади. Айни пайтда, мавжуд ёки юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликлардан чўчимасликка, уларга қарши тура олиш ва бартараф этишнинг оқилона йўлларини излашга хизмат қилади, шу туфайли хулқдаги собитлик, изчиллик ва амалиётдаги фаолликни таъминлашга йўл очади.

Мафкуравий фаолият ғоявий қарашларни тарқатиш ва унга мос тарбияни амалга оширишни ҳам ифодалайди. Унга кўра, мафкуравий қарашларни тарқатиш тизими, механизмлари, усул ва воситалари доимо такомиллашиб боради, ҳар бир даврда конкрет характер касб этади. “Одамзод бахти учун ҳамма нарсдан воз кечишга ўргатадиган эзгу ғояларни кишиларга сингдириш буюк санъатдир”, деб ёзган эди француз ёзувчиси Стендаль. Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий фаолият ғоявий тарбияни ўзгарувчан воқелик ва ижтимоий гуруҳларга хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда доимий такомиллаштириб боришни англатади.

Шу билан бирга, мафкуравий фаолиятни ташкил этишда техника ва технологиялар, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш усуллариининг ривожланганлик даражаси ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Хусусан, бугунги кундаги ва XX аср бошидаги мафкуравий фаолият ўртасида кескин фарқ борлиги шубҳасиз. Ҳозирги даврда ОАВ мафкуравий фаолиятни амалга оширишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Яқин истиқболда техника ва технология ривожини одамлар онгига таъсир ўтказиш, яъни мафкуравий фаолиятни ташкил этишнинг янгидан-янги механизмларини топишига ҳам шубҳа қилмасе бўлади. Айни пайтда, фанлар ривожини мафкуравий фаолиятни илмий асосда ташкил этиш учун замин яратганини ҳам унутмаслик лозим.

Юқорида қайд этилган мулоҳазалар, мафкуравий фаолиятнинг ижтимоий-тарихий белгиланганини кўрсатиш баробарида унинг ўзгарувчан характерга эга эканини ҳам билдиради. Ижтимоий жараёнларда мавжуд воқеа, ҳодиса, жараёнлар моҳияти, ривожланиш қонуниятларини англаб етмаслик, уларнинг назоратдан ташқарида бўлиши ва охир оқибатда кутилмаган натижаларни келтириб чиқариши билан характерланувчи ва стихиялилик деб аталиши мумкин бўлган ҳолатлар кўплаб кузатилади. Мафкуравий фао-

лият ҳам ўз моҳиятига кўра ижтимоий ҳодиса бўлса-да, унга нисбатан “стихиялилик” тушунчасини ишлатиш бирмунча қийин. Зеро, мафкуравий фаолият аниқ онгли характерга эга бўлади. Ғоявий қарашларни тарқатиш, мафкуравий тарбияни амалга ошириш эса аксарият ҳолларда тизимли ва тадрижий тарзда амалга оширилади. Онглилик деганда, кишиларнинг ижтимоий қонуниятларни тушунган, англаган ва унга асосланган ҳолда ўз фаолиятини ташкил этиши тушунилишини инобатга оладиган бўлсак, бугунги кунда мафкуравий фаолият тобора онгли ва аниқ мақсадларга қаратилган ҳолда амалга оширилаётганини қайд қилиш зарур.

Мафкуравий фаолиятда тарғибот ва ташвиқот муҳим ўрин эгаллайди. **“Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот”** бирон-бир шахс, гуруҳ, миллат, жамият, ҳудуд халқларининг онги ва қалбига муайян ғоя ва мафкуранинг мазмун-моҳияти, мақсад-муддаолари, амалиёти тўғрисидаги билимларни, уларга доир тушунча ва таъмоилларни сингдиришга қаратилган тизимли фаолият ҳамда у билан боғлиқ чора-тадбирларни амалга ошириш жараёнини ифодалайдиган тушунчадир. Шу билан бирга, бугунги кунда бу тушунча юртимиздаги турли миллат, ижтимоий тоифа, касбу корга мансуб бўлган кишиларни маънавий тажовузлардан огоҳликка чорлаш, мавжуд хавф ва таҳдидларнинг моҳиятини англаб етиш, улар ҳақида жамоатчилик фикрини шакллантириш, энг муҳими, миллий ғоя асосида халқни бирлаштириш, жипслаштириш, ёш авлод онги ва қалбида эзгу ғояларга садоқат туйғуларини тарбиялашга қаратилган усул ва амалий ҳаракатлар мажмуини ҳам англатади. Одамлар қалби ва онгида ана шундай инсоний туйғулар қарор топиши, жамиятда олижаноб фазилатлар устувор бўлишида мафкуравий тарғибот ва ташвиқот муҳим аҳамиятга эга.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот аслида таълим-тарбиянинг муҳим кўринишидир. **“Тарғибот”** атамасининг ўзагини “рағбат” сўзи ташкил этгани боис, у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутаяди. **“Ташвиқот”** тушунчасининг ўзаги эса “шавқ” сўзидан олинган бўлиб, у кишида бирор нарсага шавқ, ишонч туйғуларини уйғотишга йўналтирилган. Демак, тарғибот-ташвиқотдан кўзланган асосий мақсад нафақат билим орттириш, балки кишини бирор-бир хатти-ҳаракатга ундашдан иборат.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотнинг икки анъанавий йўли мавжуд. Биринчиси — инсоний фазилатларни улуғлаш, юксак маънавиятли кишилар ҳаёти ва фаолиятини таърифлаш, уларни ибрат, намуна қилиб кўрсатиш орқали кечади. Иккинчи йўл

ғиб-ташвиқ орқали амалга ошади. Бу восита биринчисига нисба-тан самаралироқ. Шу сабабдан ҳам эришилган ютуқларни холисо-на эътироф этиб, йўл қўйилган камчиликлар танқидий нуқтаи назардан баҳоланиши лозим.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотда улуғ аждодларимизнинг ҳаёт йўли, қолдирган меросини бир ёқламаликка берилмай, тўғри ва ҳаққоний акс эттирмоғимиз даркор. Лекин, бунда фақат ўтмиш-даги сиймолар билан чекланиб қолмай, бугунги кун қаҳрамонлари, илғор замондошларимиздан ўрнак олиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Токи, улар ёшлар учун том маънода ибрат намунаси бўлсин. Чунки, тарғибот-ташвиқотда фақат ўтмишдан мисол келтириш билан чекланиб қолинса, бу — кечаги кун билан яшаш бўлади. Тарғибот-ташвиқот борасида эски даврдан қолган қуруқ, сийқаси чиққан ваъз-хонликдан воз кечиб, юрт бугун бошидан кечираётган мураккаб ва машаққатли ҳаёт ҳақиқатига таяниб, жамоатчилик фикрини шакл-лантиришнинг энг замонавий, таъсирчан усул-услугларидан фой-даланган ҳолда иш олиб боришни ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқда.

Шу сабабдан ҳам тарғиботчилар, ижтимоий соҳа мутахассис-лари, илғор фикрли зиёлилар миллий ғоянинг асосий мақсадла-рини халққа содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда ифодалаб бе-ришлари муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун нима, қандай тарғиб қилишни аниқ ва пухта тасаввур этмоқ, маънавий озиқ нимадан иборат бўлишини, уни одамлар онгига қай тариха етказиш усул-ларини ишлаб чиқмоқ даркор. Маънавий озиқнинг мезони ҳақиқат ва фақат ҳақиқат бўлиши зарур. Яъни, халққа бор ҳақиқатни очиқ айтиб, шунга кўндириш, ишончини қозониш ва шу асосда уни янги марраларга интилишга рағбатлантирилади.

Ҳар қандай тарбияда, ҳатто юксак ривожланган демократик тарбия тизимида ҳам озми-кўпми бажарилиши шарт бўлган бел-гилар мавжуд. Масалан, бола гўдаклигидан бирор эзгу фазилатга ўргатилмаса, мажбур қилинмаса, юз-қўлини ювмаслик, катта-лар гапини бўлиш сингари қусурлар унга одат бўлиб қолади. Хал-қимизга азалдан хос бўлиб келган андиша, ота-онага ҳурмат, илм-маърифатга интилиш каби олижаноб фазилатлар ҳам ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот ишла-рида ҳар бир ихтисос, ҳар бир йўналиш бўйича мутахассислар-дан фойдаланиш керак. Шундагина ҳар бир кўрсатув, эшитти-риш, маъруза, маърифий тадбирлар мазмун-моҳияти билан одам-лар қалби ва онгига етиб боради.

Мафкуравий тарғибот ўткинчи, мавсумий ҳолга айланиб қолмаслиги лозим. Бугунги мураккаб маънавий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларнинг устувор йўналишларини, кимга ва нимага қарши қаратилганлигини аниқлаш, аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрганиш, маънавий тажовузлар моҳиятини очиб бериш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Фақат ана шундай асосда аҳоли, айниқса, ёшларни ўз фикрига эга, маънавий тажовузларга қарши собит тура олишга қодир, иродали, фидойи, ватанпарвар инсонлар этиб тарбиялашга эришиш мумкин. Тарғибот ишларининг таъсирчанлигини таъминлайдиган замонавий информацион ва компьютер технологияларини кенг жорий этиш, жамият маънавий иммунитетини кучайтиришга қаратилган самарали усул-услугларни ишлаб чиқиш, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳамда тарғиботчи-ташвиқотчилар учун тегишли тавсия ва қўлланмаларни тайёрлаш бу борадаги муҳим вазифалар таркибига киради. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотда кенг қамровлилик, узлуксизлик, босқичма-босқичлик, меъёрийлик, шахсий ибрат сингари ташкилий тамойилларга амал қилинган тақдирдагина кўзланган самарага эришиш мумкин.

“Мафкуравий фаолият самарадорлиги” тушунчаси жойларда амалга оширилаётган таълим ва тарбиявий ишлардан қандай натижаларга эришилганини ва шу соҳа ходимларининг фаолияти ҳамда тарбиявий салоҳиятидан фойдаланиш даражасини ифодалайди. Бу мақсадга эришиш учун тадбирларни таълим жараёни билан уйғунлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Таълим-тарбия жараёнида аҳолига таъсир ўтказувчи омилларнинг ҳаракат қилиш механизмлари ва хусусиятларини аниқлаш, улардан унумли фойдаланиш, маънавий-маърифий тадбирлар орқали ёшларни миллий ва умумбашарий қадриятларга садоқат руҳида тарбиялаш ғоят муҳим аҳамият касб этади. Мафкуравий фаолият самарадорлиги юқори бўлиши учун уларни тайёрлаш ва ўтказиш жараёнида ёшларда тарбия ва ўзини ўзи тарбиялаш ҳиссини шакллантириш ҳамда ривожлантириш ташкилотчининг диққат марказида бўлиши лозим. Таълим тизимидаги маъруза, амалий машғулотни маънавий-маърифий тадбирлар билан уйғунлаштириш, бир томондан, таълим самарадорлигини оширса, иккинчи томондан, таълим ва тарбиянинг узвийлигини таъминлашга хизмат қилади.

Мафкуравий тадбирларни тайёрлаш ҳамда ўтказишга ёшлар-

ни кенг жалб қилиш уларда туйғудошлик ва дахлдошлик ҳиссини уйғотади, бу ҳолат ўтказилган тадбирнинг тарбиявий самарадорлигини янада оширади. Бундай тадбирлардан маънавий-ахлоқий тарбияда самарали фойдаланишнинг муҳим шарти шуки, бунда ҳар бир кишининг хусусиятлари, муайян воқеа-ҳодисага нисбатан фикри қай даражада шаклланиганини ҳисобга олиш лозим. Таълим муассасаларида тадбирларни режалаштириш, ташкил қилиш, тайёрлаш ва ўтказишга талаба-ёшларни кенг жалб қилиш, айниқса, мавзу танлаш, режа тузиш, сценарий тайёрлаш, тадбир ўтказиладиган хоналарни жиҳозлаш каби юмушларни уларнинг ўзларига топшириш лозим.

Мафкуравий фаолият самарадорлигининг ошиши ўқув юрталарида ўтказиладиган маънавий-маърифий тадбирларнинг режа ва сценарийлари профессор-ўқитувчилар ёки ўқув юрти ходимлари томонидан тузилган тақдирда уларни талабалар муҳокама-сидан ўтказиш ва муҳокама жараёнида билдирилган фикрларнинг инobatга олинишига ҳам боғлиқ. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадорлигини ошириш мақсадида ўқув юрталарининг маънавий-маърифий муассасалар билан ҳамкорлигини мустаҳкамлашнинг аҳамияти катта. Бундай ҳамкорлик, бир томондан, маданий-маърифий муассасаларни аудитория, томошабин билан таъминлашга, иккинчи томондан, маънавий-маърифий тадбирларнинг таъсирчанлиги ва самарадорлигини оширишга кўмаклашади. Қолаверса, мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадорлиги тадбирларнинг мазмунан миллий маънавий-ахлоқий қадриятларимиз, миллий ғоя ва маданиятимиз, маънавий меросимиз билан уйғун ҳолда ҳамда замонавий шакллар ва интерактив услублар асосида ташкил этилишига боғлиқ.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадорлигини шу соҳанинг фаоллари, тарғиботчи ва ташвиқотчиларисиз тасаввур этиб бўлмайди. “**Мафкура тарғиботчиси**” шу соҳадаги янгиликлар ва ахборотларни тарқатувчи, кишиларни муайян ғоя ва ғоялар тизимига хос мақсад-муддаоларга етишиш, идеалларга эришишга даъват этувчи, ҳаётнинг барча соҳаларидаги илғор жараён ва воқеаларни мунтазам равишда таҳлил этиб, бу борадаги долзарб муаммолар ечимини топиш бўйича хабар, маълумот, таклифларни оммага тарқатувчи шахсни ифодалайдиган тушунчадир. Мафкура тарғиботчиси, кенг маънода, ижтимоий фаолиятнинг алоҳида тури, яъни ғоя ва мафкура масалалари билан шуғулланади, ижтимоий-сиёсий, ғоявий, ахлоқий қадриятларни тарғиб

қилади. Тор маънода эса, у фаолияти маънавият, мафкура ва сиёсатни тарғиб этишга қаратилган шахсни англатади.

Мафкура тарғиботчиси илмийлик, конкретлик, объективлик, ижтимоий ҳаёт билан чамбарчас боғлиқлик тамойилларига асосланиши, илмий, назарий, амалий-ташқилий жиҳатдан етук киши бўлиши лозим. У шахс, жамият ва давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, улар манфаатларини ифода этиб, адолатли жамият қуриш ҳақидаги бунёдкор ғояларни омма орасида ёйиш, кишиларга маънавий, ғоявий-сиёсий таъсир кўрсатиш субъектидир. Мафкура тарғиботчиси ўзи англаган, ўрганган, юрагидан ўтказган, тўғрилигига ишонган маълумотларнинг серқирраллиги, янгилиги билан аҳолини маънавий, ғоявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий жараёнларда фаолликка чорлайди.

Ҳозирги даврда ҳам ҳар бир маърифатли, виждонли инсон бузғунчи ғоялар таъсирига қарши курашиши, аҳолига бор ҳақиқатни тушунтириб бериши, одамлар руҳини, онгу тафаккурини, умуман, маънавиятини ҳимоя қилиши зарур. Элга эзгу ғояларга асосланган тушунчаларни тарғиб қиладиган, аҳолига тарбия берадиган, тинчлик-осоийшталикни сақлаш, маърифатни тарқатиш каби савобли ва хайрли ишларни амалга оширишга даъват этадиган мўтабар жой — мактаблар ва уларда ишлайдиганлар ҳам мафкура тарғиботчиларидир. Юксак маънавият ёшлар онги ва қалбига сингиши, давлат ва жамият мақсад-муддаоларини жамоатчилик қўллаб-қувватлашига эришмоқ учун тарғибот-ташвиқот узлуксиз бўлмоғи лозим.

Шу маънода, мафкура тарғиботчиси янгиликларни англашга қодир, ҳақиқат ва халқ манфаати йўлида курашларга ҳамisha тайёр, мард, фидойи бўлиши лозим. Бундай хусусиятлар эса, тарихдан, аждодлар тажрибасидан маълумки, жамоа, жумладан, маҳалла шароитида шаклланади. Маҳалла — жамиятимизда алоҳида маънавий тарбиявий аҳамиятга молик бўлган ўзига хос демократия мактаби. Бу ноёб тажриба — аҳолининг маҳалла бўлиб яшаш тарзи жаҳоннинг бошқа мамлакатларида кам учрайди. Шунинг учун ҳам инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатадиган, унинг маънавиятини тарбиялайдиган бирламчи макон маҳалладир.

Миллий урф-одатлар, маросимлар тарғиботи чоғида ҳам бутун инсоният, Ватан ва миллат манфаатларини, шахс эркинлиги, миллий қадриятлар мажмуининг яхлит уйғунлигини ёдда тутмоқ лозим. Ғоя ва мафкура тамойиллари шу соҳадаги ҳар бир инсон,

жумладан, тарғиботчининг ҳар бир хатти-ҳаракатида ўз ифодаси-ни топади. Унинг яшаш тарзи, қилган ишлари, яратган асарлари, меҳнатининг натижалари, атроф воқеликка муносабати — барча-барчаси ғояларга садоқатнинг кўзгусидир. Олимнинг кашфиёти, мусаввирнинг картинаси, ёзувчининг романи, шоирнинг шеъри, ўқитувчининг, воизнинг маърузаси, бастакорнинг мусиқаси ўзига хос тарғиботдир. Бундай тарғиботда кўп китоб ўқийдиган, маълумотли зиёлиларга мўлжалланган бир оз мураккаброқ ахборотлар билан тадбиркорлар кайфиятига таъсир этиб бўлмайди. Шунинг-дек, ғояларга садоқат туйғуларини сингдиришда талабаларга ҳам, фермерларга ҳам бир хил муносабатда бўлиш, бир хил усуллардан фойдаланиш кутилган самарани бермайди. Чунки, турли ижтимоий гуруҳ вакилларининг дунёқараши, манфаатлари ва қадриятлари бир-биридан фарқ қилади. Мафкура тарғиботчиси томонидан ҳар бир гуруҳ, табақа, тоифа хусусиятларини ҳисобга олиш кўпроқ самара бериши мумкин. Мафкура тарғиботчиларининг ўзлари ҳам эл-юрт орасида обрў-эътибор қозонган, юксак савияли, кўпни кўрган, жонкуяр, оташин, энг муҳими, одамларнинг юрагига ҳаққоний сўзи, ёрқин фикри билан йўл топадиган ҳалол инсонлар, яъни бунга маънавий ҳуқуқи бор киши бўлиши лозим.

Демак, мафкура тарғиботчиси “Авесто”даги “эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал” тамойилига мос шахс бўлмоғи зарур. Мафкуравий тарғиботда ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, ноанъанавий усулларни қўллаш, ошкоралик, миллий қадриятлар доирасидан чиқмаслик, оммабоп ва тушунарли ифодалаш кўпроқ самара беради. Бугунги ғоят мураккаб, таҳликали дунёда ёшлар маънавиятини янада юксалтириш, уларни миллий анъана ва қадриятларга ёт бўлган бузғунчи ғоялар, зарарли оқимлар таъсиридан асраш вазифаси мафкуравий тарғибот фаоллари билан бирга, бу соҳада фаолият юритадиган турли ташкилот ва муассасалар зиммасига улкан масъулият юклайди.

13-мавзу. Мафкуравий кураш ва ғоявий зиддиятлар

Жамият тараққиётининг ҳозирги даврида рўй бераётган мафкуравий жараёнлар инсон онги, қалби хилма-хил усулларда олиб бориладиган ғоявий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий объекти ҳамда мақсадига айланганини кўрсатмоқда. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар Ер куррасини бир неча бор яксон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта

хавф — инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарса ни ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим” Масаланинг моҳиятини тушуниш учун ғоя ва онг муносабатига дахлдор бўлган қуйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур. Муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги ёки у шахс онгида фақат муайян ахборот сифатида сақланиб қолиши мумкин. Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмаса, иккинчисида ғоя шахс учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди. Инсон онги ва қалби учун кураш, деган фикрда ғоя ва онг муносабати шарқона фалсафий тафаккур асосида ифодалаб берилган. Ғоя фақатгина инсон онги орқали унинг қалбини эгаллаган, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ушбу тамойил мафкуравий курашнинг ўзагини ташкил этмоқда.

“Мафкуравий кураш” тушунчаси турли ғоявий қарашлар, ёндашувлар, хилма-хил маслак ва мақсадларга эга ижтимоий субъектлар ўртасида юзага келадиган, қарама-қаршиликка асосланган муносабатни ифодалайди. У янги, шаклланаётган ғоялар билан ўз «вазифасини» бажариб бўлган мафкура ёки унинг қолдиқлари ўртасидаги муносабат шаклида ҳам содир бўлиши мумкин. Шу билан бирга, мафкуравий кураш муайян ғояларни синдириш ёки ҳимоя қилиш жараёнини ҳам англатади. Мафкуравий курашни муҳолиф мафкуравий қарашларнинг ҳар қандай кўринишини йўқ қилишга, ғоявий плюрализмни бартараф қилишга қаратилган ҳаракатлар — мафкуравий конфронтациядан (фран. — қарама-қарши қўйиш) фарқлаш керак.

Мафкуравий конфронтация аксарият ҳолларда ғоявий соҳада мутлақ устувор бўлиб келган қарашлар тизими барбод бўлган, кишилар кўп йиллар давомида шаклланиб келган ҳаётий мўлжалларини йўқотиб қўйган, содда қилиб айтганда, мафкуравий беқарорлик вазиятининг ҳосиласи ҳисобланади. Бундай беқарорлик ҳолати кескин ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, хусусан, бир тузумдан бошқасига ўтиш даври, муайян ҳолларда ташқи таъсир, масалан, халқаро майдонда яққаланиб қолиш ёки ҳарбий ҳаракатлар, ўзаро урушларда енгилиш натижасида юзага келган ижтимоий-сиёсий вазият натижаси ҳам бўлиши мумкин. Бир сўз билан айтганда, мафкуравий беқарорлик жамиятдаги мавжуд

мафкуравий мувозанат бузилган, аммо янгиси қарор топмаган вазиятдаги ғоявий ўзгарувчан ҳолат ҳисобланади.

Жамият тараққиёти бундай ҳолларда ғоявий антагонизмга асосланадиган мафкуравий конфронтация юзага келиши учун реал шарт-шароит пайдо бўлишини кўрсатади. Бундай антагонизм муайян жамият (давлат) доирасидаги ҳамда мамлакатлараро даражадаги зиддиятларнинг кескин характер касб этишининг инъикоси ҳисобланади. Мафкуравий конфронтация вайронкор характерга эга бўлади, унда душман деб ҳисобланган мафкура(лар)ни йўқотишга алоҳида эътибор берилади. Бундай пайтда ўз даврига нисбатан яшовчан, кишилар руҳияти, орзу - умидлари билан боғлиқ майлларни тўғри ва аниқ ифодалаган мафкура ғолиб бўлади. Бундай мафкура моҳиятан ҳамма вақт ҳам прогрессив характерга эга бўлмаслиги мумкин. Фашистлар Германиясида национал социализм, шўролар даврида большевизмнинг муҳолиф ғоявий қарашлар, уларнинг соҳиблари ва тарафдорларини йўқ қилиш йўлида олиб борган ғайриинсоний ҳаракатлари бунинг исботи бўла олади. Ўзгача ғоявий қарашлар ва ёндашувларга ашаддий душманлик кўзи билан қараладиган, жамият тараққиётининг ягона ва энг оқил йўлини кўрсатишга даъво қиладиган ҳамда кишиларда ғоявий индифферентлик руҳиятининг қарор топишига хизмат қиладиган мафкура яққаҳоқимлиги шароитида мафкуравий кураш ҳақида гапириш мумкин эмас.

Мафкуравий курашнинг манбаини ўз мазмун-моҳиятига кўра, бир-биридан фарқланувчи турли ғоявий қарашлар соҳибларининг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар ташкил этади. Демак, мафкуравий кураш содир бўлиши учун турли ижтимоий субъектлар мавжудлигининг ўзи етарли эмас. Бундай кураш уларнинг манфаатлари бир-биридан фарқланувчи ғоявий шакл касб этган, содда қилиб айтганда, мафкуравий зиддият мавжуд бўлгандагина реал характер касб этади. Шундагина мафкуравий жараёнлар жамият ривожланишини таъминлашнинг зарурий шарти сифатида ўзлигини намоён қилади. Кишилар, ижтимоий гуруҳларнинг бир-биридан фарқланувчи эҳтиёж ва манфаатларини рўёбга чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида социал структурадаги ўрнidan қатъи назар, жамият аъзолари учун ижтимоий тараққиётнинг оптимал йўллари оидинлаштиришга хизмат қиладди. Айни пайтда, бу жараён янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига, мафкуравий қарашлардаги ижобий ва салбий жиҳатларнинг ошкор бўлишига замин яратади, муайян мафкуравий қоида.

тамойилларнинг қайта кўриб чиқилиши, кун тартибидан олиб ташланиши ҳамда мавжуд ижтимоий қатламлар эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-умидлари ва интилишларига ҳамоҳанг бўлган қарашларнинг янада ривожланишига йўл очади. Мазкур ҳолатлар бирон-бир жамият ёки давлат янгиланаётганида, бир босқичдан бошқасига ўтаётганида яққол намоён бўлади. Бундай ҳолда мафкуравий кураш қуйидагича йўналишларга эга бўлиши мумкин:

1) ўз умрини ўтаб бўлган, янги замон талабларига жавоб бера олмай қолган мафкура, ғоялар тизими ёки ғоявий-мафкуравий тамойилларга қарши фаолият;

2) муайян миллат, жамият ва давлат учун бегона ҳамда ёт бўлган, четдан туриб, турли мақсадларда, хилма-хил воситалар орқали жорий этишга ҳаракат қилинаётган ғоя ва мафкураларга нисбатан амалга ошириладиган ҳаракат, чора-тадбирлар мажмуи;

3) асл мақсадлари халқ ва жамиятнинг умумий манфаатларига зид бўлиб қолган ички кучлар, консерватив субъектларга хос ғоя ва мафкуравий қарашларга қарши кураш;

4) янги жамият ва янги давлат барпо этиш, ҳаётда туб ўзгариш ва ислоҳотларни амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар ҳамда мафкуравий тизим шаклланиши учун олиб бориладиган фаолият ва бошқалар.

Замон ва давр нуқтаи назаридан узоқ муддатни қамраб олиши, истиқболни англаш билан боғлиқлиги ҳамда диалектик характери билан ажралиб турадиган мафкуравий кураш муайян мамлакат ёки жамиятнинг манфаатлари ва имкониятлари билан белгиланадиган эҳтиёжлар ва интилишлар инъикоси сифатида намоён бўлади.

Қандай ҳолда бўлмасин, ғоявий кураш ҳаминша амалга ошириладиган ҳаракат натижалари, унга эришиш йўлларининг белгилаб олинишини билдирадиган фаолият сифатида муайян мақсадларда амалга оширилади. Уларни рўёбга чиқаришда хил-хил усул ва воситалардан фойдаланилади. Жумладан, бунда ташкилий омил — тарғибот ва ташвиқот инфраструктурасининг ривожланганлик даражаси у ёки бу тарзда ғоявий таъсирни рўёбга чиқаришда ўзига хос ўринни эгаллайди. Шу билан бирга, техника ва технологиялар ҳам бугунги кунда ғоявий мақсадларни амалга оширишда тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Интеграция жараёнлари чуқурлашиб бораётган, мамлакатлар ва минтақалар бир-бири билан тобора мустаҳкам боғланиб бораётган бугунги кунда миллий, диний ва демографик омиллар мафкуравий мақсадларни амалга оширишнинг манбаи сифатида намоён бўлмоқ-

да. Ҳозирги даврда ғаразли мақсадуравий мақсадларни амалга оширишда кишилар онгини белгиланган мўлжал-муддаолардан келиб чиқиб, маъқул йўналишга ўзгартириш, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, этник, конфессионал ва шу каби асосларда беқарорликни юзага келтириш, жамиятдаги бирлик ва ҳамкорликка путур етказишга интилишда турли ғоявий тажовуз шаклларида фойдаланилаётгани ҳам бу фикрнинг ўринли эканини тасдиқлайди.

Ғоявий кураш усуллари қанчалик қадимий бўлса, бу йўлда фойдаланиладиган тамойиллар ҳам шунчалик қадимийдир. Фақат уларни амалга ошириш механизмлари, усуллари ва йўллари мураккаблашиб, ўта нозик тус олмақда, холос. Жумладан, ғаразли мақсадларга эришиш учун мафкуравий курашда бугунги кунда ҳам, энг аввало, “Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил” деган қадимий тамойилга амал қилинмоқда. Бу тамойилни рўёбга чиқаришнинг биринчи йўли ғоявий тажовуз объекти бўлган мамлакат ичида ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришга уринишдир. У жамият ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳаларида ўзига хос кўринишда намоён бўлади. Масалан, эндигина мустақилликка эришган мамлакатга нисбатан бу усулнинг қўлланилиши ўтиш давридаги ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг мавжуд ҳолатдан норози-лигини уйғотиш йўли билан сиёсий беқарорликни келтириб чиқаришга бўлган интилишларда намоён бўлади. Бу йўлда диний омилдан, гўёки эътиқод эркинлиги бузилаётганидан фойдаланишга уринишлар ҳам кузатилаётир. Ана шу ҳолат ҳам “Мақсад воситани оқлайди” деган ақида ғаразли манфаатларни рўёбга чиқаришнинг асосий қоидасига айланаётганини кўрсатади.

Юқоридаги тамойилни амалга оширишнинг иккинчи йўли бирон-бир минтақа давлатлари ўртасида турли зиддиятларни юзага келтиришдир. Сиёсий кучлар бу борада ўта “нозик” ва “ноёб” йўллардан фойдаланишга уринмоқда. Хусусан, минтақа давлатлари коммуникациялари узвий боғлиқлигини инobatга олиб, атайлаб номақбул, иқтисодий жиҳатдан зарарли бўлган ҳолатларни келтириб чиқариш ва шу йўл билан уларнинг ўзаро иқтисодий алоқаларини чегаралаш масаласига алоҳида эътибор берилмоқда.

Шу билан бирга, минтақада гегемонликка даъвогар бўлган мамлакат борлигини асослаш, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратиш йўлида ҳам жиддий ҳаракатлар қилинмоқда. Бундай образларнинг яратилиши Ер юзининг турли нуқталарида низоли вазиятларни, миллатлараро ва давлатлараро муносабатларда тангликларни юзага келтирган. Ҳозирда ҳам бундай “образ-

ларнинг” яратилиши мамлакатларнинг иқтисодий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига ана шу “образ” таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Натижада асосий мақсадга — муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз “иттифоқчисига” айлантиришга эришилмоқда.

“Имтиёзли ҳамкорни белгилаш” муайян минтақада ғоявий манфаатларни амалга оширишга хизмат қиладиган яна бир тамойил. Диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик, тарихан қарор топган ижтимоий-иқтисодий алоқалар ёки бошқа сабабларга кўра ҳар бир давлат ким биландир имтиёзли ҳамкорлик қилади. Бу табиий ҳолат. Аммо сўз “имтиёзли ҳамкор”дан давлатлар ўртасида айирмачиликни шаклантириш, “номақбул” мамлакатлар имкониятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга, “ҳамкор” давлатнинг қайсидир жиҳатдан устунлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида у ёки бу кўринишдаги устунликни таъминлаш ҳам асосий мақсад эмас. Бош мақсад — муайян таъсир ўтказиш плацдармига эга бўлиш. Бу эса, ўз навбатида, ушбу йўналишдаги ғоялар кураши ва мафкуравий таҳдиднинг устувор йўналишларини белгилайди. Амалиёт имтиёзли ҳамкорни белгилашда ана шундай узоқни кўзловчи ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадлар асос қилиб олинаётганини кўрсатмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, “Имтиёзли ҳамкор” тамойили “Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил” принципининг тўлдирувчиси сифатида юзага чиқади. Бунга бугунги кунда айрим қўшни давлатларнинг минтақага таъсир ўтказиш йўлида ўзига хос плацдарм вазифасини ўтаётгани мисол бўла олади.

Муайян гуруҳ, халқ, жамиятни мафкуравий таъсир доирасига тортишни асосий мақсад қилиб олган ғоявий кураш тамойиллари ҳамда уларни турли йўللар ва усуллар билан амалга оширишга уринишлар ҳамма вақт бўлган. Тарихга назар ташласак, бу жараён жамият ривожлана бориши билан бирга чуқурлашиб, кенг қамровлилик касб этиб борганини кўрамиз. Масалан, ҳозирги даврда мафкуравий кураш ўзининг қатор хусусиятлари билан ажралиб туришини кўриш мумкин.

Энг аввало, мафкуравий кураш ва ўзгаларга ғоявий таъсир ўтказиш жараёни тезкор ва катта шиддат билан кечаётганини қайд этиш зарур. Бу шиддатлилик муайян мафкуравий қадриятларни яшин тезлигида оммалаштириш, тарқата олиш имкониятини яратган, Ер юзининг турли бурчакларида дунёга келаётган ғояларни миллионлар дунёқарашининг узвий қисмига айлантира-

ётган матбуот, радио, телевидение, Интернет кабиларнинг та-
раққиёти туфайли содир бўлмоқда.

Шу билан бирга, мафкуравий кураш жараёни олдингидан ҳам
кенг қамров касб этиб бормоқда. Бу жараёнга ижтимоий ҳаётнинг
барча соҳалари, аҳолининг турли қатламлари тортилганида яққол
кўринади. Бу жараён шунчалик кучлики, бугунги кунда дунё худу-
дининг бирор-бир жойини мафкуравий таъсирдан ташқарида та-
саввур қилиш қийин.

Ғоявий кураш аниқ белгиланган мақсадларга эришиш йўлида
ҳар томонлама ва пухта ишланган режа асосида амалга оширил-
моқда. Бу жараёнда хилма-хил институтларнинг изчил тарздаги
иштироки ҳам таъминланмоқда. Ана шундай шароитда давлатлар
мафкуравий тарбияни тўғри йўлга қўйиш ва хилма-хил ғоявий
таъсирларнинг олдини олишни ўз сиёсатининг устувор йўналиши
қилиб белгилашга мажбур бўлмоқда.

Айни пайтда, мазкур жараёнда нодавлат, ноҳукумат ташки-
лотларининг роли ҳам кескин даражада ошгани кузатилмоқда.
Бунга катта иқтисодий ресурсларга эга бўлган турли халқаро но-
давлат ташкилотлар ёки диний экстремистик ҳаракатларнинг бу-
тун бир минтақада ўз таъсир доираларини кучайтириш йўлидаги
урунишлари ҳам мисол бўла олади.

Мафкуравий курашнинг йўналишлари ичида ғоявий тажовуз
ўзига хос хусусиятга эга. **“Мафкуравий тажовуз”** тушунчаси му-
айян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига
қарши қаратилган, мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни заифлаш-
тиришга ва барбод қилишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият
хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга
асосланган амалиётни ифодалайди. Мафкуравий тажовуз ёвуз куч-
лар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатта нисба-
тан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга оширилади-
ган ғоявий бузғунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жирканч мақ-
садларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг ди-
ний, миллий ҳиссиётлари, мавжуд ижтимоий-иқтисодий қийин-
чиликлардан, шунингдек, замонавий техника, телекоммуникация
воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қилади.

Бугунги кунда мамлакатимизга татбиқан мафкуравий тажовуз
аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қараш-
ларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, диний
экстремизм, ахлоқсизлик каби бузғунчи ғояларни сингдиришдек
кўринишларда содир бўлмоқда. Бундай тажовуз демократия бай-

роғи остида фуқароларни қонуний ҳокимият органлари фаолиятини издан чиқариш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш, уларни Конституциямизда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақиришдек уринишларда ҳам намоён бўлмоқда.

Юқоридаги каби хусусиятлари туфайли мафкуравий тажовуз мафкуравий гегемонизм (юнон. “gegemonia” — раҳнамолик, ҳукмронлик, раҳбарлик) билан ҳамоҳанглик касб этади. Зеро, мафкуравий гегемонизм муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлатнинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини асослашга қаратилган назария ва амалиётдир. XX асрда Германияда фашизм, Россияда пролетар мафкураси ҳукмрон мавқени эгаллаб, миллионлаб кишиларнинг бошига чексиз кулфатлар келтиргани мафкуравий гегемонизмга интилишнинг фожиавий оқибатларини тасаввур қилиш имконини беради.

Мазкур йўналишда мафкуравий ҳимоя ғоят муҳим аҳамият касб этади. “**Мафкуравий ҳимоя**” серқирра тушунча бўлиб, унинг шахсий ва ижтимоий даражалари мавжудлигини алоҳида қайд этиш лозим. Мафкуравий ҳимоя ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб олади. У ғоявий бўшлиқни тутатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларида фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади. Мафкуравий ҳимоя тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собитқадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради. Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда мафкуравий ҳимоянинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Мафкуравий ҳимоя таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими орқали амалга оширилади. Соғлом мафкурани халқ онги ва қалбига сингдиришга хизмат қиладиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам бу жараёнда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ манфаатларини, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни

тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару дostonлар, кўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий ҳимояни амалга ошириш шакллари дир.

Бугунги дунёда муайян гуруҳлар ва давлатлар ўзларининг ғаразли манфаатларини ифода этаётган турли тажовузкор ғояларни синовдан ўтказмоқда. Уларнинг ортида кишиларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе қилиш, пировард натижада эса буткул қарам қилиб олиш мақсади ётади. Бу катта-катта ҳудудларни, айниқса, бой табиий ресурсларга эга бўлган минтақаларни эгаллаб олишнинг энг қулай ва камхарж усули дир. Зеро, турли мафкуравий таъсирлар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари “маъкул” йўналишга ўзгартирилган аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин.

Бундай шароитда миллий хавфсизликни таъминлаш, унинг турли йўллари, воситалари ва усуллари имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Мафкуравий жараёнлар глобаллашуви шароитида шахс, миллат, жамият, давлатни хилма-хил шаклларда намоен бўладиган ғоявий кураш ва тажовузлар таъсиридан ҳимоялаш, содда қилиб айтганда, мафкуравий хавфсизликни таъминлаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий имунитетни шакллантириш нуқтаи назаридан ҳам муҳим дир.

Бугунги кунда турли хил мафкура марказларининг ғаразли ниятлари ва интилишларининг олдини олиш, ғоявий таҳдидларни бартараф қилиш, диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш мафкуравий хавфсизлик тизимини шакллантиришда ўзига хос ўринга эга. Шу ўринда республикаميزда мафкуравий хавфсизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний қадриятларга асосланишини таъкидлаш зарур. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг таркибий қисми ҳисобланади. Мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлиги жамиятнинг маънавий етуклигига мос равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади ҳамда жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъ-

минлашни давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътироф этишга асосланади.

Гоя ва мафкура соҳасидаги ҳимояда мафкуравий ихоталаш муҳим аҳамиятга эга. Бунда муайян мамлакатга бегона ва ёт гоёлар кириб келадиган томон аниқланади ва унинг чегаралари бўйлаб мафкуравий ихоталаш тизими шакллантирилади. Тўғри бу тизим бир қарашда кўзга ташланмаслиги мумкин, аммо у умумий ҳимоя тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Бугунги дунёда кўплаб мамлакатлар ва халқлар бир-бири билан иноқ, дўст, яхши қўни-қўшни бўлиб, ёнма-ён яшайдилар. Аммо бошқалар учун хавф-хатар ўчоғи бўлиб қолган, турли бузғунчи гоёлар ин қуриб олган ҳудудлар ҳам йўқ эмас. Ана шундай шароитда мафкуравий ихоталаш бундай ҳудуд билан ёнма-ён бўлган мамлакат учун асосий воситалардан бирига айланади. Бунда шу ҳудудга яқин бўлган жойлардаги аҳолига алоҳида аҳамият қаратилади, унинг турли қатламлари орасида мафкуравий профилактика ишлари кучайтирилади, уларда кучли мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ҳаракат қилинади. Бу борада баъзи мамлакатларда кўп йилларга мўлжалланган фаолият дастурлари, чора-тадбирлар режалари ишлаб чиқилади, давлат ва нодавлат ташкилотлари, шу соҳадаги мутахассислар ҳамкорлигида амалга оширилади.

Турли мафкуравий таъсирлардан ҳимояланишнинг бундай замонавий усуллари ва воситалари муайян жамиятга мос гоёларга содиқлик туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради. Бунда ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари манфаат ва мақсадларини ҳисобга олиш лозим. Мафкуравий ҳимоя тамойилларига амал қилинмаган ҳолларда бегона ва зарарли гоёлар таъсирига тушиш, мафкуравий курашда мағлуб бўлиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса соғлом мафкура тамойилларини аҳоли онги ва қалбига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Бугунги кунда турли мафкуравий таъсир ва тазйиқлардан ҳимояланишнинг устувор вазифаси мамлакатимизда демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш билан боғлиқ тамойиллар моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборат. Бу, ўз навбатида, аҳоли орасида мафкуравий тарбияни кучайтириш, унинг турли қатламларида мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ёрдам беради.

14-мавзу. Ғоявий таҳдид ва мафкуравий бузгунчилик

Ҳозирги давр ўтган аср ўрталари ва унинг 80-йилларидан тубдан фарқ қилади. Бу давр собиқ иттифок ва у бошчилигидаги лагернинг емирилиши, унинг ўрнидаги кўплаб мамлакатларнинг мустақил тараққиёт йўлига ўтиши, икки қутбли дунёнинг барҳам топиши билан якунланди ва кўп қутбли дунёнинг шаклланиши учун шарт-шароит туғилди. Бироқ у тез орада янги, ўта мураккаб ва қарама-қаршилиқларга ниҳоятда бой вазият билан алмашди.

Халқаро глобаллашув жараёнларининг мураккаб ва зиддиятли тус олганлиги бугунги кўндаги ғоявий таҳдид ҳамда мафкуравий тажовузларнинг ўзига хослиги ва хусусиятларини белгилаб турибди. Афсуски, жаҳоннинг сиёсий, иқтисодий жараёнларида етакчилик қилаётган айрим мамлакатлар ўтмишдан мерос бўлиб қолган, асосан, империяларга хос баъзи бузгунчи ғоялар таъсиридан ханузгача қутула олмаётганликларини яққол кузатиш мумкин. Уларнинг бу тарздаги фаолияти туфайли XX аср охири ва XXI аср бошларига келиб, ғоявий тажовуз ҳамда мафкуравий таҳдидлар билан боғлиқ ҳодисаларнинг салбий жиҳатлари кескин равишда намоён бўла бошлади. Жумладан, айрим йирик давлатларнинг ўз маданияти ва сиёсий-ижтимоий тараққиёт моделини универсал усул сифатида ёйишга қаратилган хатти-ҳаракатлари фикримизнинг далилидир. Унинг асосий жиҳатларидан бири шундаки, бундай шароитда суверен миллий давлатларнинг мустақил ривожланиш ҳақ-ҳуқуқларига таъйиқ ўтказиш ҳолатлари амалиётга айланмоқда. Бунинг натижасида кўп қутбли ва адолатли дунёнинг шаклланиши қийинлашибгина қолмасдан, балки турли зиддиятли жараёнлар халқаро барқарорликка ҳам салбий таъсир этмоқда. Оқибатда глобал дунё структураси ўта мураккаблашиб бормоқда, бу, ўз навбатида, Ер юзида ҳамкорликка асосланган мустаҳкам алоқаларни барпо этишга жиддий тўсиқ бўлмоқда. Шу боис ҳам мустақил демократик тараққиёт учун имкониятлар, шарт-шароитлар жиддий равишда қийинлашиб, инсоният олдида ечилиши, ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар кўлами кенгайиб бормоқда.

Бундай вазиятда жамиятимизнинг мустақил демократик тараққиёти ва хавфсизлигини таъминлаш масалалари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада Ўзбекистон танлаган йўлдан собитқадамлик билан бориши учун ҳозирги давр вужудга келтирган таҳдидларни ҳар томонлама англаш ва уларга қарши туришнинг самарали йўлларини излаб топиш ҳамда амалиётда қўллаш долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу, ўз навбатида, ғоявий

тажовуларга қарши туришининг самарадорлигини ошириш учун кўплаб назарий ва амалий масалаларни кун тартибига қўйиб, «мафкуравий таҳдид» тушунчасини ҳозирги давр талаблари асо-сида янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигини англатади.

“Мафкуравий таҳдид” муайян миллат, жамият, давлатнинг тинч-лиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституци-он тузумни заифлаштириш ҳамда бузишга йўналтирилган, шахс ва жамият хавфсизлиги, маънавий, мафкуравий, руҳий дунёсига тажовуз қиладиган ғоявий-назарий қарашлар ва уларга асосланган амалиёт мажмуини ифодалайдиган тушунчадир Унинг мазмун-мо-ҳияти, зарарли оқибатлари ва унга қарши курашиш зарурлиги Президент Исом Каримовнинг «Юксак маънавият — энгилмас куч» аса-рида ҳар томонлама ва ишончли далиллар асосида кўрсатиб берилган. Ушбу асарда таъкидланганидек, тили, дини, эътиқоди-дан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва ин-формацион хуружлар бу борадаги таҳдид ва тажовуз ҳисобланади.

Мафкуравий таҳдид ва тажовуз вайронкор кучларнинг ўз мод-дий, сиёсий манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқа-ридан туриб, бевосита амалга ошириладиган бузгунчиликнинг муайян шаклидир. Улар ўз мақсадларига эришиш учун ҳар қан-дай усуллардан, одамларнинг руҳий ҳиссиётлари, миллий туй-гулари, ҳар қандай жамиятда мавжуд ижтимоий-иқтисодий му-аммолардан, шунингдек, замонавий технология, телекоммуника-ция, ОАВ, Интернетдан ноҳолислик билан фойдаланишга ҳара-кат қилади.

Ҳозирги даврда мафкуравий таҳдид деганда, аҳолининг айрим қатламлари, айниқса, ёшлар онги ва қалбига таъсир қилиб, улар-нинг қарашларини ўзларига маъқул йўналишда ўзгартириш, ди-ний экстремизм, вайронкорлик, бузгунчилик, ахлоқсизлик ғояла-рини зимдан тарғиб-ташвиқ этиб, сингдириш каби ғаразли мақ-садлар ҳам англанади. Маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай тажовуз, таҳдид ўз-ўзидан мамлакатнинг миллий манфаатлари, жисмонан ва маънан соғлом авлод келажагини таъминлаш йўли-даги жиддий хатарлардан биридир.

Мафкуравий таҳдид шакллари хилма-хил. Зеро, таҳдидчи-лар кўпинча турли ниқоблар, жозибали шиор ва ғоялар ниқоби ортида иш кўради, турли-туман усуллардан фойдаланади. Бун-

ва имкониятлар мавжуд бўлиб, улар пухта ўйланган ҳамда да-
вомли мақсадларга хизмат қилмоқда. Ҳозирги даврда дунёнинг
айрим ҳудудларида ана шундай ҳаракатлар натижасида катта
йўқотишлар юз бермоқда, миллатларнинг маънавий қадриятла-
ри, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқмоқда, ахлоқ-
одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий хавф
остида қолмоқда. Энг ёмони, бундай мафкуравий хуружларнинг
пировард мақсади одамни ўзи туғилиб ўсган юрти ва халқидан
тонишга, ватанпарварлик туйғуларидан маҳрум этишга, ҳамма
нарсага лоқайд бўлган шахсга айлантиришга қаратилган.

Худбинлик ва лоқайдлик, маҳаллийчилик, коррупция ва ман-
фаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик, ҳасад, сотқинлик синга-
ри иллатлар ҳам маънавий таҳдид ва тажовузлар таркибига киради.
Президентимиз огоҳлантиргани каби, ҳозирги даврда турли эски ва
янги ғоялар кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда.
Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар сиёсий,
миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр тала-
шувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашув-
лар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб
қайғу-кулфатлар солмоқда. Бу тортишувлардан кўзланган асосий
мақсад — инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мам-
лакат ёки минтақадаги бирор халқнинг онгига, унинг сезги-туйғула-
рига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, мафку-
равий жиҳатдан заиф ва тобе қилишдан иборат.

Уч минг йилликдан зиёд ўзбек давлатчилиги тарихи шундан да-
лолат берадики, ҳар қандай зўравон босқинчилар ва юртимизда ҳукм-
ронлик қилмоқчи бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш учун, ав-
вало, миллий манфаатларимизга тажовуз қилиб, маданият ва анъ-
аналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни мафкуравий жиҳат-
дан заифлаштиришга, куч-қудратимизни йўқотишга ҳаракат қил-
ганлар. Бутун дунёда глобаллашув жараёни ҳалдан зиёд кучайган
ҳозирги даврда бундай марказлар ва кучлар ўз гаразли мақсадлари-
ни амалга ошириш учун ҳар қандай усулларни ишга солмоқда. Улар
бу борада катта куч ва маблағ сарфлаб, одамларнинг миллий, диний
ҳиссиётларидан, бизнинг моддий ҳаётимизда мавжуд бўлган ўткин-
чи қийинчиликлардан фойдаланишга уринмоқда.

Мафкуравий таҳдидларга қарши ўз вақтида қатъият ва из-
чиллик билан кураш олиб борилмаса, турли зарарли оқимлар

узоқ вақтга ҳам шиддат билан ёпирилиб қириши, ешларни ўз гирдобига тортиб кетиши, оқибатда улар ота-она, эл-юрт олдидаги бурчи ва масъулиятини ўйламайдиган, фақат бир кунлик ҳаёт билан яшайдиган эгоист-худбинларга айланиб қолиши мумкин. Бизга мафкуравий таҳдид солиши мумкин бўлган айрим ташкилотлар ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тиклаш йўлида фаолият кўрсатмоқда. Албатта, бундан ўн тўрт аср бурунги воқеликни бугун амалда қайта тиклаб бўлмаслиги аён. Лекин уларнинг нияти — ягона мафкуравий макон барпо этиб, ислом динини сиёсийлаштириш ва шу асосда ҳокимиятни қўлга киритиб, ҳукмронлик қилишдан иборат.

Ҳозирги даврдаги “эркин демократия” ва турли “очиқ жамият моделлари”ни экспорт қилиш, жамият ва давлат қурилишининг “универсал лойиҳа”ларини ташқаридан тикиштириш йўлидаги уринишлар ҳам мафкуравий таҳдид ва тажовуз сифатида баҳоланмоғи лозим. Аслида, инсоният тарихида барчага бирдек маъқул бўладиган бошқарув модели ҳеч қачон бўлмаган. Мафкуравий таҳдиднинг “оммавий маданият” ниқоби остида ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа халқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари, турмуш тарзининг мафкуравий негизларига беписандлик, уларни қўпоришга қаратилган шакллари ҳам мавжуд. Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл мафкуравий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар тараққиёт ва ёшлар тарбиясига тажовуз қилмоқда.

Мафкуравий таҳдид шаклларининг аксарияти информацион хурж ва уйдирмаларни тарқатиш орқали юз бермоқда. Бугунги кунда тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва ҳшёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган мафкуравий тарбия билан жавоб бериш мумкин. Ҳар биримиз мафкуравий таҳдидларга нисбатан лоқайдлик, бепарволик ва беғамлик иллатидан халос бўлишимиз, ҳар бир фуқаро юртимизда, жаҳонда содир бўлаётган ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараёнлар менга, менинг тақдиримга бевосита дахлдор деб ҳисобламоғи даркор. Президентимиз таъкидлаганидек, “Ҳозирги ўта мураккаб бир замонда халқаро майдонда содир бўлаётган жараёнларнинг туб моҳиятига етиб бориш, улар

ҳақида ҳолик ва мустақил фикрга эга бўлиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаси, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди”

Мафкуравий таҳдид ўз моҳиятидан келиб чиқиб, энг аввало, инсон онгига, тафаккури ва хулқ-атвориغا хавф-хатар солмоқда. Инсон онги ва қалбини вайронкор ҳамда бузғунчи ғоялар билан издан чиқаришга ҳаракат қилиш мафкуравий таҳдиднинг энг асосий мазмун-моҳиятини белгилайди. Мафкуравий таҳдид муайян жамият аъзоларини ягона мақсад ва муддаолардан чалғитиб, миллий менталитетга мос келмайдиган бегона ғоялар, фикрлар, мақсадлар ва қарашларни четдан туриб экспорт қилиш жараёнида ўзини янада аниқроқ намоён қилади.

2. М Ҳозирги вақтда мафкуравий таҳдидлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда.

— юртимиздаги демократия қадриятлари ва демократик тараққиёт имкониятларига нисбатан шубҳа билан қараш ҳолатини вужудга келтириш;

— одамларни эзгу ғоялардан чалғитиш, хаёлий фаровон турмуш тарзини ваъда қилиш;

— жамият аъзолари, айниқса, ёшлар тафаккурида миллий қадриятларга содиқлик туйғуларини заифлаштириш;

— халқимиз урф-одатлари, миллий менталитетига бегона одатларни киритишга интилиш;

— экстремистик руҳдаги диний ғояларни тикиштиришга интилиш;

— аҳоли ўртасида миллий тараққиёт моделига ишончсизлик уйғотиш;

7 — жамоапарварлик, ижтимоий ҳамкорлик руҳини инкор этиб, индивидуализм ғояларини сунъий равишда тикиштириш.

Мафкуравий таҳдидларнинг ниҳоятда кенг қамровли эканлигидан келиб чиқиб, уларни қуйидагича тоифалаш мумкин:

3. „Биринчидан, жамиятимиз аъзоларининг онги ва тафаккурига таъсир қилишга қаратилган хуружлар. Маълумки, халқимизнинг асрлар давомида шаклланиб келаётган миллий онги ва дунёқарашда ҳамда хулқ-атвор нормаларида ота-онага, ўзи яшаётган маҳалла жамоасига, катта ёшдаги кишиларга чуқур ҳурмат билан қараш, муайян воқеа ва ҳодисаларга босиқлик, мулоҳаза ва андиша билан муносабатда бўлиш, жамоа фикрига нисбатан алоҳида эҳтиром кўрсатиш каби хислатлар устуворлик қилади. Қола-

Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.. “Маънавият”, 2008. 116-117-б.

берса, айнан мана шу қадриятлар жамиятимиз маънавиятини тамал тошини ташкил қилади.

Бундай вазиятни яхши ўрганган ганимларимиз бизга қарши маънавий хуружларни амалга оширишда халқимизнинг мана шундай улугвор қадриятларига мутлақо тескари ва бегона бўлган, асосан «индивидуализм», «эгоизм», «космополитизм», «зўравонлик», «диний мутаассиблик» ғояларини иложи борича чиройли ниқобларга ўраб, жамиятимизга олиб киришга уринмоқда. Ганимларимизнинг халқимиз миллий онгига таъсир кўрсатишдан кўзланган асосий мақсади Президентимиз И.А. Каримов хулоса қилганидек: «Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик муҳитини, бугун биз барпо этаётган фаровон ва осуда ҳаётни бузиш, тобора кучга кираётган давлатимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтаришдир. Одамларимизнинг юрагига ваҳима ва қўрқув солиш ҳисобидан уларнинг эртанги кунга бўлган ишончини йўқотиш, бир-бирига қарши қўйиш, юртимизда, минтақамизда ўз манфаати, ўз сиёсатини ўтказишдан иборат».

2. Иккинчидан, миллий урф-одатларимизга бўлаётган хуружлар. Маълумки, халқимизда ўзига хос миллий одатлар, анъаналар шаклланган. Жамоа бўлиб яшаш, қариндош-уруғларга меҳрибонлик, тўй ва маъракалар, байрамлар, тарбия масалаларида, ҳашарларда ижтимоий ҳамкорликнинг бошқаларда учрамайдиган ўзига хос юқори даражасининг намоён бўлиши шулар жумласидан. Халқимизнинг бу урф-одатлари асрлар давомида жамият мустаҳкамлигининг асоси бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек: «Халқимизнинг донологи, бағрикенглиги, сабр-бардоши бизни ҳар қандай бало-қазолардан асраб, гидрокимизни, ақл-заковатимизни чархлаб, юртимизда осойишталик ва миллатлараро, фуқаролараро тинчликни сақлаб қолишга хизмат қилди»¹

Миллий анъаналаримиз ва урф-одатларимизнинг мамлакатимиз тараққиёти учун нақадар улкан аҳамиятини сезган таҳдидчилар бу борада ҳам муайян хуружларни амалга оширмоқда. Шу мақсадга эришиш учун улар глобал алоқа тизимлари ва бошқа воситалар орқали маънавий қашшоқликка, таркидунёчиликка, одамларга нисбатан оқибатсизлик ва шафқатсизликка олиб келувчи ғояларни ҳамда

Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга ҳамжихатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. 12-жилд. - Т.: "Ўзбекистон", 2004. 250-бет.

урф-одат нормаларини зўр бериб тарғиб қилмоқда. Булар орасида, айниқса, одамовилик, ота-онага нисбатан беписанд қараш, шахсий ҳаётни улуғлаш каби ғоя ва қарашлар устуворлик қилмоқда.

3. Учинчидан, миллий маданиятимизга бўлаётган хуружлар. Сир эмаски, халқимизнинг миллий маданияти ўзининг қадимийлиги, бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Марказий Осиё тарихида ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган алломалар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номи, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссаси ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Маънавий хуруж уюштираётган кучлар жамиятимиз аъзоларини миллий маданий бойликлар ва имкониятлардан беғоналаштиришга ҳаракат қилмоқда. Шу мақсадда улар Интернет тармоғидан, кинофильмлар ва санъат турларидан фойдаланган ҳолда ниҳоятда оҳанрабо, лекин енгил-елпи, инсон тафакқурини ривожлантиришга эмас, аксинча унинг саёзлашувига хизмат қилувчи намуналарни жамиятимизга олиб киришга интилоқда. Бундай санъат ва маданият намуналарида беҳаёлик, мантиқсизлик ғояларининг тарғиботи етакчилик қилмоқда. Ваҳоланки, бу мамлакатларнинг ўзлари миллатларни парокандаликка олиб борадиган, инсоният учун шармандали вазиятларни демократия, инсон ҳуқуқлари каби олий қадриятлар шиори остида тарғиб қилмоқда.

Мана шундай ҳолатлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида самарали ва мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантириш кечиктириб бўлмайдиган вазифага айланди. Маълумки, Президентимиз И.А.Каримовнинг 2000 йилда «Фидокор» газетаси муҳбирига берган интервьюсида мафкуравий иммунитетнинг моҳияти ва зарурлиги асослаб берилган эди. И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. ...Шунга ўхшаш зарарли таъсирлар давом этаверса, миллат ўзлигини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Табиий савол туғилади: бундай мафкуравий таъсирлар салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун нима қилиш керак? Бунинг йўли — одамларимиз, авваламбор,

ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман деб, гурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир. Бугун кучли давлатларнинг тарғибот ва ташвиқотлари натижасида учинчи дунё мамлакатлари ўзларининг юқори малакали мутахассисларидан ажралмоқдалар. Оддийгина рақамларга мурожаат қилганимизда бунинг тасдиғини кўраимиз. Ғарб оммавий ахборот воситаларининг доимий тарзда олиб борадиган тарғибот ва ташвиқотлари натижасида камбағал Африка мамлакатлари учун юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёж юқори бўлиб турган бир пайтда, олий ва юқори малакали ходимларнинг ҳар учтасидан биттаси ривожланган давлатларга кетиб қолмоқда. Ҳар йили Африкадан ўртача 23 000 илмий ходим ва ўқитувчи чиқиб кетмоқда. Кейинги беш йил мобайнида қитъа давлатлари 60 мингдан ортиқ ўрта ва юқори бўғиндаги бошқарув ходимларидан маҳрум бўлди. Маълумки, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмда унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она - Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур»

Фуқаролар сиёсий онги ҳамда миллий қадриятларга нисбатан хуружлар ва уларни асраш зарурлиги бугунги муҳим масалалардан биридир. Албатта, бу масала барча замонларда буюк мутафаккир, маърифатпарвар боболаримизни ўйлангириб келган, халқимиз эътиборидан ҳеч қачон четда қолмаган. Лекин бугун биз мутлақо бошқа даврда яшамоқдамиз, энди ҳаёт талаблари ўзгача. Бинобарин, ўзини асрашни ўйлаган ҳар бир халқ кўпроқ келажаги ҳақида қайғурмоғи керак. Халқимизнинг жаҳон тараққиётига қўшган ҳиссаси ўтмишда қанчалик улкан бўлмасин, шунинг ўзи билангина ҳозирги даврда тараққий этган давлатлар орасида муносиб ўрин эгаллаш қийин. Фақат миллий истиқлол ғоясигина миллатнинг кучқудратини, салоҳиятини рўёбга чиқариши, халқимизни бунёдкорликка сафарбар этиши, юртимизда истиқомат қилаётган барча фуқароларни жипслаштириши, дунёга ҳукмронлик қилишга ин-

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. - Т.: "Ўзбекистон", 2000. 494-бет.

тилаётган, гаразли мақсадларни кўзлаётган кучлар, бузгунчи ғояларга қарши ишончли тўсиқ бўлиши мумкин. Шу боис ҳам жамиятимиз аъзолари сиёсий онгини опшириш масаласига сифат жиҳатидан бутунлай янгича асосларда ёндашиш давримизнинг энг асосий муддаосини ташкил этади. Чунки юқорида таъкидланганидек, ўз миллий манфаатларини таъминлай олган жамиятнинггина умри боқий бўлади. Бу ҳар биримизнинг бурчимиз ва уни таъминлашда қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ: 1) миллий маънавий кадриятларни авайлаб-асраш; 2) ёшларни миллий руҳда тарбиялаш; 3) миллий манфаатларни химоя қилиш; 4) тарғибот ишларини янада кучайтириш.

Зеро, бугунги давр воқелиги ҳар бир масалада янгича тамоийлар асосида ёндашишни тақозо этмоқда. Муайян тушунчалар, ғоялар ёки тамоийларни англаб олиш ишнинг бир қисми, холос. Шу маънода, миллий маънавий таҳдидларга қарши курашда амалий ишларга эътибор бериш асосий масаладир.

3- Ахборот технологиялари орқали хуружлар авж олаётган бугунги кунда улардан сақланиш зарурати мафкуравий таҳдидларни бартараф этиш борасидаги муҳим масалалардан биридир. Бугун дунё ахборот асрига кириб улгурди. Энг тараққий этган давлатларнинг мавқеи, салоҳияти кўплаб омиллар билан бирга ОАВнинг нечоғлик ривожлангани билан ҳам белгиланмоқда. Тараққийётнинг бош белгиси эса жамиятнинг ахборотлашганлигида ўз ифодасини топмоқда. Яқин-яқинларгача ахборотлашув жараёнлари фақат оммавий ахборот воситаларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган эди, холос. Ҳозир эса манзара тамоман ўзгача. Эндиликда ахборот технологиялари шу қадар ранг-баранг тус олдики, кечаги ўлчамлар, мезонлар, тушунчалар, имконият ва воситаларни тубдан янгилаш зарурати кўндаланг бўлмоқда. Компьютер техникаси, Интернет тизими, телекоммуникация имкониятлари тасаввуримиздаги “оммавий ахборот воситаси” деган тушунчани тамоман ўзгартириб юбормоқда. Шуни ҳам айтиш керакки, «замонавий интеграция» тушунчаси дунё ахборот маконидан мустаҳкам ўрин эгаллашни тақозо этмоқда. Мустақиллик йилларида оммавий ахборот воситалари сони мисли кўрилмаган даражада ошди. 1991 йилда Ўзбекистонда 351 та оммавий ахборот воситаси фаолият юритган бўлса, ҳозирги вақтда уларнинг сони 1100 тадан ошиб кетди. Жумладан, газеталар 389 тадан 697 тага, журналлар 235 тага етди. 1991 йилда фақат битта телерадиокомпания ташкил этилган бўлса, ҳозир мамлакатимизда 75 дан зиёд телерадио

студия фаолият юритмоқда. Уларнинг аксарияти нодавлат ва хусусий, реклама йўналишида фаолият олиб бормоқда. Бундан ташқари, бир қанча нашриёт ва матбуот уйлари ҳам ташкил этилди. Қатор ахборот агентликлари, Интернет тармоқлари фаолияти мамлакатимиз аҳолиси учун ахборот манбаи сифатида катта аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимиз ахборот майдонида мустақиллик шарофати билан фикрлар хилма-хиллиги қарор топиб бормоқда. Масалан, юртимизда фаолият юритаётган ҳар бир сиёсий партия ўз нашрига эга бўлди. Бундан ташқари, иқтисодиёт, банк тизимидаги ўзгаришларни ёритиб бораётган нашрлар сони ортиб бормоқда. Шунингдек, диний-маърифий йўналишдаги ҳамда кенг оммага йўналтирилган тижорат нашрлари ҳам пайдо бўлди.

Бу масалани ўрганиш мустақиллик даврида ОАВ соҳасидаги асосий ўзгаришлар қуйидагиларда намоён бўлаётганидан далолат беради:

- оммавий ахборот воситалари миллий истиқлол мафкура-си асосида шаклланиб, ривожланиб бормоқда;

- халқимизнинг миллий қадриятлари, урф-одат ва анъаналари, буюк аجدодларимиз қолдирган илмий-маънавий меросни ўрганиш ва тарғиб этиш тобора кучайиб, кўлами кенгаймоқда;

- миллий маънавият, таълим-тарбия тизимига оид мақола, хабар, кўрсатув ва эшиттиришлар кўпаймоқда,

- нодавлат теле ва радио студиялар, хусусий ва тижорат-реклама нашрлари ривожланмоқда;

- жаҳон тилларида эшиттиришлар тайёрлаш ва эфирга уза-тиш имконияти кенгаймоқда;

- ахборот майдонида шакли, адади, йўналишидан қатъи назар, рақобат муҳити шаклланмоқда.

Шу билан бирга, ОАВ фаолиятида учрайдиган асосий муаммолар - оммавий ахборот воситаларидаги бир хиллик, яъни газе-та ва журналларнинг бир-биридан фарқ қиладиган аниқ ғояси, йўналиши ва ўзига хос қиёфасига эга бўлиши билан боғлиқ. Шунингдек, нашрларнинг муайян соҳага ихтисослашувини эътибор-га олиб, ўша соҳа муаммоларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ва ечимини излаб топишга асосий эътибор бериш ҳам долзарб вази-фага айланди. Бундан ташқари, ҳаётий муаммоларни танлай олиш, мавзуларни ёритишдаги изчиллик, масалага ёндашув ва услуб-даги ўзига хослик, яъни услубий ихтисослашишга эътибор қара-тиш лозим. Демак, оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада такомиллаштириш - давр талаби. Ўзбекистон матбуотининг жа-

хон ОАВ тизимига уйғунлашуви, Интернетнинг глобал ахборот майдонига интеграциялашуви буни яққол кўрсатиб турибди. Келгусида ушбу жараённинг янада кенгайиши, янгича маъно-мазмун касб этиши, нафақат ОАВ, балки барча маънавий-маърифий соҳа ходимлари масъулиятининг янада ошишини тақозо этади.

Ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган таҳдидлар мафқуравий хуружнинг энг салбий оқибатларга олиб келаётган шаклларида биридир. Маълумки, халқимизнинг нисбатан кўпчилигини ёшлар ташкил қилади. Шу сабабли улар бизнинг олтин фондими ҳисобланади. Афсуски, баъзида ёшларимиз дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-ҳаракатлар кўзга ташланмоқда. Яъни Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини қарор топтириш, давлат ва жамиятга нисбатан ишончсизлик уйғотиш кабилар. Ёшларда бундай таҳдидларга қарши замонавий тафаккур ва сиёсий фаолликни шакллантириш лозим. Бунда ёшларда сиёсий онг, сиёсий қараш ва сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим ўрин тутаяди. Бунинг учун оила, таълим тизими, маҳалла ва ташкилотлар орасида шундай механизм шаклланиши керакки, ҳар бир ёш сиёсий воқеликни ва ижтимоий ҳаёт жараёнларини тўлароқ идрок этсин. Бу жараёнда ёшларни миллий ва умуминсоний маданият уйғунлиги асосида тарбиялаш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун уларни эркин ва мустақил фикрлашга, мушоҳада юритишга, оила ва қавм-қариндошларни ҳурмат қилишга, дунёда бўлаётган ҳар бир воқеликка ўз муносабатини билдиришга ўргатишимиз керак. Бунда, аввало, халқ руҳиятини кўтарадиган, унинг ички, ботиний қудратини намоён этаётган тадбирларни кўпроқ ташкил этиш, шу руҳдаги адабий-бадий асарлар, илмий-публицистик тадқиқотларни кўпайтиришни рағбатлантириш, уларни омма онгига сингдиришга эришишга эътибор қаратиш лозим. Мустақиллик даврида эришилган миллий-маънавий ютуқларимизнинг аҳамияти, салоҳияти ва жозибасини кўрсатиш, истиқлол, халқ эрки, миллий давлатчилигимиз энг шарафли, энг муқаддас қадрият эканини ёшлар онгига мунтазам сингдириб бориш бу борада муҳим аҳамият касб этади. Ёшларни қадимий Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Шаҳрисабз каби шаҳарларга саёҳатлар уюштириш, улуғ инсонлар ҳокими зиёрат қилиш, музейларга олиб бориб, ўлмас тарихий обидаларимиз, аждодлар маданияти билан таништириш ҳам катта аҳамиятга эга.

Хуллас, бугунги кунда жамиятимиз барқарорлиги ва мамлакатимиздаги тинчликни мустаҳкамлаш масаласи тобора муҳим, ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Ушбу масаланинг самарали ҳал қилиниши мустақил тараққиётимизнинг асосий шартларидан бирига айланди. Шу боис ҳам халқимиз танлаб олган йўл ва юртимизга нисбатан бўлаётган ғоявий хуружлар моҳиятини англаш, уларга қарши курашнинг самарали воситаларини излаш, бу борада хушёр ва огоҳ бўлиш барчамизнинг зиммамиздаги энг муҳим вазифалардан биридир.

15-мавзу. Мафкуравий инқироз ва ғоявий бўшлиқ

Бугунги замонда ранг-баранг дунёқарашлар, турли миллий, диний, сиёсий оқимларнинг ўзига хос ғоялари мавжуд. Уларнинг баъзилари ўзаро уйғун ҳолда бир-бирларини тақозо этса, айримлари бир-бирига мутлақо зид. Ғоялар, мафкуралар таъсири натижасида дунёнинг айрим минтақаларида оммавий қирғинлар, фожиалар юз бераётган бўлса, бошқа ҳудудларда баъзи давлатларнинг юксак даражада ривожланаётганини кузатиш мумкин. Демак, ҳар қандай давлат ёки мамлакатнинг тақдири кўп жиҳатдан мафкуравий муаммоларнинг қандай ҳал қилинишига, ушбу соҳада инқироз ва таназулга йўл қўйилмаслигига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ғоялар фалсафасида ўрганиладиган мавзулар доирасида жамият ҳаётидаги бундай жараёнларни, одамларнинг фаолияти ва турмуш тарзида бузғунчилик майлларини устувор қиладиган мафкуравий инқироз ва ғоявий таназул ҳолатларини ифодалайдиган баъзи тушунчалар ҳам қўлланилади. “**Мафкуравий инқироз**” тушунчаси кишилик жамиятига хос муайян салбий ҳолатни изоҳлаш учун қўлланиладиган ана шундай тушунчалардан бири бўлиб, маънавий соҳадаги тамойилларнинг қадрсизлангани, ғоявий парокандалик ва мафкуравий беқарорлик ҳолати, мавжуд ғоялар тизимининг ўз қадри ва аҳамиятини йўқотгани, бузғунчи ва бегона ғоялар таъсирининг кучайгани каби маъноларни англатади.

Маълумки, ҳар қандай мафкура муайян ижтимоий қатлам, миллат, давлат, жамиятнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган тизимдир. Жамият тараққий этар экан, бу тизим ҳам такомиллашиб, янгиланиб бориши лозим. Шундагина у ҳаёт талаблари, ижтимоий тараққиёт қонунларига жавоб бера олади. Акс ҳолда, у янги замон талабла-

рига мос келмай қолади ва тарих сахнасидан тушиб кетади. Собик коммунистик мафкуранинг тақдири бунга мисол бўла олади.

Тарих далолат берадики, жамиятнинг янгилиниши арафасида, одатда, эски тизим, эски турмуш тарзи билан биргаликда ўша тизим мафкураси ҳам таназзулга учрайди, бундай ҳол маълум даражада мафкуравий инқирозни юзага келтиради. Ана шундай шароитда мафкуравий бўшлиқ ва мафкуравий беқарорлик ҳамоҳанг аҳамият касб этади. Чунки бундай пайтда вазиятдан фойдаланиш илинжида турли ғаразли мақсадларни кўзлаган мафкуралар ҳам бош кўтаради. Агар ана шундай ҳолатда эҳтиётсизликка йўл қўйилса, жамият ҳалокат ёқасига келиб қолиши мумкин. Том маънодаги мафкуравий инқироз ана шундай пайдо бўлади. Юзага чиққан турли бегона, ёт мафкуралар билан янгидан шаклланаётган ғоялар ўртасида муросасиз кураш боради. Бу кураш томонларнинг ўзаро вақтинчалик муваффақиятлари тарзида кечиши мумкин. Бундай ҳолат сиёсий ва ижтимоий ҳаётга жуда катта таъсир кўрсатади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда маънавий ва мафкуравий муаммоларни ҳал қилиш йўлида самарали ишлар олиб борилмоқда. Бу, аввало, мустабид мафкура асоратларини бутунлай бартараф этиш, миллий тараққиётга хизмат қиладиган, халқнинг дунёқарашига мос бўлган соғлом мафкурани, яъни миллий истиқлол ғоясини аҳолининг турли қатламлари қалби ва онгига синдириш, уни тараққиётимизнинг асосий омилларидан бирига айлантиришга ҳаракат қилиш билан боғлиқ. Зеро, Президентимиз уқтиргани каби: “...мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ бўлса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас”

Мафкуравий инқироз намоён бўлишининг ўзига хос даражалари бор. Бу даражалар орасида бутун жамиятни қамраб оладиган умумий ғоявий инқироз энг кўп салбий оқибатларга олиб келиши ва кенг кўламга эга бўлиши билан характерланади. Бундай ҳолатда мафкуравий инқироз умумижтимоий таназзулнинг таркибий қисми сифатида намоён бўлади ва жамиятнинг барча соҳалари ҳамда қатламларини қамраб олади, унинг тараққиётига тўсиқ

бўлиб қолади. **Мафкуравий инқирознинг ижтимоий даражаси** кўп ҳолларда муайян жамиятнинг умумий таназзулини, унинг ҳаёти, шу жамият аъзоларининг фаолият мезонлари замон талабларига мос келмай қолганини англатади. Бу эса, ўз навбатида, мавжуд ғоялар тизими, мафкуравий воситалар ва усуллар мажмуининг қадрсизлангани, ўз аҳамиятини йўқотганини кўрсатади.

Мафкуравий инқирознинг индивидуал даражаси алоҳида шахсларнинг маънавий дунёси ва ижтимоий қиёфасининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади. Бундай ҳолатда муайян шахс учун у яшаётган даврдаги баъзи ғоялар ва мафкура тамойилларининг аҳамияти йўқолиши, қадрсизланиши рўй беради. Мавжуд ғоялар ва мафкура тизими шу киши учун ҳаёт кечирish ва амалий фаолият мезони сифатидаги аҳамияти ҳамда таъсирини йўқотади.

Мафкуравий инқироз кўп ҳолларда муайян бир давлат ва жамият тизими замон талабларига жавоб бермай қолган, унинг ўзгариши, умуман, бирон-бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан бошқасига ўтиш арафасида ҳам юзага келади. Шу нуқтаи назардан олганда, мафкуравий инқирозни муайян тарихий шароитда юзага келадиган ғоявий турғунлик ҳолати ва ғоялар тизимининг ўзгариши арафасидаги жараён деб аташ мумкин.

Ҳар қандай мафкуравий инқироз ғоявий парокандалик ҳолатининг натижаси ва ифодасидир. Муайян жамият, халқ, ижтимоий қатламларнинг ўз мақсадларини аниқ-равшан белгилаб олмагани, орзу-интилишлари ва манфаатларини ифода этадиган мафкура яратмагани сабабли ижтимоий онгда ҳамда маънавий ҳаётда юзага келадиган ғоявий бошбошдоқлик ва беқарорлик ҳолати ғоявий парокандалик деб аталади.

Ғоявий парокандалик, одатда, муайян сиёсий тизим ўз ҳаётини тугатган, бир тузумдан бошқасига ўтилаётган, ижтимоий сиёсий қутбланиш ва зиддиятлар кучайган, жамият турли табақаларга бўлиниб, ҳар бир ижтимоий-сиёсий куч ўзининг тор манфаатлари доирасида ўраланиб қолган вазиятларда рўй беради. Бу ҳолат жамиятни янада тарқоқ қилишга, бир-бирига душман тарафларга ажратиб юборишга олиб келади. Мамлакатда ички зиддиятлар кучайган, қатлам, тоифа, миллий-этник бирликлар ўртасидаги қарама-қаршилиқ зўрайган ҳолларда ҳам ана шундай ҳол рўй беради.

Тарихдан маълумки, ғоявий парокандалик туфайли давлатлар ва халқлар қарамликка, иқтисодий ва мафкуравий исканжага тушиб қолади, таназзул ва тушкунликка йўлиқади. Жамиятдаги барча қатлам ва гуруҳларни умумий мақсадлар ҳамда туб ман-

фаатлар йўлида бирлаштирадиган ягона, умумхалқ мафкурагина гоёвий парокандаликка барҳам беради.

Демак, мафкуранинг ижтимоий ҳаётдан узилиб қолиши жамият тараққиётига тўсиқ бўлади ҳамда гоёвий турғунлик, шу жабҳадаги инкироз ҳолатини келтириб чиқаради. Бу жараён кўп ҳолларда давлат ва жамиятда мафкура яккаҳоқимлиги ўрнатилган, мазкур жабҳада мафкуравий ранг-баранглик ва гоёвий плюрализмга йўл қўйилмаганининг оқибатидир. Муайян бир давлат, жамият ёки ижтимоий гуруҳ давлатларда ягона мафкуранинг тўла ҳукмронлигини унга хос тамойилларнинг ўзгармас ақидалар тарзида жамият ҳаётида қатъий ва мутлақ тартибда ўрнатилиши “Мафкура яккаҳоқимлиги” тушунчаси орқали ифодаланади.

Мафкура яккаҳоқимлигининг моҳияти шундаки, бунда бирон-бир гоёга асосланган мафкуравий тизим жамиятдаги барча қатламлар манфаатларини ифода этувчи ягона илмий, энг адолатли мафкура деб эълон қилинади. Ўз моҳияти ёки бирон-бир жиҳати билан ундан фарқ қилувчи гоё ва қарашларга эса ёт ва душман мафкуралар сифатида қаралади. Уларнинг тарафдорлари таъйиққа учрайди ёки йўқотилади, бошқалар эса яккаҳукмронлик қилаётган мафкурага бўйсундирилади. Оқибатда миллионлаб кишиларда мутелик, лоқайдлик, боқимандалик, махдудлик, ўзга гоёларга ҳадиксираб қараш руҳияти шакллантирилади, жамиятнинг маънавий ривожига, илм-фан равнақига жиддий зарар етказилади.

Тарихий тажриба шундан далолат берадики, яккаҳоқимликка интилган, мутлақ ҳақиқатни даъво қиладиган мафкуранинг истиқболи йўқ. Чунки у яккаҳукмронлик ўрнатиш баробарида, ўзини бойитиб борадиган манба — фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллигидан узилиб қолади. Собиқ иттифоқ даврида етмиш йилдан зиёд яккаҳукмронлик қилган коммунистик мафкуранинг таназзули бунинг яққол исботидир.

Франциялик таниқли сиёсатшунос Жак Баранинг фикрича, баъзи мамлакатларда иқтисодий фойда кетидан қувиш гоёси маънавий кадриятларни йўқ қилиб юборилишига олиб келмоқда. Уларда “оила”, “жамоа”, “миллат” тушунчалари ниҳоятда кадрсизланиб кетган, одамларнинг аксарияти фақат бугунги кун ва фойда олиш учун яшайди, эгоизм ва эгоцентризм майллари кучайиб кетган. “Биз яшайдиган минтақада, - дейди у, - маънавий-ахлоқий таназзул нафақат оддий одамлар, балки халқлар ва давлатлар бошига кўпдан-кўп фалокатларни солди, сиёсий инкироз эса миллионлаб кишиларнинг ёстиғини қуритган иккита жаҳон урушини келтириб

чиқарди." Таназзул масалалари олимлар ва мутахассисларнинг ҳам диққат марказида турибди, уларнинг баъзилари бу борадаги муаммоларнинг ечимини топиш мушкуллигидан тушқинликка ҳам тушмоқдалар. Кейинги юз йилликда шу йўналишда чиқарилган таниқли олимлар қаламига мансуб баъзи китобларнинг номланиши ҳам бу фикрнинг ҳақиқат эканини яққол кўрсатади: "Европанинг сўниши" (О.Шпенглер, 1918), "Эркинликдан қочиш" (Э.С.Фромм, 1941), "Қуллик сари йўл" (Ф.Хайек, 1944), "Оннинг емирилиши" (М.Хоркхаймер, 1947), "Цивилизация тарих ҳукми оидида" (А.Тойнби, 1952), "Мафкуранинг емирилиши" (Дж. Белл, 1960), "Лигитимлик инкирози" (Ю. Хабермас, 1973), "Эркин жамият суқунати" (П.Фейерабанд, 1978), "Тарих интиҳоси" (Ф.Фукуяма, 1985), "Ёруғликдан зулмат сари" (2000), "Ғарбнинг ўлими" (П.Ж.Бьюкенен, 2001).

Ушбу китобларнинг номларига эътибор берсангиз, мафкуравий таназзул маънавий бузилишнинг оқибати бўлиши ҳам мумкинлигига ишонч ҳосил қиласиз. "Маънавий бузилиш" умумий ва миллий ахлоқ, қадрият, маданият, дин ва тарбия асосларига зид бўлган, инсон шахсининг тубанлашуви, ижтимоий, маънавий-ахлоқий меъёрларга риоя этмаслик, инкор этиш ёхуд уларнинг илдизларини емиришга қаратилган ёвуз хатти-ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган. У муайян кучлар, марказлар, шахслар томонидан ўз манфаатларини ғоявий-мафкуравий жиҳатдан таъминлаш, ғаразли мақсадларни кўзлаб, мамлакати ва ўзга давлат халқи, айниқса, ёшларини чалғитиш, уларнинг онгига ғайриинсоний ва ғайриахлоқий ғоя ҳамда қарашларни сингдиришга хизмат қилади.

Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина Ғарб мамлакатларида маънавий бузилиш (пала-партиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, оммавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, куч ва зўравонликни тарғиб этувчи фильмлар ва б.) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол нимоён бўлди. Бу жараённинг чуқурлашуви, дахшатли тус олаётгани Ғарб олимлари, махсус марказ ҳамда ОАВ томонидан амалга оширилган кўплаб тадқиқот натижаларида акс эттирилган. Масалан, бир гуруҳ америкалик олимлар амалга оширган тадқиқот натижасига кўра, тартибсиз жинсий ҳаёт кечираётган ўсмирларнинг 30 фоизи бахтсизлиги, умидсизлиги, ҳаётдан қониқмаслигини тан олган. Уларнинг маълум қисми жинсий хасталикка учраган, бошқалари эса чуқур руҳий тушқунлик ҳолатига тушиб қолган. Шунингдек, тадқиқотда ўсмирлар ўртасида жинсий-ахлоқий бузғунчилик, автомашиналарни олиб қочиш, ўғирлик, зўравонлик, вандализм каби

хولاتлар кўпайиб бораётгани аниқланган. Ўша ҳудудда яшаётган социолог Ф.Фукуяма ўзи мансуб жамият дуч келаётган жиддий муаммоларнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар, аввало, оила институтининг инқирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади. Ф.Фукуяма назарида, «Оила — ижтимоий капиталнинг муҳим манбаи», яъни айнан оилада фуқаролик ахлоқининг асослари яратилади, унинг ўрнини ҳеч қандай қонунчилик ақтлари билан тўлдириб бўлмайди» Д.Вилкерсон эса ўша жамиятда ахлоқий бузуқлик авж олиб бораётганига сабаб телевидение орқали намоиш этилаётган беҳаё сахналар, гомосексуализм, садизм ва мазохизм каби ғайриинсоний иллатлар кенг тарғиб этилаётганидир деб таъкидлайди. Энг хатарлиси шундаки, баъзи мамлакатлар ўз дунёкараши, андозалари ва ҳаёт тарзини турли-туман воситалар, хусусан, гоёвий-мафкуравий таъсир этиш билан ўзга миллат ва халқлар турмушига тикиштиришга уринмоқда.

Мафкуравий инқироз ва гоёвий таназул даврини характерловчи хусусиятлар орасида бевосита аҳолининг маънавий қиёфаси, одамларнинг ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий жараёнларга муносабати орқали намоён бўладиган белги ва хусусиятлар ҳам мавжуд. Улар орасида бундай таназул рўй бераётган жойдаги одамлар орасида меҳр-оқибат, меҳр-шафқат, бағрикенглик, ижтимоий фаоллик каби хислатлар камайиб боради, аксинча, лоқайдлик, бебурдлик, безорилик, бераҳмлиқ, бепарволик каби иллатлар кўпаяди. Мафкуравий инқироз даврида маънавий бузилиш ва аморализм (грек. “а” — йўқ, инкор этиш, лот. “moralis” — ахлоқий) тамойилларининг салбий таъсири ҳам кучаяди. **Аморализм** жамиятдаги хулқ-атвор нормаларини инкор этади. Масалан, инсон, жамият, миллат ишига бепарво ва совуққонлик билан ёндашиш, салбий муносабатда бўлишни ифодаловчи маънавий иллатлардан бири бўлган лоқайдлик гоёвий таназулнинг доимий ҳамроҳи, десак хато бўлмайди. Муайян кишининг гоҳида ўз ҳаёти, ўзгалар фаолияти, атрофда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга бефарқлигини англатувчи тушунча бўлган лоқайдлик ҳаётий позициянинг аниқ эмаслиги, долзарб вазифалардан ўзини олиб қочиш, эл-юрт, жамият ва миллат ташвишларидан четда туриш кабиларда намоён бўлади. **Бепарволик** эса кишидаги ўзгалар ҳаётига, воқеликка бефарқлик, эътиборсизлик, лоқайдликни англатувчи тушунчадир. Айниқса, давлат ва жамият ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўлаётган, Ватан тақдири ҳал бўлаётган паллаларда кишилардан юксак фа-

оллик, масъулият талаб қилинган шароитдаги бефарқлик ва лоқайдлик, нафақат иллат, балки жиноят ҳамдир.

Бугунги кунда Ўзбекистон келажагини ғайрат-шижоатли, иродаси бақувват, иймон-эътиқоди бут, Ватан тақдирига бефарқ бўлмаган инсонларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шунинг учун И.А.Каримов “Юксак маънавият — енгилмас куч” асарида ҳақли равишда таъкидлаганидек, “Бировнинг ҳаётига, ён-атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга бетараф ва бепарво қараб, шунчаки кузатувчи бўлиб яшайдиган одамдан кўрқиш керак. Улардан ҳеч қачон яхшилик чиқмайди. Чунки уларда на иймон, на ирода бўлади. Улар ҳатто ўз халқи ва Ватани тақдирига ҳам бамисоли бегона одамдек қарайди. Азалдан маълумки, бепарво одам душмандан ҳам хавфлироқдир. Чунки душманнинг кимлиги, асл қиёфаси сиз учун олдиндан маълум бўлади. Бироқ лоқайд ва бепарво одамнинг қиёфасини бирданига билиб бўлмайди. Шунинг учун у ичингизда юриб, сизга қарши тиш қайрайдиган душманлар учун имконият яратиб беради. Машҳур файласуфлардан бири ана шу ҳаётий ҳақиқатни чуқур таҳлил этиб, қуйидаги ҳаққоний фикрларни баён қилган: “Душманлардан кўрқма — нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан кўрқма — нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан кўрқ — улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли Ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади” Демак, бепарволик иродаси заиф, қатъиятсиз одамларга хос бўлиб, инсонни маънавиятдан, эзгу ғоялардан, умуман, инсонлик мартабасидан маҳрум этадиган иллатдир.

Ғоявий таназул даврида намоён бўладиган иллатлардан бири бебурдлик бўлиб, у кишининг салбий психологик хусусияти сифатида, лафзсизлик, субутсизлик, қатъиятсизлик билан уйғунлашади. У ижтимоий ҳодиса сифатида нафақат инсонни, балки бутун бошли жамиятни таназулга етакловчи иллат сифатида ифодаланади. Бебурдликнинг аломатлари сўзда турмаслик, ваъдага вафо қилмаслик, қатъиятсизлик ва мунофиқлик кабиларда намоён бўлади. Бебурдлик инсон учун оғир дард бўлиб, бошқаларда салбий таассурот уйғотади. Атрофдагиларнинг ишончини йўқотган субутсиз ва мунофиқ кимсалар ўзлигидан ҳам маҳрум бўлади. Инсоннинг ички дунёси, ҳаётий тамойиллари, хулқ-атвори, юриш-туришига қараб, у мансуб бўлган миллат ва жамият ҳақида хулоса чиқарилади. Масалан, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, умуминсоний фазилатларни ўзида мужассам этган, ўз сўзида собит, мард ва жасур

инсонлар халқ обрў-эътиборига сазовор бўлса, жамият қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган ахлоқсиз, худбин, мунофиқ ва бевурд кимсалар эл нафратига дучор бўлади.

Кишининг хулқ-атвори унинг дунёқарашига бевосита боғлиқ. Ота-онасини эъзозлайдиган, қатъиятли, аҳдига вафодор, жасур ва мард инсонлар буюк ишларга қодир бўлади. Улар ҳеч қачон Ватанга хиёнат қилмайди, миллат равнақи ва юрт фаровонлиги йўлида жонини ҳам аямайди, бор истеъдоди ва салоҳиятини мамлакат тараққиётига сафарбар этади. Сўзининг устидан чиқмайдиган, атрофдагиларга бефарқ, қатъиятсиз, бевурд ва мунофиқ кимсалар ўзи туғилиб ўсган Ватанига хиёнат қилишгача бориши мумкин. Мустабид тузум давридаги баъзи бевурд амалдорларнинг қатъиятсизлиги ва иродасизлиги, ўз манфаатини халқ манфаатидан, ўз тинчини юрт тақдиридан афзал билгани мамлакатимиз ҳақида турли хил нохуш тасаввурлар уйғонишига сабаб бўлган эди. Юртбошимиз “Юксак маънавият — енгилмас куч” асарида XVII асрдан XX асрнинг бошларигача бўлган даврда Туркистон замини сиёсий парокандалик, жаҳолат ва қолоқликка юз тутгани ҳақида тўхталиб, ўша замон “юрт ҳукмдорлари ва амалдорлари халқнинг тақдири ва келажаги ҳақида қайғуриш ўрнига, ўз шахсий манфаатларини ҳамма нарсадан устун қўйиб, жаҳолат ва гафлатга берилиши оқибатида биз бугун яшаётган минтақа умумбашарий тараққиёт жараёнларидан узилиб, ривожланишдан кескин ортда қолиб кетди”, дея таъкидлагани бежиз эмас.

Мафкуравий инқироз даврида намоён бўладиган иллатлардан бири безорилик бўлиб, у маънавият талаблари ва ахлоқ қоидаларини бузиш каби хатти-ҳаракатларда ифодаланади. У менсимаслик, ўзга кишиларга ҳақоратомуз муомала ва шилқимлик қилиш, сўқиниш, яланғоч ҳолда юриш, жониворларга шафқатсиз муносабатда бўлиш, ўсимликларга зарар етказиш кабиларда намоён бўлади. Хулқ-атвор қоидаларига хурматсизлик, ўзганинг мулкига жиддий зарар етказиш ёки уни нобуд қилиш, уриш-дўппослаш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар ҳам безорилик ҳисобланади.

Демак, мафкуравий инқироз муайян мафкура тизимидаги такомиллашиш ва янгилиниш жараёнининг тўхтаб, мафкуравий ақидаларнинг реал ҳаёт, амалиётдан узилиб қолиши натижасида рўй беради. Бундан фарқли тарзда мамлакатимиз раҳбари томонидан асослаб берилган миллий истиқдол ғояси юртимизда бирон-бир мафкуранинг мутлақлашуви, яккаҳоқим ақидага айланишига йўл қўймайди.

Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. -Т.. “Маънавият” 2008. 51-бет.

У фикрлар ранг-баранлигига асосланади, ижтимоий ҳаёт, сиёсий ташкилот, мафкураларнинг хилма-хиллигига таянган ҳолда, жамиятнинг самарали ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Бундан фарқли равишда мафкуравий инқироз сиёсий ҳаётда анархия (грек. «anarhia» — бебошлик, ҳокимиятсизлик) тарзида ҳам рўй бериши мумкин. «**Анархизм**» ҳар қандай ҳокимият ва давлатнинг тартибларини инкор этувчи, ҳар ким ўзига ўзи хўжайин, деган қарашни асос қилиб олувчи ғоялар асосида шаклланган ижтимоий-сиёсий оқимдир. У жамият тараққиёти умумий манфаатларини фуқароларнинг индивидуал, яъни ўзига хос манфаатларига қарама-қарши қўйиш, умумий манфаатларни ҳисобга олиб, жамиятни бошқарувчи, бирлаштирувчи, тартибга солувчи давлат ҳокимиятини тан олмаслик ғоясига таянади. Мафкуравий инқироз баъзида **волонтаризм** (лот. “voluntare” — ирода) тамойилларига ортикча аҳамият берилиб, уларнинг устуворлиги мутлақлаштириб юборилганда ҳам рўй бериши мумкин. Бунда сиёсий ва ғоявий соҳаларда жамиятда инсон онгидан мустақил бўлган объектив қонуниятларни инкор этиш ва асосан, муайян шахснинг субъектив иродаси тараққиётни белгилайди, деб билиш устувор тамойилга айланади. Мафкуравий инқироз жамиятда учрайдиган бошқа салбий ижтимоий қусурлардан холи, алоҳида ҳолда содир бўлмайди. Балки ақидапарастлик, тоталитаризм, фашизм, шовинизм каби салбий жараёнлар билан узвий алоқадорликда намоён бўлади. Масалан, тоталитаризм халқаро талаб ва тамойиллар билан мутлақо ҳисоблашмасдан, давлатни мафкуравий бошқариш учун шароит яратади. Бундай шароитда халқни оломонга айлантириш, бунга рози бўлмаганларни жисмонан йўқотиш, террорчилик, қўрқитиш, зўрлаш ёки банди қилиш йўлидан борилади. Собиқ иттифоқда Сталин, Германияда Гитлер, Италияда Муссолини, Испанияда Франко диктаторлик қилган даврлар бунга мисол бўла олади.

Собиқ иттифоқ даврида мафкуравий инқироз билан боғлиқ назарий ҳамда методологик масалалар ғайриилмий ва бир томонлама ёритилган эди. Натижада, унинг ҳақиқий назарий таҳлилига асосланган ва давлатни бошқаришда раҳбарнинг иродаси, тажрибаси ҳамда истиқболни кўра билиш қобилияти тўғрисида халқчил китоблар яратилмаган, чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилмаган. Ўша давр тажрибаси бундай ҳолнинг қандай мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яққол намоён қилди. Асосан сиз қабул қилинган қарорлар, бажарилмайдиган режалар, қўри ва бўз ерларнинг ҳисобсиз ўзлаштирилиши, бесамар $\frac{x}{3}$ ғояла-

юритиш усули, пахта яккаҳокимлиги, Орол денгизининг қуриши кабилар мафкуравий инқирознинг аянчли оқибатларидир.

Мафкуравий инқирознинг энг салбий оқибатларидан бири айрим кишиларда Ватанга нисбатан хоинлик ҳамда сотқинлик тарзидаги хусусият ва хатти-ҳаракатларни, яъни ватанфурушликни келтириб чиқариши билан тавсифланади. Бундай ҳаракатлар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин: мамлакат манфаатларига хиёнат қилиш, ўз шахсий манфаатларини кўзлаб иқтисодий, сиёсий ва бошқа жосуслик фаолияти билан шуғулланиш, душман томонига ўтиб ўз халқи, мамлакатига қарши кураш олиб бориш, қўпоровчилик ишлари билан машғул бўлиш ва ҳоказо. Ватандан бегоналашишнинг салбий хусусияти туғилиб ўсган юрт тақдирига лоқайдлик кайфиятининг пайдо бўлишидир. Мафкуравий инқироз жамиятда маҳаллийчилик тамойилларини мутлақлаштиришда ҳам намоён бўлади. Маҳаллийчилик кишиларда ўзлари туғилиб ўсган жой билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган ҳудудий яқинлик туйғусининг салбий шаклда намоён бўлишидир.

Мафкуравий инқироз фикр қарамлиги ва тафаккур қуллигини ҳам вужудга келтиради. Муайян давлат ёки жамиятда кишилар фикри, тафаккури устидан муайян ғояларнинг ҳукмрон мавқега эгаллигини, инсоннинг содир бўлаётган воқеаларни мустақил баҳолаш имкониятидан маҳрум бўлгани **“Фикр қарамлиги”** тушунчаси орқали ифодаланади. Аслида инсоният доимо мустақиллик, озодлик ва эркинликка интилиб яшаган. Ижтимоий муносабатлар шаклларига мос равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий эркинликлар, энг аввало, фикр эркинлиги тарзида намоён бўлган. Шунинг учун ҳам бошқа миллатлар, давлатлар устидан ҳукмронлик қилган мамлакатлар сиёсати ҳамиша босиб олинган халқларни тафаккур қуллигига маҳкум этишга қаратилган.

Инсоннинг муайян мафкурага, сиёсатга фикрий қарамлиги мустамлакачилик сиёсати ва униёг оқибатида вужудга келадиган мафкуравий инқирознинг энг машғум кўринишидир. Чунки фикр қарамлиги инсонни ўз-ўзини англашдан маҳрум қилиб, ундаги ижтимоий масъулият ҳиссини сўндиришга, сиёсий воқеликка нисбатан лоқайдлик кайфиятининг кучайишига олиб келади. Айни пайтда, бошқача қарашлар билан ҳисоблашмайдиган мутаассиблар пайдо бўлишига замин яратади. Тафаккур қуллигидан озод бўлиб, фикрлар хилма-хиллигига, плюрализмга эришиш эса та-раққиётнинг оқилона йўлини танлаш имкониятини беради.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда ислохотларнинг дастлабки босқичиданоқ кишиларнинг тафаккурини уйғотиш, ташаббускорлиги, сиёсий фаоллигини ошириш маънавий ўзгаришларнинг марказига қўйилди. Чунки собиқ мустабид тузум, бир томондан, тафаккур қарамлигини рағбатлантирувчи, иккинчи томондан, эркин фикрловчи кишиларни жазолаш, жисмонан йўқ қилишнинг мукаммал мафкуравий механизмини яратган эди. Шунинг оқибатида кишилар онгида сақланиб қолган юқоридан кўрсатма, буйруқ ва қарорлар кутиш каби фикр қарамлиги кўринишлари, айтиш мумкинки, ислохотларни амалга оширишдаги қийинчиликларга сабаб бўлди.

Демократик тамойилларга кўра ривожланаётган мамлакатларда фикрлар эркинлиги жамият тараққиётининг омили бўлганлигини тарихий тажриба кўрсатиб турибди. Шу билан бирга, тарих сабоқлари шундан далолат берадики, ўз эркин фикрини ифода этадиган шахс, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқравшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун масъулиятни ўз зиммасига олиши, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим. Яъни фикрлар рангбаранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги муайян жамиятнинг миллий манфаатларига, умумбашарий қадриятларига, қонун нормаларига, ахлоқий мезонларига зид бўлмаслиги зарур.

Мафкуравий инқирознинг энг асосий белгиларидан бири ғоявий бўшлиқдир. “Ғоявий бўшлиқ” тушунчаси муайян шароитда жамият, ундаги тоифа ва қатламларнинг онгида содир бўладиган ғоясизлик, мафкуравий бўшлиқ ҳолатини ифодалайди. Муайян ақидалар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганида ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, давр талабига жавоб берадиган ғоя ва мафкура тўла шаклланиб улгурмаган ҳолларда жамиятда ғоявий бўшлиқ вужудга келади. Унинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни жуда тез қабул қилади, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўтириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса қийин кечади.

✓ Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги бўлиши ҳам мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёхуд қатлам ўз манфаатлари ҳамда мақсад-муддаоларини аниқ-равшан ифода этадиган ўз ғояла-

рини кишилар, айниқса, ёш авлод онгига мунтазам сингдирмаса, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Ғояси йўқ, эътиқоди бўш одамлар эса, таъсирга тез берилувчан бўлади, ўз йўлини йўқотиб қўяди.

Ғоявий бўшлиқ жамият учун жиддий хавф солади. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини шу халқнинг табиатига бегона турли хил мафкуравий тазйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар. Шунинг учун ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат, жамият ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улуғвор мақсад ҳамда эзгу орзуларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади.

Жамият, давлат ёки халқнинг мафкуравий масалаларда уюшмагани, маънавиятга етарли даражада эътибор бермагани, тарбия соҳасида ўзибўларчиликка йўл қўйилгани натижасида содир бўладиган ғоявий ожизлик ҳолати ҳам мафкуравий инқирознинг асосий белгиларидан биридир. Бундай ҳолат мафкура соҳасидаги фанларда “ғоявий заифлик” тушунчаси орқали ифодаланади. Ғоявий заифлик халқ оммасининг туб манфаатлари ва кўнглидаги орзу-интилишларини ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштирадиган ҳаққоний ва жозибали ғоянинг, мафкуранинг йўқлиги, ишлаб чиқилмаганлиги натижасида ҳосил бўлади. У кўп ҳолларда маънавий беқарорлик ва ғоявий парокандаликка олиб келади. Ғоявий заифлик ва мафкуравий беқарорлик миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказиши, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Масалан, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим ҳукмдорларнинг халқни бирлаштириб, курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлди.

Мафкуравий инқироз ғоявий мутаассибликда ҳам яққол намоён бўлади. “Ғоявий мутаассиблик” тушунчаси тўғри деб ҳисобланган муайян фикр, ғоя, ақида ва йўлдан бошқа ҳамма нарсани нотўғри, ёлғон деб билишга, кўр-кўрона инкор этишга асосланган қарашлар ва амалиётни англатади. Турли йўналиш ва эътиқоддаги кишиларга хос бўлса-да, ғоявий соҳадаги мутаассиблардаги умумийлик ўзга ғоя ва эътиқодни ёлғон ҳисоблашда, ўз қарашларини мутлақлаштиришда, унга қўшилмайдиганларга қарши фаолият олиб бориш, уларни йўқ қилишга қаратилган ҳаракатларда яққол кўринади. Ўрта асрлардаги инквизиция, баъзи Ғарб мам-

лакатларидаги неофашизм ғоялари тарафдорлари ҳаракатлари ғоявий мутаассибликка мисол бўла олади.

Собиқ иттифоқдаги ҳукмрон мафкура ҳам ана шундай жиҳатларга эга эди. Унинг фатвоси билан ўзгача фикрлаган кишилар, масалан, жадидлар, маданият ва адабиёт намояндalари қатагон қилинган, ҳатто фаннинг бутун бир соҳалари ривожлана олмаган эди. Генетика, кибернетика, социология, политология, идеология ва шу каби соҳаларга, бу фанлар билан боғлиқ мавзуларни тадқиқ этишга изн берилмагани фикримизга далил бўла олади.

Ғоявий мутаассиблик мусулмонлар орасида ҳам бор. Айрим мутаассиблар динни худди Пайғамбар алайҳиссалом даврларидаги каби ҳолатга келтириш керак, десалар, бошқалари ўрта асрлардаги халифаликни барпо қилиш керак, деган ғайримантиқий қарашда маҳкам туради. Натижада, ўз ғояларини амалга оширишга қарши чиққанларни йўқ қилишга уринади. Ғоявий мутаассибликка қарши курашнинг энг асосий йўли — маърифат, ҳурфикрлилик бўлиб, унинг асосида одамлар қалбига “эзгулик”, “ҳамжиҳатлик”, “бағрикенглик”, “тотувлик” тушунчаларини сингдириш ётади.

Мафкуравий бўшлиқ бошқа кўплаб омиллар билан бирга, ғоявий саводсизликнинг оқибати бўлиши ҳам мумкин. Мафкуравий жиҳатдан етарли билим, малака, кўникмага эга бўлмаган инсонларга хос бўлган хусусиятлар мажмуи **“Ғоявий саводсизлик”** тушунчасининг мазмун-моҳиятини белгилайди. Ғоявий саводсизликнинг асосини мустақил фикрга, собит эътиқодга, мустаҳкам ирода ва дунёқарашга эга бўлмаслик ташкил этади. Бундай киши жамиятда ўз ўрнига, ўзининг аниқ ҳаётий позициясига эга бўлмайди. Натижада у турли зарарли ғоялар, ёт, бегона мафкуралар таъсирига жуда осон тушиб қолади.

Мафкуравий инкироз, ўз навбатида, ғоявий қарамликни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Тарихда ғоявий қарамлик асорати, мустамлакага айлантирилган халқларни ўз маданияти, тили ва динидан узоқлашишига, уларни нутишга олиб келган. Вақт ўтиши билан шу халқнинг илғор вакиллари, фидойи фарзандлари, ҳатто ўз жонини қурбон қилиб бўлса-да, озодлик ва мустақиллик учун курашган, қарамликнинг ҳар қандай кўринишига қарши оммани кўзғатган.

“Ғоявий қарамлик” тушунчаси миллат, жамиятнинг ўз манфаатлари ва мақсадларига мос келмайдиган, унга зид бўлган ғоявий оқимларга боғлиқлиги, ёт ва бегона ғояларга бўйсунини характерловчи ҳолатни ифодалайди. У ғоясизлик, ғоявий бўшлиқ ёхуд парокандалик оқибатида келиб чиқади. Ғоявий қарамлик-

нинг юзага келишига ташқаридан ўтказиладиган ғоявий таъсирлар ҳам сабаб бўлади. У мафкуравий қарамлик ҳолати билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

“Мафкуравий қарамлик” тушунчаси инсон ва жамият онгу тафаккурининг бўйсундирилиши, қарам этилиши, мафкуравий тамойилларнинг заифлашуви, мустақил ривожланиш имкониятларининг чеклангани, тараққиётдан ортда қолиш, ўзгаларнинг ғоявий-мафкуравий тазйиқи оқибатида содир бўладиган салбий ҳолат ва жараёнларни ифодаловчи тушунчадир. Ушбу тушунчани инсон, шахс, фуқаро, оила, миллат, халқ ва мамлакатга нисбатан қўллаш мумкин. Ундан кўзланган асосий мақсад ғоявий устунликка эришиш, ўзгалардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишдир. Ана шундай хатарли жараённинг юзага келиши оқибатида шахс ўзлигидан, фуқаро мустақил фикр юритиш, ўз тақдирини ўзи ҳал қилиши, ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилиш имкониятидан маҳрум бўлиши натижасида, оила, миллат, халқ ва мамлакат барбод бўлиши мумкин.

Мафкуравий қарамликнинг энг «нозик» жиҳати шундаки, у дунёқараш ва руҳият билан боғлиқ жараёндир. Ўзга давлатларга мафкуравий қарамлик ҳолатига тушиб қолган миллат сиёсий мустақилликни қўлга киритганидан кейин ҳам узоқ вақт давомида бу қарамлик асоратларидан қутулиши мураккаб кечади. Бу вазифани амалга ошириш эса жуда машаққатли бўлиб, вақт ва катта фидойликни талаб этади. Зеро, қарамлик — ўзгалар хоҳиш-иродасига бўйсунтириш, уларнинг кўрсатмалари билан ҳаёт кечириш.

Шу маънода, мафкуравий қарамлик ўзгаларга маънан бўйсунтириш, итоат қилиш, фикран ва қалбан мутеликка мўбтало бўлишдир. Шахснинг мафкуравий қарамлиги ботиний салоҳият ва иймон-эътиқоднинг заифлиги, ироданинг мажруҳлигида намоён бўлади. Миллатнинг мафкуравий қарамлиги эса унинг ўзлигини намоён этиш туйғусидан маҳрум бўлишига, охир-оқибатда ўзга миллатларга тобе бўлишига олиб келади.

Мафкуравий қарамлик миллатни ҳалокатга маҳкум этадиган даҳшатли омил ҳисобланади. Мустабид тузум даврида халқимизнинг қадр-қиммати, шаъни ва номуси поймол этилгани, қўхна тарихимиз ва муқаддас қадриятларимиз топталгани, тақдиримиз жарёқасида турганини асло унутиш мумкин эмас. Юртбошимиз таъкидлаганидек: “Қарийб 150 йил давом этган, тарихимизнинг том маънода қора кунлари бўлмиш ўша замонда бир пайтлар ўзининг

қудратли давлатчилиги, буюк фарзандлари, юксак илму маданияти, обод шаҳар ва қишлоқлари билан дунёни ҳайратда қолдирган эл-юртимиз қандай оғир машаққатларга дучор бўлганлигини яхши биламиз” Босқинчилар ўзга мамлакатлар халқларини ўзига синдириб юбориш учун ўз мафқураси ва ғояларини мажбуран жорий этиш, улар маданиятига путур етказиш, миллий тили, урф-одатлари ва қадриятларини оёқости қилишни ўз сиёсатининг асосий мақсади деб билган. Бу қадриятларга зарба бериш халқларни жилвада ушлаб туришнинг энг самарали воситаси эканини истилочи ва босқинчилар яхши билган. Ғоялар тизими емирилган халқлар иймон-эътиқодидан маҳрум бўлиб, оломонлашув, сиёсий манқуртлик, бепарволик, лоқайдлик каби иллатлар авж ола бошлайди ва охир-оқибатда миллий гурур, миллий ифтихор, миллий қадриятлар аста-секин заифлашади. Ана шу омиллар туфайли муайян мамлакат ва унинг халқини мустамлакачилик кишанларида ушлаб туриш, итоаткор қулга айлантириш осон кечади. Масалан, Чингизхон ўлкамизга бостириб келганида ўз саркардаларига “Шаҳарларга нодон, иродасиз, аҳмоқ кишиларни бошлиқ этиб тайинланглар, уларни қўллаб-қувватланглар ва кўкларга кўтариб мақтанглар, маҳаллий халқларнинг ақлли, билимли, обрў-эътиборли кишиларини йўқ қилинглар”, деб фармон берган экан.

Тарих шундан гувоҳлик берадики, ҳамма давр, ҳамма ерларда истилочилар босиб олинган мамлакатлар ҳудудларида ана шундай сиёсат юритилган. Масалан, юртимизни тобе этишга уринган босқинчилар, хусусан, чор босқинчилари сиёсати ҳам халқимизни бир неча минг йиллик тарихи, маданияти, урф-одатларидан маҳрум қилиш, руҳан, маънан майиб-мажруҳ қилиш кўзланган эди. Бу чуқур ўйланган, узоқни кўзлаб ва режалаштириб қўйилган машъум сиёсат эди. Бу сиёсатнинг замирида чор ҳукуматининг манфаатини ҳар томонлама ҳимоя қилиш, мустамлака халқларни, жумладан, ўзбек халқини миллий ўзлигини англашдан буткул маҳрум қилиб, ўтмишини унутган, ватанпарварлик туйғусидан жудо бўлган, истиқболини кўролмайдиган авомга айлантириш муддаоси турган. Инсон учун тарихидан жудо бўлиш ҳаётидан жудо бўлиш демакдир. Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ. Бу ҳақиқат кишилик тарихида кўп бора ўз исботини топган. Тарих, маънавият ва маърифат халқнинг ўз ўтмишини билиши ва истиқболини тушуниб етишига ёрдам беради, Ватанни севиш ва у билан фахрланишга давват этади, душманларга, босқинчи ва мустамлакачиларга қарши

муросасиз кураш олиб боришга, эрк ва адолат учун жасорат кўрсатишга ундайди. Тарихидан маҳрум халқ миллий жиҳатдан ўзини англаб ололмади, тақдирга тан бериб яшашни ўзига эп кўради. Мустамлакачилар буни яхши англаган.

Халқимиз ўтмишда сиёсий, иқтисодий жиҳатдан ўзгаларга қарам бўлди, аммо, қанчалик зўравонлик қилинмасин, мафкуравий жиҳатдан қарам бўлмади. Худди мана шу омил миллатимизнинг мустақилликни қўлга киритишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзининг чуқур ғоявий, маънавий заминларига эга бўлган миллат руҳан, қалбан сергак бўлиши ва албатта, мафкуравий қарамликдан ўзини ҳимоя қилишга қодир экани тарихий тажрибада яна бир бор исботланди.

Мафкуравий инқироз муайян жамиятда бирор шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг онги ва қалбида эзгу ғоялар ва юксак мақсадлар сари етакловчи фикрнинг йўқлигини ҳам англатади. Бундай ҳол одатда ҳали ўзлигини англаб етмаган, ўз манфаат ва имкониятларини ифода эта олмайдиган, мақсад-муддаолари ва ҳаётий қадриятларини англаб етмаган кишилар ҳамда тоифаларда учрайди. Ҳаётда юксак ғояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган одам фақат табиий эҳтиёжлар доираси билан чегараланиб қолади. Мафкуравий инқироз маънавияти тубан, иймон-эътиқоди суст, маслағи бузуқ кимсаларни юзага келтиради. Ўз ўтмиши ва насл-насабини билмаслик, тарихий хотирани унутиш ҳам унинг бир кўринишидир. Бундай кимсалар ўз ота-онасига қўл кўтариши ҳам, ўз Ватанини сотиши ҳам мумкин. Мафкуравий инқироз ижтимоий хатарли ҳодиса бўлиб, шу жамият ва халққа ёт бўлган бегона кучлар бундай одамлардан мафкуравий таъсир ва руҳий тазйиқ орқали ўз ғаразли ниятларига етишиш мақсадида фойдаланади.

Демак, ғоявий беқарорликка чек қўйиш, бу соҳадаги бўшлиқни тўлдириш, турли таҳдидларнинг олдини олиш, мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш билан боғлиқ масалалар мажмуидан иборат муаммолар жамият ҳаётининг бир тарихий босқичидан иккинчисига ўтиш даврида жиддий аҳамият касб этади. Бу борада мафкуравий хавф ва таҳдидлар тарихини ўрганиш шундан далолат берадики, неча минг йиллар давомида эзгу ва тараққийпарвар ғояларга қарши қурол, куч, макр-хийла ишлатиб келинди, қарам халқларга қуллик психологияси сингдирилди. Босқинчиларнинг динлари, қадриятлари зўрлаб ўтказилди, мустақиллик, адолат ва ҳаққоният ғоялари шафқатсиз равишда бўғиб қўйилди.

Инсон ўзлигини англай бошлаган ҳозирги мустақиллик замонидагина мафкуравий масалаларни демократия ва плюрализм та-

мойили асосида ҳал қилиш имкониятлари очила бошлади. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримов томонидан “Юксак маънавият — енгилмас куч” тамойили майдонга ташланди. Ушбу тамойилга кўра, инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларга қарама-қарши бўлган зулм ва зўравонлик, қабохат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Лекин улар одамзоднинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишини асло тўхтата олмайди.

Сўнги йилларда айрим ғоявий саводсиз кишиларнинг турли хил мафкуравий тазйиқлар туфайли ёт, бегона ғоялар таъсирига тушиб қолганлиги ҳам қузатилди. Жумладан, дин ниқоби остида омма онгини заҳарлашга, жамиятга моддий ва маънавий зарар етказишга ҳаракат қилинаётган бир пайтда, халқни турли мафкуравий хавф, таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳоли, айниқса, ёшларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш, ғоявий саводхонликни ошириш долзарб вазифага айланди. Президент И.А.Каримов масаланинг ана шу жиҳатига эътибор қаратиб, “жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган “оммавий маданият” ёпирилиб келиши мумкинлигини унутмаслик керак”, дея огоҳлантиради. Ушбу йўналишда ғоявий-мафкуравий таҳдидларга нисбатан сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшаш мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашларнинг мақсад-муддаоларини теран англаш, айниқса, ёшларимизни бу каби хавф-хатарлардан ҳимоя қилиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Бу борада, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш тамойили давр талаби ва ҳаёт ҳақиқати бўлиб қолди.

Шу боис бугунги кунда жамиятимиз мафкурасида Ватан, халқ манфаатлари устувор ғоя бўлмоғи, аҳоли, айниқса, ёшларимизни юксак билимга эга бўлган, ўз сўзида собит турадиган, мард, жасур ва қатъиятли инсонлар этиб тарбиялаш муҳим вазифадир. Эзгу ғояларни устувор биладиган ва уларни барқарор этишга интиладиган бундай авлоднинг вояга етиши давлатимизнинг халқаро майдондаги обрў-эътиборини янада юксалтириш, мамлакатимизнинг ривожланган давлатлар қаторидан муносиб ўрин эгаллашининг мустаҳкам пойдеворидир.

16-мавзу. Мафкуравий профилактика ва ғоявий иммунитет

Инсоният тарихидан маълумки, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари ўз мақсад ва интилишларини ифода этувчи ғоялар тизимини яратгач, бошқаларни ҳам шу ғоялар таъсирига тортишга, ўз тарафдорлари сафини кенгайтиришга ҳаракат қилади. Бунда ушбу йўналишдаги маънавий-маърифий фаолият ва таълим-тарбия жараёни муҳим аҳамият касб этади.

Ғоялар адолатли ва ҳаққоний бўлиб, кўпчиликнинг талаб-эҳтиёжларига мос келса, бу соҳадаги тарбия воситалари таъсирчан, тарбиячилар эса фаол ва фидойи бўлса, ғоявий тарбиядан кўзланган мақсадга эришилади. Жамият, халқ ҳали ўз манфаатларини англаб етмаган, ўз мафкурасини шакллантириб, мақсадлари сари сафарбар бўлмаган ҳолларда бегона ва зарарли ғоялар таъсирига тушиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса ғоявий тарбияни йўлга қўйиш, соғлом мафкура тамойилларини аҳоли қалби ва онгига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Шу маънода, ғоявий профилактиканинг асосий вазифаларидан бири комил инсонни шакллантириш ва уни амалга оширишга бўлган интилишлар инсоният цивилизациясининг маъно-мазмунини ташкил қилади. Тарихга назар ташласак, ҳар қандай жамиятда комилликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт-саодатга, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни жамиятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони инсонни, шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлиб келган. **“Мафкуравий профилактика” тушунчаси инсон, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян ғоя ва мақсадларни ифода этадиган мафкуравий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараённи англатади. Ўзбекистон шароитида бундай фаолиятнинг асосий вазифаси — халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, миллий истиқлол ғоясининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборат.**

Бугунги кунда мафкуравий профилактика жамиятда, авваламбор, оила, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари, мактаблар, лицей, коллежлар, олий ўқув юртлари, оммавий ахборот воси-

талари, жамоат ташкилотларининг биргаликдаги фаолиятини тақозо қилади. Узлуксиз таълим тизими мафкуравий тарбияни олиб борувчи асосий бўғиндир. Зеро, мафкуравий мақсадларни кишилар, айниқса, ёшлар онгига сингдириш вазифаси, асосан, таълим тизими орқали амалга оширилади.

Маълумки, “профилактика” атамаси табиий фанларда, айниқса, тиббиётда кўпроқ қўлланишига ўрганиб қолганмиз. У мазкур соҳада касалликнинг олдини олиш ва даволаш жараёнининг таркибий қисми сифатида тушунилади. Ғоялар фалсафаси нуқтаи назаридан “мафкуравий профилактика” ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги ғоявий-тарбиявий, маънавий-маърифий ишлар мажмуи бўлиб, бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб оладиган фаолиятни ифодалаш учун қўлланадиган тушунчадир. Мафкуравий профилактика ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларидан фойдаланиб, турли воситалар қўлланади. Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чоратадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собитқадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради. Жамиятнинг хилма-хил соҳалари ва аҳолининг турли қатламлари орасида мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан, ёт ғоялар кириб келишининг олдини олиш ва улар таъсирини йўқотишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амалга оширишга ёрдам беради. Бунёдкор ғояларни халқ қалби ва онгига сингдиришга хизмат қиладиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам унда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ манфаатларини, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару дostonлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий профилактикани амалга ошириш шакллари дидир.

Мафкуравий тарбия натижасида мафкуравий иммунитет шаклланади. Мафкуравий иммунитет (лот. “immunitatis” — бирор нарсадан озод этиш) шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни тур-

ли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоялашга хизмат қилувчи тизимдир. “Иммунитет” сўзи тиббий тушунча бўлиб, у организмнинг доимий ички муайянлигини сақлашга, турли ташқи таъсирлардан, инфекциялардан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуини ифодалайди. Соддароқ қилиб айтганда, иммунитет — организмнинг ўз-ўзини турли касалликлардан ҳимоя қила олиш қобилияти. Мафкуравий иммунитетнинг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин. Биринчидан, инсоннинг умумий иммунитет тизими туғма ва биологик хусусият бўлса, мафкуравий иммунитет ижтимоий жараёнларнинг маҳсули бўлиб, муайян маънавий-маърифий тадбирлар асосида шакллантириб борилади. Иккинчидан, у ҳар бир даврнинг хусусиятларига, муайян авлод яшаётган замон ва жамиятнинг тараққиёт қонунларига боғлиқ бўлади. Учинчидан, жамиятда мустаҳкам ғоявий иммунитет тизими шакллангандагина, шу жамиятнинг мафкуравий дахлсизлиги ва барқарорлиги таъминланади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи элементи билимдир. Аммо билимнинг ҳам турлари кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга таянади. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши, халқ ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Улар ўз моҳият-эътиборига кўра, Ватан ва миллат манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий элементи ана шундай илғор билимлар замирида шаклланидиган баҳолар, қадриятлар тизимидир. Зеро, билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳолар, қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва зарарли ғоялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади. Аммо билимлар ва қадриятлар тизимининг ўзи мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки элемент мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим элементи, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан боғлиқ. Бундай аниқ мақсадлар тизими бўлмас экан, инсон, миллат ёки жамият, гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амримаҳол. Инсон қалби ва онгини эгаллашга бўлган ҳаракатлар тўхтамас

экан, жамият муайян соғлом мафкурага эҳтиёж сезиб яшайди. Жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган, одатда, унинг таназзули, ҳалокатига сабаб бўладиган фашизм, коммунизм, диний-экстремизм каби носоғлом мафкура шаклларида фарқли ўлароқ, соғлом мафкура инсоният тараққиётини тезлаштиради, халқ фаровонлиги, Ватан равнақига имкон яратади.

2, Жамиятимиз ва аҳолимизга хос мафкуравий иммунитетни издан чиқаришга уринишлар асосан қуйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда.

а — бизга бегона ва ёт ғояларни тарғиб қилиш (космополитизм, нигилизм, экстремизм, терроризм, „оммавий маданият“ ва шафқатсиз индивидуализм каби халқимизга ёт ғоялар турли воситалар билан тарғиб-ташвиқ қилинмоқда);

б — миллий менталитетимизга хос бўлмаган одатларни тарғиб қилиш (телевидение, радио ва Интернет орқали халқимиз турмуш тарзига ёт бўлган турли одатлар тарғиб-ташвиқ этилмоқда. Мисол учун, оила қуриш одатини олайлик. Эмишқи, оила қуришда ёшлар обдон бир-бирини синашлари, иложи бўлса, маълум муддат бирга яшашлари лозим эмиш. Бу миллатимиз менталитетига хос бўлмаган ҳолатдан бошқа нарса эмас);

в — ёшлар дунёқарашини бузиш, уларнинг тафаккур ва турмуш тарзини ўзгартиришга интилиш (ўз Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини қарор топтириш, давлат ва жамиятга нисбатан ишонсизлик уйғотиш. Бунинг акси ўлароқ, ўзга ҳаётни худди жаннатдек кўкларга кўтариб мақташ).

Ёш авлодда мафкуравий иммунитетни шакллантиришда улар ўзлаштираётган билимлар ва миллий мафкурамизнинг асосий ғоялари яхлит тизимни ташкил қилади. Бунда нафақат ижтимоий-гуманитар фанлар, балки табиий-фундаментал фанларнинг ҳам ўзига хос услублари ишлаб чиқилмоқда. Замоनावий педагогик технологиялар воситасида мафкуравий профилактика таъсирчанлигини ошириб бориш мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва уни мустақамлашнинг асосий вазифалардан биридир. Замоनावий педагогик технологиялар ёш авлодни нафақат замоनावий илм-фан ютуқлари асосида тарбиялаш имконини яратади, шу билан бирга, глобаллашув жараёнида турли кўринишдаги мафкуравий тажовузлар ҳақида тасаввурларни ҳам ошириб боришга ёрдам беради. Ёш авлодни ҳар томонлама етук инсонлар қилиб тарбиялаш, мустақил фикрлашни шакллантиришда мафкуравий проф-

лактика моҳиятида миллий қадриятлар, шарқона демократия элементларини узлуксиз ва узвий тарзда сингдириб бориш керак.

Маълумки, тафаккур қуллиги ҳар қандай қарамликдан ҳам даҳшатли эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Ҳозирги даврда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кўпроқ кучга эга бўлиб бораётган бир пайтда, инсонлар, айниқса, ёшлар ҳар хил ёт мафкуралар таъсирига берилмаслик учун мафкуравий жиҳатдан қуролланган бўлмоғи зарур. Бунда ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкинлиги мафкуравий курашнинг янгича концепциясидир.

Оила, маҳалла ва ўқув муассасаларининг мафкуравий профилактика жараёнидаги ўрни катта бўлиб, баркамол авлод тарбияси, жамиятнинг истиқболини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Бундай профилактика мураккаб, доимий, тизимли ёндашувларни ўз ичига олиб, унда жамиятнинг ҳар бир аъзоси фаол қатнашади, жамиятнинг муҳим бўғинлари ҳисобланган оила, маҳалла ва ўқув муассасаларининг доимий ҳамкорликдаги, муштарак мақсад йўлидаги интилишлари уйғунлашишини талаб қилади. Бу жараён умумий манфаат ва мақсадлар сари жамиятда тарбиянинг ворисийлигини таъминловчи маконни вужудга келтиради. Бу макон ёш авлод, комил инсон тарбиясининг ажралмас қисмидир.

Шунингдек, ғоявий профилактикада фан, таълим, адабиёт ва санъатнинг роли алоҳида бўлиб, соҳада уларнинг имкониятларидан фойдаланиш асосий вазифаларидан биридир. Ёш авлод фанни ўрганиш билан табиат ва жамият, тафаккурдаги ўзгаришлар, тараққиёт асослари ва тамойилларини ўрганади. Айни пайтда шу жараёни миллий ғоянинг мазмун-моҳияти билан боғлаш ва уни ҳар бир шахснинг ўз ҳаётида акс этиши олдимизга қўйган мақсадларга эришишда муҳим аҳамиятга эга. Мустақилликни мустаҳкамлашда ва истиқлол имкониятларидан самарали фойдаланишда, шубҳасиз мафкуравий тарғибот воситаларидан бўлган китоблар, дарсликларда ифодаланган билимларнинг ўрни катта. Чунки ёш авлод онги ва қалбига миллий мафкуранинг эзгу қадриятларини жо қилишда айнан шу тарғибот воситаларидан оқилона фойдаланиш энг самарали йўл ҳисобланади.

Миллий ғоянинг шахс, баркамол авлод тарбиясидаги ҳамда бугунги мафкуравий тарбияни такомиллаштиришда ўзига хос турфаликни мужассам этган санъат асарларидан ҳам ўринли фойдаланиш лозим. Санъатнинг қайси бир турини олиб кўрмайлик,

уларда бугунги воқелик, тарихимиз, ижтимоий муносабатларнинг турли кўринишлари ўз аксини топган. Шунингдек, ушбу санъат асарларини тарғиб қилишнинг самарали усули сифатида ҳам кўриш мумкин. Бугунги кунда ёшлар тарбиясида учраб турадиган айрим иллатлар менталитетимизга салбий таъсир кўрсатаётган хориж маданиятининг «санъат асарлари» орқали кириб келмоқда. Унинг салбий оқибатлари ёшларимизнинг айрим ҳолатларда ноҳўят хатти-ҳаракатлари, ахлоқда учраётган қусурлар мафкуравий профилактикани кучайтириш масаласига янада чуқурроқ эътибор қаратишни тақозо қилади.

3. Мафкуравий иммунитетни шакллантириш жамият ва мамлакатнинг мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш омилларидан бири ҳисобланади. **“Мафкуравий хавфсизлик”** шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён буладиган мафкуравий тажовузлар, турли мафкуравий марказларнинг бузғунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча эканлиги маълум. Мазкур соҳадаги профилактиканинг асосий вазифаси деганда, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашдек жараёнлар назарда тутилади.

Маълумки, ҳар қандай мамлакатнинг мафкуравий хавфсизлигига ташқи ва ички омиллар ўз таъсирини ўтказиб туради. Бугунги кунда турли хил мафкура марказлари ва полигонларининг Ўзбекистонда янги жамият қуришга тўсқинлик қилиш учун ғаразли ниятларига эришишда баъзи фуқаролардан “қурол” сифатида фойдаланишга интилишларида мафкуравий хавфсизлик учун реал ташқи таҳдидлар мавжудлигини кўрамиз. Шунингдек, қўшни давлатлардаги терроризм, диний экстремизм ва мавжуд сиёсий беқарорлик ҳам мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигига ўз таъсирини ўтказиши мумкинлигини доимо назарда тутиш лозим.

Мафкуравий хавфсизликни таъминловчи ички омил жамиятнинг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий ва маънавий салоҳияти ҳамда фуқароларда мафкуравий иммунитетнинг шаклланганлик даражасидир. Бундан ташқари, мафкуравий хавфсизлик халқнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний қадриятларга асосланиши лозим. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга

оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг зарурий шартидир. Мафкуравий хавфсизлик илмий асосланган ижтимоий сиёсат, ҳуқуқий маданият, жамиятнинг маънавий етуклиги ва демократиялашуви билан узвий равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади. Жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш давлатимиз сиёсатининг таркибий қисми, мамлакатимиз ҳаётининг барқарорлигини мустаҳкамлаш омили ҳисобланади.

Мафкуравий иммунитетни фуқаролар онгига сингдириш, авваламбор, оиладан бошланади. “Она-Ватан”, “Ватанга муҳаббат”, “Ватан туйғуси” каби илк тушунчалар ҳам, аввало, оила муҳитида шаклланади. Бу жараён боболар ўтити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Бу тушунчаларни ёшлар қалби ҳамда онгига сингдиришда таълим ва тарбиянинг турли шакллари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Мафкуравий иммунитетни мустаҳкам инсонгина ҳозирги кунда ўз ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш мақсадида юртимизга ҳар хил йўллар билан кириб келаётган, мустақил дунёқараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизнинг қалби ва онгини қандайдир зарарли ва бузғунчи ғоялар билан эгаллашга ҳаракат қилаётган ёвузларга қарши кураша олади ва ўз юртини ҳимоя қилади. Мазкур вазифа билан боғлиқ мафкуравий иммунитетни камол топтириш кўпгина ижтимоий-иқтисодий, маданий, мафкуравий, тарбиявий омиллар билан боғлиқ. Бу катта меҳнат талаб қилувчи мураккаб вазифадир. Барча касбдаги зиёлилар, тарбиячиларнинг ҳозирги муҳим вазифаларидан бири кишиларда, хусусан, ёшларда Ватанга садоқат, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги ғояларини амалга ошириш йўлидаги фидойилик каби фазилатларни камол топтиришдир.

Мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашга қаратилган ғоявий тарбиянинг асосий мақсадларидан бири аҳолининг турли қатламлари учун умумий тамойилларга эга бўлган фуқаролик масъулияти ва инсонийлик бурчи билан боғлиқ тушунчаларни шакллантиришдан иборат. Бу тушунчалар қадим замонлардан буён маълум. Аммо улар деярли ҳамма вақт кишининг миллий, синфий, ирқий, диний, ҳудудий ҳолатларига қараб, турли чекланишлар ёки имтиёзлар билан боғлиқ бўлган. Ер юзидаги барча инсон зоти, ирқи, дини, миллати, жинси, яшаб турган ҳудудидан қатъи назар, тенг ва тенг бўлиб яшашга ҳақли эканлигини, уларнинг ҳуқуқлари ва

эркинликларини таъминлаш жамиятнинг асосий вазифаси бўлиши лозимлигини мутафаккирлар аллақачон асослаб берганлар. Шу билан бирга, дунёдаги ҳар бир инсоннинг ота-онаси, эл-юрти, халқи, фарзандлари, ўтмиш ва келажак олдидан бурчи ва масъулияти мавжудлиги ҳам азалдан эътироф этиб келинади.

Фуқаролик масъулияти — жамиятдаги демократик ўзгаришларнинг давоми ва узвий қисми. Чунки жамият ўз демократик ривожланишида фуқароларга тенглик, озодлик, биродарликни ҳаётий воқеликка айлантирувчи турли ҳуқуқларни бериш билан чекланмайди, балки шу ҳуқуқларга риоя қилишни, ўз ҳуқуқларидан ижодий, жамият манфаатларини кўзлаб фойдаланишни талаб қилади. Шу сабабли, жамият қанчалик юксак даражада демократик бўлса, ундаги фуқароларнинг масъулияти ҳам шу даражада жиддий ва кенг қамровли бўлади. Ҳақиқий демократик жамиятда фуқаро мавжуд ҳуқуқлардан фойдаланувчи боқиманда эмас, балки бу ҳуқуқларга суяниб, жамиятнинг муаммоларини ҳал этишда фаол шахс бўлиши лозимлиги табиий ҳолдир. Бугунги кундаги мустақиллигимизни мустаҳкамлаш жараёни самарасини янада оширишни секинлаштириши мумкин бўлган салбий омидлардан бири ҳам баъзи фуқароларда бурч ва масъулият туйғуларининг тўла-тўқис шаклланмагани ёки айрим кишиларнинг бу масалага жиддий эътибор бермаслиги, бефарқлик ва боқимандалик кабилар билан боғлиқ. Баркамол инсонни вояга етказиш ва мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш масалалари бир кунда ёки бир фаслда ўз ечимини тўла топадиган оддий муаммолар тизимига кирмайди, балки узоқ йиллар давомида ҳал қилинади. Бу йўналишда ҳам пировард мақсадларга эришиш учун тадрижийлик асосида иш кўриш, ўзгаришларни босқичма-босқич амалга ошириш давр талабидир. Бу борада фуқароларнинг маънавий баркамоллиги даражасини янада ошириш, ўтмишдан қолган нуқсонларни бартараф этиш, аҳоли, айниқса, ёшларда, Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги ғояларига садоқат туйғуларини такомиллаштириб бориш мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг энг муҳим ва устувор йўналиши бўлиб қолмоқда.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда жамиятимизда мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантиришда Президентимиз И.А.Каримов томонидан илгари сурилган: “Куч — билим ва тафаккурда” ғоясини жамиятимиз ҳаётига ҳар томонлама чуқур татбиқ этиш асосий мезон бўлиб хизмат қилиши керак. Чунки, айнан ана шу ғояда инсон онги, тафаккури ва хулқ-атворига таъ-

сир қилишга қаратилган ҳар қандай хуружлардан кафолатли ҳимо-
яланиш ва қарши зарба беришнинг манбалари мужассамлашган.
Бунинг учун маънавий ва маърифий ҳамда таълим-тарбия ва ма-
даний соҳадаги барча чора-тадбирларни сифат жиҳатдан янги,
замонавий даражаларга тезроқ олиб чиқиш зарур.

Ёш авлод тарбияси, унда юксак маънавият тамойиллари ва
мафкуравий иммунитетни шакллантириш ҳамма вақт жамият
олдидаги муҳим вазифадир. Зеро, жамият келажаги, халқ, мил-
латнинг давомийлиги, Ватан тараққиёти ана шу тарбиянинг тўғри
йўлга қўйилиши ва самарадорлигига боғлиқ. Бу яна шунинг учун
ҳам зарурки, кейинги пайтларда баъзи хориж оммавий ахборот
воситаларида ёшларни маънавий жиҳатдан бузишга қаратилган
тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилаётганлиги маълум бўлиб
қолмоқда. Айрим муҳолифларимиз, хориждаги бир қанча матбу-
от органлари, Интернетдан устакорона фойдаланувчилар нохо-
лис хулосалар, бузғунчи ғояларни тарқатишни давом эттирмоқда.

Аҳоли маънавиятини бузишга интилаётган кимсалар чет эл-
даги ҳомийларидан мадад олади. Илгари улар ашаддий ақидапа-
раст ҳомийлардан моддий ва маънавий мадад олган бўлса, энди
эса “рангли инқилоб” ижодкорлари, “демократия транзити” ғояла-
рини тарқатувчи мафкуравий полигонлар билан ҳам алоқа боғла-
ган. Бундай қора ниятли кучларнинг ўз вақтида махв этилиши
Ўзбекистонда тинчлик ва осойишталикни мустаҳкамлаш, муста-
қиллик ва миллий хавфсизликни қўриқлаш учун кучли давлат-
нинг бўлиши зарурлигини исботлади. Кучли давлат бўлмаса, де-
мократия ва тараққиётни сақлаш, ислохотларни муваффақият-
ли давом эттириш мумкин эмас. Биз истиқлолни кўз қорачиғидай
асраш учун жонажон давлатимиз атрофида янада жипслашиши-
миз лозим. Бу борада халқимизга хос бўлган эл-юрт, маҳалла-
қўй назаридан қолмаслик, дину диёнатдан ташқари чиқмаслик,
ор-номус, ҳамият, мардлик, виждон амрига итоат этиш, адолат-
парварлик, ҳақгўйлик сифатлари йўқолмаслиги керак. Ҳаё, ан-
диша, лафз, омонатга хиёнат қилмаслик, ростгўйлик халқимиз
тафаккуридан мустаҳкам ўрин олиб келган. Шундай қилиб, мил-
лий ғоя, маънавий тарбия, одоб-ахлоқ, маърифат ёт ғоялар, за-
рарли таҳдидларни бартараф этишда асосий кучдир.

Мафкуравий профилактикада замонавий усулларга асосланиш
муҳим аҳамиятга эга. Бу борадаги тарбияни амалга оширишнинг
воситалари кўп. Ҳозирги кунда фуқароларни ижтимоий ва сиёсий
жиҳатдан тарбиялаб бориш заруриятдир. Бунда уларда сиёсий

онг, сиёсий қараш ва сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим ўрин тутади. Бунинг учун оила, таълим тизими, маҳалла ва иш жойлари орасида шундай механизм шаклланиши керакки, ҳар бир инсон болалигидан то умрининг охирига қадар сиёсий воқеликни ва ижтимоий ҳаёт жараёнларини тўғри идрок қилсин. Аҳолида замонавий маданиятни шакллантириш, бунда одамларни миллий ва умуминсоний маданият уйғунлиги асосида эркин ва мустақил фикрлашга, мушоҳада юритишга, оила ва қавм-қариндошларни ҳурмат қилишга, дунёда бўлаётган ҳар бир воқеликка ўз муносабатини билдиришга ўргатиш, ниҳоятда, муҳим. Мафкуравий профилактика жараёнида халқ руҳиятини кўтарадиган, унинг ички, ботиний қудратини намоён этадиган тадбирларни кўпроқ ташкил этиш, шу руҳдаги адабий-бадиий асарлар, илмий-публицистик тадқиқотларни кўпайтиришни рағбатлантириш, уларни омма онгига сингдиришга эришиш лозим. Мустақиллик даврида эришилган ютуқларнинг аҳамияти, салоҳияти ва жозибасини кўрсатиш, истиқлол, халқ эрки, миллий давлатчилигимиз энг шарафли, энг муқаддас қадрият эканини одамлар онгига мунтазам сингдириб бориш ҳам бунда катта аҳамият касб этади. Шу билан бирга, турли тадбирлар ўтказиш асосида таълим ва тарбияни ҳар доим қўшиб олиб бориш, оила, маҳалла ва ўқув юртларида маънавий тарбияга алоҳида эътибор бериш каби чоратадбирларнинг ҳам мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва мустаҳкамлашда ўз ўрни бор.

Хуллас, бугунги кунда жамият ҳаётида кечаётган жараёнларни чуқур таҳлил қилиш, турли ғоявий-мафкуравий таҳдидлардан огоҳ бўлиш, хориждан кириб келаётган мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашлар қандай мақсадни кўзлаётганини англаб етиш ҳам мафкуравий профилактикага ёрдам беради. Бу борада оммавий ахборот воситалари, радио, телевидение орқали аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида изчил тарғибот ва ташвиқот ишларини йўлга қўйиш, уларнинг таъсирчанлигини оширишга эришиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

17-мавзу. Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантириш

Ҳар қандай инсон одамлар орасида яшар экан, доимо оила, турли қатлам, гуруҳ ва жамоаларнинг вакили сифатида уларнинг таъсири остида бўлади. Яъни ҳар бир шахснинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, про-

фессинал тоифа, жамоа ва оиланинг ижобий ёки салбий таъсирини кўриш мумкин. Тарихий шарт-шароит, давр, давлат тузими ва жамиятдаги сиёсий, иқтисодий, маънавий-маърифий ва ғоявий-мафкуравий таъсирлар унинг дунёқараши, фикрлаш тарзи, тафаккурида ўз аксини топади. Бундай таъсирнинг икки хили мавжуд: макродаражадаги таъсир ёки кенг маънодаги ижтимоий-маънавий, сиёсий ҳамда иқтисодий муҳит таъсири; макродаражадаги таъсир, яъни бевосита инсон боласи туғилиб ўсадиган оила, таълим ва тарбия масканлари, меҳнат жамоаси, маҳалла ва дўстлар муҳити таъсири.

Агар инсон боласининг туғилиш онларидан бошлаб унинг ил ривожланиш даврлари хусусиятларига эътибор берадиган бўлсак, дастлаб у табиатан фақат ўз ички хиссиётлари, туйғулари домида — муайян худбинлик доирасида ривожланади. Яъни унинг учун ўз хоши-истаклари, эҳтиёжлари ва уларни қондиришдан ортиқ ташвиш йўқдай. Лекин ўша эҳтиёжлар орасида ота-онасига, энг яқинларига нисбатан хиссий интилиш, улар билан эмоционал мулоқотга киришиш истаги кучли бўлгани сабаб у инсонлар жамияти ва ундаги муносабатлар меъёрларини секин-аста ўзлаштириб боради. 3 ёшдан сўнг оиладаги мулоқотга тенгқурлар жамиятидаги мулоқот кўшилиши муносабати билан бола худбинлик кайфиятидан янада тезроқ воз кеча бошлайди. Акс ҳолда жамият, кўпчилик унинг инжиқликларини кўтармайди. Шу тарзда соғлом мулоқот муҳити болани кўпчиликнинг фикрига эргашиш, кўпчилик ҳақ деб эътироф этган ахлоқ меъёрларини эгаллаш, инсонгарчилик тамойилларига амал қилишга ўргатади. Шундай қилиб, бола учун кенг ижтимоий муҳитдаги соғлом ғоялардан, халқ руҳининг қадриятларидан тўла баҳраманд бўлиш имконияти туғилади.

Бир қарашда инсон феъл-атворини иккинчи даражадаги таъсирларгина белгилайдигандай туюлади. Чунки, «Кўш уясида кўрганини қилади», деганларидек, айниқса, бизнинг халқимизда одамнинг оиласи, насли-насаби, маҳалласи, таълим олган билим даргоҳига катта эътибор берилади ва бундай муносабат ҳаётда ўзини оқлайди ҳам. Лекин макробосқичдаги таъсирларнинг аҳамиятини ҳам камситиш тўғри бўлмайди. Масалан, собиқ совет тузуми давридаги мафкура жамият аъзоларининг муте, тобе, ихлоссиз, баъзи бир жиҳатдан эътиқодсиз бўлиб ўсишига замин яратган эдики, бунга асосан ўша муҳитдаги носоғлом, инсон қадрини поймол этадиган сиёсат ва коммунистик ғоя сабаб бўлган. Умуман, тарихдан ҳам маълумки, қайси давлат ва мамлакатни олмайлик, зўравон-

лик, мустамлакачилик, босқинчилик сиёсати юритилган жамият одамларининг онги ва тафаккури мустақил юрт фуқаролари руҳияти ва дунёқарашидан кескин фарқ қилади.

Инсоннинг бутун умри давомида унга нисбатан таъсирлар орасида мафкуравий таъсир муҳим ўрин эгаллайди. «**Мафкуравий таъсир**» тушунчаси муайян ғояга ишонч ва эътиқодни шакллантириш, уни амалга ошириш, ҳимоя қилиш, сақлаб қолиш, аҳолининг онги ва қалбига сингдириш ёки бу тамойилларга тескари фаолият ва хатти-ҳаракатни ифодалайди. У ўз-ўзидан, автоматик тарзда эмас, балки муайян мақсад-муддаони кўзлаб, режа асосида амалга оширилади. Унинг мутгасил, мавсумий, бирон-бир воқеа ёки ҳодиса муносабати билан тез суръатда амалга ошириладиган турлари ҳам бор. Мафкуравий таъсир жараёнида аҳолининг қатламлари, партиялар, синфлар ёки бошқа ижтимоий жиҳатларни ҳисобга олиш зарур. Шу билан бирга, шу йўналишдаги таъсирнинг индивидуал ва ижтимоий шакллари ҳам мавжуд. Аниқ бир кишига нисбатан унинг шахсий ишонч, эътиқод ва иммунитетини шакллантириш ёки мустаҳкамлаш учун ўтказиладиган таъсир индивидуал даражани ифодалайди. Бутун жамият, давлат фуқаролари орасида олиб бориладиган мафкуравий таъсир эса ижтимоий даражага мисол бўлади.

Масалан, бизнинг мамлакатимизда бутунги кунда мафкуравий таъсир ижтимоий даражада мустақиллик тафаккурини шакллантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Мустақиллик тафаккури тўлиқ шаклланса, унда ҳар бир фуқаро ўзининг эркин меҳнати билан ўзи ва ўзгалар манфаати ҳақида бирдай қайгуради, чунки амалга оширилаётган туб ислохотлар ҳам айнан шу юрт, шу заминда туғилиб, яшаб, меҳнат қилаётганлар манфаатини кўзлашини тўла англайди. Бундай таъсир натижасида ҳар бир алоҳида шахс онги ва шуурида вужудга келган туйғулар, фикрлар ва муносабат яхлит жамият, халқнинг фикри ва ғурурига айланганда шундай қудрат касб этадики, оқибатда кўпчиликнинг маслак ва тилаклари, фикрлаши ҳамда муносабатига айланган ғоя, тасаввур ва билимлар тизими жамият дунёқарашини шакллантиради.

Мафкуравий соҳада фикрнинг таъсирчанлиги муҳим аҳамиятга эга. «Фикр — қиличдан ҳам кучли» деган гап бор. Дарҳақиқат, ўрнида ишлатилган сўз, ёрқин ва дилдан баён этилган нутқ, маъноли фикр ҳар доим одамларнинг хулқ-атворига таъсир кўрсатади. Бу жараёнда эзгу фазилатлар соҳиби сифатида тарбияланган кишини одатда «бамаъни одам» деб таърифлашади. Бундан

фарқли тарзда вайронкор ғоялар таъсирга тушганларга нисбатан “бузгунчи одам” ибораси қўлланади.

Мулоқот жараёнида фикрга, бирон-бир ғояга эга бўлиш масаланинг бир жиҳати бўлиб, унинг бошқа муҳим жиҳати ана шу ғоя ва фикрларни баён эта олиш қобилиятидир. Инсоний муносабатлар соҳасида етук мутахассис деб эътироф этилган Дейл Карнегининг кучи ва машҳурлиги, аввало, унинг гапириш, фикр юриштиш ва ўзгаларни тинглаш қобилиятида намоён бўлган. У бир вақтнинг ўзида юзлаб одамларга мурожаат қила олар ва тингловчилар вақтнинг қандай ўтганини ҳам сезмас экан. Демак, нима ҳақида гапириш эмас, у тўғрида қандай гапириш ҳам ўта муҳим. Ана шундай таъсирчан гапириш маҳорати ва санъати — риторика фани бўлиб, у одамдаги нотиклик ва ўзгаларни ўз қарашларига эргаштира олиш маҳоратини назарда тутаяди. Мафкуравий тарбия ва таъсир жараёнида ҳам гапга чечанлик, сўз бойлиги ва уни бошқаларга етказа олиш муҳим аҳамиятга эга.

Сўз — ғоявий таъсир воситаси. Ғояларни халқ онгига етказишда сўз асосий таъсир воситаси бўлган ва бўлиб қолади. Шу сабабли қадимги Грецияда риторика мактаблари ташкил этилган ва нотиклар махсус қоидалар ҳамда қонунлар асосида омма олдига чиқиб сўзлашга ўргатилган. Одамлар онгига муайян ғоя, асосан, шу йўл билан сингдирилган. XX асрга келиб, риторикага оид классик ёндашув ҳам қайта кўриб чиқилди. Американинг Йел шаҳридаги риториканинг тажриба мактаби 60-йилларда кўплаб тадқиқотлар ўтказиб, мафкуравий тарғибот ва таъсир учун фақат сўз ҳамда нутқни энг самарали восита дейиш етарли эмаслигини исбот қилди. Чунки омманинг сиёсий қарашлари ва онгига таъсир кўрсатишнинг бошқа механизмлари ҳам бор. Олимларнинг эътироф этишларича, мафкуравий фикрлар маълум бир қарашлар тизими бўлиб, унда мантик етакчи ўрин тутаяди. Лекин инсон онги ҳар доим ҳам мантиққа бўйсунмавермайди. Бу йўл ёки восита аниқ фанлар соҳасига, умуман, илм-фанга тааллуқли деб ҳисобланади. Маълум бўлишича, одамни ўзи ишонганини хоҳламаган нарсага ишонтириш ўта мушкул иш экан. Чунки у ўзининг шахсий қарашлари, манфаатларига мос келадиган нарсаларгагина ишонади. Яъни оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кундалик ҳаётда ишлатиладиган иборалар, сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатади. Тажриба ўткир сиёсатдонларнинг ҳеч қачон ўз нутқларида мураккаб, илмий иборалардан фойдаланмаслигини кўрсатади.

Шундай қилиб, тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида камроқ ўйланиши, аксинча, таниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалбан ҳис қилиб туриши керак. Демак, нотик нутқда ишлатиладиган, жамият ва халқ манфаатини ифодаловчи ижтимоий рамзлар — сўзлар, иборалар, шиорлар, нарса ёки ҳодисалар ўша тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита алоқадор бўлгандагина таъсирчан ҳамда ишончли бўлади.

Мафкуравий таъсирнинг яна бир муҳим хусусияти борки, у ҳам бўлса, муайян қарашлар тизимини бирдан, бир вақтнинг ўзида ифода этишга интилмаслик. Чунки оддий тингловчи алоҳида фикрлар орқали ўша мафкуравий тизимнинг туб моҳиятини англаб олиши мумкин. Масалан, миллий қадриятларимизнинг аҳамиятини уқтириш учун уларнинг барчасини бир бошдан санаб ўтиш шарт эмас. Яъни она меҳр-муҳаббатининг нақадар улкан куч экани, бунга алоқадор ноёб удумларимиз борлигини англаш учун оддий она алласининг таъсирчанлигини англаш ҳам кучли кечинмаларни уйғотиши мумкин.

Ишонч ва эътиқод — ғоявий таъсир объекти. Инсон ишончсиз, эътиқодсиз, ғоясиз, фикрлашсиз яшай олмайди. Шахс эътиқоди шаклланиши моҳиятан ижтимоий омилларга бевосита боғлиқ деб қаралади. Бу масалага эътибор ортиб бораётганининг боиси шундаки, шахсдаги бирон-бир ғоя ва мафкурага мойиллик ҳамда мафкуравий иммунитетнинг шаклланишида ундаги ишонч ва эътиқод муҳим аҳамиятга эга. “Ишонч” ва “эътиқод” одамнинг муайян қараш, таълимот, назария, ҳаётий ақида, қадрият ёки фаолият тамойилларини эмоционал-ҳиссий қабул қилиш жараёнида шаклланган собит фикр ва тасаввурлар мажмуини ифодалайдиган тушунчалар. Бошқача айтганда, ишонч ва эътиқод муайян қадриятлар, диний ёки дунёвий маслаклар, ижтимоий муносабатларнинг инсон қалбидаги яшаш фалсафаси, фаолият дастури сифатида қабул қилинишидир. Агар шу жараённинг оқибати ўлароқ одамда диний ёки дунёвий маслак, ишонч каби турғун муносабатлар шаклланган бўлса, биз уни эътиқодли одам деб атаймиз.

Шу сабабдан ҳам муайян ғояга ишонч ва эътиқодни шакллантириш мафкуравий таъсирнинг энг асосий мақсадидир. Негаки, бундай ишонч-эътиқодсиз ғояни одамлар онгига сингдириш, уни ҳимоялаш, сақлаш ва келажакка етказиш борасидаги ишларнинг самараси тўғрисида гапириш қийин. Тўғри, баъзида бу эзгу ғоя ва мафкурага нисбатан ишончсизликни ҳосил қилиш, эътиқодни ўзгарти-

ришга тарғиб этиш шаклида рўй бериши ҳам мумкин. Бундай ҳолда бирон-бир гоя ва мафкурага нисбатан ишонч-эътиқоднинг кучайиб бориши, бошқасига нисбатан сусайиб боришини англатади.

Бу эса, ўз навбатида, ҳар қандай жамият ўз ҳаёти учун муҳим бўлган гояларга ишонч-эътиқодни муттасил мустаҳкамлаб туриши, ўзига хос мафкуравий таъсирни ана шу вазифани бажаришга қаратиш лозимлигини англатади. Жамият учун зарур бўлган гоялардан кўзланган мақсадларни амалга ошириш, аҳолининг ёт ва бегона мафкуралар таъсиридан ҳимояланиши, унда мафкуравий иммунитетни шакллантиришга хизмат қилади. Агар биз ёшларимизда болалиқдан бошлаб соғлом эътиқод ва юксак дунёқарашни шакллантира олсак, улар маънавияти бой, мустақил фикрли ва олижаноб шахслар бўлиб камолга етади. Шу маънода, шахс эътиқоди ундаги барқарор фикр, тасаввурлар, билимлар мажмуи-ки, мафкуравий дунёқараш ҳамда бу соҳадаги иммунитет аслида ана шундай эътиқодлар асосида шаклланади.

Шахснинг маънавиятини белгиловчи бошқа кўплаб ижтимоий-руҳий асослардан фарқли ўлароқ, эътиқод ва ишонч нисбатан барқарор ҳамда уйғун бўлиб, уни осонликча, тез фурсатда ўзгартириб бўлмайди. Шунинг учун уларнинг табиатини ўрганиш эътиқод ўзгаришига таъсир кўрсатиш омилларини аниқлаш масаласи билан бевосита боғлиқ. Инсоннинг турли зарарли эътиқодларга берилиш ҳолати ҳам учраб туради. Масалан, баъзи мутахассислар этник зиддиятлар ҳамда диний эътиқодлар шаклланиши ва ўзгаришига эътибор бериб, ушбу жараёнга хос умумий қонуниятларни ўрганган. Машҳур америкалик психолог Гордон Оллпортнинг фикрича, эътиқод ва этник зиддиятлар ўзига хос умумлашган кўникмалар бўлиб, агар шахсда муайян бирор миллат вакилларига нисбатан салбий муносабат ёки зиддият мавжуд бўлса, демак, унда бошқа бир миллат вакилларига нисбатан ҳам худди шундай муносабат-такроран намоён бўлиши мумкин.

Инсоннинг инсонлиги, унинг ҳаётдаги ўрни ва нуфузи ҳам маълум маънода унинг шу жамият қонун-қоидалари, кадриятларига нисбатан ишончи ва эътиқоди билан белгиланади. Айрим инсонлар бутун умри мобайнида фақат битта нарсага эътиқод қилади. Масалан, франциялик машҳур сайёҳ Кусто ва унинг командаси ҳақидаги фильмни ҳамма кўрган. Бир қарашда, у бутун умрини денгиз ҳаёти ва ундаги сирли воқеалар, ҳайвонот дунёсини кашф этишга бағишлагандек туюлади. Денгиздан жуда узоқда яшайдиган, ундан манфаат кўрмайдиган одамлар учун бу тадқиқотчининг

хаёти ва ишлари кераксиз бир нарсасиз туюлади. Лекин бу олимпнинг ўз ишига садоқати, эътиқоди шу даражада кучлики, уни бутун дунё, соғлом фикрловчи ҳар бир инсон жуда юксак қадрлайди. Бу каби одамларнинг бошқа соҳалардаги хизмати кам бўлиши мумкин, ammo башарият уни юксак эътиқоди учун ҳурмат қилади. Демак, эътиқодсизликдан кўрқиб керак, агар ҳеч нарсага ишонмайдиган, мақсад-маслаги номаълум кишини кўрсангиз, унга ёрдам бериш лозим, чунки бу одамдаги эътиқодсизлик нафақат унинг ўзига, балки атрофдагиларга ҳам зиён келтиради.

Эътиқодли одам, аввало, фойдали иш билан шуғулланади, ўзгаларга зиён келтирувчи амаллар қилмайди, ёлғон гапирмайди. У ҳар доимо лафзига амал қилади, яъни бир нарсани қиламан, деб аҳд этса, бутун кучи ва иқтидорини сафарбар қилиб, уни албатта бажаради, бошлаган ишини охирига етказди. Эътиқодли инсон нима қилаётганини, нима учун айнан шу ишни қилаётганини жуда яхши билади. Шу боис ҳақиқий эътиқод эгаси илмга интилади, ўз олдига аниқ мақсад қўйиб яшайди, ҳар томонлама баркамол бўлишга тиришади, яхшиларга ошно бўлиш, буюкликка ҳавас унинг ҳаётини шиорига айланади. Ҳақиқий эътиқод соҳибини ўзидан оиласига, фарзандларига, инсониятга нимадир қолдиришни истаб яшайди. Шунинг учун ҳам эътиқод шахсдаги журъат, мардлик, фидоийлик, ирода, виждон, қатъият, ҳалоллик, инсонпарварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар билан боғлиқ.

Ишонч ва эътиқод инсоннинг жамиятдаги ҳулқини белгиловчи омил бўлгани учун ҳам уларни шакллантиришга, энг аввало, жамоатчилик, оила ва барча турдаги таълим муассасалари жалб этилади. Бу жараёндаги ҳар бир омилнинг таъсир кучи ишонч ва эътиқоднинг шаклланганлик даражасида яққол намоён бўлади. Бунда таъсир кўрсатувчи манба — шахс ёки гуруҳ, таъсир мазмуни, ахборот ёки маълумот, таъсир воситаси ёки маълумот етказувчи тармоқ ҳамда таъсирни қабул қилувчи ўртасидаги боғлиқлик муҳим аҳамият касб этади.

Мафкурачи бу соҳадаги асосий таъсир кўрсатувчи шахс бўлиб, у аввало, тажриба, билим, ишонтира олиш қобилияти, раво нутққа эга ва ўзига ишончи бор киши бўлмоғи лозим. Мафкурачиларнинг асосий иш услуби ўзида мавжуд билим, тушунча, гоёларни асос қилиб олган ҳолда, биринчи навбатда, ёшларда, қолаверса, кенг халқ оммаси онгида мустаҳкам ишончни шакллантириш, уларга таъсир кўрсатиш ва ўзига тақлид этишга чорлашдир. Бунда у мулоқотнинг барча самарали ва таъсирчан воситаларидан — монолог,

диалог, баҳс-мунозара кабилардан фойдаланади. Айнан ана шу фаолият ҳар бир таъсир кўрсатувчининг риторика асосларидан хабардор бўлишини, нутқ маҳоратини эгаллашини талаб қилади. Мафкурачи ўз нутқида нутқий ва нутқий бўлмаган воситалардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдалана олиши шарт. Агар у ўзига берилган минбарда фақат сўз ва иборалар тизимидан фойдаланиш билан чекланса ёки қоғозга туширилган матндан четта чиқолмаса, уни аудитория тингламайди, унга ишонмайди. Шунинг учун ҳиссий таъсир усуллари — ўринли ишлатилган қарашлар, имо-ишора, мимика ва патомимика кабилар ҳам таъсирни кучайтирувчи психологик механизмлар эканини унутмаслик керак.

Мафкура тарғиботчисидан талаб қилинадиган яна бир муҳим хислат гапираётган кишининг ёқимтойлигидир. Бу ҳам нотикқа нисбатан ишонч ва эътиқодни оширади. Ёшлар аудиториясида воизнинг мурожаатига эътибор жиддийроқ бўлади. Зиёли, олимлар аудиториясида мантиқий, илмий таҳлилларга асосланган фикр ва мулоҳазалар катта таъсир кучига эга бўлади.

Ахборотнинг мазмуни, яъни мафкурачининг нима ҳақида гапираётгани ҳам мафкуравий таъсирда муҳим ўрин тутати. Тадқиқотлардан шу нарса маълум бўлдики, одамларга ҳам ақлан асосланган (рационал), ҳам эмоционал (ҳиссиёт уйғотувчи) маълумотлар тез таъсир қилади. Бунда аудитория хусусияти назарда тутилиши керак. Масалан, ўқимишли, тушунган одамлар аудиторияси далилларга таянган, асосли маълумотни тез қабул қилиб, унга ишонса, кичик ёшлилар, маълумот даражаси пастроқ шахслар кўпроқ юракка яқин, эмоционал маълумотга ўч булади. Бундайлар улардаги айрим негатив ҳис-туйғуларни кўзгатувчи маълумотларга нисбатан ҳам фаолроқ бўлади. Шунинг учун ҳам касалликка қарши ёки зарарли одатларга қарши қаратилган рекламада кўпинча даҳшат уйғотувчи расмлар берилади. Ёки фикрни ўзгартириш учун берилаётган маълумот тингловчида мавжуд бўлган билимлардан кескин фарқ қилса ҳам унда янги маълумотга нисбатан ишонч ва уни қабул қилишга мойиллик кучли бўлади.

Мафкуравий ахборот ёзма ёки оғзаки тарзда етказилиши мумкин. Агар биринчисига газета, журналлар, китоб ва дарсликлар, ёзма манбаларда мужассамлашган маълумотлар кирса, иккинчисига маъруза ўқиш, дарсни баён этиш, мунозара ва суҳбатлар ўтказиш киради. Бундан ташқари, мафкуравий ғоялар турли бадий ва ҳужжатли фильмлар, болалар ёки катталар учун яра-

тилган мультфильмлар орқали ҳам етказилиши мумкин. Муҳими, улар амалга оширилаётган ғояга хизмат қилиши, мафкуравий таъсирнинг самарадорлигини таъминлаши лозим.

Бу жараёнда маълумотларнинг мазмундорлиги ва таъсирчанлигини уларнинг оммабоплиги, билдирилган ёки ифода етилган ғояларнинг содда, ихчам ва равон баён қилинишига кўп нарса боғлиқ. Тингловчи ҳар бир сўзни тушунсагина, унда теран муносабат шаклланади.

Ҳар бир ижтимоий таъсирда бўлгани каби бирламчилик ва иккиламчилик самараси қонуниятлари ҳам бор. Унинг моҳияти шундан иборатки, дастлаб қабул қилинган маълумотнинг мазмуни одамга кучлироқ таъсир қилади. Лекин, иккинчидан, тингловчи томонидан охирида эслаб қолинган маълумот ҳам хотирада мустаҳкам ўрнашади. Буни ҳам мафкуравий таъсир жараёнида, албатта, инobatга олиш зарур. Масалан, ёшлар ва болалар билан миллий ғояларимиз хусусида олиб бориладиган суҳбатларда тарбиячи ёки мураббий аввалдан саволлар тартибини ишлаб чиқиши лозим, бунда ишлатиладиган таянч иборалар катта аҳамият касб этади. Табиийки, ҳар бир жумла ёки иборанинг конкретлиги, ҳаётийлиги ва образлилиги муҳим роль ўйнайди.

Мафкуравий таъсир жараёнида таъсир воситаси (алоқа тармоғи), яъни ғоя ҳақидаги маълумотнинг нима воситасида узатилиши масаласи ҳам муҳим. Одамларга юзма-юз туриб, ўз фикр-мулоҳазаларини баён этиш энг таъсирчан усул, албатта. Таъсир воситаси бевосита ёки бавосита бўлади. Юзма-юз учрашувлардаги мулоқот ёки таълим-тарбия жараёнидаги таълим берувчи билан ўқувчи ўртасидаги алоқа ёки ота-она билан фарзандлар ўртасидаги муносабатлар бевосита алоқага мисол бўлса, оммавий ахборот воситалари, биринчи навбатда, телевидение, радио, газета ва журналлар, китоб ёки рисоалар воситасидаги мулоқот бавосита алоқани билдиради.

Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантиришда ижтимоий реклама инсон онги ҳамда идрокига таъсир кўрсатувчи кучли восита сифатида муҳим ўрин тутади. Масалан, таниқли баобрў шахсларнинг маданий ва маънавий меросимиз, обидаларимиз олдида туриб интервью беришлари жуда самарали бўлади. Мисол учун, Самарқанддаги Регистон майдонида интервью берилган шахс шаҳардаги ободончилик ишлари ҳақида гапираётган бўлса ҳам, асрий обидалар томошабинда миллий маданиятимизга

хурмат, ундан ғурурланиш туйғуларини, ўша муқаддас қадам-жоларни бориб зиёрат қилиш истагини уйғотади.

Мафқуравий таъсир қаратилган кишилар хусусида гап кетганда, қандай инсонлар ишонувчан бўлади, қандай одамлар соғлом гоёларни ёт, бузғунчи гоёлардан фарқлай олади, деган савол ўта муҳим. Одамлар ҳар хил, масалан, ўзи, ўз қобилият ва фазилатлари хусусида камтарона фикр юритадиган одамларнинг янги маълумотларга, нотаниш манбаларга ишониши, эътиқод ҳосил қилиши жуда секин содир бўлади. Улар ўзларига қанчалик ишонмаса, бошқаларга ҳам шунчалик ишонмайди. Ўзи ҳақида анча юқори фикрда юрадиганлар эса маълумотларни тез қабул қилади. Лекин ўзларидаги мавжуд фикрларга нисбатан ҳам кибор, ғурури бўлгани сабабли, бошқаларнинг фикрига тез эргашмайди. Ўзини ҳали ҳолис баҳолай олмайдиган инсонларга содда, тушунарли маълумотлар ёқади. Мафқуравий мавзудаги ахборотлар ҳам ҳаётий, лўнда фикрларда баён этилса, уларда ижобий муносабат шаклланади. Фаол, ижтимоий жиҳатдан баркамол, маълумотли, зиёли, янгиликка ўч инсонларга таъсир кўрсатувчи ҳар қандай ахборот муаммоли, долзарб, баҳсталаб бўлгани маъқул. Талабалар, магистрант ва аспирантлар, олимлар ва бошқалар шулар жумласидан. Маълум сабабларга кўра тарбияси оғир кимсалар тоифасига кириб қолган, ҳаётда аниқ мақсади ва маслағи йўқ, ўз устида ишламайдиган инсонлар янгиликларга, уларнинг тафсилотларига бой бўлган ахборотга ўч бўлади. Шунинг учун бундай тоифадаги кимсаларга баобрў шахслар орқали таъсир кўрсатиш маъқул. Асосан уй бекалари, қариялар, маълум сабаблар билан ногирон бўлиб, асосий вақтини уйда ўтказадиганларни ҳаётий видеофильмлар, қизиқарли кўрсатув ва лавҳалар ўзига жалб қилади. Шундан келиб чиқиб, бундай инсонлар учун мафқуравий ахборот тайёрланганда, уларнинг самимиятга ўчлиги ва инсоний эътиборга муҳтожлигини инобатга олиб иш кўрилса, самарали бўлади. Кўпроқ уй ишлари билан банд бўлгани учун мулоқот ва учрашувлар уларнинг дам олиш вақтларига мўлжалланиши, миллий удумлар, расм-русумларимизнинг ноёб жиҳатларидан фойдаланиш, таъсир вақти ва жойи масаласини маҳалла фаоллари ва хотин-қизлар қўмиталари билан ҳамкорликда белгилаш мумкин.

Мафқуравий ишларни ташкил этишда аудиториянинг катта ёки кичиклиги ҳам инобатга олиниши керак. 100-200 кишидан зиёд одам бўлса, бу катта, 15-100 тагача одам бўлса ўртача, 15 тагача бўлса,

кичик аудитория ҳисобланади. Мафкуравий таъсир сифати катта аудиторияда воизлик маҳоратининг ўта юқори бўлиши, кўргазмали воситалардан фойдаланишда аниқликка эришиш, саволларнинг минимал даражада кам бўлишига боғлиқ. Кичик аудиторияда эса савол ва жавобларнинг максимал миқдорда бўлиши, расмиятчиликдан холи бўлишига эришиш, нотикнинг мавзуга оид билимларни мукамал билиши, мавзунинг ёритишда ижодий ёндашув бўлиши лозим. Бундан ташқари, аудиториянинг ёш хусусиятларини, уларнинг билимлари даражасини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш мезонлари ўта нозик ва масъулиятли иш. Агар бу 15 кишигача бўлган кичик аудиторияларда амалга оширилган бўлса, унда тингловчи-ёшлар, тарбияланувчилар ёки талаба-ўқувчиларнинг дунёқарашларини бевосита суҳбатлар, ёзма ишлар ва уларнинг ишга, воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабатлари орқали аниқлаб, машғулотларни қайта-қайта ўтказиш мумкин. Агар аудитория 15 кишидан 100 кишигача бўлган ўртача катталиқда бўлса, унда тадбир ёки турли мавзулардаги йиғилишларда жам бўладиган одамлар гуруҳи назарда тутилади, унинг самарасини бир мартада аниқлаш мушкул бўлади. Чунки, бу борада шундай қонуният борки, аудиторияни ташкил этувчи одамлар сони ортиб боргани сари, уни ташкил этувчилар бир-бирига жуда ўхшаб боради. Шунинг учун 100 ва ундан ортиқ, 200, 300 кишилик аудиторияни тўплаб ўтказилган маънавий ва мафкуравий тадбирлар самарадорлигини оширишда жуда кўп омиллар ҳисобга олинishi керак. Бундай шароитда баҳс юритиш, фикр алмашиш ёки одамларнинг етказилаётган маълумотни қай даражада ўзлаштираётгани бўйича мониторинг олиб бориш анча мураккаб бўлади. Чунки бу ерда гоъларга айрим алоҳида шахслар эмас, гуруҳлар эргашади. Агар муайян гуруҳ ахборотни қабул қилишга умуман мойил бўлса, унда тинглаш қобилияти бўлади, аксинча, ҳеч ким ҳеч нарсани тушунмагандай ўтираверади. Мабодо, тингловчилар орасида савол берувчилар пайдо бўлса, бу савол кўпчиликка маъқул бўлмаслиги ёки айримларга ёқиши мумкин, бундай вазиятда топқирлик ва зукколик қилиб, барчага маъқул келадиган гапларни топа олиш лозим. Шунинг учун Ватан ва юрт тақдирига алоқадор муҳим мавзулардаги учрашув ва маърузалар имкон қадар торроқ давраларда, думалоқ столлар атрофида амалга оширилиши, самарали бўлиши мафкуравий таъсир амалиётида исботланган. Ҳоёга ишончнинг шаклланганлик даражасини аниқлаш мезонлари аҳолининг

ришларни таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга. Бундан ташқари, ғоялар тизими ўзгаришларида тараққиётнинг асосий йўналишларини ҳисобга олиш, жамиятдаги кучларнинг қандай мақсадларга хизмат қилаётганини назардан қочирмаслик лозим.

Жамият ривожининг ҳар бир янги босқичга ҳос ғоялар тизими, умуман олганда, илгаригисидан мазмунан бойроқдир. Аммо айрим ўзгаришлар жамиятнинг пировард мақсадларига хизмат қилмаслиги, умуминсоний ғояларни барқарор қилиш талабларига жавоб бермаслиги ҳам мумкин. Тарихда илғор кучлар ва гуруҳларнинг муайян умуминсоний ғоя ва идеаллар учун кураши муваффақиятсизликка учраган, мақсадига эриша олмаган даврлар кўп бўлган. Бундай даврларда «тарихнинг янгилик билан боғлиқ мевалари кечикиброқ пишган», етилган вазифаларни ҳал қилиш имконияти жуда секин амалга ошган. Баъзида озодлик йўлидаги халқ ҳаракатлари, муайян миллатнинг босқинчилар ҳукронлигига қарши кураши мағлубиятга учраган бўлиши мумкин. Аммо уларнинг ҳар бири ўз даври учун жуда муҳим ғояларга интилиши, эзгу идеалларни барқарор қилиш туйғуси асосида вужудга келган.

Бундай мисолларни илм-фан тарихидан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Фаннинг энг буюк намояндалари таъқиб остида яшаган, табиат қонунларини англаб етган Ж.Бруно каби олимлар ўлимга маҳкум этилган, Мансур Халлож, Имоиддин Насимий, Бобораҳим Машраб ва Мирзо Улугбекнинг жонлари хурфикрлик йўлида қурбон бўлган. Аммо булар ғоялар такомиленинг тўхтаб қолгани ёки бутунлай ортга кетганидан далолат бермайди. Балки бу — инсоният тараққиётининг янги босқичга кўтарилишига туртки бўлиб, ғоялар тизими амалиётининг пировард натижада илгариланма ҳаракат қилишини исботлайди, холос.

Шундай қилиб, тарихий тараққиётда муайян ғоялар тизимининг вужудга келиши, такомиллашуви ёки ўтмишга айланишини оддий ва жуда содда жараён деб тушуниш нотўғри. Бу соҳада ҳам янгилик ўз-ўзидан, стихияли тарзда пайдо бўлмайди. У қарама-қаршилиқлар, зиддиятлар, орқага кетиш ва илгариланма ҳаракатлар, одамлар ўртасидаги мураккаб муносабатлар, моддий, сиёсий ва маънавий соҳалардаги ўзгаришларнинг ҳосиласи сифатида вужудга келади. У ёки бу ғоя ва тизимнинг ҳаёт талабларига, ривожланишига мос келиши ёки мос келмаслигини давр ва амалиёт кўрсатади. Вужудга келган янгилик тарихий тараққиётнинг ўзига ҳос оқимига мос бўлса амалдаги ғоялар қаторида яшаб

қолади. Агар у давр ўтиши билан жамиятнинг ризожланиши та-лабига жавоб беролмай қолса, аста-секин тарих саҳнасидан ту-шиб кетади. Ўтмишга айланиб қолган, ўзининг ўрнини бошқа ижо-бий ва прогрессивроқ янгиликка бўшатиб берган ғоялар тизими-нинг барча жиҳатлари исиз йўқолиб кетмасдан, айрим сифат ва хусусиятлари мерос қолади. Шу маънода, бутун инсоният тарихи бир ғоялар тизимининг янги тизимга ўз ўрнини бўшатиб бериши, ғоя ва мафкураларнинг тарихий давомийликка мос келадиган жи-ҳатларини мерос қилиб қолдириши билан борадиган узлуксиз жараёндан иборат.

Ғоялар тизими ўзининг тузилиши, амал қилиш ва ривожла-ниш қонунларига эга, яхлит ижтимоий организм бўлган жамият тараққиётининг зарурий қисмидир. Бу тизим ўзгаришининг уму-мий мезонини белгилаб олишда ана шу яхлит организмни ташкил этувчи қисмларнинг диалектик бирлиги ва боғлиқлигини назардан қочирмаслик, ушбу қисмларни бир-бирига таққослаш, уларнинг ривожланиш жараёнида ўрин алмашилиши, ўзаро боғлиқлиги, тараққиёти ва таназзулини ҳисобга олиш лозим.

Ижтимоий тараққиёт ниҳоятда кўп қиррали ва ранг-баранг жараён, унинг қай тарзда амалга ошиши бутун жаҳоннинг бутун-ги куни ва келажаги билан узвий боғлиқдир. Ҳозирги замоннинг айрим олимлари келажакдан умидларини узиб қўймоқда. Фран-цуз олими Р Арон «Тараққиётдан ҳафсаланинг пир бўлиши» ки-тобида, «мислсиз вайронагарчилик келтириши мумкин бўлган урушлар инсониятни юксакликка қараб эмас, балки ҳалокат то-мон боришини тезлаштиради», деб таъкидлаган. Бошқа олимлар эса Ер юзида аҳолининг кўпайиб бориши, озиқ-овқатнинг камай-иши, илмий-техника тараққиёти шароитида, инсоннинг маъна-вий таназзулга юз тутиши тўғрисидаги хулосалар асосида, олам ва одамзодни ҳалокат кутаётганини башорат қилмоқда. Айрим жамиятшунослар эса «ижтимоий ҳаётда олға интилиш ҳам, ор-қага қараб кетувчи жараён ҳам рўй бераётгани йўқ, демак, тари-хий жараённинг юксакликка қараб бориши тўғрисида гапириш мумкин эмас», дея фикр юритмоқда. У Ростонинг «Иқтисодий ўсиш босқичлари» китобида «жамиятнинг ривож иқтисодий ўсиш босқичларининг ўрин алмашилиши ва кетма-кетлигидан иборат», деган ғоя илгари сурилган.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, бугунги дунёда ижтимоий илм-лар борасида бундай «дохийликка даъвогарлар» жуда кўп. Аммо тараққиёт бирор кишининг орзу-умиди, истаклари асосида оқад-

ган ирмоқ эмас. Унинг ўзига хос қонунлари, талаблари, ривожланиш мезонлари ва йўналишлари бор. Бир замонлар Гегель фалсафаси Прусс монархиясининг асосий идеологияси даражасига кўтарилган, унинг асосий ғояси деб хаёл қилинган эди. Аммо бугун биз Гегель ҳам, унинг фалсафаси ҳам, Прусс монархияси ҳам тарихнинг саҳифалари билан қўшилиб, тараққиёт китобининг сарғайган варақлари орасида қолиб кетганлигини яхши биламиз. Кўхна ва навқирон тарих ҳали не-не таълимотлар, фалсафа ва файласуфлар, ғоя ва мафкураларнинг номларини мангулик пардаси билан ёпиб юборади. Келажак авлодлар уларни ўтмиш саҳифаларидан қидириб юрсалар ажаб эмас. Ўшанда илмий қарашлар, олимларнинг фаолияти ва уларнинг қимматини тарих баҳолаб улгурган, одамлар ўзларига керакли хулосани чиқариб олган бўлади. Бу баҳо ва хулосанинг қандай бўлиши келажакнинг ҳукмига ҳавола, келажакни баҳолашга эса, яхшиямки, бугунги авлоднинг кучи етмайди.

Бугунги дунёнинг ҳаёти хилма-хил, ғоя ва мафкуралар олами ранг-баранг. Ҳамманинг эҳтиёж ва манфаатлари, муаммолари, ўзига хос хусусиятлари бор. Шу нуқтаи назардан қараганда, фақат энг катта мамлакатлар манфаатларини ҳисобга олиш асосида қурилган дунёни ва унинг келажagini тасаввур қилиш мумкинми? Бирор гуруҳ мамлакатлари ёки бирон-бир қитъа давлатларининг манфаатларини ҳисобга олмасдан туриб, дунёнинг эртанги кунини тасаввур қилиб бўладими? Албатта, йўқ. Бундан ташқари, бутун дунё жамоатчилигининг олдида кўндаланг бўлиб турган оламшумул вазифалар ҳам бор. Бугунги кунда Ер шарида ҳаётни бир неча марта йўқотиб юборишга етадиган қурол-яроғлар тўпланган. Табиий муҳит бузилиб, сув, ҳаво, тупроқ ифлосланиб бормоқда, бошқа соҳаларда ҳам умумий муаммолар мавжуд. Ана шуларнинг ҳаммаси бутун дунё мамлакатларининг тенг ҳуқуқлилигига асосланган, ҳеч кимни камситмайдиган муносабатларнинг вужудга келиши зарурлигини тақозо қилмоқда. Бу муносабатларни бошқаларнинг манфаатларини ҳурмат қилиш ва ички ишларига аралашмаслик асосида ташкил этиш лозимлигини кўпчилик тан олмоқда. Дунёни турли қутбларга бўлиш, улар ўртасидаги тафовутларни бўрттириш, зиддиятларнинг олдини олмасдан, уни урушлар даражасига етказиш нодонлик ва ҳалокатли экани маълум бўлиб қолди.

Бугун инсоният ҳаётида рўй бераётган ижтимоий жараёнлар таъсирида кўпгина ғоя ҳамда мафкураларнинг мазмуни ва аҳами-

яти ўзгариб бормоқда. Кишиларнинг ғояларга муносабатида ҳам сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Одамлар тинчлик, осойишталик, фаровонлик кабилар энг асосий бойлик эканини тобора кўпроқ англаб етмоқда. Дунё аҳли ўзаро ҳамкорлик, дўстлик, демократик эркинликка эҳтиёжни кўпроқ ҳис этмоқда.

Ҳамма замонларда ҳам у ёки бу ғоянинг аҳамиятини тушунишларига, уларга етишиш йўллари ва усулларидаги муайян тафовутларига кўра кишилар бир-биридан фарқ қиладиган гуруҳларга, синф ва партияларга бўлинган. Муайян ғояни барқарор қилиш учун катта-катта давлатлар, халқлар ва қавмлар бир-бирига душман бўлиб қолган замонлар кўп бўлган. Зеро, турли ғалаёнлар ва урушларга ҳам айнан ана шу нарсалар сабаб бўлган. Бугун ҳам оламда турли давлатлар, халқлар, миллатлар, гуруҳлар, ижтимоий қарашлар ва идеологиялар сақланиб турибди. Жаҳондаги минтақаларнинг ривожланиш даражаси, кишиларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари ва анъаналари ранг-баранг. Шу тўғрисида уларга боғлиқ ғоя ва мафкураларнинг намоён бўлиш шакллари ҳам, мазмуни ва аҳамияти ҳам хилма-хил. Бундай шароитда у ёки бу ғояларни улуғлаш шиори остида олиб борилаётган ҳаракатлар одамларни бир-биридан ажратмаслиги, улар ўртасига нифоқ солмаслигига эришиш ниҳоятда муҳим. Бу борада бугунги дунёга хос ранг-барангликни сақлаб қолиш, эзгуликка хизмат қиладиган ғоялар асосидаги ҳаракатларни кучайтириш орқалигина кутилган натижага эришиш мумкин.

Мафкуралар ва ғоялар тизими муайян диний, фалсафий, сиёсий ва бошқа таълимотлар асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлоқий тамойилларга таянади, уларнинг ҳаётдаги инъикосига қараб моҳияти аниқланади. Улар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра, жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарма-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин.

Юксак мақсадлар, бунёдкор ғояларга асосланган мафкура тизими ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънавийтни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган ғоялар тизими бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар тизими эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асоратга

солади. Бундай тизимлар, ўз мазмун-моҳиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик ғоялари мажмуи тарзида намоён бўлади.

Ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлиги бу соҳанинг умумий қонуниятидир. Ушбу қонуниятга кўра, маълум ижтимоий воқеликка (давр, жамят, давлат ва ҳ.з.) муайян ғоялар тизими мос бўлгани сингари, бошқа, ўзгарган ижтимоий воқеликка ўзгача ва бошқачароқ ғоялар тизими мос бўлади. Шу тариқа ҳар бир давр ёки ижтимоий субъект ўз ғоялар тизимига эга бўлади, унинг ўзгариши унга хос бўлган ғоялар тизимининг ҳам ўзгаришига сабаб бўлади. Масалан, илк мифологик ғоялар инсоннинг табиат олдида ожизлиги ва у билан тил топишишга бўлган ҳолатларни ифода этса, илм-фан техника тараққиёти тобора табиат, коинотнинг сирларини очишга интилиш, уни бўйсундиришни ўзида акс эттирган. Мана шу тариқа ғоялар тизими узлуксиз ўзгаришлар гирдобиди бўлган. Аммо инсоннинг табиатидан келиб чиқиб баҳолаганда, мафкуралардаги вайронкорлик, бунёдкорлик руҳияти замон ёки маконга боғлиқ бўлмаган жиҳатдир.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадий асарлар негизида ҳам муайян ғоялар тизими ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам ғояларда акс этади. Ғоя комил инсонларнинг иймон-эътиқоди, дунёқараши ўзгача, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайди, бу йўлда ҳатто жон фидо қилади. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги билан из қолдирган буюк инсонлар, юксак ғоя соҳиблари бўлган, улар ғоявийликни ўз фаолиятларида акс эттирган.

Ҳар қандай мафкура жамятда пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучларнинг талаб-эҳтиёжлари ва мақсад-муддаоларини ифода этувчи ғоялар асосида шаклланадиган тизим сифатида вужудга келади. Муайян миллат ёки ҳаракатнинг етакчи кучлари, сиёсий арбоблари, идеологлари ижтимоий онгдаги орзу-интилиш ва руҳиятдаги ҳис-туйғуларни бир тизимга солиш учун ана шундай тизимларга таянади. Ғоявий тарбия воситалари ва фаоллари орқали бу ғоялар онг ҳамда руҳиятга сингдирилади. Бу ғоялар кўпчилик онгини эгаллагач, уларни ҳаракатга келтириб, мақсад сари етаклайдиган кучга айланади. Шу тариқа ғоявийлик муайян мафкура ва ғоялар тизимининг инъикоси сифатида шаклланади, намоён бўлади.

Баъзи мафкуралар вақти келиб, ўз соҳиблари тарих майдонидан тушса-да, лекин мафкуравий мерос сифатида янги даврда ҳам таъсирини сақлаб қолиши мумкин. Бу нафақат эзгуликка хиз-

мат қиладиган, балки ўз моҳиятига кўра, гайриинсоний бўлган мафкура шаклларига ҳам тегишлидир. Утопик ғоялар тизими ва мафкуравий иллюзиялар сифатида инсоният тарихида ўчмас доғлар қолдирган, ҳозирда ҳам хавф-хатар манбаи бўлиб турган баъзи мафкуралар ҳақида сўз борганда, фашизм, коммунизм, фундаментализм кабиларни мисол келтириш мумкин. Чунки бу мафкураларни амалга ошириш учун бўлган уринишлар ўзини оқламади, бу жараёнда инсоният кўплаб моддий ва маънавий талофатлар кўрди. Мисол учун бугунги кунда ўрта асрга қайтиш тўғрисидаги иддаолар йўлидаги курашлар на мантиққа, на тарихий ҳақиқатга тўғри келади.

Муайян мафкура ва ғояларнинг бир замон, макондаги алоқаси ва боғлиқлиги асосида шаклланидиган ҳамда давр, жамият, миллат ёки давлатнинг (бошқа ижтимоий субъектларнинг ҳам) ижтимоий-сиёсий, моддий-иқтисодий, маънавий-маданий тузилишига таянадиган ғоялар ва мафкуралар мажмуаси **“Ғоялар ва мафкуралар тизими”** тушунчасининг мазмун-моҳиятини акс эттиради.

Ҳар қандай жамиятдаги умумий ғоялар тизими ўзига хос серқирра тузилишга эга. Бу тизимда алоҳида ғоялар, яъни тизимнинг таркибий қисмлари ўзаро алоқада ва диалектик боғлиқликда мавжуд бўлади. Ана шундай боғлиқлик жамият ижтимоий тузилишига мос келадиган энг умумий ғоялар тизимини ташкил қиладди. Бу тизимнинг ўзига хос жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Барқарор жамиятдаги умумий ижтимоий-сиёсий тизимнинг турли жиҳатлари, хусусиятлари ва таркибий қисмлари бир бутун яхлитликни ташкил этгани сингари, ғоялар тизими ҳам ана шунга мос равишда намоён бўлади. Бу алоқадорлик ва боғлиқликда бўлган таркибий қисмлар амалиётидаги мутаносиблик, уйғунлик, бир-бирига мослик умумий ғоялар тизимининг барқарор ҳолатини ифодалайди.

2. Ғоялар тизими барқарор бўлган ҳолатда ҳам унда ўзгаришлар жараёни тўхтаб қолмайди: ички муносабатлар сақланиб қолади, таъсир ва акс таъсир амалга ошади. Бу ўзгаришлар тизимни муайян вақт давомидаги ҳолатига хос умумий манзарани ўзгартирмайди ёки асосий таркибий қисмлар орасидаги боғланишларни бутунлай узиб юбормайди. Балки ана шу жараён ғоялар тизимидаги ички ўзгаришларни, унинг барқарор сифат доирасидаги турли ҳолатларини ифодалайди.

3. Бир жамиятдан бошқасига ўтилаётган даврда ғоялар тизими, унинг амалиётига доир жараёнлар пировард натижада умум-

мий тизимдаги асосий боғланишларга бўйсунмай қолади, уни бошқа сифатга ўтишини заруратга айлантиради. Бу сифат ўзгариши янги ғоялар тизимининг шаклланишига олиб келиши мумкин. Ушбу жараён эса диалектик инкорни инкор, ворислик ва янгиланиш сифатида амалга ошади.

4. Ғоялар тизими ниҳоятда мураккаб ва кўп қиррали ижтимоий муносабатлар, алоқалар, жараёнларни ўзида умумлаштирган яхлит табиий тарихий организм – жамият билан узвий боғланган. Жамият тараққиётининг барқарор даврида унинг ижтимоий тuzилиши мутаносибликка эга бўлади ва ғояларнинг ҳам нисбатан ўзаро мутаносиб умумий тизими унга мос келади. Бу барқарорлик ва мутаносиблик мафкура тизимидаги муносабатларга ҳам хос бўлганидан, бир даврда мавжуд бўлган ғоялар тизимидан бошқа даврда мавжуд бўлган тизимини ажратиш, улар ўртасидаги фарқ ва тафовутларни ўрганиш мумкин.

5. Ҳар қандай ғоялар тизими вужудга келиши, шаклланиши ҳамда таркибий қисмлари уйғунлиги ва ўзаро мутаносиблигига асосланадиган нисбий тинчлик ёки барқарор ҳолатлари, амал қилиши, такомиллашуви, ўзгаришлари билан тавсифланади. Айнан ана шу барқарор ҳолат мазкур тизимни нисбий бетакрор ҳолати, яъни бошқа тизимларга ўхшамайдиган ўзига хослигини ифодалайди. Ғоялар тизимини барқарор ҳолатдаги манзараси, ундаги таркибий қисмлар уйғунлиги асосида ўрганилаётганда замондаги ўзгаришлар, тўғрироғи, тизимда муайян вақт давомида рўй бераётган жараёнлар хиралашиб қолгандай бўлиб туюлади. Яъни бунда тарихийлик эмас, балки тизимлилик принципи, тизим ўзгаришлари эмас, балки уни ташкил этган таркибий қисмлар ҳолати, ўрни, аҳамияти, хусусиятларини ўрганиш асосий мақсадга айланади.

6. Ғоялар тизимида барқарорликнинг йўқолиши жамиятга таъсир қилади, ўз навбатида, жамиятдаги салбий ўзгариш ғоялар тизимида худди шундай ўзгаришларга олиб келади. Шу тариқа таъсир ва акс таъсир ҳосил бўлади. Яъни жамият беқарор бўлиб қолса, унга хос ғоялар тизимида ҳам шундай ҳолат содир бўлади. Бундай тизим жамиятдаги барқарорликни, турли ижтимоий субъектлар орасидаги ҳамжиҳатликни таъминлаш мезони сифатидаги аҳамиятини йўқотиши ҳам мумкин.

Бундан кўриниб турибдики, жамият барқарорлигига эришишда мафкуравий тизимнинг аҳамияти катта. Барқарор мафкуравий тизим қуйидагиларда ўз ифодасини топади: жамият ҳаётининг осойишталиги; ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги;

жамиятдаги ижтимоий бирликлар (миллат, дин, қатлам ва бошқ.) вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги. Бунёдкор ғоялар асосида вужудга келган барқарор тизим инсоният тарихида яратувчанлик, бунёдкорлик фаолияти учун асос бўлган. Конфуций “Фаровонлик — мақсад, ислохотлар — унга эришиш йўли, барқарорлик эса шарт-шароитдир”, деб бежиз айтмаган. Ана шу сабабдан ҳам жамият ҳаётида барқарорликка интилиб келинган, беқарорлик, бошбошдоқлик вужудга келишига йўл қўймасликка ҳаракат қилинган.

Халқ оммасининг туб манфаатлари ва орзу-интилишларини ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштирадиган бунёдкор мафкуравий тизимнинг шаклланмаганлиги кўп ҳолларда ижтимоий беқарорлик ва парокандаликка олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказди, тарихда турли тажовузлар оқибатида бундай ҳолларнинг рўй бериб туришини кўрсатади. Ғоявий тизимнинг қадрсизланиши унинг жамият, давлат, халқ, партия ва бошқа тузилмаларни бирлаштириб турувчи мезон сифатидаги аҳамиятини йўқотганини кўрсатади. Ўтмишда жамият, давлат ёки халқнинг мафкуравий масалаларда уюлмагани, маънавиятга етарли эътибор бермагани, бу соҳада ўзибўларчиликка йўл қўйилгани натижасида мафкуравий тизимлар мўрт бўлиб қолганига мисоллар кўп.

Ғоялар тизими амалиёти ва ўзгаришлари. Тарих шундан далолат берадики, ҳеч қандай ғоялар тизими мутлақ ўзгармас ва абадий уйғун ҳолда пайдо бўлмайди, тўла-тўқис мутаносиблигини ва доимий барқарорлигини сақлаб қола олмайди. Унинг амалиёти жараёнида ҳам хилма-хил ўзгаришлар рўй беради, тизимнинг таркибий қисмлари ўзгаради, янгилари вужудга келади ёки бошқа шаклга киради, ранг-баранг хусусият кашф этади. Ғоялар тизими шаклланишида унинг баъзи қисмлари ўтмишдан мерос қолади, ўз хусусиятини ўзгартириб, тизимнинг таркибий қисмига айланади. Бошқалари мавжуд ғояларга хос бўлган ўзгариш натижасида ҳосил бўлади, тизим вужудга келиши билан шакллана бошлайди, яъни фақат ана шу тизим вужудга келишигина уни амал қилиши учун имконият яратади. Шундай қилиб, ҳар қандай ғоялар тизими, бир томондан, илгаридан мерос қолган, иккинчидан, ўз шакли, мазмуни ёки амал қилиш хусусиятини ўзгартирган, учинчидан эса, ўзи билан бирга вужудга келган янги ғояларни умумлаштиради, улар ўртасидаги алоқа ва боғланишларни ифодалайди.

Ғоялар тизими амалиётида уни ташкил этган таркибий қисмлар билан боғлиқ тўрт ҳолатни кузатиш мумкин. Бу ҳолатлар ғоя ва мафкура шакллариининг умумий тизимдаги ўрни, аҳамияти ва истиқболи билан боғлиқ. Яъни баъзи ғоялар мазкур тизимда ниҳоятда кичик ўринни эгаллайди ёки ўз аҳамиятини аста-секин йўқотади, тизимнинг истиқболдаги амалиётида унга ўрин бўлмайди; бошқалари ўз мавқеини оширади, тизимда асосий ўрин эгаллайди, истиқболда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолади; учинчилари эса, тизим шаклланишида эндигина вужудга келаётган бўлади, умумий боғланишларда катта ўрин ва аҳамият касб этмайди, аммо тизим истиқболида энг муҳим таркибий қисмга айланади; тўртинчилари тизим амал қилиши жараёнида шаклланиши, уни истиқболида ўз ўринларига эга бўлиши, ушбу тизим бошқасига айланганида ҳам аҳамиятини йўқотмаслиги, ўз мавқеини сақлаб қолиши ҳам мумкин.

Ғоялар тизими амал қилиш даврида унинг тузилиши, таркибий қисмлари ўртасидаги боғланишларда ҳам турли хил жараёнлар юз беради. Бир хил алоқалар зарурлигини йўқотади, керак бўлмай қолади, бошқалари эса энг муҳим хусусият касб этади, тизимнинг бир неча қисмига алоқадор бўлган боғланишлар эса умумий тизим учун асосий боғланишга, энг умумий алоқадорлик шаклига айланади. Тизим вужудга келиши билан шаклланиш имконига эга бўлган янги ғоя ва қарашлар бир-бирлари билан алоҳида, янгича боғланишларни ҳосил қилади, умумий тизимдаги боғланишларда муайян ўрин эгаллайди ва ўзига хос вазифани бажара бошлайди. Умумий ғоялар тизими барқарор жамиятдаги амалиёт жараёнида такомиллашиб боради, мустаҳкамланади, унинг аҳамияти ортади.

Барқарор бўлмаган жамият ғоялар тизимида эса номутаносибликлар ва зиддиятлар кўпайиб боради. Беқарор ғоялар тизими ва унинг амалиётида бир неча хил номутаносибликларни кузатиш мумкин. Аввало, шу тизимни вужудга келиши билан боғлиқ номутаносиблик юзага келиши ва бу тизим амалиёти натижасида ҳал қилиниши, асосий мавқеини йўқотиши ёки муайян даражада сақланиб қолиши, яъни тизимдаги диалектик боғланишларда бирор томонни акс эттириши мумкин. Бундай ҳолларда ушбу номутаносиблик мазкур тизим мавжудлиги учун зарур ҳолатга айланади, унинг манзарида бирор мавқега эга бўлади, шу тизим учун муайян аҳамият касб этади. Масалан, собиқ иттифоқ ғоялар тизимида ана шундай номутаносиб ҳолат яққол кўзга ташланар эди. Яъни бу тузумнинг

ғоялар системасида ягона партия ғоялари умумий тизимнинг энг асосий ва марказий бўғинини ташкил қилар, умуминсоний, миллий, шахсий ва бошқа ғоялар эса тизимда синфий-партиявий ғояларга нисбатан мақбуллик даражасида қаралар эди. Бундай номутаносиблик ўша тузумнинг вужудга келиши билан шаклланган, кейинроқ унинг асосий номутаносибликларидан бирини ташкил қилган, шу билан бирга, тизим амалиётдаги хусусиятлари учун асосий салбий мезонлардан бири бўлган эди.

Ғоялар тизимида илгаридан мерос қолган номутаносибликлар ҳам бўлиши, улар тизим амалиёти жараёнида барҳам топиши ёки сақланиб қолиши, ҳатто асосий ўринни эгаллаб олиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда мазкур номутаносиблик умумий тизимда ўз ўрнига эга бўлади ва аҳамиятини сақлаб қолади. Масалан, чор Россиясининг Туркистон ўлкасига хом ашё базаси сифатида қарагани маълум. Собиқ иттифоқ даврида ҳам бундай муносабат сақланди ва у 80-йилларнинг охирида янада яққол кўзга ташланадиган бўлиб қолди.

Ғоялар тизимида номутаносибликлар кучайиши уларнинг янгилари вужудга келишига ҳам сабаб бўлади. Тизимнинг асосий мазмунини ташкил этувчи номутаносибликлар ривожланиш жараёнида унинг амалиёти учун тўсиқ бўла бошлайди, тўғрироғи, бу амалиёт истиқболини йўққа чиқаради. Собиқ иттифоқда ишлаб чиқаришнинг “экстенсив” ривож иқтисодий тараққиётни асосий йўли сифатида қабул қилинган эди. Бу усул аста-секин жаҳондаги илғор мамлакатларда қўлланилаётган “интенсив” усул, яъни замонавий технологиялар, асбоб-ускуналар, электрон машиналар ва бошқаларнинг афзалликларини ишлаб чиқариш ва турмушда кенг ёйилмаслигига олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, иқтисод, ишлаб чиқариш ва турмушдаги қолоқликлар билан бирга “энг илғор мамлакат” тўғрисидаги ғояларнинг номутаносиблигига, фуқароларнинг “энг илғор” жиҳатларга бўлган ишончининг сўниб боришига, пировард натижада, собиқ иттифоққа хос иқтисодий тизим истиқболини йўққа чиқарадиган номутаносибликлар юзага келишига асосий сабаблардан бири бўлди.

Ғоялар тизими амалиётидаги фарқ ва тафовутларга асосланган номутаносибликлар ҳам доимий ҳаракатда, ўзгариш жараёнидадир. Уларнинг амалиётидаги хусусиятларни ўрганишда, бир томондан, мазкур тизим моҳиятидан келиб чиқадиган асосий жиҳатларни, иккинчи томондан эса, унинг мавжудлиги учун асосий бўлмаган, муҳим аҳамият касб этмайдиганларини ажратмоқ лозим. Бунда номутаносибликларга хос хусусиятларни бир-биридан ажратиш ниҳоятда муҳим:

1. Биринчи ҳолатда, яъни асосан янги ғоялар тизими шаклланишининг илк даври билан боғлиқ номутаносиб жиҳатлар ва хусусиятлар бир бутуннинг икки томони сифатида намоён бўлади, бири иккинчисига зид бўлиб қолмайди, балки бирини борлиги иккинчисининг мавжудлигини заруратга айлантиради. Бундай ҳол ғоялар тизими манзарасининг серқирралиги, ғоя шакллари ва уларнинг намоён бўлиши сермаънолиги билан боғлиқ. Ушбу ҳолатда ҳам ўзгаришлар жараёни боради, аммо улар номутаносиб жиҳатлар зидлигини эмас, балки уларни муайян мутаносибликда такомиллашувини ифодалайди. Бундай мутаносиблик амалиётда янгиликни тадрижий шаклда вужудга келишига имкон яратади. Шу билан бирга, бу тахлит томонлар диалектикасига асосландиган ўзгаришлар умумий тизимни бутунлай ўзгартириб юбормайди, балки мазкур тизим доирасида амалга ошаётган жараёнларни, тизимнинг такомиллашаётгани ёки замона реалликларига мослашиб бораётганлигини англатади.

2. Ғоялар тизимидаги номутаносибликлар иккинчи ҳолатда бўлиши ҳам мумкин, бунда улар бир бутуннинг фарқ қиладиган икки томонининг ифодаси сифатидаги аҳамиятини йўқотади, тизим бирлигини таъминлайдиган боғланишлардан зидлик ҳолатига айланади. Бу босқичда илгари тизим ривожини билан бирга такомиллашган номутаносиблик жадал ўзгара бошлайди, номутаносиб жиҳат ёки томонлардан бирининг тез ўзгариши умумий тизим манзарасида янги ҳолатларни вужудга келтириши ёки уни бошқа шаклга айланишини муқаррар қилиб қўйиши ҳам мумкин. Масалан, собиқ иттифоқдаги миллий республикаларни марказдан туриб сиёсий бошқариш усули нақадар эскириб, жамятни умумий бошқаришдаги ўрни сақланиб қолган сари, миллий ғоялар бўғинида тўхтовсиз ўзгаришлар жараёни яққол намоён бўла бошлади. Бу жараён дунё халқлари XX аср ўрталаридан бошлаб мустақил тараққиёт йўлидан боришни танлаб олаётгани билан боғлиқ умуминсоний талаблар билан уйғунлашиб кетди. Бундай шароитда миллий ғоялар билан боғлиқ ўзгаришларни собиқ иттифоқдаги сиёсий боғланишлар занжири тутиб тура олмай қолди. Бир томондаги ўзгаришлар аста-секин иккинчи томондаги ўзгаришларга олиб келди, бу эса умумий тизимдаги номутаносиб ҳолатнинг мутлақлашувига сабаб бўлди.

3. Ғоялар тизимидаги номутаносиблик кучайиб кетиши, аҳамияти ва кўламнинг кенгайиши умумий тизим амалиёти учун асосий ички тўсиқ бўлиб қолиши ҳам мумкин. Бундай шароитда қарама-

қарши томонлар бир-бирига бутунлай зид бўлиб қолади, бу аста-секин турғун ҳолатга айланади. Агар ана шу ҳолатга етган номутаносиблик ўз вақтида ҳал қилинмаса, кескин зиддиятли ҳолат вужудга келади, беқарор бўлиб қолган умумий тизим қарама-қарши томонларни қониктирмай қолади, у дарз кета бошлайди. Бунга Кавказдаги тоғли Қорабоғ ёки Абхазия, Жанубий Осетия билан боғлиқ можаролар мисол бўлиши мумкин. Бу можаролар ўша жойдаги халқлар ҳамжиҳатлигини таъминлайдиган минтақавий ғоялар тизими уларнинг ўзаро келишуви ва бирдамлиги учун маънавий мезон сифатидаги аҳамиятини йўқотиб қўйгани билан боғлиқдир. Сирасини айтганда, бу ҳудуддаги халқлар ўша жойда азал-азалдан яшаб келмоқда ва яшаб қоладилар ҳам. Аммо бу жойда илгари умумий бўлган тизим ўрнига янгисини вужудга келтиришдаги номутаносибликлар ва қарама-қаршилиқларни ўз вақтида ечиш имкониятидан фойдаланилмагани оқибатида улар зиддиятга айланиб кетди. Номутаносибликларни биринчи босқичдаёқ ечишга муваффақ бўлган Чехия ва Словакиянинг мустақил давлатлар сифатида вужудга келишини (1993 йил) мисол тариқасида келтириш мумкин. Бунда қарама-қаршилиқлар зиддият ҳолатига етмасдан ҳал қилинди, умумий келишув (консенсус) зиддиятли жараён юзага келишининг олдини олишга ёрдам берди. Ягона мамлакат, яъни Чехословакия давлати тарқалиб кетган бу жойда ҳам умумий ғоялар тизимида туб ўзгариш рўй бергани кўриниб турибди. Аммо бунда номутаносиблик ҳолатига етган томонлар муносабати зиддиятга айланиб кетмасидан, умумий тизимни сақлаб қолиш ва номутаносибликни кучайтириш ёки хаспўшлаш йўлидан эмас, балки уни хусусий қисми асосида янги ғоялар тизимини шакллантириш усулидан фойдаланилди. Албатта, бу жараён ҳам бир текис кечгани йўқ, аммо ўзгаришлар очиқ қарама-қаршилиқ ва зиддият орқали эмас, умумий келишув орқали зиддиятга айланиши мумкин бўлган боғланиш узилди ва ҳар икки томонда мустақил тизим шаклланиш жараёни давом этиши учун имконият туғилди.

Юқорида баён этилган фикр-мулоҳазаларни ижтимоий ривожланишда доимий мавжуд бўладиган қуйидаги ҳолатлар билан боғлиқликда таҳлил қилиш мумкин:

1) ҳар қандай жамиятнинг барқарор тузилишга эга бўлган ижтимоий тизимида таркибий қисмлар ўзаро мутаносиб бўлиб, уларнинг ҳар бири ушбу барқарорлик учун муайян аҳамиятга эга. Бу барқарорлик кишиларнинг муайян ғояларга асосланган ўзаро ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлигига кўп жиҳатдан боғлиқ;

2) ҳар қандай жамият доимий ва муттасил ўзгаришда, бу жараёнда унинг ижтимоий тузилишидаги ҳар бир таркибий қисм ўзига хос вазифани бажаради. Бу ўзгаришлар жараёни турли тафовутлар, номутаносибликларни бартараф қилиш ёки муайян тизимнинг ўзгариши орқали амалга ошади

Хўш, жамият ривожини ва ғоялар тизимида хос баъзи номутаносибликлар мавжудлиги абадий ва мутлақ зиддиятни англатадими? Улар ижтимоий тараққиёт ва ғоялар амалиётида қандай ҳал қилинади? Маълумки, ҳар қандай жамиятда барқарорлик билан доимий ўзгариш, мутаносиблик билан номутаносиблик, уйғунлик билан унга зид ҳолатлар намоён бўлиб туради. Унда мавжуд бўлган турли камчиликлар ва уларнинг ҳал қилиниши, бир томондан, ғояларга таянган ҳолда келишув асосида, жамият аъзолари ва ижтимоий субъектлар ҳамжиҳатлигига таянган ҳолда ечилса, иккинчи томондан, жамиятнинг илгариланма ҳаракати натижасида, тарихий ривожланиш ва ижтимоий тараққиёт жараёнида инкор, ворислик ва янгиланиш диалектикаси тарзида амалга ошади.

Биз ижтимоий тараққиётда собиқ иттифок мисолида партиявий ғоялар мавқеи мутлақлаштирилган, ижтимоий тенглик – синфсиз жамият сифатида талқин қилинган баъзи синф ва қатламлар йўқотилган жамиятни кўрдик. Бу борадаги бўрттириш ва мутлақлаштириш оқибати бугун ҳаммага аён бўлди. Аслида, жамият, бир томондан, барқарор, асосий таркибий қисмлари бири-бири билан боғланган, ўзаро алоқадорликда намоён бўладиган ижтимоий тузилишга эга. Иккинчи томондан, айнан шу жамият доимий ўзгаришда, замонда илгариланма ҳаракатда бўлади. Бу ўзгариш, илгариланма ҳаракат ва ижтимоий тараққиёт бир текис кечмайди, балки турли фарқлар, тафовутлар, уларни ҳал қилиш жараёнлари орасидан келажакка томон йўл топиб боради.

Ғоялар тизими амалиёти ва ўзгаришида инкор, ворислик ва янгиланиш диалектикаси ниҳоятда муҳим роль ўйнайди. Умумий ғоялар тизими ҳам доимий ўзгаришда бўлган жамият билан боғлиқ бўлганидан, ушбу диалектик жараён уларга ҳам тегишли: улар ҳам, бир томондан, нисбатан барқарор, асосий таркибий қисмлари ўзаро алоқадорликда ва боғлиқликда намоён бўлади, иккинчи томондан эса, улардаги барқарорлик абадий ва мутлақ эмас, балки доимий ўзгаришдадир. Шу билан бирга, ғоялар тизимидаги номутаносибликларни доимо ҳам ечиш имкони бўлмаслиги уларнинг зиддиятга айланиши, тизимни беқарор қилиб қўйиши, дарз кетишига сабаб бўлиши ҳам мумкин. Бу жараён, ўз навбати-

да, янги ғоялар тизимлари шаклланиши, мафкура билан боғлиқ омилларда янгича маъно ва мазмун кашф этилишида катта аҳамият касб этади. Бундай шароитда ижтимоий тараққиётга хос инкор, ворислик ва янгиланиш диалектикасини ғоя ва мафкуралар, уларнинг асосий шакллари ва ғоялар тизимидаги ўзгаришларга ҳам татбиқ этиш мумкин. Диалектик инкор, ворислик ва янгиланишнинг ўзаро алоқаси сифатида амалга ошадиган жараён ғоялар тизими ўзгаришининг ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда намоён бўладиган умумидеологик қонуниятини ифодалайди.

Демак, юқоридаги умумижтимоий ва умумидеологик ҳолатларга диалектик нуқтаи назардан қараш, улар орасидаги номутаносибликни мутлақлаштирмаслик, балки ижтимоий тараққиётни инкор, ворислик ва янгиланиш орқали илгариланма ҳаракати натижасида ҳал қилинадиган жараён сифатида талқин қилиш лозим. Бу жараён тарихий ривожланиш жараёнида турли тамаддунлар ривожини ва такомилни мисолида яққол намоён бўлади. Масалан, Қадимги Миср тарихини ўрганган Ж.Уилсон қадимги мисрликларнинг ғоялар тизими ривожланиш жараёнида қай тариха ўзгариб борганини кўрсатиб берган. Унинг аниқлашича, қадимги Миср подшолигидан империя давригача шахснинг индивидуал хусусиятларига катта аҳамият берилган, алоҳида кишиларнинг истеъдоди, қобилияти, ижодий имкониятлари ва бошқа ижобий жиҳатлари юксак қадрланган. Ўша замонларда яхши ҳаёт кечириш деганда, ҳар бир шахснинг ижодий фаолиятига тўла-тўқис имконият очадиган ва бунинг натижасида бутун жамият гуллаб-яшнаши учун шароит яратадиган яшаш тарзи ва умр кечириш усули тушунилган. Империя даврида эса инсон эмас, балки давлат (империя) энг асосий омил сифатида талқин этила бошлаган. Бу даврда мисрликларнинг шахсий имкониятлари чекланган, аммо нариги дунёда яхши яшашлари тўғрисидаги ваъдалар кўпайиб борган. Булар мавжуд ғоялар тизими доирасида амалга ошган ва унда аста-секин сифатий ўзгаришлар юз беришига олиб келган.

Шу маънода, ижтимоий тараққиёт, жамият ҳаёти сакрашлар ва орқага чекинишларсиз, турли зиддият ва қарама-қаршиликларсиз, бир текис борадиган тарихий ўзгаришлардан иборат эмас. Инсоният тарихи турли зиддиятлар, қарама-қаршиликлар орқали ўтмишдан келажакка томон ҳаракатланади. Шу билан бирга, муайян цивилизация ғоялари шу тариха ривожланиб, умуминсоний, миллий-этник ва бошқа ғояларни, мукамалроқ жиҳатларни, турли-туман қирраларни яққол намоён қилиб бораверади. Ватанимиз

цивилизацияси ҳам ана шундай хусусиятга эга. У ҳам ўз ғояларини замонлар силсиласидан олиб ўтади, янгиладан, такомиллашади, ранг-баранг сифатий белгилар кашф этади, хилма-хил жиҳатларини намоён қилиб боради. Бу цивилизацияга хос умумий ғоялар тизими ҳар бир ўзгарган давр воқелигини ўзида акс эттиради, умумий манзарасида янги жиҳат ва қирраларни намоён қилади, аммо ҳар гал аждодлар руҳи, умуминсоний идеаллар, она-заминга муҳаббат, инсонпарварлик ва маърифатпарварлик анъаналарини сақлаб қолади, уларга таянган ҳолда янги тизимга айланади.

Хуллас, инсоният тарихи идеология (ғояшунослик) нуқтаи назаридан ғоялар тизимининг муттасил ўзгариши, муайян ҳолларда бошқасига зарурий тарзда ўз ўрнини бўшатиб бериши, тарихий давомийликка мос келадиган жиҳатларини мерос қилиб қолдириши, янги тизимлар узлуксиз вужудга келиб туришидан иборат инкорни инкор, ворислик ва янгиликнинг тадрижийлиги тарзида рўй берадиган узлуксиз жараёндр.

Бир ғоялар тизимидан иккинчи ғоялар тизимига ўтиш даврида муайян мафкура ва баъзи ғоялар ўз ижтимоий аҳамиятини йўқотиб қўйиши шу соҳадаги жараёнларнинг мазмун-моҳиятини намоён қилади. Шу маънода, мутахассислар фикрича, XX аср охири XXI аср бошларида мустақилликка эришган мамлакатларнинг аксариятида халқаро тажрибалар асосида ўз жамиятининг барча соҳаларини ўзгартиришнинг самарали йўллари излаш, бу борада ўзига хос тараққиёт дастурларини амалга ошириш даври сифатида тарихга кирди. Аммо, афсус билан қайд этиш керакки, айрим мамлакатларда хилма-хил ижтимоий тараққиёт тамойилларини жорий этишда хориж тажрибасига кўр-кўрона эргашиш ва миллий хусусиятларни эътиборга олмаслик кўпдан-кўп хато ва йўқотишларга олиб келди.

Бунинг устига дунёнинг баъзи давлатларига хос ривожланиш тамойилларини ўзга мамлакатларга турли йўллар билан тикиштиришга уринишлар ҳам бу соҳада кўплаб салбий оқибатларни келтириб чиқарди. Ушбу йўналишда жаҳоннинг қатор мамлакатлари ва минтақаларида “демократия экспорти» ва “рангли инқилоблар” зўрлик ёки алдов воситасида амалга оширилиши сиёсий вазиятнинг беқарорлашуви, жамият тарқоқлашуви, маҳаллий ҳокимият эса заиф ва мўрт бўлиб қолишига олиб келади. Дунёнинг баъзи ҳудудлари ва давлатлари бу масалада танг ижтимоий-сиёсий ҳолатда қолган бир пайтда Президентимиз томонидан яратилган тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва унинг асосида шаклланган жамият ҳаётини демократлаштириш, эркинлаштириш ва модернизация

қилиш концепцияси кенг қўламли ислохотларни босқичма-босқич, турли ижтимоий ларзалар ва инқилобий тўнтаришларсиз амалга оширишнинг изчил ва самарали йўли сифатида намоён бўлди.

Афсуски, баъзи мамлакатларда яратилган тараққиёт моделлари айрим камчиликлардан холи эмас. Бу, аввало, ўзлари учун хусусий бўлган моделларни экспорт қилишда бошқаларнинг давлатчилик анъаналари хоҳиш-иродаси, тарихий шарт-шароит ва миллий менталитетини эътиборга олмаслик, яъни ўзларигагина хос бўлган мезон ва тамойилларни ҳаддан ташқари универсаллаштириш, уларни зўрлаб тарқатишга уринишда яққол намоён бўлмоқда. Бундан ташқари, жамиятдаги бир қатор қатламларнинг манфати ва эҳтиёжларини ҳисобга олмаслик, космополитизм, эгоизм, эгоцентризм ва шошма-шошарликка асосланган авангардизм каби иллатлар бу моделлар туғилиши биланоқ уларнинг доимий ҳамроҳига айланган. Қолаверса, айрим тараққиёт моделлари баъзи олимлар томонидан атайлаб ўйлаб топилган “цивилизациялар тўқнашуви”, “рангли инқилоблар”, “стратегик ҳамкорликни рағбатлантириш”, “икки хил стандартлар сиёсати”, “бошқариладиган демократия” каби салбий оқибатларга олиб келаётган ижтимоий ҳодисалар билан ҳам чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлмоқда.

Шу сабабдан ҳам мамлакатимиз ривожланиш стратегиясини амалга оширишда “бошқариладиган иқтисод” ёки “бошқариладиган демократия” ғоялари бизга тўғри келмаслиги ҳақида “давлат ва жамиятни ислох этиш ҳамда модернизация қилишда ўзбек моделининг босқичма-босқичлик тамойилига бундан буён ҳам қатъий амал қиламиз”, дея таъкидлангани бежиз эмас. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимизда бу соҳада рўй берган ўзгаришлар ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонунига яққол мисол бўла олади. Собиқ иттифокқа хос тоталитар ғоя ва мафкура тизимидан бунёдкор ғоялар ва демократик тамойиллар устувор бўлган тизимга ўтиш бу жараённинг мазмун-моҳиятини ифодалайди, у жамиятимиз тараққиёти, ислохотларни босқичма-босқич амалга оширишнинг асосий шартларидан бирига айланди.

Мавзу борасидаги фикрлар ниҳоясида таъкидлаш лозимки, биз юқорида ғоя ва мафкура тизимларининг барқарор ҳолати, ундаги асосий бўғин ва таркибий қисмлар орасидаги муносабатлар, улар муайян ўринни эгаллайдиган тизимлардаги мутаносиблик ва номутаносиблик, фарқ, тафовут, қарама-қаршилик ва

зиддиятлар, бу тизимлар ўзгариши билан боғлиқ ҳолатларни қисқа таҳлил қилишга ҳаракат қилдик. Аммо янги ғоялар тизимлари қай тарихқа вужудга келиши жараёни, унинг амалиёти каби масалалар очиқ қолди. Шу билан бирга, Ўзбекистоннинг миллий истиқлолига асосланадиган янги ғоялар тизими шаклланиш жараёнидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий соҳалардаги ўзгаришлар, республикамизда ғоялар омили самарадорлигини ошириш борасидаги фаолиятнинг асосий йўналишлари билан боғлиқ масалалар ҳам чуқур ўрганишни талаб қилади.

Ушбу масалага ойдинлик киритиш учун тарихга мурожаат қилиш, ундан ташбеҳлар излаш мумкин. Холбуки, дунёдаги энг қадимий цивилизациялардан бири, уч минг йилдан зиёд давлатчилик анъаналари, бебаҳо илмий фалсафий, маънавий-маърифий меросни қамраб олган халқимиз тарихи мустақил Ўзбекистонда шаклланаётган янги ғоялар тизими ва унга муносабатимизнинг тамал тошларини қўядиган маънавий асосдир. Мамлакатимиз ривожига қанчалик юқори поғоналарга кўтарилиб бораверар экан, тарих саҳифаларига мурожаат қилиш, ундан ташбеҳлар излаш эҳтиёжи шунчалик ортиб бораверади.

Аммо ҳаёт фақат тарихдан иборат эмас. Тарих қанчалик серқирра ва сермаъно бўлмасин, бугунги ва келажакдаги ўзгаришларни тўла-тўқис қамраб ололмайди, балки келажакда тарихга айланадиган жараёнларга асос бўлади, холос. Ижтимоий тараққиёт эса тарих силсиласи, турли жараёнлар орасидан ўзига йўл очиб боради. Унинг замондаги бундай илгариланма ҳаракати жамият тараққиётининг умумижтимоий қонуниятидир. Бу қонун ғоялар тизими, унинг таркибий қисмларидаги ўзгаришлар учун ҳам умумийдир. Ғоя ва мафкура тизимларининг замона зайллари таъсирида ўзгариши ва давр реалликларига мос ҳолатга келиши ҳам ана шу жараёнга бўйсунди. Бу жараёнда ўзгаришлар воқеа ва ҳодисаларнинг замондаги кетма-кетлиги тарзида рўй беради. Диалектик тафаккур эса ана шу давомийликнинг инъикоси, уни англаб олиш воситаси сафатида намоён бўлади.

Хуллас, жаҳонда янги жамият асосларини барпо этишнинг тайёр андозаси, ҳаммабоп ғоялар тизими йўқ. Ҳатто энг ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт тажрибасини ҳам кўр-кўрона қабул қилиб бўлмайди. Шу сабабли тараққиётнинг туб бурилиш даврларида, ўзгариш ва ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор ғоялар тизимининг яратувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон сафарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масалалари бениҳоя катта аҳамият касб этади.

Шу боис бугути кунда бизнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида бунёдкор гоёлар тизими устуворлик қилмоқда. Бу тизим умуминсоний тамойилларни акс эттиради, миллат тараққиётига, инсон камолотига, жамият ривожига, халқнинг ирода ва интилишларига хизмат қилади, уни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этади. У инсоннинг ички яратувчанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб чиқади, одамларни комиллик ва фозиллик сари ундайди, жамиятни мустаҳкамлайди.

Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш ана шу соҳадаги фаолиятнинг маъно-мазмунини белгилайди. Бу эса соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, жамиятда ғоявий тизимнинг мўрт бўлишига йўл қўймаслик, янгича эътиқод ва дунёқараш эгаларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш жараёнининг мазмун-моҳиятини аҳолининг барча қатламлари онги ва қалбига синдириш ҳамда бундан кўзда тутилаётган ўзгаришларни амалга ошириш учун барчамиз масъулмиз. Бу эса ушбу соҳадаги мақсадларга эришиш учун фаоллигимизни янада ошириш, таълим-тарбия ва тарғиботнинг замонавий усул ҳамда имкониятларидан омилкорлик билан фойдаланиш лозимлигини англатади.

19-мавзу. Дунёнинг мафкуравий манзараси ва даврнинг тафаккур услуби

Ер юзининг ҳудудий жиҳатдан турли минтақа ва қитъаларга бўлинишини география дарсларидан яхши биламиз. Жаҳоннинг сиёсий харитасига қараб, мавжуд давлатларнинг чегараларини ҳисобга олган ҳолда Ер юзининг ҳудудий бўлинишини бемалол тасаввур қила оламиз. Инсоният XX аср охирига келиб, бир қатор чегара билмайдиган муаммоларга дуч келди. Уруш ва тинчлик, экологик фалокатлар, маънавий қашшоқлик, нарқобизнес, терроризм каби муаммолар шулар жумласидан.

Шу билан бирга, дунёда глобаллашув, ахборот оқимининг тезлашуви ва интенсивлашуви, универсал технологиялар билан боғлиқ умумбашарий жараёнлар ҳам жадал тус олиб бормоқда. Бугун Ер юзи одамзод учун ягона макон эканлиги аниқ. Бунга шак-шубҳа йўқ, албатта. Аммо тарихда мавжуд чегараларни ўзгартириш, муайян ҳудудларни босиб олиш учун сон-саноксиз урушлар бўлгани ҳам маълум. Бу жараёнда эса уруш қуроллари мунтазам такомиллашиб борганини биламиз. Мазкур урушлар то XX асргача, асо-

сан, бир давлат ичида, икки давлат ўртасида ёки муайян минтақа доирасида бўлиши мумкин эди. Тўғри, айтайлик, Александр Македонский, Чингизхоннинг улкан давлат барпо этиш ёки ўрта асрлардан бошлаб европалик истилочиларнинг бошқа қитъаларни босиб олиш учун олиб борган урушлари кўлами жиҳатидан ажралиб туради. Аммо бундай ҳолатлар истисно ҳодисалар сифатида баҳоланмоғи керакка ўхшайди. XX асрда рўй берган икки жаҳон урушида ўнлаб давлатлар, бир неча қитъа мамлакатлари иштирок этганини эсласак, бундай ҳулоса муайян даражада ўринли эканига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Бу жараёнда қирғин қуроллари мислсиз даражада такомиллашди ва бугунги кунга келиб улар бутун Ер сайёрасини бир неча марта йўқ қилиб юборишга қодир.

Шу билан бирга, дунёнинг мафкуравий манзарасига таъсир кўрсатиш, халқлар ва давлатларни ғоявий тажовуз ҳамда таъсирлар исканжасида сақлаш учун уринишлар ҳам кучайиб бормоқда. Сиёсий амалиёт ва илмий адабиётларда “мафкуравий тажовуз”, “мафкуравий уруш”, “мафкуралар кураши” каби тушунчалар кенг қўлланадиган бўлиб қолди. Бугунги кунда кўплаб мутахассислар томонидан дунёнинг географик, сиёсий ва бошқа хариталари бўлганидек, унинг мафкуравий манзараси мавжудлиги тўғрисида ҳам турли фикрлар илгари сурилмоқда. Жумладан, бу борада “дунёнинг мафкуравий манзараси”, “идеосфера” каби атамалар қўлланмоқда.

Муайян давлат, минтақага хос мафкуравий манзара ёки ҳар бир жамиятнинг идеосфераси мавжудлиги тўғрисида хилма-хил фикрлар бор.

“Дунёнинг мафкуравий манзараси” тушунчаси муайян даврда жаҳон давлатлари ва халқлари, Ер юзининг турли минтақалари ва ҳудудларида мавжуд бўлган хилма-хил ғоя ва мафкуралар, таълимот ва назариялар, сиёсий доктриналар, шу соҳада рўй бераётган ғоявий-мафкуравий жараёнлар, мазкур масалага бағишланган қарашлар, маълумотлар ва далилларда акс этган билимлар мажмуини ифодалайди. Бутун дунё миқёсида таъсир кучига эга бўлган ғоя ва мафкуралар ўз кучи ва кўламига кўра, ушбу манзарада кўп ҳолларда етакчи аҳамият касб этади. Муайян минтақа ёки алоҳида давлатга хос ғоявий-мафкуравий жараёнлар ҳам бунда ўз ўрнига эга. Бу борада, айниқса, иқтисодий салоҳияти ва сиёсий нуфузига кўра, дунёда етакчи ҳисобланган давлатларнинг ўзга мамлакатларга нисбатан қўллаётган сиёсий ва мафкуравий доктринасига алоҳида эътибор бериш лозим. Жа-

хоннинг кўплаб минтақа ва ҳудудларида ана шу мамлакатларнинг таъсири сезилиб туради, бугунги дунёнинг мафкуравий манзарасида яққол намоён бўлади.

Шу билан бирга, ҳозирги вақтда турли воситалар орқали дунё идеосферасида ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар ҳам йўқ эмас. Тажовузкор миллатчилик, шовинизм, неофашизм, терроризм ва экстремизм мафкуралари шулар жумласидан. Натижада, дунёда инсон қалби ва онгини эгаллаш учун кураш тобора кучайиб бормоқда. Бу ҳол бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзарасини белгилаб бермоқда.

Ғоя ва мафкура соҳасига оид билимлар ривожини натижасида “Дунёнинг мафкуравий манзараси” тушунчасининг мазмуни бойиб, тақомиллашиб бормоқда. Бу борадаги турли моделлар, қараш ва фикрлар ушбу тушунчанинг мазмун-моҳиятини аниқлашга хизмат қилади.

Бутун инсониятга хос идеосферани ифодалайдиган мазкур тушунча XX аср охирига келиб муҳим аҳамият касб эта бошлади. Олим ва мутахассислар бу ҳақда кўплаб таҳмин, гипотеза ва қарашларни илгари сурган. Уларнинг фикрлари турлича бўлса-да, аммо ҳар бир замонга хос мафкуравий манзара бўлиши тўғрисидаги асосий ғоя ўзгармай қолмоқда. Яъни дунё мафкуравий манзарасининг турлича изоҳлари ва унга хилма-хил ёндашувлар ана шу доирада намоён бўлмоқда.

Бу “дунёнинг мафкуравий манзараси” тушунчаси узук-юлук тасаввурлар, бир-бири билан боғланмаган қарашлар йиғиндиси экан, дегани эмас. У яхлит, узвий боғлиқликдаги ҳулоса ва фикрлар мажмуидан иборат фалсафий тушунчадир. Мазкур тушунча ифодалайдиган билимлар муайян тизимни ташкил қилади ва инсоният, унинг ғоялари тўғрисидаги турлича қарашлар, хилма-хил ёндашувлар синтези сифатида намоён бўлади. Шу маънода, ушбу тушунча ғоя ва мафкуралар, уларга хос воқеа-ҳодисаларни англаш жараёнида интегратив (умумлаштирувчи) функцияни бажаради. У инсон ҳаёти ва фаолияти турли соҳалари учун умумий асос, доим назарда тутиладиган ҳулоса ролини ҳам ўтайди. Масалан, бугунги кунда шу соҳада тадқиқот олиб бораётган изланувчилар инсоният ҳаётида ғоя ва мафкуранинг муайян аҳамиятга моликлиги масаласини махсус текшириб ўтирмайди, балки ўз тадқиқотларида шу соҳадаги билимларга таянади, ҳолос.

«Дунёнинг мафкуравий манзараси» тушунчаси парадигма ҳусусиятига эга бўлиб, инсоният ҳаёти ва Ер юзидаги ғоя ҳамда мафкуралар ҳақидаги умумий жиҳатларни, мақсад ва тамойил-

ларни ифодалайди. Мазкур тушунчанинг илмий тадқиқотлар олиб бориш жараёнига доир режалар ҳамда изланишларнинг мақсад ва вазифаларини белгилай оладиган назарий, методологик хусусиятлари тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин. Унга хос хусусиятлар борасида турли соҳа мутахассислари турлича фикр юритади. Масалан, тарихчилар масалага ўтмиш, ворисийлик нуқтаи назаридан ёндашиб, дунё мафкуравий манзарасининг хилма-хил моделлари, уларнинг тарихий асослари ҳақидаги қарашларга таянади. Улар ўз тадқиқотларида инсоният тарихининг асосий даврларига алоҳида эътибор қаратади. Бу соҳада эътироф қилинадиган ҳар қандай шаклдаги мафкуравий манзарада тарихийлик ва ворисийлик учун асос бўладиган устувор тамойиллар ўз ўрни, аҳамиятини сақлаб қолади. Бундай ёндашув қанчалик теран ва илмий бўлмасин, дунё мафкуравий манзараси тўғрисида, асосан, тарих фани ютуқларини акс эттиради, холос.

Аслида дунёнинг мафкуравий манзараси кенг маъно, серқирра мазмунга эга бўлиб, муайян давр кишиларининг тафаккур услуби ва фикрлаш тарзини, давлатлар ва халқларнинг ўзаро муносабатлари, тараққиёт моделлари ва тамойилларини белгилайдиган аниқ билимларни ифодалайди. «Дунёнинг мафкуравий манзараси» жаҳондаги мавжуд ғоя ва мафкуралар ўртасидаги тартиб, алоқадорлик, уларнинг генезиси, амал қилиши, мафкуравий полигон ва майдонлар, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик муносабатларини ифодалайдиган назарий хулосалар, илмий асосланган билимлар, турли ёндашувлар, қарашлар ва тасаввурлар мажмуини англатадиган тушунча.

“Дунё манзараси” тушунчаси ўзининг генезисига, ривожланиш босқичларига эга. Биринчи босқич «классик манзара», иккинчи босқич «ноклассик манзара», учинчиси эса «постноклассик манзара» каби номлар билан ифодаланиши мумкин. Классик манзарада, асосан, қадимги даврдан ўрта асрларнинг охиригача, яъни тараққиётнинг бир чизикли, ўтмишдан келажакка томон узвий боғлиқликда амалга ошадиган ҳаракати тўғрисидаги тасаввурларга асосланган билимлар мажмуи тушунилади. Бунда кўпроқ ўтмиш ўзидан кейинги даврни, у эса, ўз навбатида, келажакни тўғридан-тўғри белгилаб беради, деган қараш устувор. Дунёнинг бу тахлит тушуниладиган манзарасида гўёки ҳамма нарса аниқ, дунёдаги катта иперияларнинг ғояси ва мафкураси ҳукмрон, бу борадаги энг асосий жараёнлар шу доирада амал қилади, деган қараш асосий тамойилга айланди. XIX - XX асрлардаги дунёни

бўлиб олиш учун кураш икки жаҳон уруши ва Иккинчи жаҳон урушидан кейинги икки қутбга асосланган дунёнинг мафкуравий манзараси масалага жиддий қараш лозимлигини кўрсатди. XX асрнинг охирига келиб эса, кўп қутбли ҳолат шаклланиши билан бу йўналиш жаҳон давлатлари, айниқса, кучли мамлакатлар сиёсатини кўп жиҳатдан белгилайдиган омил ва воситага айланди. Бундай талқин ўтган асрдаги кўплаб сиёсатшунослар ва мутахассислар диққатини тортган “Цивилизациялар тараққиёти”, “Индустриал жамият”, “Постиндустриал жамият”, “Идеологизация”, “Деидеологизация”, “Реидеологизация” ҳақидаги турли қарашлар ва мулоҳазаларга асосланади.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини тушунишнинг яна бир жиҳати – Ер юзидаги мамлакатлар, қитъа ва материклар ўртасидаги доимий ва узвий боғланишлар билан тавсифланиб, бу боғлиқлик шу йўналишдаги воқеалар сабабини тушунтириш учун қўлланидиган мезон даражасига кўтарилган эди. Мазкур тамойилга асосланиш узоқ вақт ҳақиқий назарияни яратишнинг мақсадга мувофиқ усули ва у дунёнинг мафкуравий манзарасини ташкил этадиган хусусиятлар орасидаги умумийликни изоҳлашга ёрдам беради, деб ҳисоблана бошлади. Ушбу моделнинг табиий-илмий негизлари Ер юзи одамзод учун умумий макон экани, турли минтақа, цивилизация, қитъа ва материкларда жойлашган давлатлар ўртасидаги мустақкам алоқани таъминлайди, деган хулосага асосланган эди. Шу сабабдан бу тасаввур ва моделлар нисбатан узоқ вақт дунёнинг мафкуравий манзараси тўғрисидаги фикрлар орасида устувор аҳамиятга эга бўлди.

Лекин бундан фарқли равишда ҳар бир мамлакатнинг ўз мақсади ва манфаатлари ҳам бор. Дунёнинг мафкуравий манзарасида, аввало, ана шу миллийлик жиҳати устувор аҳамият касб этади, деган қарашлар ҳам мавжуд. Масалага бундай ёндашувнинг икки хил жиҳати бўлиб, бунда, бир томондан, ҳақиқатан ҳам миллий давлатчилик ва мустақил тараққиёт йўлидан бориш мақсадлари, иккинчидан эса, айрим давлатларнинг буюк давлатчилик, дунёда ёки бирон-бир минтақада гегемонлик даъвоси ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бу ҳол дунё мафкуравий манзарасидаги сабабий боғланишнинг унчалик кучли эмаслиги, умумий тизимдаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликнинг мустақкамлигига ҳалақит бериши кўзга ташланади. Дунёнинг бундай манзарасида миллийлик, яъни нарса ва воқеалар жараёнининг алоҳидалиги тамойили макон ва замоннинг уйғунлигини таъминлайди ҳамда

уларнинг яшаш усулини ифодалайди. Алоҳидалик бунда ўз ўрнига эга бўлиб, унинг ҳаракати, фаолияти умумий жараёнга мос келиши ёки мос келмаслиги ҳам мумкин. Ана шундай ўзига хослик ва умумийликнинг диалектик асоси сифатида намоён бўладиган сабабият шакли статистик қонуният тарзида талқин қилинади, унинг динамик жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратилади.

Дунёнинг манзарасини бундай тушунишга асосланган онг ва тафаккур билан қуролланган кишилар кўп ҳолларда ғоя ва мафкура соҳасидаги баъзи умумий ҳодисаларни изоҳлаш ёки унга таъсир кўрсатишда ожизлик қилади. Айнан ана шундай тафаккур тарзи XX асрнинг сўнггида, кўп қутбли дунё шаклланиши ва глобаллашув жараёни таъсири кучайиши муносабати билан намоён бўла бошлади. Бунда, бир томондан, бугунги дунёда ғоя ва мафкурага муносабатнинг ўзгаргани, бу соҳага эътибор кучайиб, у сиёсатнинг муҳим қисмига айлангани билан боғлиқ оқибатлар масаланинг ниҳоятда жиддийлигини кўрсатади. Иккинчи томондан, глобаллашувнинг миллий давлатчилик тамойиллари, халқларнинг минг йиллар давомида шаклланган менталитети ва қадриятларига ўтказаетган салбий таъсири ҳам кўплаб мамлакатларда ижтимоий жараёнлардаги ўзгариш ёки ислоҳотларнинг тақдирини белгиловчи соҳаларни асраб қолиш ва ўзлигини ҳимоя қилиш зарурлигини англатади. Аммо, бу глобаллашув инсониятни орқага бошлади дегани эмас, зеро, унинг тараққиётга катта ижобий таъсир кўрсатаётганини инкор этиб бўлмайди. Ҳозирги даврга келиб, одамзод мисли кўрилмаган ютуқларга эришди, жумладан, космонавтика, кибернетика, универсал технологиялар, ахборот ва интеллектуал билиш каби соҳаларда ўтган асрлар билан қиёслаб бўлмайдиган кашфиётлар қўлга киритилди. Аммо айнан шу даврда инсоният ядро уруши, экологик бўҳронлар, маънавий бузилиш каби умумбашарий муаммолар қаршисида қолди, уларни ҳал қилиш одамзоднинг асосий вазифаларидан бирига айланди.

XX асрни халқаро ҳаёт ва давлатлараро муносабатларнинг энг мафкуралашган даврларидан бири дейиш мумкин. Якка мафкура ҳукмронлигига асосланган давлатларнинг мавжуд бўлгани, дунёнинг айнан мафкура асосида қутбларга бўлиниши, ана шунга таянган икки қутблилик ва “совуқ уруш” сиёсати бу асрнинг мафкуравий қиёфасида катта из қолдирди. Буларнинг барчаси мафкуралашув, яъни **идеологизациянинг амалиёти** ва оқибати қандай бўлишини кўрсатиб турибди. Шу асрда вужудга келган фашистик давлатлар, собик иттифоқ ва унинг иттифоқчилари айнан мафкуралашувнинг, ягона

ғояни мутлақлаштириш, унга қарши ёки фарқ қилувчиларни аёвсиз йўқотишга асосланган тузумнинг яққол намунасидир.

Худди шу асрда инсоният **деидеологизация**, яъни мафкура-сизлик назариясини ҳам қўллаб кўрди. Бундай қарашга кўра, жамият ўз-ўзича, мафкура ўз йўлида амал қилиши, давлат асосан ташқи сиёсат, стратегик йўналишлар ва мамлакат ҳимояси билан машғул бўлиши зарур; кимнинг ғояси қандай, у қайси мафкура таъсирида экани ҳар бир одамнинг ўз инон-ихтиёрида; демократик жамиятда бу масалада давлат ва жамият бетараф бўлиши, унга индивиднинг эркинлиги нуқтаи назаридан қаралиши лозим. Ҳаёт бундай қарашнинг нафақат илмий-назарий жиҳатдан асоссизлигини, балки амалий жиҳатдан ўта зарарли эканини кўрсатди. Лекин ўтган асрнинг ўрталарида шаклланган бундай ёндашув баъзи мамлакатларга ўз таъсирини ўтказди. Бу айрим давлатлар ҳудудида неофашистик, террорчилик оқимлари ва уларнинг ғоялари ўрнашиб олиши, баъзи мамлакатлардаги маънавий бузулиш тарзида намоён бўла бошлади.

Ана шундай шароитда, ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб дунёнинг мафкуравий манзарасида **реидеологизация** жараёни кўзга ташлана бошлади. Жамиятнинг бошқа жабҳалари қатори ғоя ва мафкура соҳасида ҳам давлатнинг ислоҳотчи бўлиши, фикрлар ранг-баранглиги доирасида бу масала эътибордан қочирилмаслиги, муайян халқ ҳаёти ва мамлакат ҳудудида бу борада нималар содир бўлаётгани ҳамда воқеалар ривожининг қандай боришига бефарқ бўлмаслик лозимлиги реидеологизациянинг моҳиятини белгилловчи асосий йўналишлардир. Бунда ҳар қандай ҳолатда яқин ва узоқ келажакни белгилаш ҳамда тараққиётда турли йўллардан бориш, хилма-хил йўналишларга эга бўлиш мумкин. Реидеологизациявий ёндашувда давр мутаносиблигини, тинчлик ва барқарорликни сақлаб қолиш муҳим ўрин тутди. Чунки мазкур ёндашув нуқтаи назаридан гоҳида оддий ва арзимас таъсир ҳам ривожланишнинг йўналишини, жамиятдаги ҳамкорлик муҳитини ўзгартириб юбориши мумкин.

Шу маънода, бугунги дунёнинг мафкуравий манзарасида рўй бераётган жараёнларнинг таҳлилига тизимли ёндашиш талаб этади. Ушбу манзара эса тез-тез ўзгарадиган турли омиллар ва жараёнларга боғлиқ. Бу борадаги энг асосий тамойил субъектларнинг бир йўналишдан бошқасига, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга тез сақраб ўта олиши ҳамда ҳамкорлар ва мақсад-муддаоларнинг тез ўзгариб туришидир.

XX асрнинг охирига келиб, табиий ва ижтимоий фанлардаги ютуқлар натижаси ўлароқ, дунёнинг мафкуравий манзарасига, у билан боғлиқ табиат ва жамият, маънавийлик ва моддийлик, инсон ва табақалар, турли қатламлар ва гуруҳлар ўртасидаги муносабатларга синергетик ёндашув шаклланди. Табиий - илмий соҳалардаги кўплаб кашфиётлар аввал ҳарбий соҳада қўллаб кўрилгани, кейин бошқа жабҳаларга татбиқ этилгани каби, фалсафанинг кўплаб услублари ҳам даставвал табиий фанлар доирасида шаклланган. Дунёнинг мафкуравий манзарасига синергетик ёндашув тўғрисида ҳам худди шундай дейиш мумкин. Синергетика нафақат табиий соҳалар, балки гоё ва мафкура билан боғлиқ жараёнларнинг ўз-ўзини ташкил этиши ва бошқариши каби ҳолатларнинг моҳияти ва қонуниятларини изоҳлашга ёрдам беради. Бироқ жамиятни, жумладан, гоёлар тизими ва мафкуравий жараёнларни таҳлил этишда синергетик тамойилларнинг аҳамиятини эътироф этган ҳолда, уларни жамият ҳаётига қўллашнинг мураккаб жиҳатлари борлигини ҳам унутмаслик лозим. Бунда жамият ҳаётининг серкирралиги бениҳоя мураккаблиги, ўзига хослиги, айниқса, инсон тафаккури, руҳий олами, гоё ва мафкура билан боғлиқ ранг-баранг ҳодисаларга эътибор бериш зарурати муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳозирги давр фанида шаклланган «информация» (ахборот), «информацион майдон», «мафкуравий майдон», «мафкуравий полигон» каби тушунчаларнинг фалсафада кенг қўллана бошлагани жамият қонуниятларини таҳлил ва талқин этишда илмий ёндашувларнинг гуманитар соҳага тобора чуқурлашиб бораётганидан далолат беради.

XXI аср бўсағасида пайдо бўлган янги синергетик қарашлар гоё ва мафкура соҳасида мавжуд муаммоларни зиддиятлашув асосида эмас, балки ўзаро мулоқот, ҳамкорлик негизида ҳал этишга интилиш лозимлигини кўрсатади. Бу жараён ўзининг ички хусусиятига кўра плюралистик, кўп имкониятли, демократик характерда бўлиб, бутун дунёда унинг амалга ошишини вақт жиҳатидан бир пайтда, замонда эса ягона модель билан ифодалаб бўлмайди. Шу боис демократия ва тараққиёт тамойилларига хос мураккаб тизимнинг синергетик талқини инсоният тараққиёти ҳар бир тизимнинг (яъни шахс, миллат, давлат, жамият, синф, қатлам ва бошқаларнинг) ички хусусияти ва ташқи алоқадорлиги негизида доимо янги ва бетакрор йўлдан боришини кўрсатади. Бу эса айнан мустақиллик йўлидан бораётган мамлакатлар учун, бир томондан, бутун инсониятга хос умумий андозаларни ўрганиш,

уларни ижодий қўллаш, иккинчи томондан эса, миллий тараққиёт моделларини амалга оширишда ички имкониятларга таяниш, белгиланган мақсад сари собитқадамлик билан бориш усулининг тўғри эканлигини исботлайди.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини тасаввур қилиш шу йўналишдаги тафаккур услубининг қай даражада шаклланганига ҳам боғлиқ. Бугунги кунда уни илмий тушунтиришда хилма-хил қарашлар, ёндашувлар мавжуд. Улар масалани турли томондан ёритишга ёрдам беради, бир-бирини тўлдиради, ранг-баранг фикрларни умумлаштиришга имкон яратади. Бу эса дунёнинг мафкуравий манзарасини фалсафий изоҳлаш чегаралари кенгайиб, масаланинг мазмун-моҳиятини англаш даражаси ўсиб бораётганидан ҳамда ўзига хос тафаккур услуби шаклланаётганидан далолат беради.

Бундай шароитда янги эришилган билимларни аввалгилари билан таққослаш жараёнида, бир томондан, олдиндан мавжуд бўлган билимлар чуқурлашади, кенгайди ва аниқлашади, иккинчи томондан, янги билимлар тўпланadi ва такомиллашади. Янги эришилган билимларни англаб олишда мавжуд назариялар тизими ҳамда тамойиллар билан бир қаторда, турли ғоялар ва мафкуралар ҳақида олдиндан тўпланган билиш тажрибаси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мавжуд илмий тамойиллар, назариялар ҳамда ўтмишда тўпланган тажриба ёрдамида бу борада янги эришилган билимларни акс эттириш ва англаб олиш – мафкуравий тафаккур услубига хос асосий белги.

Мафкуравий тафаккур услуби муайян халқ, миллат ва бошқаларнинг вакили сифатида бирон-бир ижтимоий муҳитда яшаётган инсондан ташқарида мавжуд бўла олмайди. Инсон билан боғлиқ бўлган ҳодисалар каби тафаккур услуби ҳам ижтимоий шарт-шароитлар билан белгиланади. У жамият тузилиши, дунёдаги давлатлар, халқаро ташкилотлар ва бошқа ижтимоий омилларга бевосита боғлиқ. Зеро, ғоянинг моҳияти – айрим кишига хос бўлган алоҳида эмас, балки умумижтимоий муносабатларда намоён бўлади. Шунга қўра, мафкуравий тафаккур услуби турлича ғоявий-маънавий муносабатлар мажмуи билан белгиланади.

Даврнинг тафаккур услуби. Инсоният тарихи далолат берадики, хилма-хил, ижтимоий-тарихий даврларга турли тафаккур шакллари мос келади. Ҳар бир давр, демак, биз яшаётган даврнинг ҳам ўзига хос тафаккур услуби мавжуд бўлиб, у турфа шаклларда намоён бўладиган тарихий ҳодисадир. Демак, ҳар қандай бошқа усуллар сингари, тафаккур усули ҳам ижтимоий-тарихий воқе-

ликнинг инъикосидир. Бунда гоя ва мафкура омили катта аҳамият касб этади. Ушбу масалани ўрганишнинг муҳимлиги шундаки, у дунёнинг муайян давр манзараси билан узвий алоқадорликда намоён бўлади ва шу давр кишисининг онги ҳамда тафаккури шаклланишида муҳим ўрин тутати.

Ўз даври тафаккури таъсирини сезмайдиган, ундан таъсирланмайдиган, бу алоқадорликни ҳис қилмайдиган инсон бўлмаса керак “Давр қандай бўлса, одамлар ҳам шундай бўлади”, деган иборада худди шу маъно мужассам. Ўз давридан бегона, унинг гояларини билмайдиган, қонуниятларини англамайдиган, замонасининг хусусиятларини тушунмайдиган кишини ҳақиқий инсон дейиш қийин. Ҳар қандай даврнинг тафаккур услубида ўша замоннинг устувор гоялари асосий ўрин эгаллайди, муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Масалан, инсоният тарихида алоҳида босқич бўлган ибтидоий даврнинг оддий ишлаб чиқариш усули унчалик ривожланмаган жамоавий тасаввурни туғдирганки, у орқали ибтидоий одамни қуршаб турган гоявий, маънавий ва ижтимоий муҳитдаги ҳодисаларни идрок этишга ҳаракат қилган. XIX аср бошларида француз олими Л.Леви-Брюль «Ибтидоий тафаккур» китобида ибтидоий одам тафаккур услубининг хусусиятларини асослаб берган эди. «Ибтидоий одамлар тафаккури ўз асосига кўра мифологикдир, – деган эди у, — чунки ибтидоий инсон идрокнинг зарур элементини ташкил этувчи жамоавий тасаввурлар моҳият-эътибори билан мифологик тасаввурлар асосига қурилган. Бизнинг тафаккуримиз ундай бўлмай қолди, ҳеч бўлмаганда бизни ўраб турган нарсаларга тааллуқли тафаккуримиз ундай эмас» Бундан кўриниб турибдики, ибтидоий давр тафаккур услуби ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бизнинг давримиздаги тафаккурдан сифат эътибори билан фарқ қилар эди.

Ўрта асрлар даври тафаккур услубида диний-илоҳий гоялар устувор бўлиб, улар ўша замон кишисининг онги ва дунёқараши-ни белгилар эди. Ижтимоий тараққиёт натижасида янги даврларга хос ҳаёт тарзининг вужудга келиши тафаккур услубида ҳам янги сифатий ўзгаришларга замин ҳозирлади. Инсониятнинг моддий ва маънавий ривожланиш тарихи кўрсатадики, гарчи кейинги даврлар тафаккур услубида мифологик ва диний-илоҳий элементлар сақланиб келаётган бўлса-да, у ибтидоий тафаккурдан қатор хусусиятлари билан фарқланади. Бунда, энг аввало, атрофдаги мавжуд нарса-ҳодисаларни акс эттириш ва фикрлаш ибтидоий жамиятдагидек оддий идрок эмас, балки муайян гоявий асосда шаклланган мураккаб тасаввурлар орқали амалга ошири-

Леви-Брюль. Л.Первобытное мышление. – М.: «Дефа», 1999, -с.26.

ла бошлайди. Модомики, ҳар бир халқ, миллат ва давлат ўзига мос келадиган алоҳида манфаатларни ёқлар экан, унинг тафаккур услуби ҳам турли йўналишларга эга бўлиши табиий.

Дунёнинг мафкуравий манзараси ва унинг асосида ётган чуқур қонуниятларни билиш зарурати ғоя ва таълимотлари аниқ ифодаланган турли фалсафий оқимлар, мактаблар вужудга келишига сабаб бўлди. Улар муайян манфаатларни ифода этиб, етакчи дунёқараш ва ҳаёт қоидалари сифатида инсоннинг атрофдаги оламни ҳамда унинг ривожланиш қонуниятларини назарий ва амалий ўзлаштиришига хизмат қилади. Шу билан бир вақтда ҳозиргача бўлган тараққиёт даврларига хос мафкуравий тафаккур услубида янги билимларни, хулоса ва мулоҳазаларни илмий асослаб олиш муҳим ўрин эгаллайди. Бундай ҳолат, асосан, ўрта асрлардан кейин ва ҳозирги замон илмий-техника тараққиёти шароитида ҳақиқатан ҳам умумбашарий аҳамият касб этди. Ҳар бир даврнинг тафаккур услуби ривожланишида ибтидоий давр учун характерли бўлган оддий (пралогик) тафаккурдан формал мантиқ қоида ва қонунлари асосида амалга ошадиган, мантиқий фикрлашга, яъни тафаккур жараёнида муҳокаманинг аниқлигига, зиддиятсизлигига, изчиллигига асосланиши бу борада туб сифат ўзгариши юз берганидан далолат.

Собиқ иттифоқ даврининг тафаккур услубида устувор бўлган яқка мафкуранинг таъсири кучли эди. Аслида давлат ва жамият, ички ва ташқи сиёсат, ҳатто одамларнинг маиший ҳаёти ҳам шу мезон билан ўлчанар эди. Дунёнинг мафкуравий манзарасини тушуниш ва талқин қилишда ҳукмрон мафкуранинг устуворлиги ҳаддан ташқари мутлақлаштирилган эди. Ер юзининг қайси жойида бўлишидан қатъи назар, мавжуд бўлган ёки янги шаклланган ғоя ва мафкурада иттифоқ мафкурасидан кескин фарқ қиладиган тамойиллар бўлса, у аёвсиз танқид остига олинар, душман деб эълон қилинар эди. Бу эса, ўз навбатида, ўша давр кишининг онги ва тафаккуридан ўрин олгани ва уларга жиддий таъсир этгани шубҳасиз.

Мустақиллик даврида Ўзбекистонда кишилар онги ва дунёқараши, тафаккур услуби ва янги сифат ўзгаришлари кўзга ташланмоқда, унда ижтимоий жиҳатдан илгаригидан тубдан фарқ қиладиган янги замонавий жиҳатлар вужудга келмоқда.

“Даврнинг тафаккур услуби” тушунчаси энг умумий маънода ундаги воқеа ва ҳодисаларни, уларнинг ривожланиш қонуниятларини, ўша замоннинг ўзига хос хусусиятлари, эҳтиёжлари, манфаатлари, ижтимоий муносабатларига мувофиқ келадиган би-

ийилларга мувофиқ тарзда инъикос этилиши ва англаб олиш усулини ифодалайди. Бу таърифда барча даврларга хос тафаккур услубининг умумий белгилари ўз аксини топган. Ундан келиб чиққан ҳолда, муайян давр тафаккур услубининг айрим ўзига хос белгилари ва аниқ турларини ажратиш қийин эмас. Лекин бу ёндашувнинг аҳамияти фақат шу билангина белгиланиб қолмасдан, балки илмий ва амалий фаолият учун ғоят муҳим бўлган қатор методологик хулосалар чиқаришга имкон беради.

Биринчидан, даврнинг тафаккур услуби рўй бераётган воқеа-ҳодисалар ҳамда уларнинг ривожланиш қонуниятларининг инсон онгида тўла ва чуқур инъикос этилиш даражасига боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, тарихий ривожланишнинг турли даврларида тафаккур англаб олиши лозим бўлган тушунчалар, тамойиллар, қонунлар тизимига боғлиқ. Иккинчидан, ҳар қандай даврнинг тафаккур услуби жамиятнинг ижтимоий тузилиши, миллий анъана ва урф-одатлар, шахснинг индивидуал ҳаёти, мақсад-муддolari, шунингдек, маънавий ва бошқа ижтимоий муносабатлар мажмуи билан белгиланади.

Ҳозирги даврнинг мафкуравий фикрлаш шакли замонавий тафаккурнинг бутун бойликларини ўзида мужассамлаштириб, ғоя ва мафкура соҳасидаги асосий тушунчалар, қонунлар, категориялар тизимнинг мантиқий билимлар тузилмасини ташкил этади. У ушбу соҳадаги воқеа-ҳодисаларнинг турли-туман муносабатларини, ҳаракати ва тараққиётини, бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини тўғри акс эттириш ва тушунишга имкон беради. Бундай ўзгарувчан ва ҳаракатчан тафаккур ғоя ва мафкураларнинг диалектикасига тўла мос келиб, ўзининг аҳамиятини йўқотмайди. Балки у ҳозирги замон шароитида ҳам ғоя ва мафкурани, уларнинг хусусиятларини англашнинг энг муҳим усули ҳамда мантиғи сифатида намоён бўлади.

Муайян илмий назария, методология ва дунёқараш принципларига таянган мафкуравий тафаккурнинг аниқ ва равшанлиги воқелик кечаётган воқеаларни бирон-бир нуқтаи назардан таҳлил қилишга, уларнинг келажакдаги ривожланиш тенденциялари ҳақида ҳолисона хулоса чиқаришга, амалиётда тўғри фойдаланишга имкон туғдиради. Айнан ана шундай тафаккур услуби истиқлол даврида устувор аҳамият касб этмоқда.

Тарихда турли даврларнинг тафаккур услублари мавжуд бўлган. Уларнинг ҳар бири ҳақиқатни очиб бера оладиган универсал услуб ўрнини босишга ҳаракат қилган. Лекин кўпчилиги та-

рихий тараққийёт жараёнида, янги давр талабига жавоб бера олмагани учун муайян даражада инкор этилди. Масалага фалсаф тарихи нуқтаи назаридан ёндашилса, софистик, эклектик, метафизик, механистик ва бошқа тафаккур усулларини мисол сифатида келтириш мумкин. Гарчанд улар бугунги кунда ҳам стихияли тарзда, аҳён-аҳёнда қўлланса-да, аммо ҳозирги давр тафаккурининг устувор услуби бўла олмайди. Худди шунингдек, диалектик ва бугунги кунда кўпчиликнинг эътиборини тортаётган синергетик услублар ҳам мутлақ, яккаю ягона услуб бўлиб қолиш даргумон. Улар ҳам умуминсоний тафаккур «пиллапоя»ларида ўз ўрни ва аҳамиятига эга бошқа услублар қаторидан ўзига хос жой эгаллайди. Инсоният бу усулларнинг ҳар бирини керакли соҳада ва зарур бўлганида қўллашни ўрганиб олган ҳамда амалиётда бу тажрибага таяниб, фаолият юритаверади.

Масалан, софистик тафаккур Қадимги Юнонистонда вужудга келган ва ўша даврнинг тафаккур усулидир. Кўпгина дарслик ва қўлланмаларда бу ибора юнон тилидаги «sopism» сўзи асосида, яъни атайлаб хилма-хил маънога эга бўлган тушунчаларни ишлатиш орқали керакли ва кўчма маъно-мазмунга эришиш усули, дея талқин этилади. Бу усул қўлланганда фикр мазмуни кўчма маънода баён қилинади, яъни «қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» деганга ўхшаш ҳолат назарда тутилади. У нафақат Қадимги Юнонистон, балки ўрта асрларда Европада ҳам кенг тарқалган. Қадимги Грецияда нотиклик ва донишмандликда ном чиқарган файласуфлар софистлар деб аталган, кейинги даврларда эса сўз билан кишиларнинг бошини қотириш усулларини усталик билан қўллаб, уларни чалғитадиган одамларга нисбатан ҳам софист ибораси қўлланган. Ҳозиргача ҳам бу тушунча ана шу, энг охириги маънода қўлланиб ва тушунилиб келмоқда. Бугунги кунда агар бу усул ёлгон хулосаларга олиб келса, нега кўпгина доно кишилар ундан фойдаланган, деган савол туғилиши мумкин. Маълумки, инсоният тарихида ҳурфикрлилик ва ижтимоий-сиёсий жараёнларга муносабатни тўғри ифодалашнинг иложи қолмаган замонлар кўп бўлган. Бундай ҳолни инквизиция ҳукмрон бўлган ўрта асрлар Европасига ҳам таъбиқ этиш мумкин. Ўша даврда баъзи зиёлилар ўз фикрини қандайдир тарзда ифодалаш учун ана шу усулни қўллашга мажбур бўлган. Умуман олганда, «дўппи тор келиб қолган» замонларда фикрни Гулханийнинг машҳур «Зарбулмасал» асари каби ифодалаш ҳоллари учраб туради. Буни ўрта асрлар Европасига нисбатан олсак, унда Сервантеснинг «Дон Кихот» асари нима сабабдан шундай ёзил-

қарши жанг қилгани ва бу лавҳалар замирида қандай ботиний мазмун яширингани аниқ бўлади.

Ўрта асрларда вужудга келган метафизик тафаккур софистик тафаккурдан фарқ қилади. Диалектика мутлақлаштирилган собиқ иттифоқ даврида метафизика “ўлик метод” сифатида талқин қилинар эди. Бунда, асосан, механистик метафизика назарда тутилар эди. Кейинги асрларда фалсафий тафаккур услубига айланган метафизика бир оз кенг маънода, яъни диалектикага зид услуб сифатида ҳам қўлланила бошланди. Метафизиканинг ана шу янги талқинида диалектика сингари ниҳоятда кўп томонлари намоён бўла бошладики, уни тадқиқ этиш илмий билиш ва амалиётда муҳим аҳамиятга эга. Афсуски, ҳалигача баъзи фалсафа мутахассислари ҳамда бу фан бўйича дарс берувчи айрим ўқитувчилар диалектика ва метафизикага нисбатан бир томонлама ёндашув асосида чиқарилган, алмисоқдан қолган собиқ иттифоқ давридаги хулосадан унчалик узоқлаша олмаяпти. Собиқ иттифоқ фалсафасида устувор бўлган бу хулоса метафизикани тафаккур услуби сифатида бутунлай асоссиз деб ҳисоблайди, уни “ўлик” ва “куруқ” услуб, деб эълон қилади.

Аслида муайян услубнинг ўрни ва аҳамияти қачон, қандай шароитда қўл келиши, фойда бериши, тадқиқотчини мақсадига етказиши билан белгиланади. Шу боис, ҳар бир услуб ҳаётбахш бўлиб, уларнинг барчасидан ўз ўрнида фойдаланган маъқул. Қолаверса, олам гарчанд диалектик ўзгариш ва ҳаракатда бўлса-да, бу жараён доимо ҳам ниҳоятда тез содир бўлавермайди. Биз эса дунёдаги нарса, ҳодиса ва одамларга шунчалик метафизик тарзда ўрганиб қолганмизки, гўё кечадан бутуннинг фарқи йўқдек, кеча кўрган кишига бутун дуч келганимизда унда ҳеч қандай ўзгаришлар бўлмагандай туюлади. Шу маънода, ҳаётда кўп ҳолларда метафизик усулда фикр юритамиз, нималаргадир ана шундай муносабатда бўламиз. Аслида эса улар ҳам азалий ўзгаришлар жараёнига тушган нарса ва кишилар эканлигини жуда камдан-кам ҳолларда ўйлаб кўрамиз. Худди шундай, бизнинг умримиз ҳам кечадан эртага қараб оқиб турадиган диалектик жараёндир. Биз ҳам ана шундай ўзгариб борамиз, аммо кўп ҳолларда бунга унчалик кўп эътибор берилавермайди. Шу тариқа мактабни тугатиб қўйганимизни, улғайганимизни, болалик ортда қолганини гўёки билмай қоламиз.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, метафизик усулнинг ҳаётда, илмий изланишлар ва фалсафий тадқиқотларда ҳам ўз ўрни бор.

Бизда ҳалигача метафизиканинг тушунчалари, категориялари тамойиллари ва илмий моҳияти изоҳланган ёхуд тадқиқ этилган асарлар, тадқиқотлар йўқ. Қолаверса, уни диалектика билан бутунлай қарши қилиб қўйиш ва бу фарқни мутлақ зиддият даражасига кўтариш ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Айнан ана шунда ёндашув собиқ иттифоқда диалектикани мутлақлаштиришга, метафизикага эса қуруқ ва ўлик таълимот сифатида қарашга, унинг имкониятларидан фойдаланилмасликка сабаб бўлди.

Синергетика таълимотини диалектика асосида шаклланган ва уни тўлдирадиган илмий қарашлар мажмуаси дейдиганлар ҳам бор. Уларга қарши ўлароқ, диалектика энди керак эмас, уни синергетика билан алмаштириш лозим деб ҳисобловчилар ҳам йўқ эмас. Юқорида биз бу усул ҳақида мухтасар фикр юритдик. Синергетиканинг XX асрдаги шахдам одимлари ўрта асрларда Европада аниқ фанлар соҳасида индукция ва дедукция усуллари-нинг муваффақиятли қўллангани, катта мавқега эга бўлгани ва пировард натижада, фалсафий методга айланганини эслатади. Бу методни XX асрда табиий фанларнинг фалсафа соҳасига киритган энг катта услубий ютуқларидан бири сифатида баҳолаш мумкин. Аммо бу унинг диалектикани бугунги давр тафаккур услублари орасидан бутунлай суриб чиқаради, дегани эмас. Зеро, ҳозирги давр тафаккурида ҳар бир таълимот, услуб ва методнинг ўз ўрни ва аҳамияти бор. Диалектиканинг аҳамиятига келганда эса унинг ижтимоий билимлар соҳасидаги ўрни ва инсоният тафаккуридаги кадр-қиммати катта ва у бугунги тафаккур услубларининг асосийларидан бири бўлиб қолаверади. Худди шундай синергетика ҳам фанларнинг охириги ва мутлақ услуби эмас, балки тараққиёт натижасида ўзгариб борадиган ва муттасил такомиллашадиган ижодий тафаккур мевасидир.

Кишилиқ жамяти тарихи бунёдкор ғояларнинг шаклланиши ва ривожланишига ҳам, айни пайтда, бузғунчи мафқураларнинг хилма-хил кўринишлари илдиз отиб, мудҳиш қиёфасини намоён қилишига ҳам кўп бор гувоҳ бўлган. Афсуски, инсониятнинг бутун тарихи давомида хилма-хил иллатлар унга ҳамроҳлик қилиб келди, улар турли даврларда янги шакл-шамойил, хусусият касб этди. Бугунги кунда уларнинг энг ёвузлари Ер юзидаги тинчлик ва тотувлик, ҳамкорлик ва ҳамжихатликка, охир-оқибатда инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта

хавф туғдирмоқда. Шунинг учун ҳам Ер юзи минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, мафкураравий полигонга айлантирилмоқда. Ана шундай шароитда халқнинг барча қатламларига берилаётган билимлар объектив, воқеликни тўлиқ ва тўғри акс эттириши, жамият тараққиётига, Ватан ва халқ манфаатларига, миллий ва умуминсоний қадриятларни сақлашга хизмат қилиши лозим.

XXI асрга келиб дунёнинг мафкураравий манзарасини белгилаб турган сиёсий манзара тубдан ўзгарди, икки қутбли дунё барҳам топди. Дунёдаги икки қутбнинг бири бўлган собиқ социалистик лагерь тарқалиб кетди. Унинг энг катта ва тоталитар тузум ҳукрон бўлган асосий давлати — собиқ иттифоқ ўтмишга айланди. Бу давлатнинг ўрнида мустақил мамлакатлар юзага келди. Мустабид мафкура ғояларидан халос бўлган халқлар ўз миллий давлатчилик анъаналарини тиклади.

Бугун дунёнинг мафкураравий манзарасини ўз мақсадлари йўлида ўзгартирмоқчи бўлаётган ғоя ва мафкуралар жаҳондаги, муайян мамлакатлардаги тинчлик, барқарорлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда. Баъзи мамлакатлар ҳаётида турли ғоя ва мафкураларнинг салбий оқибатлари ва таъсирини кузатиш мумкин. Баъзила-рида дунёвий ёки диний ғоялар устунлиги сезилиб турса, аксарияти демократик тараққиёт йўлига ўтганини эълон қилган. Ана шундай шароитда дунёнинг мафкураравий манзарасида ўз ўрнига эга бўлган баъзи ғоя ва мафкураларни баҳолашда уларнинг мазмун-моҳиятига, бугунги кундаги амалиётига аҳамият бериш зарур.

Дунё эса демократия ниқобидаги ўзаро мафкураравий кураш майдонига айланмаслиги керак. Мафкураравий қарама-қаршилиқ эмас, ўзаро мулоқот, турли манфаатларнинг ўзаро кесишадиган нуқталарини топиш йўлида маданиятлараро мулоқот тамойилини танлаш йўли дунё ҳамжамиятининг тараққиёти манфаатларига мос. Зеро, демократик давлат ва жамият қурилишининг турли хил моделларини тан олиш ҳам демократиянинг холисона талаби. Унинг ҳаётбахшлиги ҳам шунда намоён бўлади. Мустақилликнинг ўтган йиллари давомида мамлакатимизда бу соҳада эришилаётган ютуқлар бунга яққол мисол бўла олади.

Кўриниб турибдики, маънавий-маърифий ишлар ва мафкураравий тарбия масаласи ўз мустақиллигини қўлга киритган, демократик ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамиятининг асосларини яратаётган мамлакатимиз учун муҳим ҳаётий аҳамиятга

эга бўлиб қолмоқда. Зеро, кўзланган мақсадларга ушбу интилишларни ўзида мужассамлаштирган ғоявий-назарий қарашлар мажмуи бўлмиш миллий истиқлол ғояси ва унга асосланган тарбия тизимисиз эришиш мумкин эмаслиги аниқ, “Мен, – деб ёзади Президентимиз, Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир” деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир” Шу маънода, мамлакатимиздаги мавжуд ижтимоий ҳамкорлик, миллий бирлик ва ҳамжиҳатликни сақлаб қолиш ва ривожлантириш йўли билангина қўлга киритилган истиқлолнинг химоя қилиш мумкин. Халқаро ҳамжамият, шу жумладан, тарих тақозоси билан алоқалар кучли ривожланган давлатлар билан тенг ҳуқуқли, иззат-икромли муносабат, ўзаро манфаатли алоқалар эса мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Ана шундагина, Юртбошимиз таъбири билан айтганда, минтақамиз бундан буён ҳам цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига таъсир этиб, бир-бирини бойитишнинг ибратли намунасини берадиган макон бўлиб қолаверади.

Мазкур масалада инсоният ҳаётида кечаётган жараёнларни таҳлил қилиш, турли ғоявий-мафкуравий таҳдидлардан огоҳ бўлиш, мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашлар қандай мақсадни кўзлаётганини англаб етиш ҳамда бу борада аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида изчил ва таъсирчан тарғибот ишларини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

20-мавзу. Минтақавий муносабатлар ва мафкуравий жараёнлар

Дунё харитаси ва инсоният ҳаётида ҳар бир минтақанинг ўз ўрни, аҳамияти бор. Муайян минтақа давлатлари ва халқлари учун тарихий, маданий, инсоний яқинлик каби умумий омиллар мавжуд. Уларнинг бир-бирига ўзаро таъсири, алоқаси, тарихи ва тақдиридаги ўхшашлик қарийб барча минтақаларга хос хусусиятдир. Бир минтақада яшайдиган халқлар ва миллатлар орасида-

Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. -Т.. “Ўзбекистон”, 1999, 93-бет.

ги ўзаро муносабатлар шу жойдаги ғоявий таъсир ва акс таъсирлар ҳамда маънавий-мафкуравий жараёнларнинг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш хусусиятлари ва асосий йўналишларини белгилайди. Яъни, муайян минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий қиёфаси қандай бўлса, мафкуравий манзараси ҳам худди шундай бўлиши табиий. Бу манзара, кўп жиҳатдан, тарихий давр, сиёсий жараёнлар, тегишли ҳудуддаги воқеалар ривож, ички ва ташқи омилларнинг таъсири билан узвий боғлиқ тарзда намоён бўлади. **“Минтақанинг мафкуравий манзараси”** тушунчаси мазкур жойдаги турли давлат ва халқларга хос ранг-баранг ғоялар ва мафкуралар, ташқи ва ички сиёсий тамойилларида намоён бўладиган ҳолатлар, икки ёки кўп томонлама муносабатларда акс этадиган иқтисодий, сиёсий, маданий, ҳарбий ва бошқа йўналишдаги доктриналар мажмуини ифодалайди.

Унинг амалиёти ва намоён бўлиши билан боғлиқ ўзига хос хусусиятлари, барқарор ва беқарор ҳолатлари, мазкур манзарада асосий аҳамият касб этадиган устувор тамойиллари мавжуд. Айнан ана шу хусусиятлар, ҳолатлар ва тамойиллар мажмуини ўрганиш мафкуравий манзаранинг мазмун-моҳиятини англаб олиш имконини беради.

Ҳар қандай минтақанинг мафкуравий манзараси шу жойнинг умумий идеосфераси ҳамдир. У мазкур минтақада яшайдиган халқлар ва мавжуд давлатлар ўртасида ўзаро алоқа ва муносабатлар ҳамда ёнма-ён жойлашган мамлакатларда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар, сиёсий жараёнлар туфайли барқарорлашиши ёки беқарорлашиши ҳам мумкин.

Муайян минтақанинг мафкуравий манзарасида қатор ҳолатлардан бирини ёки бир нечасини кузатиш мумкин. Аввало, минтақада бир ёки бир неча беқарорлик ўчоғи бўлса, бу мазкур ҳудуд, ундаги давлатлар ва халқларга таҳдид солиб турган ҳолларда мафкуравий манзара барқарор, уни ташкил этувчи элементлар ўзаро уйғун бўлиши амримаҳол. Шунингдек, минтақа давлатлари ва халқлари орасида ўзаро аҳиллик, келишув бўлмаган тақдирда ҳам бу жойда доимий мафкуравий беқарорлик ҳукм суради. Бундан ташқари, муайян давлат ёки халқ буюк давлатчилик ёки буюк миллатчилик шовинизми сиёсатини минтақага нисбатан ўтказётган тақдирда ҳам мафкуравий манзарадаги барқарорлик барҳам топади. Гоҳида барқарор бўлиб кўринган бундай ҳолат аслида ички мафкуравий кураш аста-секин кучайиб борадиган сохта ва алдамчи барқарорлик, эртами-кечми албатта рўй берадиган беқарорликнинг арафаси сифатида намоён бўлади. Минтақада икки

ёки ундан ортиқ давлат, халқ орасидаги муттасил можаро р
бериб турган ҳолларда мафкуравий манзарадаги кескин зидди
ва ғоявий кураш доимий характер касб этади, қарама-қаршил
унинг асосий жиҳатига айланади.

Маълумки, XX асрнинг сўнггида жаҳон сиёсий харитасида
ўзгаришлар Марказий Осиё минтақасида ҳам кескин ўзгаришлар
олиб келди. Минтақамизда намоён бўлаётган ғоявий жараёнла
ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий бо
лиқ. Президент Ислоҳ Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағ
сида. хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққи
кафолатлари” асарида бугунги дунёда, Юртбошимизнинг БМТни
Минг йиллик саммитидаги (2010 йил) маърузасида Марказий Оси
минтақаси ва республикамизда қайси омиллар хавфсизликка қан
дай таҳдид солаётгани аниқ кўрсатиб берилган. Ҳозирги пайтд
минтақада турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва экологияга оид
муаммолар тўпланиб қолган. Бу жойдаги ялпи хавфсизликка мин
тақавий, миллий, маҳаллий можаролар, диний экстремизм тах
дид солмоқда. Бундай қарама-қаршилиқларда четдаги айрим йи
рик мамлакатларнинг ўз манфаатлари ва таъсир доираларини сак
лаб қолиш, кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартиришг
интилаётгани кўзга ташланмоқда.

Таҳдид туғдирувчи омиллардан яна бири минтақа ўзинин
жўғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатидан жамоавий хавфсизлик ти
зими изчил йўлга қўйилмаган ҳудудда жойлашгани билан боғлиқ
Бутун дунё, Европа ва Осиё келажаги учун ҳал қилувчи аҳами
ятга эга бўлган энергия, газ ва нефтга бой конлар Марказий Осиёда
жойлашган. Қолаверса, биз Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг ман
фаатлари бир-бирига мос келмайдиган минтақанинг бир қис
мимиз. Бизнинг ҳудудимиздан кўпгина қудратли мамлакатлар ҳам
ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи – Ўзбекистонни этник, демографик,
иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган баъзи мамла
катлар қуршаб тургани. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги ди
ний экстремизм, этник муросасизлик, наркобизнес ва ҳар хил ташқи
кучлар томонидан рағбатлантириб келинаётган, ички можаро авж
олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош.

Геополитик мақсадлар – муайян давлатнинг ўз мавқеи ва таъ
сирини ўзга ҳудуд ва минтақаларда кучайтиришга қаратилган сиё
сатни ифодалайди. Бугунги кунда халқаро майдонда турли шакл
ларда намоён бўлаётган бундай мақсадлар мафкуравий сиёсат

билан қўшилиб бормоқда. Инсон қалби ва онги учун кураш бу жараённинг асосий йўналишларидан биридир. Минтақавий низо-лар кўпинча терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва қурол-яроқнинг ноқонуний савдоси, инсон ҳуқуқларини оммавий суръ-атда поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда. Айрим давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошкора интилаётгани дунё ҳамжамятини ташвишга солмоқда. Ўзбекистоннинг бу борада амалга ошираётган сиёсати эса Марка-зий Осиё минтақасини ядровий қуроллардан холи ҳудуд деб эълон қилинишига эришишга йўналтирилган.

Хуллас, хавфсизликка таҳдидлар сиёсий экстремизм, шу жум-ладан, диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳ-дудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқ-чилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жинойтчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Улар турли шакл ва кўри-нишларда намоён бўлиб, хатарли тус олаётгани ҳар биримизни ҳушёр ва огоҳ бўлишга ундайди.

Мазкур мавзу учун Президентимизнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва та-раққиёт кафолатлари” асари асосий манба бўлиб ҳисобланади. Ушбу асарда Ислом Каримов томонидан кўрсатиб берилган хавфсизлик-ка таҳдидлар, уларнинг умумбашарий ва минтақавий хусусиятла-ри орасида минтақавий жиҳат муҳим аҳамият касб этади.

Бу масала муайян минтақадаги давлатларнинг геосиёсати би-лан узвий боғлиқ. “**Геосиёсат**” тушунчаси ўзида “гео” – “ер”, “сиё-сат” – “давлат” ва “ижтимоий иш” маъноларини англатади. “Гео-сиёсат” атамасида геосиёсий муддаолар, уларнинг кўринишлари, турли давлат ва халқларнинг манфаатлари тизими, унга бўлган ёндашув услублари, воситалари муайян давлатнинг ҳудудий жой-лашуви, салоҳиятига бўлган муносабатда ифодаланган мақсад-лар ҳамда улар асосида шаклланган мафкуравий тамойиллар ўз ифодасини топади. “Геосиёсат” узоқ тарихга эга бўлса-да, у ту-шунча сифатида XX асрнинг бошларида шаклланган. Бу атама Р Челлен томонидан муомалага киритилган бўлиб, ҳозирги даврда давлатлар ва дунё мамлакатлари халқаро сиёсатида, фалсафада, сиёсат фалсафасида кенг қўлланмоқда. “Геосиёсат” кўп қиррали тушунча сифатида турли манфаатларни ўзида мужассам этади. Ҳозирги даврда геосиёсий мақсадлар кўпроқ мафкуравий сиёсат билан ҳамоханглигини алоҳида таъкидлаш зарур. Бунда мафку-равий таъсир кўрсатиш геосиёсатнинг энг таъсирчан воситаси си-

фатида намоён бўлмоқда. Яъни қатор йирик давлатларнинг мақсадлари ўзга мамлакатлар аҳолиси турли гуруҳ ва қатламлари, хусусан, ёшлар онги ва қалбига мафкуравий таъсир кўрсатиш орқали, уларнинг фаолиятини ўз таъсир доирасига киритишга, яъни геостратегик манфаатларига хизмат қиладиган мафкуравий муҳитни яратишни кўзлаган ҳолда амалга оширилмоқда. Ушбу жараённи олдиндан пайқаш, унинг қандай услуб ва воситалар билан амалга оширилишини аниқ билиш мураккаб масала. Ана шу сабабдан ҳам Президентимиз мафкуравий полигонлар ядро полигонларига қараганда хавфлироқ бўлиб қолганлигини алоҳида таъкидлагани бежиз эмас.

Дарҳақиқат, ҳарбий полигонлар қаерда жойлашгани, имкониятлари, қандай мақсадга йўналтирилганини муайян даражада билиш мумкин. Аммо, ёвуз, ёт мафкуравий мақсадларни қаердан хуруж қилаётгани ва қандай йўллар билан айрим одамлар қалбини эгаллаб олаётганини осонликча билиб бўлмайди. Бугун «икки қутбли мафкура» ўртасидаги зиддиятга барҳам берилган бўлсада, аммо дунёда мафкуравий курашлар тўхтаб қолгани йўқ. Аксинча, жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар турли йўллар билан амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритганидан кейин ғоявий-мафкуравий хуружлардан четда қолиб кетгани йўқ. Миллий манфаатларимизга зид бўлган ёт ва бегона ғоялар кириб келиши, ёшларимиз онгини эгаллаш, уларни мамлакатимизда белгиланган улф мақсадларни амалга оширишга қарама-қарши қўйишга уринишлар бўлганига гувоҳмиз. Бундай ҳаракатларнинг тарафдорлари “дўст”, “миллатдош”, “ватандош”, “диндош” ниқобларидан фойдаланиб, бузғунчи ғояларини амалга оширишга уринди. Оқибатда, азалий миллий қадриятларимизга зид бўлган турли хил оқимлар аҳоли, айниқса, ёшлар онгини эгаллашга ҳаракат қилди.

Жаҳон геосиёсатида халқларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе этишга интилиш ва бутунги кунда дунёни шундай асосда бўлиб олишга уринишлар давом этмоқда. Бунинг учун улар ҳозирги замон оммавий ахборот воситалари, уларнинг ютуқларидан ҳамда турли марказлар, айти пайтда ўзаро ҳамкорликка йўналтирилган ижтимоий, маданий, иқтисодий воситалардан фойдаланиш орқали дунёнинг турли ҳудудларида ўзларига мос мафкуравий муҳитни шакллантириш мақсадларини ҳам кўзламоқда.

Мафкуравий жараёнлар фикр ва ғоялар намоён бўлишининг амалий тизими сифатида инсон онгига йўналтирилгани, ўзига хос

мақсадлари борлиги билан характерланади. Улар кўплаб одамлар қалби ва онгини эгаллаб олиш орқали ўзига хос таъсир кўрсатиш майдонини яратади. Бу майдон ичида турли халқлар, инсонлар фаолияти мужассамлашади.

Маърифий тараққиёт ва дунё халқлари ривожини шуни тақозо этадики, геосиёсат ҳам маълум бир мақсадларни кўзлар экан, у фақат инсоният орзу қилиб келган тинчлик ва барқарорликка, мамлакатлар ва халқлар равангага, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш ғоясига мос бўлиши керак. У Ватан раванга, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро тотувлик ва Диний бағрикенглик ғояларини ўзида мужассам этиб, ҳозирги геосиёсий мақсадларнинг бош мезонига айланиб бориши лозим. У но-соғлом мафкура ва ғояларни бошқа халқлар онгига, қалбига сингдириб, мафкуравий жиҳатдан дунёни бўлиб олишга эмас, ўзаро манфаатли ҳамкорликка, дунёвий муаммоларни ўзаро ҳамжиҳатлик билан ҳал этишга хизмат қилиши керак. Шу маънода, ХХІ асрда геосиёсатга замонавий ёндашув янгича маъно ва аҳамият касб этиб, дунё тараққиётига хизмат қилади.

ХХ асрнинг охирида собиқ иттифоқнинг парчаланиши, унинг ҳукмрон мафкурасининг барбод бўлиши ва республикаларнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиши минтақамизда нафақат ижтимоий-сиёсий жиҳатдан, балки янги мафкуравий вазиятни ҳам вужудга келтирди. Ушбу вазиятнинг моҳияти қатор жиҳатларга боғлиқ.

Биринчидан, собиқ шўролар ҳукмронлиги шароитида коммунистик мафкура, минтақа халқлари азалдан қон-қардош бўлишига қарамасдан, уларни зўрма-зўраки «бирлаштириб» турган эди. У минтақа халқлари онгига зўравонлик билан “СССР – ягона Ватан” ва “Совет халқи – янги тарихий бирлик” деган тушунчаларни сингдиришга зўр бериб уринар эди. Минтақа халқлари бундан қанчалик норози бўлмасин, ўз тарихий ва маънавий яқинлигига интилмасин, аммо бу интилишларга нисбатан мафкуравий таъйиқ бениҳоя кучли эди.

Минтақадаги собиқ иттифоқдош республикалар мустақилликни қўлга киритиши билан бу мафкура барбод бўлди. Уларнинг ҳар бири олдида ўз ички ҳаёти ва истиқлолини мустақамлаш, барқарорликни таъминлаш ва ўзлари учун мақбул бўлган тараққиёт йўлини белгилаб олишдек жуда мураккаб вазифалар юзага келди. Бу жараённинг минтақа мамлакатларининг ўзаро муноса-

батларини уйғунлаштириб туришга хизмат қиладиган маънавий-мафкуравий омиллар шаклланишига таъсир ўтказиши табиий.

Иккинчидан, минтақадаги мамлакатлар ўз мустақиллигини қўлга киритган бўлишига қарамасдан, 1991 йил ўрталаригача собиқ марказ ҳали ўз ҳукмронлигини қайтадан тиклашга мойил эди. Шунинг учун ҳам у минтақа мамлакатларини бир-бирига қарама-қарши қўйиш, миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқариш каби сиёсатни давом эттирди. Бу, ўз навбатида, ўша даврда, маълум даражада, минтақа халқларининг ўзаро муносабатларига ҳам муайян таъсир кўрсатди.

Учинчидан, мустақилликни қўлга киритган минтақамиз мамлакатларини ўз таъсир доирасига ўтказиш учун яна бошқа қатор давлатлар ҳам ҳаракатни бошлаб юборди. Уларнинг кўпчилиги ташқаридан беғараз ёрдам кўрсатаётгандай бўлиб кўринсалар-да, аслида ҳар бир кўрсатаётган “ёрдамлари” эвазига минтақада ўз мавқеини мустаҳкамлашга ҳаракат қилгани сир эмас. Ана шу интилишлар ҳам минтақа мамлакатларининг мустақиллик шароитида юзага келган муаммоларни ўзаро яқдиллик билан ҳал қилишга хизмат қиладиган умумий омилнинг юзага келишига ўз таъсирини ўтказди.

Тўртинчидан, минтақада юзага келган муаммоларни ҳал этишга хизмат қилувчи янги маънавий-мафкуравий муҳитни шакллантириш эҳтиёжи ҳам ошиб борди. Бу борада узоқ вақт мустамлака сифатида яшаган республикалар зўравонлик билан ўтказиб келинган умумий тамойиллардан воз кечиб, ўзига хос тараққиёт йўлига ўтиб олишди. Аммо Афғонистонда уруш алангаси ўчмагани нафақат мамлакатимиз, балки минтақадаги барча мамлакатлар учун ҳам жиддий хавф-хатар манбаини вужудга келтирди.

Бешинчидан, Ўзбекистон ўзининг иқтисодий салоҳияти, хом ашё ресурсларга бойлиги, ишчи кучи ва демографик имкониятлари, геосиёсий жойлашувига кўра минтақада етакчи ўрин тутди. Бинобарин, Ўзбекистонга нисбатан бўладиган ҳар қандай хавф-хатар, албатта, бутун минтақага таъсир қилади. Шу маънода, турли сиёсий кучлар ва ҳаракатлар минтақадаги вазиятни кескинлаштириш ҳамда минтақа давлатларини унга жалб қилишнинг турли йўл ва услубларини ишга солаётир. Аслида бу уринишларга минтақа мамлакатлари ва халқлари ўртасида мавжуд бўлган азалий дўстликка путур етказишга қаратилган мафкуравий ҳаракатлар, деб баҳо бериш мумкин.

глобаллашган дунё воқелиги шундан далолат бериб турибдики, алоҳида олинган бир давлатдаги можаро узоқ вақт давомида миллий чегаралар доирасида қолиб кетмайди. Бир қанча сабабларга кўра, бундай можаро назорат қилиб бўлмайдиган даражада ёйилиб кетиши муқаррар. Бу эса эртами-кечми, қўшни давлатлар учун талай салбий оқибатлар келтириб чиқариши, жиддий муаммоларни кўндаланг қилиб қўйиши, ҳатто, минтақадаги вазиятни бутунлай издан чиқариши мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, можаронинг яширин ва ошкора тарзда байналмилаллашуви тангликни чуқурлаштиради. Чунки турли мақсадларни кўзлайдиган ва танглик мавжуд бўлган ҳудудда ўз манфаатларини таъминлашга интиладиган ташқи кучлар ҳамма вақт шай туради.

Марказий Осиёнинг баъзи мамлакатлари ўз мустақиллигини қўлга киритиб, тараққиёт сари қадам ташлаётган ҳозирги шароитда ҳам жаҳондаги маълум бир сиёсий кучлар, мафкуравий полигонлар улкан иқтисодий салоҳият ва қулай геосиёсий мавқега эга бўлган бу минтақани ўз манфаатлари доирасига тортиш ҳаракатларидан тўхтагани йўқ. Улар ўз мақсадларига эришиш учун таъсир ва босим ўтказишнинг барча шакллари қўлламоқда. Жумладан, Марказий Осиё мамлакатларининг ўзаро муносабатлари жараёнига тўсқинлик қилиш, уларда турли сабабларга кўра (масалан, трансчегаравий дарёлар туфайли) бир-бирига нисбатан норозилик кайфиятини уйғотиш каби мафкуравий таъсир ўтказиш ҳолатлари содир бўлаётганини таъкидлаш мумкин. Шу мақсадда минтақада тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, маданий, маърифий алоқаларни издан чиқариш, дўст ва қардош давлатлар, халқлар ва миллатлар ўртасига низо солиш, кескинлик ўчоқларини келтириб чиқариш учун турли ғоявий, диний ва мафкуравий воситалар ишга солинмоқда. Айниқса, халқларимиз дунёқараш ва маънавиятида ислом динининг мустаҳкам ўрин эгаллаганидан фойдаланиб, уларга исломий “сабоқ” бериш, исломни қайта тиклаш байроғи остида минтақада диний экстремизм ва фундаментализмни кенг тарқатиш борасида олиб борилаётган кўпуровчилик ҳаракатлари содир этилмоқда.

Аслида “фундаментализм” ва “экстремизм” ғояларининг Марказий Осиёга кириб келишидан кўзланган мақсад – диний қадриятларни қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита сифатида фойдаланиш орқали минтақада беқарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, охир-оқибат эса ҳоки-

миятни қўлга киритишдир. Бу уринишларда тузатиб бўлмас жиаларга олиб келиши мумкин бўлган, тарих саҳифасида қолган халифаликни тиклаш ғоясига ҳам зўр берилмоқда. Ана йўлда ислом фундаментализми вакиллари, ҳатто диний эътиқот даражасида, инсон қалби маънавий бойлигининг ажралмас қисми бўлган миллий ўзига хосликни “қурбон” қилиш ғоясидан ҳам таянмапти. Айнан ана шу хатти-ҳаракатлар бугунги кунда ўз мавқидан бутунлай маҳрум бўлган марксизм-ленинизм таълимотини қўлатиб туради. Масалан, Россияда марксистларнинг энг жангбарас оқими – большевиклар миллати ва ирқидан қатъи назар, дунёда яшаётган барча халқларни бирлаштириш ғояларини илгари олиб қўриб, террор йўли билан ҳокимиятни қўлга киритган эди. Уларнинг асосий фожиаларидан бири ҳам миллий ва диний омиллар ҳамда тадрижий тараққиёт тамойиллари аҳамиятини тан олмаганларидир эди. Шунинг учун ҳам улар тарихда зўравон экстремистик ғоялар тарғиботчи ва амалиётчилари сифатида ном қолдирди.

Бугун диний экстремизм ҳамда фундаментализм тарафдорлари томонидан Марказий Осиёда олиб борилаётган қўпуровчилик ҳамда террористик ҳаракатлар ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда. Диний экстремизм ва фундаментализмнинг минтақамиз, хусусан, мамлакатимиз тараққиётига хавф туғдираётганини Президентимиз теран англаб, бу қандай даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигидан ҳаммамизни огоҳ қилган эди. Тошкентда 1999 йил февраль фожиалари содир этилмагандан икки йил олдин Президент И.А. Каримов “Ўзбекистоннинг XXI аср бўсағасида. хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” номли фундаментал асаридан шундай деб ёзган эди: “Қўплаб сиёсатчилар, олимлар, журналистлар XX аср охирида юз берган “ислом уйғониши”, “қайта исломланиш”, “ислом феномени” ва бошқа турли-туман номлар билан аталган ҳодисанинг сабабларини тушунтириб беришга ҳаракат қилдилар. Бу тушунчалар ҳақида мунозарага киришмаган ҳолда эътиборни жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ислом қадриятларини тиклаш байроғи остида рўй бераётган ҳодисалар ғоят хилма-хил, кўп қиррали, баъзан зиддиятли ва ҳатто қарама-қарши қутблик эканлигига қаратмоқчиман. Шу билан бирга, аниқ-равшанки, жаҳон жамоатчилиги бу жараёнларга жуда катта қизиқиш билан қарабгина қолмаяпти. Унинг диний экстремизм ва фундаментализм каби кескин ҳодисалар муносабати билан безовталанаётганлиги баъзан эса, ҳатто хавфсираётгани ҳам кўзга ташланмоқда.

Афсуски, ҳозирги замон шароитида ана шу ўта кескин кўринишлар жиддий можароларни, зиддиятларни келтириб чиқариши, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлиги инсониятни чўчитяпти. Шундан дарак берувчи фикрлар анча-мунча тўпланиб қолган. Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда, бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий ташвиш туғдирмоқда” Бу фикр ҳақиқат бўлиб чиқди. Экстремистлар 1999 йилнинг 16 февралда ўзларининг қора ниятларига эришиш мақсадида Тошкентда қўпоровчиликни амалга оширди. Бу қўпоровчилик ҳаракатлари орқасида катта кучлар борлиги аён бўлиб, уларнинг мақсади, Президентимиз таъкидлаганидек, халқимизнинг тинчлигини бузиш, қўрқитиш, юрагига ваҳима солиш, юритаётган сиёсатимизга ишончини сўндириш, амалга ошираётган улкан ишларга зарба беришдан иборат эди.

Хўш, нима учун бу фожиалар Ўзбекистонда содир этилди, унинг Марказий Осиёдаги бошқа давлатларга таъсири бўлиши мумкинми-ди? Бунинг асосий сабаби шуки, юртимизда олиб борилаётган сиёсатнинг ютуқлари жаҳон жамоатчилиги томонидан эътироф этилмақда. Нисбатан қисқа давр ичида Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий жиҳатдан барқарор, умуминсоний қадриятлар устувор бўлган, маънавий мерос ва диний қадриятларни тиклаб, инсон ҳуқуқларини устувор соҳа даражасига кўтара олган мамлакатга айланди. Халқининг Президентга, давлатга ишончи ниҳоятда мустаҳкам бўлган Ўзбекистон Марказий Осиёда барқарорликни таъминлаш ва минтақа давлатларининг ўзаро интеграциялашуви жараёнида етакчилик қилмоқда. Худди мана шу ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлган омиллар халқимиз ва мамлакатимиз тараққиётининг душманларини ваҳимага солмоқда.

Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорликнинг нақадар зарурлиги, умумминтақавий мафкуравий тамойилларга эҳтиёж Ўзбекистоннинг бу жараёндаги ўрни ва роли нақадар катта эканлиги Қирғизистонда, унинг жанубида, Ўш ва Жалолобод ҳудудларида рўй берган можаролар мисолида янада яққол намоён бўлди. Турли муаммолар ва можаролар исканжасига тушган бу жойлардан ҳаёти хавф остида қолган 150 мингдан ортиқ қочоқлар мамлакатимиздан ўз юртларига қайтиб кетганларига қадар бошпана топдилар. Марказий Осиёни “ёқиб” юбориш мумкин бўлган уруш хавфининг олди олинди, мамлакатимиз аҳолиси ҳаётида

Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва Халқ фаровонлиги гоёлари — устувор бўлган миллий истиқлол гоёсининг қадри ва аҳамияти — намоён бўлди. Агар минтақада душманларимиз мўлжаллаган мақсадлар амалга ошса, бу нафақат бизда, балки бутун минтақа давлатларида ҳам кўплаб салбий жараёнлар содир бўлишига Сабаб бўлиши, минтақавий муносабатларга ўзининг улкан салбий таъсирини ўтказиши мумкин эди. Ғанимларнинг амалга оширган ҳаракатлари билан кўзлаган мақсадига етмади ва етолмайди ҳам.

Умуман, Марказий Осиё халқлари ўзаро ҳамкорлиги ва дўстлигининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки, минтақа туб халқларининг маънавий илдизлари бир, руҳи, турмуш тарзи яқин, улар ана шу бой манбадан бирдек баҳра олади. Шу маънода, улар бирлигини мустаҳкамлаш умумминтақавий маънавий юксалишга ижобий таъсир этиши шубҳасиз. Бу жараёнга қарши қаратишган ҳар қандай мафқуравий таъсир ёки террористик ҳаракатлар умумминтақавий қаршиликка учрамоғи ва барбод бўлмоғи лозим.

Марказий Осиё минтақасидаги мафқуравий жараёнлар тизимида Афғонистонда давом этаётган уруш ҳам алоҳида ўрин эгаллаб турибди. Ўттиз йилдан буён давом этиб келаётган ҳарбий можаролар Оқибатида умуминсоний цивилизациядан узилиб қолган Афғонистон ҳудуди халқаро террорчилик ва диний экстремизм, қурол-яроғ ва гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ўчоғи бўлиб қолди. Бу эса турли зарарли гоёларнинг террорчилик, таҳдид ва таҳлика йўли билан бутун минтақага ёйилиш хавфини туғдирмоқда. Мустақил тараққиёт, эркин ва фаровон ҳаётга бўлган ишонч — эътиқодни мустаҳкамлаш йўлида хавф-хатарларнинг олдини олиш учун муттасил оғох бўлиб яшаш, биргаликда кураш олиб бориш минтақа халқлари учун ҳаётий заруратга айланиб қолди. Шу маънода, Ўзбекистоннинг “6+3” тамойилини қўллаш тўғрисидаги ташаббуси муҳим аҳамиятга эга.

Марказий Осиё мамлакатлари раҳбарларининг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасидаги учрашувлари умумий хавфсизликни таъминлаш, минтақа халқларининг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлаш ва мавжуд иқтисодий муаммоларни ҳал этиш имкониятини беради. Шу маънода, Марказий Осиё мамлакатларининг тинчлиги ва барқарорлигига, мазкур минтақада яшовчи халқларнинг хавфсизлигига даҳл қилувчи тажовузларнинг олдини олиш ва баргараф этиш борасидаги ҳамжихатлигини мустаҳкамлаш, уларнинг бу йўлдаги саъй-ҳаракатлари, имкониятлари, салоҳиятларини мувофиқлаштириш ва бирлаштириш, айниқса, муҳим.

Хуллас, бугунги кунда минтақанинг мафкуравий манзарасини соғломлаштириш, умумий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш минтақадаги барча мамлакатларнинг истиқболлини ҳам бир қадар белгилаб беради. Шу билан бирга, бу минтақада яшаётган халқларнинг азалий ҳамкорлиги ва яқинлигини мустаҳкамлаш ҳам ўта муҳим аҳамиятга молик масала бўлиб қолаверади. Худди шунингдек, минтақага қарши қаратилган мафкуравий таъсирларга қарши курашни кучайтиришда умумминтақавий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашнинг аҳамияти ҳам ошиб бораверади.

21-мавзу. Мустақиллик ва янги ғоялар тизимининг шаклланиш жараёни

Дунёда янги жамиятни барпо этиш ва унга мос ғоялар тизимини шакллантиришнинг тайёр андозаси йўқ. Бу борада ҳатто жаҳондаги энг юксак ривожланган мамлакатлар тажрибасини ҳам тўла-тўқис қўллаш қийин. Чунки ҳар бир мамлакат ҳаётининг таркибий тузилиши, халқининг менталитети, аҳоли таркиби ва тараққиёт тамойиллари бошқа давлатникига айнан ўхшамайди. Баъзи мамлакатларда яхшигина самара берадиган ғоявий тамойиллар ўзга давлатларда ҳеч қандай натижа бермаслиги ёки аксинча, муаммоларни янада чуқурлаштириши ҳам мумкин.

Шу боис юртимиз истиқлолга эришганидан кейин тараққиёт тамойиллари танлаб олинаётганида ривожланган мамлакатлар тажрибаси билан бирга, халқимизнинг тарихий қадриятлари, менталитети, турмуш ва тафаккур тарзи, миллий давлатчилик анъаналари, халқимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқларига алоҳида эътибор қаратилди.

Ватанимиз мустақилликни қўлга киритгач, ҳаётимизда туб ўзгаришлар юз берди, халқимиз табиати ва дунёқарашига ёт бўлган мустабид тузум ва унинг мафкураси барҳам топди. Ўз умрини ўтаб бўлган эски мафкура ўрнида янги ижтимоий муносабатлар, халқнинг асл мақсад-муддаоларини ифода этувчи илғор ва бунёдкор таълимот – миллий истиқлол ғояси шаклланди.

Юртимизда шаклланаётган янги ғоялар тизимининг асослари қандай яратилди? Ушбу йўналишдаги устувор вазифалар нималардан иборат? Президент Ислам Каримовнинг асарларида, айниқса, «Юксак маънавият – енгилмас куч» китоби ва «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»да ушбу саволларга тўлиқ жавоб берилган. Бундай мақсад жамият ҳаётининг барча

соҳаларига дахлдор кўпдан-кўп сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий вазифаларни амалга оширишни тақозо этмоқда.

Инсоният тарихида рўй берган турли воқеалар, ислохотлар ва туб бурилиш жараёнларининг таҳлили шундан далолат берадики, ҳеч бир мамлакатда янги жамият барпо этиш ва унга мос ғоялар тизимини шакллантириш, бирданига, бир кунда амалга ошиб қоладиган оддий ҳодисалар эмас. Балки бу ҳар бир давлат ва жамият ҳаётида, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларда кечадиган мураккаб ва серқирра жараёнларнинг ҳосиласи, муайян муддатда рўй берадиган ўзгаришларнинг натижасидир.

Маълумки, собиқ тоталитар ғоя ва якка мафкура тизими янги жамият қуриш талабларига мос келмаслиги табиий эди. Шу сабабдан ҳам ўтган йилларда жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларида бўлгани каби, ғоя ва мафкура соҳасида ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Мазкур жараённинг мазмун-моҳиятини белгилайдиган асосий жиҳатлар мамлакатимизда амалга оширилган туб ислохотлар ва ўзгаришлар билан узвий боғлиқ.

Бу, аввало, собиқ иттифоқнинг парчаланиши ва мамлакатимиз мустақиллигининг қўлга киритилиши тасодиф ёки “фожиа” эмас, балки тоталитар тузум ва коммунистик мафкурага хос қўплаб ижтимоий, иқтисодий, сиёсий зиддиятлар асосида содир бўлган қонуният эканидан далолат беради. Шу маънода, мустақиллик осон ва ўз-ўзидан қўлга киритилмаган, яъни Ўзбекистоннинг истиқлоли кимнингдир инъоми эмас, балки муттасил курашлар натижасида қўлга киритилган улкан тарихий ютуқдир.

Мамлакатимиз истиқлолга эришган дастлабки кунлардан бошлаб ўзи учун бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишга қаратилган мустақил тараққиёт йўлини аниқ белгилаб олди. Бу халқимиз ва жамиятимиз тарихи ҳамда бутунги ҳаётини белгилайдиган тадрижий хусусиятларни чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш, ҳозирги замонда бутун дунё ва Ўзбекистонда рўй бераётган жараёнларнинг келажагини олдиндан кўра билиш асосида танлаб олинган тараққиёт йўлидир. Мазкур тараққиёт йўли, ўз навбатида, ислохотларнинг дастлабки йилларидан бошлаб, бошқа мамлакатларда турли соҳаларда рўй берган шошма-шошарлик ва бузилишларнинг олдини олиш имконини берди, демократиянинг халқаро андозалари ҳамда миллий анъаналарга содиқликнинг асосий омили бўлди.

Шу маънода, Ўзбекистондаги бугунги демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамияти барпо этишда ҳам ана шундай омиллар таъсирини, мазкур жараённинг самарали кечишини таъминлаётган бунёдкор ғоялар аҳамиятини англаб олиш ниҳоятда муҳим. Зеро, янги ғоялар тизимининг шаклланиши республикамиз миллий мустақилликка эришганидан буён узлуксиз рўй бераётган барча ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маърифий ислохотларнинг асосий бўғини, уларнинг мазмун-моҳиятини белгиловчи мезонлардан биридир. Бу жараён дастлабки йилларда собиқ иттифоққа хос бўлган тоталитар тузум, яқка мафкурага асосланган сиёсатнинг таназзули, фикр қуллиги ва қарамлигига таянадиган ижтимоий тафаккур тамойилларидан воз кечиш сифатида рўй берди. Ўша даврда жамиятда ана шу тузум ўрнида шаклланаётган янги давлат ва жамиятнинг таркибий қисмларини яратиш, бунда янги ғоялар тизимига хос бўлган умуминсоний андозалар ва миллий хусусиятлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этган эди.

Мустақилликни мустақамлаш жараёни бу вазифаларни мутасил ҳал қилиш, ғоявий тарбия ишларини доимий олиб бориш, ўсиб-униб келаётган ёш авлод мафкуравий иммунитетини узлуксиз шакллантириб туришни заруратга айлантirdи. Мамлакатимиз ривожланишига хос ғоявий тамойилларнинг ҳаётбахшлиги тараққиётнинг ўзбек моделини амалга оширишда яққол намоён бўлди. Жаҳонда тан олинган бу моделнинг рационал мағзи жамиятни инқилобий тарзда эмас, балки эволюцион – тадрижий равишда ислох этиш ғоясини босқичма-босқич амалга оширишни назарда тутди. Унинг кўпчилик бошқа миллий моделлардан фарқ қиладиган хусусияти шундаки, у фақат иқтисодий ривожланиш эмас, балки кенг маънодаги янги жамиятни барпо этиш моделидир. Бу борада жаҳон тажрибасида мавжуд бўлган Германия, Швеция, Япония, Жанубий Корея, Франция, Хитой каби мамлакатларнинг тараққиёт моделлари кўпроқ иқтисодий моделлар эди. Улар сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётни тубдан янгиланишни назарда тутган эмас. Ушбу мамлакатларнинг бирортасида, иқтисодий ислохотлар даврида, миллий давлатчиликни, маданий мерос ва она тилини қайта тиклаш сингари масалалар ҳам долзарб бўлмаган (фақат Жанубий Кореяда давлат қурилиши муҳим аҳамият касб этган). Улардан фарқли равишда, ўзбек модели иқтисодий муносабатларни ислох қилиш билан бирга, давлат қурилиши, жамиятни демократиялаштириш, мулкдорлар синфини, хусусан, ўрта синфни шаклланти-

риш, кадрлар тайёрлаш, маданий мерос ва маънавият билан боғлиқ бошқа кўплаб соҳаларни қамраб олади. Бу унинг ўзига хос устувор хусусиятларидан бири бўлиб, уни амалга оширишда жамиятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган машҳур беш тамойили муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Тараққиётнинг ўзбек модели мамлакатимиз ривожининг ғоявий тамойиллари билан узвий боғлиқ. Мустақилликни мустаҳкамлаш, янги ҳаёт барпо этиш жараёнида бу тамойиллар халқимизни пировард мақсадлар йўлида уюштирувчи омил, ижтимоий фаолиятнинг маънавий мезони сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолаверади. Бу йўлда халқимизнинг асрий анъаналарига, миллий қадриятларимизга таяниб, ривожланган мамлакатларнинг илғор тажрибаларидан ижодий фойдаланиб, демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бугунги кунда юртимизда яшайдиган барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги каби кафолатланган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш — давлатимиз сиёсатининг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Демократик ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва шу асосда янги ғоялар тизимини шакллантириш — узоқ давом этадиган, узлуксиз жараён. Президент Ислом Каримов асарларида бу жараённинг қонуниятлари, асосий тамойиллари ва ўзига хос хусусиятлари кўрсатиб берилган. Ушбу асарлар асосида мазкур жараённи таҳлил қилиш, уни ўз моҳияти, мазмуни ва аҳамиятига кўра икки босқичга бўлиш мумкинлигидан далолат беради:

Биринчи босқич, 1991 йилдан 2000 йилгача — биринчи навбатдаги ислохотлар ва ўтиш давридаги ўзгаришлар ҳамда миллий давлатчилик асосларини шакллантириш босқичи. Бу босқичда янги мустақил демократик давлат пойдевори яратилди, давлат бошқаруви тизими, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижроия ва суд бўғинлари ташкил қилинди, миллий давлатчилик тикланишининг ишончли ҳуқуқий асоси барпо этилди, ижтимоий ва фуқаролик институтлари шаклланишга асос солинди, эркин бозор иқтисоди йўлига ўтилди.

Биринчидан, ушбу тамойилларни ҳисобга олган ҳолда давлат ва иқтисодиётнинг тоталитар, марказлашган тизимини ўзгартириш, мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий ва давлат қурилишининг янги асосларини шакллантириш, марказ ва жойларда ҳокимиятнинг конституциявий, вакиллик органларининг яхлит тизими-

ни барпо этиш бўйича ишлар мақсадга йўналтирилган ҳолда босқичма-босқич амалга оширилди.

Иккинчидан, машаққатли ўтиш даврида қабул қилинаётган қонунларни амалга жорий этиш, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, сиёсий ва иқтисодий ислохотларни ўтказишга қодир бўлган ижроия ҳокимиятининг самарали тизими ва тузилмаларини яратиш муҳим аҳамият касб этди. Туб маъмурий ислохот ўтказилди: марказлашган-режалаштирувчи, таксимловчи тизим таянчи – Давлат режалаштириш, Давлат таъминот, Давлат нарх, Давлат агросаноат қўмиталари тарқатиб юборилди, кўп сонли соҳаларга тегишли вазирликлар бекор қилинди, маҳаллий ҳукумат органлари қайта ташкил этилди – вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда ҳокимлар институти таъсис этилди. Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш тизими – “маҳалла” институтини ривожлантириш ва мустақамлашга катта эътибор қаратилди.

Учинчидан, жазоловчи ҳамда фақат давлатнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи орган бўлган судни қонуннинг устуворлиги ва инсон ҳуқуқларини таъминловчи органга айлантиришга йўналтирилган суд ҳокимиятининг яхлит тизимини шакллантириш вазифаси қўйилди ва муваффақиятли уддаланди. Конституциявий суд, Умумий юрисдикция судлари, Хўжалик судлари шакллантирилди. Суд-ҳуқуқ тизимининг қонунчилик асосини яратувчи, жиноий, жиноий-процессуал ва бошқа тизим ташкил этувчи қонунлар тасдиқланди.

Тўртинчидан, қисқа муддатда мустақиллик, конституциявий тизим, ҳудудий яхлитлик, жамоатчилик тартибининг ишончли ҳимоясини, халқаро террорчилик, экстремизм ва гиёҳвандлик таъжовузининг ўсиб бораётган таҳдидига қарши туришни таъминловчи миллий хавфсизлик органлари тизими шакллантирилди. Ҳудуддаги сиёсий вазият, мамлакат хавфсизлигига нисбатан замонавий таҳдидларнинг чуқур таҳлили асосида “Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий доктринаси тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлик Концепцияси тўғрисида”ги қонун ҳужжатлари ҳамда мамлакатда тинчлик, осойишталик ва барқарорликни таъминлашга имкон яратувчи хавфсизликни таъминлашнинг яхлит тизими амал қилиши учун мустақам ҳуқуқий асос яратган бошқа ҳужжатларнинг бутун бир туркуми қабул қилинди.

Парламент омбудсмани, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ сингари қатор фуқаролик ҳамда ижтимоий институтларни шакллантириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор қара-

тилди. Шахс, оила ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ўстириш ҳақиқий демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки энг муҳим шарт қилиб белгиланди.

Шундай қилиб, бу даврда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг зарурий кафолатларини таъминловчи демократик тамойилларни амалга ошириш, ҳаётга татбиқ қилиш бўйича дастлабки вазифалар ҳал қилинди. Жамият қурилишининг ушбу даври давлатнинг фаол ислохотчилик ролини, асосий ваколотларни унинг қўлида жамлашни тақозо этди. Фуқаролик жамияти асосларининг шакллантириш жараёни бораётган ўтиш даврида аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ифодаловчиси бўлган ривожланган кўппартиявийлик тизими ва бошқа жамоат ташкилотлари сингари демократик институтларни шакллантириш муҳим аҳамият касб этди.

Жамиятдаги ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган партиялар учун мақбул сиёсий макон яратиб берилиб, ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилди.

Сиёсий партиялар фаолиятининг конституциявий-ҳуқуқий асослари яратилди, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992), «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги (1991), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги (1993), «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги (1994), «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги (1994), Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (1995-1996), «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги (1996), «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги (1999) қонунлар қабул қилинди.

Шундай қилиб, бу даврда фуқаролар ҳуқуқларининг зарурий кафолатларини таъминловчи демократик тамойилларни амалга ошириш, эркин сайлов тизимини шакллантириш бўйича асосий вазифалар ҳал қилинди. Фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни бораётган ўтиш даврида аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ифодачиси бўлган кўппартиявийлик тизими ва бошқа жамоат ташкилотларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этди. Хусусан, Ўзбекистон Халқ демократик партияси (1991), Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партияси (1995), Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси (1995), Ўзбекистон «Фидокорлар»

миллий демократик партиясини (1998) ташкил топди. Олий Мажлис ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайловлар кўппартиявийлик асосида ўтиши мамлакатимиздаги демократик жараёнларнинг таркибий қисмига айланди.

Ислохотлар ушбу босқичининг асосий вазифаси мамлакат ҳаётини демократлаштириш ва эркинлаштиришни янада чуқурлаштириш, республикамиз тараққиёти учун объектив зарурат бўлган кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига изчил ва босқичма-босқич ўтишдан иборат. Бу жараёнда эркин сайловлар тизимини такомиллаштириш, давлат бошқарувини янгилаш ва жамиятни янада демократлаштириш, мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтиришга алоҳида аҳамият берилди.

Иккинчи босқич, 2001 йилдан кейинги йиллар – мамлакатни фаол демократик янгилаш ва модернизациялаш давридир. Ислохотлар ушбу босқичининг асосий вазифаси ўтиш даври ва миллий давлатчиликнинг тикланишида объектив зарурат бўлган кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига изчил ҳамда босқичма-босқич ўтишдир.

Мазкур босқичда амалга оширилган ислохотларнинг устувор йўналишлари ва вазифалари қуйидагилардан иборат бўлди:

— мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

— фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини кучайтириш ва инсоннинг ўз қобилиятини тўла рўёбга чиқариши учун тегишли шарт-шароит яратиш;

— жамиятимизда мавжуд бўлган турли қатламлар, манфаатлар, кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни янада такомиллаштириш;

— фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шarti бўлган нодавлат ва жамоат ташкилотларининг жамият ҳаётидаги ўрни ҳамда аҳамиятини кескин кучайтириш, бошқача қилиб айтганда, «Кучли давлатдан – кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш;

— қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга жорий қилишда давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш;

— фуқаролик жамияти институтлари ва ўзини-ўзи бошқариш органларини ривожлантириш учун энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий механизмларни вужудга келтириш;

— сиёсий партиялар ва фуқаролик институтларининг давлат аҳамиятига молик энг муҳим қарорлар қабул қилишдаги роли ҳамда таъсирини тубдан кучайтириш ва бошқалар.

Ўсиб бораётган ижтимоий фаоллик, кишиларимизнинг сиёсий ва ҳуқуқий онгида юз бераётган чуқур ҳамда сифатли ўзгаришлар ҳозирги босқичда мамлакатимиз эришган ютуқларнинг энг муҳим ва белгиловчи омилидир. Жамиятнинг сиёсий тизимини такомиллаштириш – босқичма-босқич амалга ошадиган доимий жараён. Шуниси ҳам ҳақиқатки, Ўзбекистонда сайлов тизими демократик асосларининг ривожланиш ва тикланиш тажрибаси илғор мамлакатлардаги кўп асрлик тажрибага қиёслаганда ўзига хос жиҳатларга эга. Бироқ, қисқа муддат ичида мамлакатда кўппартиявийликнинг ҳуқуқий асоси яратилди, вакиллик ҳокимияти замонавий тизимининг жадал ривожланиш жараёни бормоқда.

“Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари” дастурий вазифасининг мазмун-моҳияти шундан иборатки, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий қудрати мустаҳкамланиб, жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий маданият савияси юксалиб боргани сари мамлакатни ислоҳ қилишнинг танлаб олинган шакли мантиғининг ўзи мамлакатни келгусидаги демократик янгиланиш борасидаги вазифалар ва энг аввало, бошқаришда фуқароларнинг ролини кучайтириш борасидаги вазифаларни илгари сура бошлайди.

Бу, биринчи навбатда, давлатнинг ролини босқичма-босқич ва изчил камайтириб бориш ҳамда бир вақтнинг ўзида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳалланинг вазифалари ва ваколатларини кенгайтириш, аҳолининг турли қатлам ҳамда гуруҳлари манфаатларини ифодаловчи ва химояловчи сиёсий, ижтимоий институтларнинг ролини оширишга доир масалаларга тегишли. Шуниси ҳам ўта муҳимки, улар марказда ва жойларда давлат ҳокимиятини шакллантиришда, уларнинг фаолияти устидан назоратни амалга оширишда фуқаролар иштирокини кенгайтириш масалаларига ҳам тегишли.

Аҳолининг кенг қатламлари қўллаб-қувватлайдиган, халқ орасида чуқур илдизга эга бўлган мустақил, мустаҳкам, барқарор, ихчам турли-туман фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш ҳам Ўзбекистонда ривожланган бозор иқтисодиёти билан демократик жамият қуришнинг энг муҳим таркибий қисмига айланмоқда. Халқнинг анъаналари ва маданиятини акс эттирувчи, асрлар давомида шаклланган ўзини ўзи бошқариш тажрибаси замонавий демократик жараёнларга ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Парламентаризмни ривожлантириш демократиялаштириш жараёнининг яна бир таркибий қисми бўлди. 2005 йилдан вакиллик ҳокимиятининг икки палатали тизимга ўтиши Ўзбекистон парламенти ривожланиши натижасидир. Ҳозирги вақтда мамлакатда қуйи Қонунчилик палатасида ўз фракциялари, жойларда эса депутатлик гуруҳлари орқали фаолият кўрсатадиган тўртта сиёсий партия ҳаракат қилмоқда. Маҳаллий сайлов тузилмалари (ҳаммаси бўлиб 14 субъект) вакиллик органи бўлган мамлакат парламентида юқори палатаси – Сенатнинг шакллантирилиши қонунчилик ҳужжатлари ва меъёрларини тайёрлаш ҳамда қабул қилишда аҳолининг иштирок этиш имкониятларини тубдан кенгайтириб юборди. Шу аснода яна бир муҳим ҳолат, сайлов натижаларига кўра, мамлакат тарихида илк бор Олий Мажлис қуйи палатасида парламент мувозанати – парламент кўпчилиги ва мухолиф парламент озчилиги ташкилий расмийлаштирилди. 2005 йилнинг январидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида парламент фаолияти, қонун ишлаб чиқариш жараёнида сиёсий рақобатни таъминлаш тажрибасини амалда ўрганаётган иккита йирик партия блоклари фаолият кўрсатди. Жамиятнинг сиёсий ҳаётида аёлларнинг ролини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 27 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида”ги (янги таҳрир) Қонуннинг 22-моддаси: “Аёлларнинг миқдори сиёсий партиялардан депутатликка номзодлар умумий сонининг ўттиз фоизидан кам бўлмаслиги лозим”, деган тўртинчи қисм билан тўлдирилди.

Айнан ана шу даврда ЎзЛиДеПнинг ташкил топганлиги ҳам мамлакатимизда тадрижийлик тамойилига мос тарзда олиб борилган ислохотларнинг натижасидир. Иқтисодий йўналишдаги босқичма-босқич ислохотлар, мулк соҳасида рўй берган ўзгаришлар, мулкдорлар қатламини шакллантириш эҳтиёжи 2003 йилда Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон Либерал-демократик партиясини вужудга келтирди.

Мазкур жараёнлар билан боғлиқ ислохотларнинг мазмун-моҳияти Президентимизнинг 2000 йил 22 январдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз», 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузаларида асослаб берилган. Шу билан бирга, бу бора-

да Президент Ислом Каримовнинг 2000 йил 2 июндаги «Жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислохотларни эркинлаштириш ва чуқурлаштириш, мамлакат хавфсизлигини таъминлаш бўйича дастурларни амалга ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2005 йил 10 мартдаги «Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш дастури тўғрисида»ги Қарори муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Эркин сайловлар тизимини такомиллаштириш ва жамиятни янада демократлаштиришда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш жараёнининг ушбу босқичида амалга оширилган ислохотларнинг ҳуқуқий негизи ниҳоятда мустаҳкам эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу борада «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принципларини тўғрисида»ги (2002), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати тўғрисида»ги (2002), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги (2002), «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида»ги (2007), Конституциявий қонунлар, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги (янги таҳрир) (2003), «Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида»ги (2004), «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги (2007), «Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги (2008) қонунлар муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, 2004 йил декабрдаги сайловлар кескин рақобат муҳитида ўтди, Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг 120 депутати сайланди. Бунда Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан 34,2%, Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан 23,3 % депутатлар сайланган бўлса, «Фидокорлар» партиясидан 18, «Миллий тикланиш» партиясидан 11, «Адолат» партиясидан эса 10 депутат сайланди. 2008 йилнинг 20 июнида «Миллий тикланиш» демократик партиясининг бирлашув қурултойи қарорига кўра, Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партиясининг тузилди.

2008 йилнинг январидан кучга кирган «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш

ниш, унинг бир-бири билан узвий алоқадор тушунчалар, чунончи, “анъана ва янгиланиш”, “инкор ва ворислик” боғланишлари орқали амалга ошаётганини кўрсатади. Худди шу маънода, истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ мамлакатимиз ҳаётига хос ўзгариш ва янгиланишлар жараёнининг асосий тамойиллари сифатида “Янгисини қурмасдан, эскини бузмаслик”, “Ўтмишни ёзгиришдан кўра эзгулик, яратувчанлик ва бунёдкорлик йўлидан оғишмасдан бориш» тўғрисидаги хулосалар асос қилиб олингани бежиз эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” ҳақидаги маърузаси бу борада янги босқичнинг бошланганини англатади. Ушбу Концепция ҳозирги даврда жамиятимизни босқичма-босқич янгилаш, мамлакатни ислоҳ этиш ва унинг тараққий этган давлатлар қаторидан ўрин олишига хизмат қиладиган жараённинг умумий тамойиллари ва хусусиятларига асосланган яхлит тарихий ҳужжатдир. У истиқлол йилларида мамлакатимизда амалга оширилган туб ислохотларнинг манتيқий натижаси, жамият ҳаётини янгилаш йўлидаги муҳим қадамдир.

Концепцияда ўтган давр мобайнида ҳаётимиз сифати, мамлакатимиз қиёфаси қандай ўзгариб бораётгани, қандай ютуқ ва натижаларга эришилгани, юртимизнинг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланиб бораётганига алоҳида эътибор қаратилди. Бу борада халқимиз олдига қўйган узоқ муддатли стратегик мақсадлар, яъни замонавий ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ҳаёт сифатини яхшилаш ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш борасидаги саъй-ҳаракатларга бугунги кун нуқтаи назаридан ҳолисона баҳо берилди.

Мазкур Концепциянинг таҳлили бугунги кунда мамлакатимизда янги гоёлар тизимининг шаклланиши яна қуйидагиларда намоён бўлаётганидан далолат беради:

- қонунчилик ҳокимияти бўлмиш парламентнинг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб, барқарор мувозанатга эришиш;

- ҳокимиятнинг барча тармоқлари қатори суд-ҳуқуқ тизими-ни янада либераллаштириш;

- демократик янгиланиш жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликларини таъминлаш, сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг ўрни ҳамда аҳамиятини янада ошириш;

- бу жараённинг муҳим шарти – оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демократик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ ва изчил чораларни амалга ошириш;

- бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини янада самаралироқ амалга оширишга эришиш.

Ушбу Концепцияни амалиётга тадбиқ этишда қуйидагиларга эътиборни ошириш зарур.

Биринчидан, бу борада мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларимизда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим аҳамиятга молик. Бу эса юртимизда барпо этилаётган жамиятда ҳокимиятнинг барча тармоқлари, нодавлат ташкилотлар ва фуқаролик институтлари фаолиятининг самарасини оширишга жиддий эътибор қаратилаётганини англатади. Бу, ўз навбатида, юксак сиёсий маданиятга эга бўлишни, ҳаётни эркинлаштириш орқали фуқаролардан ўз манфаатларини давлат ва жамият манфаати билан уйғунлаштиришни талаб қилади.

Иккинчидан, жамиятимиздаги турли манфаатлар, хилма-хил кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни такомиллаштириш, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги ижтимоий шерикчилик тамойилини қарор топтириш ҳам долзарб масалалар қаторига киради.

Учинчидан, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниш тамойилига қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқариш учун зарур имкониятларни ишга солиш ислоҳотлар жараёнининг таркибий қисмига айланди. Бу – мамлакатимизда демократия тамойилларига асосланган, қонун устуворлиги тамойили асосида ишни фаол ташкил қиладиган, ўз моҳиятига кўра, жамиятнинг олға силжишига хизмат қиладиган самарали тизимни янада такомиллаштириш демак.

Тўртинчидан, маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолият доирасини кенгайтириш, нодав-

лат ва жамоат тузилмаларининг ҳуқуқи ва нуфузини оширишни кўзда тутадиган “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” концепциясини амалга ошириш заруратини янада чуқурроқ англаш, бу борада мамлакатни янада демократлаштириш ҳамда модернизация қилишнинг устувор вазифаларини амалга ошириш лозим. Бу ҳеч қайси замонда осонликча ҳал бўлмайдиган, одамларнинг тафаккури ва дунёқараши ўзгаришини тақозо этадиган, жамиятни тубдан янгилашни талаб қиладиган серқирра ва мураккаб жараён.

Мамлакатимизда **янги ғоялар тизимини шакллантиришнинг стратегик мақсадлари** жамият ҳаётининг барча соҳаларига дахлдор бўлган бир қатор тамойилларни амалга ошириш билан боғлиқ. Жамият ҳаётини янгилаш жараёнини изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш бу борадаги энг асосий йўналишдир. Мазкур йўналишда ҳаётнинг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, унда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу тараққиётимиз ғоявий тамойилларининг сиёсий соҳадаги намоён бўлиш хусусиятларини белгилайди. Бинобарин, сиёсий ҳаётни янгилашнинг асосий шартларидан бири халқнинг сиёсий онгини ўстириш, унга демократик эркинликларнинг маъно-моҳиятини тўғри тушуниб олиш ва ўзлаштиришга имкон яратишдан иборат. Бу, бир томондан, фуқароларнинг, иккинчи томондан, давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари ҳамда ҳўжалик юритувчи субъектларнинг қонунга сўзсиз бўйсунушини тақозо қилади. Демак, бунда нафақат аҳоли ҳуқуқий билимларининг ошиши, унинг онги юксалишига, балки ҳокимиятнинг барча мустақил тармоқлари, нодавлат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтлари фаолият самарадорлиги ортиши ҳам жиддий эътиборни талаб қилади.

Маълумки, тараққиётга интилаётган, сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш йўлидан бораётган ҳар қандай жамият ҳуқуқий маданияти юксак, озод ва эркин шахсни тарбиялашга интилади. Зеро, шундагина, фикр ва виждон эркинлиги, плюрализм ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга амал қилиб яшаш тамойили жамият ҳаётининг асосий мезонига айланади.

Мамлакатимизда мулкчиликнинг ранг-баранг шакллари такомиллашиб боргани, улар тенг ҳуқуқлилигининг давлат томонидан кафолатлангани иқтисодий ғоялар амалиётини тубдан ўзгартириб юборди. Янги ижтимоий қатлам ва гуруҳлар – сармоядор-

лар, тадбиркорлар, ишбилармонлар ва ўрта синф вужудга кела бошлади. Мулк шакллари хилма-хилги ва ижтимоий табақаланиш жараёнига мос ҳолда турли манфаатлар, ғоявий платформалар, хилма-хил сиёсий кучлар ҳамда ҳаракатлар пайдо бўлди. Бугунги кунга келиб мулкчиликнинг нодавлат шакллари ва сиёсий партиялар мустаҳкам оёққа туриб олди, улар кундан-кунга кучга тўлиб, ўз мавқеларини ошириб бормоқда.

Ҳозирги даврда жамиятимиздаги турли манфаатлар, турли кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминловчи ғоявий-мафқуравий механизм иқтисодий, сиёсий, ижтимоий омилларга таянади. Бу борада мулкчиликнинг турли шаклларини ривожлантириш, кўппартиявийликни янада такомиллаштириш, мулкдорлар ва ўрта синф шаклланишини жадаллаштириш, ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикчиликни янада кучайтириш, миллий истиқлол ғоясини мунтазам ва босқичма-босқич жамият онига сингдириб бориш муҳим аҳамият касб этади. Бу эса давлат ташкилотлари ва фуқаролик институтларининг фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниши тамойилига қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқариш орқали янги тафаккур ва дунёқарашни шакллантириш учун зарур имкониятларни ишга солишни тақозо этади.

Мамлакатимиз тараққиётининг ғоявий тамойиллари иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида эркинлаштириш жараёни билан амалга ошириш ва олиб борилаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллиги ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўлидаги мавжуд тўсиқларни бартараф этиш, яъни бу соҳадаги ўзгаришларнинг энг асосий йўналишлари билан узвий боғлиқ. Мазкур ўзгариш ва йўналишлар халқимиз тараққиётининг иқтисодий соҳадаги хусусият ва тамойилларини белгилайди. Иқтисодий тараққиётимизга хос ғоявий тамойилларнинг амалиёти хусусийлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва бу жараёнга тармоқларнинг асосини ташкил қилувчи йирик корхоналарни жалб этиш, хусусий мулкнинг миқёси ва улуши узлуксиз ортиб борадиган кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш, жамиятда мулкдорларнинг кўпчилигини ташкил этишига эришиш орқали ижтимоий ҳаётдаги барқарорлик ва фаровонликни кафолатлаш ва зифаларини бажариш билан узвий боғлиқ.

Алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш, унинг халқаро меҳнат тақсимоотида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли шартлар асосида иштирок этиши, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимига кенг қўламда интеграциялашувини янада кучайтириш муҳим жараёнлардан бири. У Ватанимизнинг дунё бозоридаги ўрни ва нуфузини, фуқароларимизнинг ўз юрти иқтисодий салоҳияти ва қудрати билан фахрланиш туйғусини юксалтириш билан боғлиқ фаолиятда намоён бўлади. Ушбу йўналишда истиқлол йилларида иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, бой табиий захираларимиз, интеллектуал ҳамда илмий - техникавий салоҳиятимиздан тўлиқ ва самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилди. Бу, ўз навбатида, иқтисодиётда мукамал технологик жараёни ўз ичига оладиган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватлар етакчи ўрин тутишини таъминлаш, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ўрнини кучайтириш, қишлоқда янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ.

Маълумки, Ўзбекистоннинг географик ўрни, геополитик хусусиятлари транспорт ва коммуникация масалаларига жиддий эътибор қаратишни талаб этмоқда. Мазкур масала иқтисодиётда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларнинг муҳим ва нисбатан мустақил қисмидир. Бу борада мамлакатимизнинг жаҳон мамлакатлари билан кафолатли алоқа, савдо-сотиқ, иқтисодий муносабатларни ривожлантириш учун бир неча йўналишларда транспорт, алоқа тизими барпо этишга алоҳида эътибор берилди.

Истиқлол йилларида жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга оширилаётган, бозор муносабатлари устувор бўлиб бораётган ҳозирги шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритиш юртимиз тараққиётининг асосий тамойилларидан бирига айланди. Бу эса шу соҳадаги ғоявий-мафкуравий ишларнинг устувор тамойилларини белгилайди, уларни амалга ошириш учун имкон яратади. Жамиятимизда амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсат ҳар бир ижтимоий гуруҳ, қатлам, табақа, ҳар бир фуқаро, ёшу кекса, эркагу аёл, умуман, барча юртдошларимиз тўғрисида ғамхўрлик қилишни англатади. Бунда, айниқса, ислохотларни, иқтисодий тадбирларни халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда ўтказиш, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, маданият, илм-фан соҳаларига эътиборни сусайтирмасликка алоҳида аҳамият берилмоқда. Президент Ислон Каримовнинг ислохотлар ислохот-

лар учун эмас, инсон учун, халқнинг турмуш фаровонлиги ўсиши, муносиб ҳаёт кечириши учун, деган гоёси кучли ижтимоий сиёсат ўтказишнинг маъно-мазмунини англатади, бу давлатимиз сиёсатининг инсонпарварлик моҳиятини яққол намоён қилади.

Бу борада халқимиз учун муқаддас қўрғон ва маънавият бешиги бўлган оила, оналар ва аёлларнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеи ни ошириш соҳасида олиб борилаётган ишлар изчил давом эттирилмоқда. Бунда оила ҳар қандай жамиятнинг асосини ташкил этади, у қанча мустаҳкам, фаровон ва илғор бўлса, жамият шунчалик барқарор ва тараққийпарвар бўлади, деган тамойилга асосан иш олиб борилмоқда. Шу билан бирга, келажаги буюк давлатни соғлом мафқурали, маънавий баркамол авлод барпо эта олишини назарда тутиб, комил инсонни тарбиялаш борасидаги ишларни истиқболда ҳам давлат сиёсати даражасида олиб бориш масалаларига эътибор кучайиб бормоқда. Зеро, жамиятимиз ўз олдига қўйган олий мақсад – келажаги буюк Ўзбекистонни, озод, обод Ватанни барпо этиш ва умуман, ислохотларнинг тақдири охир-оқибатда бугун шаклланаётган авлоднинг дунёқарашига, ижтимоий мўлжалларига, замонавий илм-фан ва касбларни эгаллашига, амалий ташкилотчилигига бевосита боғлиқ эканлиги шубҳасиз.

Шу боис ақлан етук, руҳан тетик ва соғлом, эркин таҳлилий ва танқидий фикрловчи, айна пайтда ижтимоий масъулиятни тўғри ҳис этадиган, муайян ҳунар-касбни эгаллаган баркамол авлодни тарбиялаш Ўзбекистонда янги жамият барпо этишнинг таркибий қисмига, асосий шарт-шароити ва мақсадига айланди. Мана шундай мураккаб вазифани уддалаш учун таълим соҳаси тубдан ислоҳ қилинди. Бу ислохотлар “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида амалга оширилди. Бундай дастурнинг андозаси жаҳонда бирор мамлакатда йўқ. Унинг асосида юртимизда амалда таълимнинг янги модели жорий этилмоқда. Шунинг учун ҳам унга бутун жаҳонда қизиқиш катта, унинг амалга оширилиши йигит – қизларнинг касбий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан тезроқ мустақил бўлиб олишига, аниқ мақсадни кўзлаб, ҳаётдан ўз ўрнини топиб олишига имкон яратмоқда.

Мамлакатимиз тараққиётининг маънавий соҳадаги гоёвий тамойиллари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу борада маънавий кадриятларимизни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бориш, ўзлигимизни чуқурроқ англаш, миллий гоё ва истиқлол мафқураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онига мунтазам сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизни сохталаштириш,

улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишларга йўл қўймаслик энг асосий вазифаларимиздан бири. Ушбу вазифанинг бажарилиши миллий истиқлол ғоясининг маънавий соҳада намоён бўлиши ва амал қилишининг асосий тамойилларини белгилайди.

Бу эса, жумладан, ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш борасидаги ишларни давом эттириш, токи, бу дин халқимизнинг минг йиллик тарихи, бугунги маънавий ҳаётимизнинг асоси, мухтасар айтганда, Аллоҳ доимо қалбимизда, юрагимизда эканини юртдошларимиз онгига мунтазам сингиб боришини тақозо қилади. Шу маънода, буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанднинг “Дилинг – Аллоҳда, қўлинг – меҳнатда бўлсин” деган ҳикмати биз учун бу соҳадаги энг муҳим ҳаётгий тамойилдир.

Маънавий тараққиётимизда Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одат ва анъаналарини ҳурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш муҳим ўрин тутди. Худудида 130дан зиёд миллат вакиллари яшаётган мамлакатимиз фуқаролари орасида, уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, ҳамжихатлик ва биродарлик туйғуларини кучайтириш, “Шу азиз Ватан – барчамизники” ғоясининг амалга ошишини таъминлаш устувор вазифалардан биридир.

Умуман олганда, “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” юртимизда ислоҳотлар стратегиясини самарали амалга ошириш, Ўзбекистонда янги ҳаёт тамойилларига мос янги маънавий ва ғоявий мезонлар шаклланишига олиб келиши шубҳасиз. Ушбу Концепциянинг яратилиши айнан ҳозирги кунларга тўғри келгани асло тасодиф эмас, балки бу истиқлолнинг ўтган йилларида амалга оширилган туб ислоҳотларнинг қонуний натижаси, мамлакатни янгилаш йўлидаги муҳим қадам бўлиб, бу борада янги босқич бошланганини англатади. Мазкур Концепция, авваламбор, тажрибада ўзини оқлаган демократик ислоҳотлар, ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларни чуқурлаштириш, жамиятда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, тинчликсевар ташқи сиёсат юритиш ва жаҳон хўжалик тизимига интеграциялашишга қаратилган йўлни бундан буён ҳам изчил давом эттиришга ёрдам бериши шубҳасиз. У халқимиз ўз олдига қўйган пировард мақсад-муддаолар – Ўзбекистонимизнинг дунёдаги ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олишига эришиш бораси-

да зарур маънавий омил, ғоявий асос ва мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Бу эса муқаддас Ватанимизни янада фаровон, тинч ва осойишта ҳамда ҳар томонлама юксалиши йўлида бир тан ва бир жон бўлиб фаолият кўрсатишга ундайди. Шу билан бирга, мазкур Концепциянинг мазмун-моҳиятини аҳолининг барча қатламлари онги ва қалбига сингдириш, ислохотларнинг пировард мақсадларига етишиш учун фаоллигимизни янада ошириш, таълим-тарбия ва тарғиботнинг замонавий усуллари ҳамда имкониятларидан омилкорлик билан фойдаланиш барчамизнинг зиммамиздаги масъулият эканини англайди.

22-мавзу. Миллий истиқлол ғояси – мустақилликни мустаҳкамлаш омили

Инсоният тарихининг кўп асрлик тажрибаси бунёдкор ғоялар ва соғлом мафкурадан маҳрум бирон-бир жамиятнинг узоққа бора олмаслигидан далолат беради. Шу боис мустақиллик туфайли халқимиз ўз олдига янги ҳаёт барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, демократик жамият қуриш каби эзгу мақсадларни кўйди. Бу эса келажагимизни яққол тасаввур этиш, жамиятимизнинг ижтимоий-маънавий пойдеворини мустаҳкамлаш, ёт мафкуралар тажовузига қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш, ғоявий бўшлиқ бўлишига йўл қўймаслик ва ниҳоят, юртнинг юксак тараққиётини таъминлаш учун миллий истиқлол ғоясини шакллантириш эҳтиёжини юзага келтирди. Ушбу эҳтиёж билан боғлиқ саволларга жавоблар Президентимиз Ислон Каримовнинг кўп йиллик изланишлари, асарларидаги фикр-мулоҳазаларида ўз аксини топди. Шу асосда тайёрланиб, 2000 йилда чоп этилган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» номли рисолада Юртбошимиз томонидан яратилган бу таълимотнинг мазмун-моҳияти қисқа ва мухтасар тарзда баён қилинди. Президентимизнинг 2001 йил 18 январдаги «Миллий истиқлол ғояси» ўқув фанини таълим тизимига жорий этиш тўғрисида»ги Фармойиши ушбу йўналишдаги муҳим ҳужжатдир. Бу борада, айниқса, Юртбошимизнинг “Юксак манавият – енгилмас куч” асари катта аҳамиятга эга бўлди. Ушбу асар мазкур соҳадаги ишларнинг янги босқичини асослаб берди.

Аввало, шуни таъкидлаш лозимки, миллий истиқлол ғояси тасодиф эмас, балки ўзига хос фалсафий асослари, илмий-назарий ва тарихий илдизларига эга бўлган яхлит назариядир. Шу

маънода, у мамлакатимиз тараққиётининг объектив зарурати, қонуний ҳосиласи, халқимиз мақсад-муддаоларининг ифодасидир. Миллий истиқлол ғояси халқимизнинг ўтмишдаги ва замонавий юксак маънавияти, анъана ва удумларига таянади, адолат, эркинлик, мустақиллик билан боғлиқ туйғуларини акс эттиради. Унинг асосчиси Президент Ислом Каримовнинг таърифига кўра, бу ғоя халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ақл-заковат, иймон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир.

Миллий истиқлол ғояси халқнинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайди, орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қилади. Унинг мақсади асрлар мобайнида интилиб келинган ва ана шу узоқ йиллик кураш орқали эришилган мустақилликни мустаҳкамлаш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилишдан иборатдир. Унинг сафарбарлик кучи мамлакатнинг ҳар бир фуқароси қалбида Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғоясига садоқат руҳида тинмай меҳнат қилишда намоён бўлади.

Истиқлол мафжураси қуйидаги умумбашарий қадриятларни эътироф этади ва улардан озиқланади:

- қонун устуворлиги;
- инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлилик;
- дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик;
- турли миллат вакилларига ҳурмат, улар билан ҳамжиҳат яшаш;
- диний бағрикенглик;
- ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва ҳоказо.

Миллий истиқлол ғояси ўз номи билан халқ ва унинг мустақиллиги ифодасидир. Шу маънода, у дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансублигидан қатъи назар, Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг умуммиллий мақсадини, туб манфаатларини, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади. У мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида «Ўзбекистон – ягона

Ватан» деган тушунчани шакллантириб, мустақкамлашга хизмат қилади. Фуқаролар тафаккури ва қалбида мустақилликка садоқат, келажак ҳақида қайғуриш, ўзлигини, халқ, Ватан кадр-қимматини тўғри англаш ва уни ҳимоя қилиш – миллий истиқлол ғояси тамойиллари моҳиятини кўп жиҳатдан белгилайди.

Халқимиз асрлар мобайнида эзгу ният қилиб келган мустақилликни сақлаш ва мустақкамлаш, инсон кадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишга эришиш учун юртимиз фуқароларининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустақкамлаш талаб этилади. Бу вазифа миллий истиқлол мафқурасининг маъно-моҳиятини ташкил этади.

Миллий истиқлол ғояси – ҳар бир кишининг жамият ҳаётидаги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурчи ҳамда масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажараётганини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир. Бу ғоянинг моҳиятида қуйидаги умуминсоний тамойиллар ётади, яъни у

— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади. Бинобарин, у қонунийликка, умумэътироф этилган талабларга, умуминсоний тамойилларга зид келмайди;

— халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади. Бу миллий мафқурамизнинг тарихий ва маънавий асосга эга эканидан далолат беради;

— адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради. Биламизки, бу улуғ ғоялар истиқлол сари интилган ҳар бир халқнинг эзгу мақсади, ишонч ва эътиқоди бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади;

— Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади. Бу тамойил унинг жамият аъзоларини аниқ мақсад сари йўналтирувчи, уюштирувчи моҳиятга эга эканини ифодалайди;

— жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажакини яратишга сафарбар этади. Бу олижаноб мақсадларга эришиш фуқароларнинг ҳамжиҳатлигига, ўзимизнинг бурчимизни қай даражада англашимизга, эртанги кунга бўлган ишончимизга кўп жиҳатдан боғлиқ;

— миллати ва динидан қатъи назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она-Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради. Бу қоида

Ватаннинг муқаддаслигини ҳар бир фуқаро онгига сингдиришга хизмат қилади;

— кишилар қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади. Бу миллий истиқлол ғоясининг фикрлар ранг-баранглиги, эътиқод эркинлиги каби демократик тамойилларига амал қилган ҳолда ҳаётга жорий этилишидан далолат беради.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойиллари қуйидагиларда намоён бўлади:

— мамлакатнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг ҳудудий яхлитлиги ва сарҳадлари дахлсизлигини таъминлашда ёрдам бериш;

— қонуннинг устуворлиги, демократия ва ўз-ўзини бошқаришнинг ҳаётда мустаҳкам ўрин эгаллаётганига асосланганлик;

— миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлигига таяниш;

— халқаро ҳуқуқ қоидаларига мос келиши;

— давлатнинг бош ислохотчи эканлиги ва мамлакатда ижтимоий барқарорликнинг таъминлангани;

— ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий ҳимоялангани;

— жамият ҳаёти барча соҳаларининг эркинлашуви;

— ислохотларнинг тадрижийлиги тамойилларига хизмат қилиши.

Эътибор берсак, кундалик ҳаётимизда ана шу тамойилларга амал қилиб келинаётганига амин бўламиз. Бу, ўз навбатида, тинчлик-тотувлик ва барқарор тараққиётимиз асоси бўлиб хизмат қилади. Истиқлол мафкураси халқимизнинг ўзига хос табиати, иродаси, орзу-интилишларини ифодалайдиган қуйидаги миллий хусусиятларни замон талаблари асосида янада бойитишни назарда тутди:

— халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устуворлиги. Бу маҳаллачилик, ҳашар, маросимлар ўтказиш, тўй-томошаларда яққол кўринади;

— жамоа тимсоли бўлган “оила”, “маҳалла”, “эл-юрт” тушунчаларининг муқаддаслиги;

— ота-она, маҳалла-кўй, умуман, жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;

— миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;

— каттага – ҳурмат, кичикка – иззат;

— меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи – аёл зотига эҳтиром;

— сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;

— ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоқазо.

Миллий истиқлол ғояси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, барча

сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг – бутун халқимизнинг умумий манфаатларини ифодалайди. Аслида умумий манфаатлар барча халқ ва ҳамма мамлакатлар миллий ғоялари учун бирдай хос бўлиб, уларнинг таъминланиши, энг аввало, ҳар қандай давлат мустақиллигининг асосий гаровидир. Бу манфаатлар муайян жамият фуқароларининг ҳамжиҳат меҳнати ва интилишлари туфайли таъминланади.

Миллий истиқлол ғоясининг тарихий илдиэлари – халқимизнинг мозий синовларидан ўтиб келаётган бой маданий ва маънавий мероси, миллий кадриятлари, урф-одат ва анъаналари, байрам ва маросимларидаги озодлик, эркинлик учун кураш руҳи, ота-боболаримизнинг мустақиллик йўлида кўрсатган жасорати, бунёдкорлик ишлари ҳамда уларни амалга оширишда маънавий руҳ берган тафаккур тарзида намоён бўлади. У асрлар мобайнида йиллар синовига дош бериб, сайқалланиб, такомиллашиб келган. Бу ғоянинг асосида Яратганнинг энг улуғ мўъжизаси бўлмиш инсоннинг азизлиги ва мўътабарлиги тушунчаси ётади.

Шу туфайли ҳам инсоннинг азизлиги ғояси қадимдан буюк орзу бўлиб, донишмандларимиз хаёлини банд этиб келган. Инсон ўз билими ёрдамида оламни гуллайтиб, яшнатади. Аммо бу билимда нафақат яшнатувчи, балки вайрон этувчи куч ҳам мавжуд. Ҳаётда эзгулик ҳукмрон бўлиши учун билим яхшилиққа, адолатга хизмат қилиши зарур. Бунинг учун эса у соғлом маънавият измида бўлиши лозим. Шунинг учун ота-боболаримиз билимни ёвузлик қўлига тутқазмасликка ҳаракат қилганлар, уни маънавият билан, иймон-эътиқод, инсоф ва диёнат билан бошқаришга алоҳида эътибор берганлар. Бу тамойил халқимиз руҳини, даҳосини акс эттирувчи ўлмас кадриятлар билан узвий боғлиқ. Хусусан, буюк аждодимиз, Соҳибқирон Амир Темурнинг соғлом маънавият маҳсули бўлган «Куч – адолатда» деган шиори миллий ғоянинг таркибий қисмига айланиб кетган, мамлакат бирлигини таъминлаш, марказлашган давлат барпо этишда, айниқса, уни бошқаришда маънавий асос бўлиб хизмат қилган. Шу боис Амир Темур салтанатида илм-маърифат юксак кадрланган, инсоннинг шаъни, ор-номуси эъзозланган, унинг мол-мулки давлат муҳофазасига олинган. Соҳибқирон бобомизнинг «Менинг салтанатимнинг у четидан бу четига бошида олтин тўлдирилган лагани ёш бола кўтариб ўтса ҳам, унинг мулкига ҳеч кимса дахл эта олмайди», деган сўзлари ҳаётий ҳақиқат бўлиб, бу халқнинг менталитетига сингиб кетган эди.

Тоталитар тузум шароитида эса инсон сунъий равишда мулкдан бегоналаштирилди. Одамлар онгига мулк эгаларига нисбатан нафрат туйғуси мажбуран сингдирилди. Бу ўзгалар мулкига кўз олайтириш, ҳатто, тажовуз қилиш учун йўл очди. Одамлар бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, ўғирлик ва талончиликдан жирканмайдиган ҳолатга келиб қолди, маънавий қашшоқлик муҳити пайдо бўлди. Шу сабабли ҳам тарихий хотирани уйғотиш ва ўзликни англаш бугунги кундаги муҳим вазифадир.

Демак, миллий истиқлол мафкурасининг маъно-мазмунини белгилайдиган энг муҳим омиллардан бири халқимизнинг қадимий ва бой тарихидир. Чунки тарих – буюк мураббий. У инсонга ибратли хулосалар берибгина қолмасдан, баъзан аччиқ сабоқларни ҳам тан олишга ундайди. Тарихга берилган холис баҳо миллий фоянинг ҳаётийлиги ва таъсирчанлигига асос бўлади.

Бундан неча асрлар аввал яратилиб, ҳозирга қадар юртимиз кўркига-кўрк бағишлаб келаётган қадимий обидалар, осори атиқалар халқимизнинг юксак салоҳияти, куч-қудрати, бунёдкорлик анъаналаридан далолат. Улар Ватанимизнинг шонли тарихи тўғрисида яққол тасаввур ва тушунчалар беради, шу муқаддас диёрда яшайдиган ҳар бир инсон қалбида ғурур-ифтихор туйғуларини уйғотади. Миллатимизнинг ўзига хос шарқона турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқараши, ҳаётга, воқеликка муносабатини ифода этувчи халқ оғзаки ижоди намуналари, «Алпомиш», «Шашмақом» каби дурдона асарлар, асрий идеалларни ўзида ифода этган миллий қаҳрамонларнинг ибратли ҳаёти ҳам миллий мафкурамиз озиқланадиган манбалардан. Халқимизнинг эртак ва масалларида, ривоят ва афсоналарида эзгулик, адолат, тенглик, инсоний меҳр-муҳаббат тараннум этилган. Уларда Ватаннинг муқаддаслиги, инсоннинг азизлиги, илмнинг қадрлилиги тарғиб этилган. Ҳамиша ёмонлик устидан яхшилик, ёвузлик устидан эзгулик голиб чиқиши ва ёвуз кучларга қарши курашда ҳалоллик, ҳақўйлик, одамгарчилик, тантилик, меҳр-оқибат каби олижаноб фазилатлар маънавий-руҳий таянч бўлиши асослаб берилган. «Алпомиш»да инсон шаъни, йигитлик орияти ҳимоя қилинса, «Шашмақом»да халқнинг асрий орзу-умидлари юксак бадий дид билан куйга солинган. Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби миллий қаҳрамонларимизнинг Ватан тақдири учун олиб борган қаҳрамонона курашлари, она-Ватан озодлиги йўлида кўрсатган жасоратлари ҳар биримизда чексиз фахр ва ғурур ҳиссини уйғотади. Инсон шаъни, аввало, ўзини ҳимоя қилиш, ўз қадрини би-

лишдан бошланади. Шу маънода, халқнинг ўзини кадрлай билиши ғоят муҳим. Чунки ўзини кадрлайдиган халқ ҳеч қачон тақдирини бировга боғлаб қўймайди. Ўз қадрини билган одам Ватанига хиёнат қилмайди. Унинг қалбида эл-юртига хиёнат қилувчи ориятсиз кимсаларга нисбатан чексиз нафрат яшайди.

Мухтасар қилиб айтганда, миллий истиқлол ғоясининг тарихий илдизлари деганда, аждодларимизнинг ибратли ҳаёт йўли, тафаккур тарзи, амалий фаолияти, бунёдкорлик ишлари, энг яхши урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари, мустаҳкам иймон-эътиқоди фуқароларимиз учун намуна эканлиги, хато, камчилик-нуқсонлардан эса тўғри хулоса ва сабоқлар чиқариш учун асос бўлиши тушунилади.

Миллий истиқлол ғоясининг фалсафий негизларини, аввало, ижтимоий тафаккурнинг мумтоз намуналари бўлган дунёвий, диний, афсонавий қарашлар, дунё фалсафаси дурдоналари белгилайди. Қадимги юнон файласуфи Гераклит ўзининг Шарқда ўтган ғоявий устозларини, «Авесто»дек муқаддас китобда битилган фалсафий фикрларни назарда тутиб, юртимизга «фалсафий тафаккур бешиги» деб таъриф бергани бежиз эмас. «Авесто»да ифодаланган фалсафий тамойиллар ва миллий ғоялар, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш, олам ва одамнинг яралиши, инсон ва унинг камолоти ҳақидаги диний ва илмий қарашлар, поклик, ҳалоллик, мардлик каби комил инсон сифатлари бугунги дунёқараш шаклланишига самарали таъсир ўтказди.

Бу ғоя халқимизнинг ўзига хос турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқарashi акс этган эртақ ва афсоналардан, миллий қаҳрамонларининг ҳаёти ва фаолиятидаги ибратли мисоллардан озиқланади. Унинг шаклланишида Куръони Карим ва ҳадисларда зикр этилган ҳикматлар, дунёвий ва диний қарашлар, халқимизнинг эзгу ғоялари муҳим аҳамият касб этади. Бу борада донишманд аждодларимизнинг озодлик тўғрисидаги ғоялари ниҳоятда муҳим аҳамиятга молик. Айниқса, ўнлик санок системасини бутун инсоният учун энг қулай бўлган ҳисоблаш тизимига айлантирган, инсониятга «Алгебра» фанини ҳади этган, алгоритмик кетма-кетлик услуби ҳақидаги илк ғояни кашф қилган Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг дунёвий кашфиётлари, табиатшуносликка оид қатор фанларни кашф этиб, том маънода Шарқ натурфалсафасининг отаси бўлган Абу Райҳон Бериунининг ижтимоий-ахлоқий қарашлари бугунги кун учун ҳам муҳим. Фалсафа тарихи, мантик, мушиқашунослик, ахлоқ сингари соҳалардан ташқари, социологияга

оид илк фалсафий тизимни ишлаб чиққан Абу Наср Форобийнинг адолатли жамият ҳақидаги қарашларининг ўз ўрни бор. Нафақат тиббиёт фанининг асосчиларидан, балки мантиқ илмида ҳам мутафаккирлардан бири бўлган, рационализм ва иррационализмни синтез қилиш асосида инсон руҳиятини нигилистик инқироздан асраб қолган, XX аср Ғарб файласуфлари, экзистенциалистлари томонидан Ғарбий Европани маънавий тушқунликдан қутқарилишида асос бўлган ана шу ғоя асосчиси – Абу Али ибн Синонинг дуализм таълимоти ҳам бунда ўз ўрнига эга. Мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг комил инсон ҳақидаги фалсафий мушоҳадалари, Бобур ва Машраб, Бедил ва Аҳмад Дониш ҳамда асримиз бошидаги маърифатпарвар зиёлиларнинг фаолияти ҳам миллий истиқлол ғоясининг теран томирларидир.

Бу ғоянинг фалсафаси, унинг маъно-мазмуни, асосий тушунча ва тамойиллари миллий давлатчилигимизни қайта тиклаб, жамиятимизнинг тараққиёт йўлини назарий ва амалий жиҳатдан белгилаб берган Президентимиз Ислоҳ Каримов асарларида чуқур ифода этилган. Бу асарларда мамлакатнинг ривожланиш йўли, унинг ўзига хос хусусиятлари, олдимизга қўйилган устувор вази-фаларни амалга ошириш имкониятлари кўрсатиб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг фалсафий асоси умуминсониятнинг бой тарихий ўтмишига, шунингдек, қадимги Шарқ, Юнон, Рим ва бошқа фалсафа мактабларининг меросига ҳам таянади. Хусусан, Суқрот, Платон, Аристотель сингари мутафаккирларнинг асрлар давомида ўз кадр-қимматини йўқотмай келатган доно фикрлари, жаҳон фалсафасининг ўрта асрлар ва ҳозирги замон намояндаларининг қарашлари ҳам миллий истиқлол мафкураси тамойилларини асослаш ва бойитиш, уларга ҳаётий руҳ бағишлашда муҳим аҳамият касб этади. Конфуцийнинг фалсафий ҳикматлари, Платоннинг «ғоялар дунёси ва соялар дунёси» тўғрисидаги таълимоти, Гегель диалектикаси, гуманистик замонавий фалсафий оқимларда илгари сурилатган ғоялар ҳам миллий истиқлол мафкурасининг умуминсоний асосларидир.

Хуллас, ўтмиш фалсафаси, азалий эзгу ғоялар ва тарих сабоқлари миллий ғоямизнинг маъно-мазмунини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Одамларни эзгу идеалларга ишонтириш, уларни шу идеалларга эришиш йўлида уюштириш, олижаноб мақсадлар сари сафарбар этишда тарихий ва фалсафий асослар бу ғоя учун улкан аҳамият касб этади. Чунки халқнинг ўз тарихини билиши, ўзлигини англаши, руҳи, кайфияти, ҳиссий

кечинмалари ва фаолият кўрсатишга шайлиги унинг ҳаракат дастури бўлган умуммиллий ғояга ишончи билан белгиланади. Бу, ўз навбатида, мамлакатимиз иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришларни чуқур идрок этиб, бугунги долзарб вазифалар ва келажакни англашга ёрдам беради. Эски иллатларнинг тобора барҳам топиб бориши, янгича фикрлаш ва замонавий тамойилларга интилиш истиқлол мафкурасидан келиб чиқадиган вазифаларни тўла адо этишда муҳим ўрин тутати.

Миллий истиқлол ғоясининг асосий таянч нуқтаси ҳам ижтимоий даражадаги миллий ўзликни англата олишида. Яъни, миллат ўзини халқ сифатида, эл сифатида англамагунча, у ўзининг обрўи, кадр-қиммати, ор-номуси ҳақида қайғура олмайди, миллий ғурур ва ифтихор туйғусини ҳис этмайди. Ўзбекистон диёрида қадимдан турли цивилизация вакиллари, маданий қатламлар, хилма-хил эътиқод ва дунёқарашлар ёнма-ён яшаб келган. Бу замин ота-боболаримиз яшаб ўтган азалий ва муқаддас макондир. У Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб, қадим ўтмиш ва Буюк келажакнинг туташган жойи, Марказий Осиёнинг юраги, инсоният тафаккури, фан ва маданиятининг энг кўхна ўчоқларидан биридир. Бу тупроқда жаҳонни ҳайратга солган цивилизациянинг илдиэлари вужудга келган, инсоният тарихининг энг қадимги даврларига мансуб диний ва фалсафий анъаналар шаклланган.

Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг бунёдкорлик салоҳияти ва танлаган йўлининг тўғрилигини англаш омили ҳамдир. У ўтмишни келажак билан боғлайдиган маънавий кўприк бўлиб хизмат қилади. Яъни халқимизнинг ўтмишда эришган маънавий бойликларига эгаллик қилишига, онгимизга, шууримизга сингиб кетган ўзбекона тафаккур тарзи орқали бугунги воқелигимизни акс эттиришда, уни бошқаришда ва бой тарихий тажрибаларга таянган ҳолда келажакимизни бунёд этишда ғоявий таянч бўлади. Бу ғоя турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафкурасидан устун турадиган социал феномен – ижтимоий ҳодиса. Унда бирон-бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлан-тирилмайди. Балки, у ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, миллат ва қавмлар, гуруҳ ва қатламларнинг юқорида қайд этилган умумий манфаатларини ифодалайди.

Миллий истиқлол ғояси тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони ҳамдир. Халқнинг

ижтимоий даражадаги ўзлигини англаши тарихий хотиранинг уйғониши билан узвий боғлиқ. Шу туфайли халқ ўзининг ўтмишидан сабоқ чиқаради, қай мақсад сари, қандай йўлдан бориш лозимлигини аниқлайди ва шу асосда ўз истиқболини белгилайди.

Миллий истиқлол мафкураси юқорида қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи муҳим мафкуравий вазифаларни бажара олади. Улардан бири – мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш. Бусиз жамиятни демократик тараққиёт йўлига олиб чиқиб бўлмайди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг бир қолипга солинган тоталитар тузум тазйиқдан қутулдик. Президентимиз таъкидлаганидек: «Мустақилликка эришганимиздан сўнг биз сохта мафкуранинг яккахокимлигидан қутулдик. Маънавийни, мафкурани зуғумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик. Эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончи ортиб боришидир. Чунки тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқдан, қулликдан қутулмаса, инсон тўла озод бўлолмайди» Бу шунинг учун зарурки, мустақил фикр юритувчи инсонгина ижобий нарсаларни бунёд қилишга, зарур моддий ва маънавий бойликлар яратишга, ҳаётни яхши томонга ўзгартиришга қодир бўлади.

Бу борада ҳар қайси фуқаро, ҳар биримиз: «Шу давлат, шу жамият менга нима берди?» деб эмас, балки: «Мен Ватанимга, элу юртимга нима бердим?» деб ўйлашимиз ва шу ақида билан яшашимиз лозимлиги асосий тамойилга айланиши керак. Халқимизга хос бўлган иймон-эътиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни юксалтириш ҳам миллий истиқлол гоёсининг таркибий қисмидир. Бундай олижаноб инсоний фазилатлар аслида халқимизнинг қонида бор. Фақат тарихимизнинг муайян даврларида, ёт ҳукмрон мафкуралар тазйиқи остида улар тўла-тўкис намоён бўла олмаган. Шунинг учун ҳам биз ушбу шарқона фазилатларни, улардаги инсон учун ибрат бўладиган жиҳатларни эъзозлашимиз, ривожлантириб, умуминсоний қадриятлар даражасига кўтаришимиз, уларни тарғиб этишимиз лозим. Халқимизга хос меҳмондўстлик, уй-рўзгор юритиш маданияти, оиладаги, қариндошлар, дўсту биродарлар ўртасидаги самимий муносабатлар каби одат-удумларнинг ибратли жиҳатлари кўп. Лекин бу барча урф-одатлар ҳам бирдек ибратли дегани эмас. Айниқса, баъзан учраб турадиган миллий қад-

Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. –Т.. “Ўзбекистон”, 1995, 34–35-бет.

риятларимизга зид бўлган манманлик, ўзини кўз-кўз қилиш, исрофгарчилик, ортиқча дабдабозлик, юзаки хушомадгўйлик каби қусурлар анъаналаримизга доғ туширади.

Ватанимизнинг ютуғи ҳам, равнақи ҳам шу юртда яшовчи фуқароларнинг барчасига бирдек тааллуқли. Шу боис, ҳар бир фуқаро қалбида мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Шундагина барча фуқаролар қалбида Ватан истиқболи учун фаол бўлиш, эл-юрт учун фидойилик туйғулари янада кучайиб боради. Миллий истиқлол ғояси ватандошларимиз тафаккурида нафақат ўзлигини англаш, тарихий хотирага садоқат, балки муқаддас қадриятларимизни асраб-авайлаш, уларни келажакка омон-эсон етказиш каби тушунчаларга ҳам таянади. Бу муҳим жиҳат унинг халқ ўтмиши, мероси, тарихи билан узвий алоқадорлигини кўрсатади. Бунда халқнинг ўчмас тарихий хотираси, асрлар мобайнида асраб-авайлаб, ривожлантириб келаётган қадриятлари мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилади.

Ҳар қандай миллий ғоя ва мафқуранинг амал қилиш тамойиллари мавжуд бўлади. Миллий истиқлол ғояси ҳам худди шундай бўлиб, унинг амал қилиш тамойиллари ўзига хос тарзда намоён бўлмоқда. Бу тамойиллар амалий фаолият, жамиятимиз аъзоларининг яшаш тарзи, хатти-ҳаракати, фаолияти учун маънавий мезон сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, **миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари** бир бутунликда, чамбарчас алоқадорликда намоён бўлади. Масалан, умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги қонун устуворлигига, бу эса жамият ҳаётининг эркинлашуви, инсон ҳуқуқларининг таъминланишига кенг имкониятлар яратади. Ўз навбатида, миллий қадриятларга ҳурматни шакллантириш Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги каби эзгу ғояларга содиқлик туйғуларини тарбиялайди. Буларнинг барчаси бугунги кунда мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга ёрдам беради.

Миллий истиқлол ғояси **инсонпарварлик тамойилига** амал қилишни тақозо этади. Мамлакатимизда халқимизнинг муқаддас қадриятлари ҳамда улкан тарихий меросига таяниб, шунингдек, умумэътироф этилган демократик тамойил ва меъёрларга риоя қилган ҳолда, инсонпарвар жамият ва демократик давлат барпо этилмоқда. Ўзбекистон Конституцияси ва мамлакатимиз қонунла-

рида фуқароларимизнинг ҳуқуқлари тўла кафолатланган. Бу ҳуқуқий асосга таянган ҳолда ғайринсоний қарашларнинг ҳаёти- мизга таъсиридан мутлақо халос бўлиш, халқнинг куч-қудратини заифлаштирувчи айрим маънавий нуқсонларга барҳам бериш жараёни изчил амалга оширилиши керак. Бу эса демократия мо- ҳиятини том маънода англаб етишни, ҳокимият органлари ва фу- қаролар ўртасидаги муносабатлар маданиятини янада юқорига кўтаришни талаб этади.

Миллий истиқлол ғояси **виждон эркинлиги тамойилига** ҳам таянади. Виждон эркинлиги одамзод азал-азалдан интилиб кел- ган, хилма-хил даража ва кўринишларда амалга оширган умум- инсоний тамойиллардан биридир. «Виждон эркинлиги» «эътиқод эркинлиги» тушунчасидан кўра кенг мазмунга эга. «Эътиқод эр- кинлиги» инсоннинг бирор-бир ғояга, жумладан, динга эътиқод қўйишда ўз ихтиёри билан иш тутишини ифодалайди. «Виждон эркинлиги» эса муайян кишининг бирор динга, ғояга эътиқод қили- ши ёки умуман эътиқод қилмаслигини ҳам англатади. Инсон дин- дор, динсиз, даҳрий ёки художўй бўлиши, бут ва санамларга сиғиниши, бутунлай худосиз бўлиши ҳам мумкин. У дунёвий ёки диний билимлар тарафдори сифатида намоён бўлиши мумкин. Аммо бу – ана шу кишини айблаш учун асос бўлмайди, балки кимнинг қандай эътиқодга эга бўлиши ёки бўлмаслиги унинг виж- донига ҳавола этилади, демакдир. Аммо бу тамойил виждон ва бурч, жамиятдаги бошқа умуминсоний талабларни тан олмаслик, турли ақидаларни мутлақлаштириш, бошқалар учун қадрият бўлган нарсаларни менсимаслик дегани эмас. Балки, кишининг ишончи, эътиқоди соҳасидаги англаб олинган эркинлиги, жамият қонунларига мос ҳаёт кечириши демакдир.

Фикрлар ранг-баранглигини қарор топтириш – миллий ғоямизнинг тамойилларидан бири, демократик жамият барпо этишнинг асосий шarti. Демократия давлат ва жамият қурили- ши, уни идора этишнинг энг мақбул шакли сифатида ҳар бир фуқарога ўз қарашларини, фикрини эркин ифода этиш учун ша- роит яратади. Бу эса инсоннинг мамлакат сиёсий-ижтимоий, ма- даний, иқтисодий ҳаётидаги иштирокини, қонунларни ишлаб чи- қишда, уни ҳаётга жорий этишдаги фаоллигини таъминлайди. Миллий истиқлол ғоясининг ушбу тамойили оламдаги турли-ту- манлик билан инсоният дунёсидаги хилма-хилликнинг, одамлар фикрлаши, орзу-умидлари, ғоя ва мақсадлари соҳасидаги ранг- барангликнинг уйғунлигини ҳам ифодалайди. Фикрлар ранг-ба-

ранглиги миллий истиқлол мафкурасига жон бағишлайди, унинг такомиллашишига ёрдам беради. Ана шу асосда бу мафкура хилма-хил фикрлар билан бойиб боради, турли ғояларни ўзига доимий сингдириш имконига эга бўлади.

Умуминсоний кадриятларнинг устуворлиги – миллий истиқлол ғоясининг асосий тамойилларидан бири. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида жамият ҳаётининг, хусусан, мафкуравий жараёнларнинг ҳам ҳуқуқий меъёрлари аниқ белгилаб қўйилган. Конституциянинг 12-моддасида «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас», деган қоида мустаҳкамланган. Бу, ўз навбатида, фуқаролар онгида истиқлол дунёқарабини шакллантириш, уларнинг жаҳон тажрибасини, умуминсоний демократик кадриятлар моҳиятини ўрганишни талаб этади. Миллий истиқлол ғояси эркин фуқаролик жамиятига ўтиш жараёнида халқ тасаввурини ўзгартириш ва янгича маъно-мазмун билан тўлдириш, ҳуқуқий давлатчиликка хос тамойилларни турмуш тарзига айлантиришда умуминсоний кадриятларга таянади. У халқнинг орзу-умидларини умуммиллий даражада юксалтириб, одамларни умумбашарий интилишлар томон етаклайди.

Миллий кадриятларга содиқлик тамойили миллий ғоянинг таянчидир. Мустақилликка садоқат ҳиссини барчада баробар шакллантириш, фуқаролик туйғусини мустаҳкамлаш, миллий кадриятларимизни эъозлаш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Бу туйғуга Шарқ, айниқса, ўзбек оилаларида болалар тарбияси жараёнида катта аҳамият берилади. Шу билан бирга, маҳалла ва мактаблар, ўқув муассасалари, меҳнат жамоалари ҳам бу борада ўз ўрнига эга. Бу тамойил Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий кадриятларини асраб-авайлаши, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Аждодларимиз мероси, маданий бойликлар, мумтоз кадриятларни ҳурмат қилиш бу тамойилнинг асосий жиҳатидир.

Жамият ҳаётини демократлаштириш миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойилларидан биридир. Мамлакатимизда демократик институтлар фаолиятини йўлга қўйиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш узоқ муддатли жараён. Президентимиз Ислом Каримов буни қуйидагича таъкидлаган эди: «Демократия жамиятнинг кадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи

керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёнدير» Аммо бу йўлни имкон қадар қисқа муддатда босиб ўтиш, демократияни жамиятнинг устувор қадриятига, унинг барқарор тараққиётини таъминловчи муҳим омилга айлантириш, бир томондан, жаҳон халқлари анъаналарини пухта ўрганиш ва ўзлаштиришни, иккинчи томондан, аждодларимизнинг адолатли жамият барпо этиш борасидаги қарашларини бугунги кунга мослаштириб, миллий қадриятларимиз заминида жорий этишни тақозо қилади.

Маълумки, **шарқона демократия**нинг қатор жиҳатлари мавжуд. Бу ғоявий-фалсафий асосда шаклланган инсонпарварликдир. Масалан, Форобий, Амир Темур, Низомулмулк, Алишер Навоий каби аждодларимизнинг сиёсий қарашлари негизида турли даврларда ўзига хос сиёсий маданият шаклланган. Шарқ сиёсий фалсафасининг муҳим жиҳатларидан бири «меъёр» тушунчасига катта аҳамият берилишидир. Аслида **демократия** – меъёрга асосланган сиёсий маданият. Бу меъёр ҳуқуқ ва бурч, эркинлик ва тенглик ўртасида бўлган мувозанатни ҳам англатади. Шарқда одамларнинг ҳокимият ва сиёсий муносабатларга бўлган муносабати азалдан ўзига хос хусусият касб этган ва бу сиёсий муносабатларнинг нозик жиҳатлари билан изоҳланади. Шарқ мутафаккирлари давлатни, аввало, жамият тараққиётидаги икки муҳим омил – ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий адолат мезонларини амалга ошириш воситаси деб тушунган, қонунчилик ва меъёрий тизимлар ҳам ана шу мақсадларга хизмат қилган. Бундай анъана Соҳибқирон Амир Темур давридаёқ бугун дунё меъёрий тизимига ва конституциячилигига кучли таъсир кўрсатган. Амир Темур «Тузуқлар»и бунинг яққол далили. Яна бир масалага алоҳида эътибор бериш зарур. Шарқ халқлари ҳаётида жамоатчилик фикри азалдан юқори мақом ва мартабага эга бўлиб келган. Кўпгина анъанавий ижтимоий институтлар, хусусан, маҳалла ва ўзини ўзи идора қилиш ташкилотлари, асосан, жамоатчилик фикрига таянган. Шу билан бирга, жамоатчилик фикри ҳар доим давлат қарорлари қабул қилишнинг муҳим таркибий қисми бўлиб келган.

Хуллас, Шарқ халқлари, хусусан, мамлакатимиз аҳолисида азалдан ўзига хос демократик анъаналар мавжуд бўлган. Ўз мен-

талитети, моҳиятига кўра, умуминсоний кадриятларга нисбатан ўта хайрихоҳлиги туфайли, халқимиз замонавий демократик кадриятларни ҳам тез ўзлаштириб олиши шубҳасиз. Бу, албатта, халқимизнинг тарихий-ижтимоий анъаналаридаги демократик ғоялар, тажрибалар, хусусан, жамоа демократияси намуналари билан ҳам боғлиқ. Бугунги шарқона демократияда кадр, оқибат, андиша, катталарга ҳурмат, она-заминни ардоқлаш борасида ўзига хослик яққол намоён бўлади. Булар эса миллий истиқлол ғояси амал қилишида муҳим аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол мафкураси ҳаётни эркинлаштириш ғоясига таянади. Ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айни пайтда, шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган инсонгина миллий ғоя тамойилларини тўғри баҳолай олади. Эркинлаштириш жараёнида инсон ҳақ-ҳуқуқини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний кадриятларга риоя этиб яшаш жамиятимиз ҳаётининг асосий мезонига айланиб бормоқда. Жамиятда лоқайдлик, бепарволик, боқимандалик, порахўрлик каби иллатларнинг пайини қирқиш, одамлар қалбида юксак ишонч ва эътиқодни қарор топтириш, ахлоқан пок, маънавий бой, ижтимоий фаол, жисмонан бақувват авлодни вояга етказиш, уларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, одамийлик каби олижаноб фазилатларни тарбиялаш миллий ғоя таъсирчанлигини оширибгина қолмай, демократик жамият барпо этиш борасидаги интилишларимиз самардорлигини оширади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ҳокимият ва бошқарув идоралари фаолиятида эркинлаштириш жараёни амалга оширилмоқда, жамоат ташкилотларининг янги қиёфаси шаклланмоқда, яъни сиёсий тизим модернизацияси юз бермоқда. Бу жараёнга миллий истиқлол ғояси тамойилларини узвий тарзда сингдириб бориш ва уларни демократик институтлар фаолиятининг таркибий қисмига айлантириш муҳим аҳамият касб этади. Фуқароларни эркинлигимизга тамойили асосида яшаш ва фаолият юритишга ўргатишда турли жамоат, ижодий, илмий ташкилотлар, институтлар, сиёсий партия ва ҳаракатлар, жамғармаларнинг ўрни ҳамда аҳамияти катта. Бу борада давлат органлари, оммавий ахборот воситаларининг ташаббускорлиги ҳам алоҳида аҳамиятга молик. Бунда ушбу тамойилнинг халқимиз хоҳиш-иродаси, миллий манфаатларини мувофиқлиги, ҳар бир кишида Ватанга содиқлик ва миллий ғуру

туйғусини ўстиришга йўналтирилганлиги, ҳар бир фуқаронинг амалий фаолияти, турмуш тарзи, табиатидан келиб чиқиш катта аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол ғоясининг тамойиллари шахс эркинлиги, жамият учун фойдали ишларда инсоннинг фаоллигини ошириш, умуминсоний меъёрларнинг бойитилиши, кишиларда янгича муносабатлар қарор топиши учун кураш олиб боришни ҳам англа-тади. Бундан кўзланган асосий мақсад – демократик ўзгаришлар ҳаётимизнинг муҳим йўналишига айланган ҳозирги даврда мил-лий истиқлол руҳида фикрловчи, ўз фаолиятида бунга амал қилув-чи комил инсонларни вояга етказишдан иборат. Маданий бозорни ҳам, маънавий соғлом жамиятни ҳам ана шундай кишиларгина яратади, уни янги босқичга олиб чиқади. Бундай кишиларни вояга етказмай туриб, миллий истиқлол ғояси тамойилларининг амалга ошганлиги тўғрисида фикр юритиш қийин. Бу эса ана шундай ки-шиларни тарбиялаш борасида ҳар биримизнинг зиммамызга ул-кан масъулият юклайди.

23-мавзу. Ғоявий тарбия ва замонавий тарғиботнинг долзарб масалалари

Ҳар қандай даврда мустақилликка эришган ва уни мустаҳкам-лаш йўлидан бораётган мамлакатда шаклланаётган янги ғоялар тизимининг мазмун-моҳиятини аҳоли, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига сингдириш зарурати сақланиб қолади. Мустақиллик йил-ларида шаклланаётган янгича дунёқараш ёшларни ғоявий тарбия-лаш, уларда Ватанга садоқат, миллий қадрият ва анъаналарга муҳаббат туйғуларини шакллантиришни назарда тутати. Шу асосда шаклланган замонавий фикрлаш ва янгича тафаккур айнан мус-тақиллик ғояси руҳида сайқал топган миллий онг, дунёқараш ва эътиқод маҳсули бўлиб ҳисобланади.

Ҳар қандай ғояни аҳоли, айниқса, ёшлар онгига сингдиришда шу соҳада олиб бориладиган тарғибот ва ташвиқот, таълим-тар-бия жараёни муҳим аҳамият касб этади. Маълумки, энг ривож-ланган мамлакатларда ҳам аҳолининг 15%-20%га яқин қисми таъ-лим тизими билан қамраб олинган. Ўз-ўзидан бу тизим доирасида ёшларга ғоя ва мафкура соҳасидаги билимлар ҳам сингдирилади. Тўғри, дунё мамлакатларида аҳолини таълим тизими билан қам-раб олиш даражаси бир хил эмас. Аммо, бу мазкур тизимнинг ғоя ва мафкура тарбиясида муҳим ўрин эгаллаши тўғрисидаги хуло-сани йўққа чиқармайди. Муайян мамлакатда таълим тизими аҳоли-

нинг қанчасини қамраб олган бўлмасин, қолган қисми орасида ҳам маърифий фаолият, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш зарурати сақланиб қолаверади.

Шахс тарбиясининг муҳим йўналиши ғоявий тарбиядир. **“Ғоявий тарбия”** тушунчаси инсон онги ва тафаккури тизимида шу йўналишдаги дунёқарашни, фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик, ахлоқий, бадий, касбий ва бошқа тамойилларни муайян мафкура асосида мақсадли шакллантириш жараёнидир. Ҳар қандай тарбия жараёни охир-оқибат, ўз мақсад ва моҳиятига кўра, ғоявий тарбиядир. Чунки оилани оламизми, болалар боғчасиними, маҳалла, мактаб, лицей, коллеж, университет ёки академияни оламизми – ҳаммасида бериладиган таълим-тарбия жараёнлари талаба ва тингловчилар дунёқарашини кенгайтириш, уларнинг онгини илмий асосланган билимлар билан бойитиш ҳамда жамият, унинг равнақи учун керак бўлган сифатларни камол топтиришга йўналтирилган бўлади. Бу жараён боланинг дунё ҳақидаги, оламнинг ривожланиш қонуниятлари, инсоний муносабатлар борасидаги ўзига хосликлар, ахлоқ тамойиллари, маънавият тўғрисидаги тушунчаларини кенгайтиришга хизмат қилади.

Муайян халқ, жамият, давлат, ижтимоий гуруҳ, сиёсий партия ёки ҳаракат мафкурасини бошқа бир ижтимоий субъектга мажбуран сингдириш бу борадаги мақбул бўлмаган усул ҳисобланади. Чунки мафкура – муайян ижтимоий субъект (ёки субъектлар)га хос мавжуд эҳтиёжлар, тилак, орзу-умидлар ҳамда манфаатлар асосида ўша субъектнинг қарашлари, тасавурлари дунёси ҳамда ғояларининг маҳсули сифатида яратилади. Унда бошқалар манфаатлари ифодаланмаслиги ҳам мумкин.

Шундай экан, ўзгалар манфаатини кўзловчи мафкурани бошқа бир халқ онига зўрлаб сингдириш нотўғри. Муайян мамлакат халқининг ўз ғояси ва мафкуравий қарашлари бор, бу қарашлар тизими ўша мамлакат вакилини юрти билан фахрланиш, унинг келажаги учун қайғуриш, бу йўлда тинимсиз изланиш ва меҳнат қилишга ундаши табиий. Лекин бу қарашларга суянган ва уларни чуқур таҳлил қилиб ўрганган ҳолда биз ҳам фақат шундай қилсак бўлар экан, биз ҳам шу фақат йўлдан бораёлик, деб бўлмайди. Чунки ҳар бир жамият ривожининг ўзига хос қонуниятлари мавжудки, ўша жамият аъзолари ўзларининг туб мақсад ва манфаатларини улар асосида шакллантиради. Ғоявий тарбия ана шу жараёнга хизмат қилади, аслида унинг таркибий қисми ва узвий бўлаги ҳисобланади.

Ҳар қандай ғоявий тарбиянинг мақсади – жамиятнинг ҳар бир аъзоси ва улар тимсолида ҳар бир ижтимоий қатлам, умуман, аҳолида пировард натижада жамият ривожига туртки берувчи ғояларнинг онгли равишда ўзлаштирилишини, унинг тафаккур ва фикрлаш тарзига айлантирилишини таъминлашдан иборат. Шу маънода, миллий истиқлол мафкураси Ўзбекистонда яшаб, умр кечираётган ҳар бир фуқаро онги ва шуурига миллий қадриятларимиз, халқимизнинг бугунги ҳамда келгусидаги манфаатларини ифодаловчи соғлом ғоялар, фикрларни сингдириш ва бу халқ тафаккури тарзида ўз ифодасини топишига эришиш лозим. Бу жиҳат мамлакатимиздаги мафкуравий тарбиянинг бош хусусиятларидан бири, замонавий тафаккур ва мустақиллик дунёқарашини шакллантиришнинг асосидир.

Муайян ғоя асосида шаклланган дунёқараш – у ҳақдаги тартибга солинган, яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, тасаввур ва идрок мажмуи бўлиб, у шахсни ҳаётда ва жамиятда муносиб ўрин эгаллашга ундайди. Дунёқарашнинг шаклланиши, эътиқоднинг мустаҳкамланиши учун ёшлик ва ўспиринлик йиллари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Бу давр нафақат дунёқараш шаклланиши учун, балки агар маълум бир қарашлар тизими мавжуд бўлса, уларни ўзгартириш учун ҳам қулай. Шу боис кўплаб мафкуравий таъсирлар, асосан, ёшларга, уларнинг қалби ва онгига қаратилган бўлиши табиий.

“Ғоявий тарбия воситалари” тушунчаси инсон онгига таъсир кўрсатадиган, унинг дунёқарашини, тафаккур тарзини муайян йўналишга соладиган, ўзгартирадиган, жамият, миллатга хос маънавий ва моддий асослар, анъаналар, қадриятлар, мерос, турмуш тарзи, мафкуравий омиллар, ғоялар ва қарашларга таянадиган таъсир объектлари мажмуини ифодалайди. Унинг мазмун-моҳияти Президентимиз И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида чуқур ва ҳар томонлама асослаб берилган. Мазкур асарга таянган ҳолда ғоявий тарбия мезонларини шартли равишда бир неча гуруҳга бўлиш мумкин: биринчи гуруҳ — миллат, халқ, давлатчилик, маданият, меъморий ёдгорликлар ва бошқаларни қамраб олувчи тарихни, минг йиллар давомида ривожланиб келаётган аграр маданий анъаналарни, географик шартшароитга алоқадор тарихий муносабатларни ва бошқаларни ифодаловчи моддий мерос; иккинчи гуруҳ — халқимизга хос бир неча минг йиллик диний эътиқод, таълим-тарбия, шунингдек, барча илм-фан соҳалари ва улар ривожига муҳим ўрин тутган мута-

факкирлар ва уларнинг асарлари, халқ ижодини қамраб олувчи маданий мерос; учинчи гуруҳ — халқимизга хос анъаналар, урф-одатлар, маросимлар, байрамлар, турмуш тарзи билан боғлиқ бошқа маданий омиллар; тўртинчи гуруҳ халқ қадриятлари, тафаккур тарзи, халққа хос мафкуравий хусиятлар, руҳият ва ўзаро ижтимоий муносабатлар; бешинчи гуруҳ — ҳозирги жамиятимизда бевосита амалий фаолият юритаётган, инсон тарбиясида катта таъсирга эга, умуман, мафкуравий дунёқараш шаклланишида бош роль ўйнайдиган таълим-тарбия масканлари, ОАВ, кутубхона, театр, санъат саройлари ва шу каби бошқа мафкуравий таълим воситаларини ўз ичига олади.

Ғоявий тарбия масаласи ҳар бир давр ва жамиятга хос бўлиб, бунда давлат ва жамият олдида маъсулиятни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши англаб олиш мақсади ҳам ётади. Ҳар қайси халқ ёки миллатни унинг тарихи, ўзига хос урф-одатлари ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллар сифатида хизмат қилади. Масалан, шу заминдан етишиб чиққан буюк зотлар, олиму уламолар, сиёсатчи ва саркардалар, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга қўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари катта. Бу кўҳна тупроқда миллодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб иншоотлар, ҳалихануз ўзининг кўрку тароватини сақлаб келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда дехқончилик ва ҳунармандчилик маданияти, меъморлик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганидан далолат беради ва мамлакатимиз худудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-мафкуравий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Бундай ўлмас осори атиқалар бу кўҳна ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради ва табиийки, инсоннинг ғоявий дунёсини шакллантиришида қандай кучли таъсирга эга бўлганига эътиборимизни жалб қилади.

Ғоявий тарбияда халқ оғзаки ижоди муҳим ўрин тутиб, у миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, уни авлодлардан авлод-

ларга ўтказиб, тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқариб, ўзлигини доимо сақлаб келаётган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатларини ўзида ифода этади. Шу ўринда ғоявий тарбия мезонларидан бири бўлган муқаддас динимизнинг аҳамияти бекиёсдир. Дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзоднинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир.

Ҳар бир илмий янгилик, яратилган кашфиёт - бу янгича фикр ва дунёқарашга туртки беради, ғоявий тарбия мезонлари шаклланишига ўзига хос таъсир ўтказади. Шу нуқтаи назардан қараганда, заминимизда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, мутафаккир боболаримизнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти, бемисл илмий-ижодий кашфиётлари бутун ҳам жаҳон аҳлини хайратга солаётганини гурур билан таъкидлаш лозим. Жамият эса ўз заминининг мутафаккирлари, дини ва кашфиётлари, маърифат, илму фан, маданият каби соҳаларидан буларнинг барчасини ўзида уйғунлаштирган халқимизнинг ғоявий олами нақадар бой ва рангбаранг эканини исботлаб беришда, уни намуна қилиб кўрсатишда фойдаланади. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, унинг маъно-мазмунини авлодларга етказиш масаласи барча, биринчи галда, зиёлилар, бутун жамоатчилик учун ҳам қарз, ҳам фарз ҳисобланади.

Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос мафқурасини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари, биринчи галда, оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган мафқуравий мезон ва қарашлар — яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. Шунинг учун ҳам айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидаги умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оилавий муносабатларнинг негизини, оиланинг ғоявий асосини ташкил этади.

Ғоявий тарбия мезонлари ҳақида сўз кетганда, маҳалланинг ўрни ва таъсири хусусида тўхталиш зарур. Маълумки, ўзбек маҳаллалари азалдан чинакам миллий кадриятлар маскани бўлиб

келади. Ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжманд, ёрдамга муҳтож кимсалар ҳолидан хабар олиш, етим-есирларнинг бошини силаш, тўй-томоша, ҳашар ва маъракаларни кўпчилик билан бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халқимизга хос урф-одат ва анъаналар, авваламбор, маҳалла муҳитида шаклланган ва ривожланган. Халқимизга хос ўзини ўзи бошқарув тизимининг бу ноёб усули қадим-қадимдан одамларнинг нафақат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жой эгаллагани бежиз эмас. «Маҳалла — ҳам ота, ҳам она» деган ҳикматли нақл ана шу ҳаётий ҳақиқатнинг ифодаси сифатида қабул қилинади. Ҳар қайси хонадон, бутун эл-юртдаги мафкуравий иқлим ва вазиятни англамоқчи бўлган киши, бу борадаги ҳақиқий манзаранинг ёрқин ифодасини, аввало, маҳалла ҳаётида худди ойнадек яққол кўриш имконига эга бўлади.

Ғоявий тарбия мезонларидан яна бири илму маърифат, таълим-тарбия бўлиб, уларга инсон камолоти ва миллат равнақининг энг асосий шарти ва гарови сифатида қаралган. Келажак пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларнинг бутун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ. Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида, аввало, шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш иши таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиб қолади. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади.

Таълим муассасалари Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегияси, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаолари, миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишларига хизмат қилади. Бу борада жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилади. Бунда Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида ўқувчи-талабалар онгида миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш, таълим муассасаларида болалар ва талабаларнинг ёшига мос равишда миллий истиқлол мафкурасини сингдиришда дифференциал педагогик-психологик дастурлар яратиш, ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкураси ғояларини теран акс эттириш, мактаб, ли-

цей, коллеж, институт ва университетларда мафкуравий тарбияни бутунги кун талаблари даражасига қўтариш, педагог кадрларнинг мафкура борасидаги билимларини чуқурлаштириш муҳим аҳамиятга эга йўналишлардир.

Таълим-тарбиянинг ҳар бир босқичи, ўз навбатида, миллий гоёларни ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг ўзига хос омилларини назарда тутати.

Мактабгача таълим муассасалари. Бу ўринда ҳар бир ота-онанинг ўз фарзандининг мактабгача тарбияси унинг кейинги тараққиёт даврида қанчалик аҳамият касб этиши, бу давр узлуксиз таълим ва тарбиянинг муҳим босқичи эканини англаб етишига эришиш зарур. Бунда оиланинг мактабгача таълим муассасалари тизимига изчил уйғунлашувига эришишни назарда тутиш керак. Бу даврдаги барча мактабгача таълим-тарбия муассасалари болалардаги умумий саводхонлик ва мактабдаги таълим-тарбияга тайёрлаш жараёнининг муҳим ва зарурий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Бевосита таълим берувчи муассасалар (мактаблар, лицей, касб-хунар коллежлари, олий ўқув юртлари) мафкуравий тарбиянинг асосий ўчоқларидир. Уларнинг барчасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим жараёнида, барча ўқув қўлланмалари ва дарсликлар, қўшимча адабиётларда қуйидаги омиллар устувор аҳамият касб этиши лозим. Шу билан бирга, Ватанга садоқат туйғусини шакллантириш; она тилимизга муҳаббат уйғотиш, миллий қадриятларни ҳурмат қилиш ва эъзозлаш, эзгулик тимсоли бўлган аёлни улуғлаш, оиланинг ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашдаги родини кўрсатиш, маҳалланинг демократия дарсхонаси ва ўз-ўзини бошқариш мактаби эканини тушунтириш муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, умуминсоний қадриятларнинг миллатлараро тотувлик, бағрикенглик, дунёвий илмларга интилиш ва илғор маданиятни шакллантириш воситаси эканини уқтириш, дин ва дунёвий билимларнинг ўзаро қарама-қарши эмаслигини англатиш, маърифатнинг шахс интеллектуал салоҳиятини оширишдаги имкониятлари кенглигини исботловчи далиллар келтириш, сиёсий ва ҳуқуқий маданият соғлом дунёқарашнинг муҳим омили эканлиги тўғрисидаги маълумотларни кўпайтириш бу боардаги зарур билимларни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида бутун мамлакат миқёсида таълим ва тарбия, илм-фан, касб-хунар ўргатиш тизимларини тубдан ислоҳ қилишга ниҳоятда катта эътибор қара-

тилди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ишлаб чиқилди. Уни амалга ошириш жараёнида мактаб таълими, айниқса, умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустақкамлашга эътиборни кучайтириш кун тартибидаги энг муҳим ва жиддий масалага айланган эди. Ҳозирги кунда истиқлол даврида барпо этилган, барча шарт-шароитларга эга бўлган академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртларида таҳсил олаётган, замонавий касб-ҳунар ва илм-маърифат сирларини ўрганаётган, ҳозирда икки-уч тилда бемалол гаплаша оладиган минг-минглаб ўқувчилар, катта ҳаётга кириб келаётган, ўз истеъдоди ва салоҳиятини ёрқин намоён этаётган ёш кадрлар мисолида маънавиятнинг юксалишини кузатиш мумкин ва табиийки, бундай шароитда гоёвий тарбия мезонлари ҳам даврга мувофиқлашиб боради.

Гоёвий тарбия мезонларидан бири **масъулият туйғуси** билан яшаш ҳиссини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир иши, фаолияти натижасини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда, унинг ўзи ва ўзгалар учун нима қила олишини, ўз бурчини англай олиш хусусиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ишни доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қилади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи, салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Бу борада шахсий ва фуқаролик масъулиятининг уйғунлигини англаш лозим. Биринчиси – шахснинг кундалик фаолиятидан келадиган шахсий жиҳатни назарда тутса, иккинчиси — жамият манфаатларини назарда тутса, аммо улар бир-бирига мутлақо қарама-қарши эмас. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон, энг аввало, ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти раванқини ўйлайди. Бутунги кунда мустақил Ватанамиз фуқаролари учун асосий мақсад Ватан раванқи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак, ҳар бир юртдошимиз фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу гоёларни амалга ошириш борасидаги фаолият белгилайди.

XX аср охирида Фарба кенг тарқалган назариялардан бирига кўра, одамлар масъулият нуқтаи назаридан икки тоифага бўлинади. Биринчи гуруҳ ўз ҳаётида рўй бераётган воқеа ва ҳодисаларнинг сабабчиси, масъули деб фақат ўзини тасаввур қилади. Улар кўпроқ «Мен ўзим барча нарсаларга масъулман. Менинг ҳаётим ва ютуқларим фақат ўзимга боғлиқ, шунинг учун ўзим учун ҳам, оилам учун ҳам ўзим жавоб бераман» деган фикрда бўлади. Иккинчи гуруҳ эса барча воқеа, ҳодисаларнинг сабабчиси

ташқи омиллар, бошқа одамлар – ота-она, ўқитувчилар, ҳамкасблар, бошлиқлар, танишлар, кўни-кўшни, хуллас, масъулият менда эмас, бошқаларда деб ҳисоблайди.

Иккинчи хилдаги масъулият кўпроқ ўсмирларга хос бўлиб, уларнинг деярли 84 фоизи масъулиятни фақат бошқаларга юклашга мойил экан. Америкалик олим Дж. Роттер масъулиятни ўз зиммасига олишга ўрганган болаларда хавотирлик, нейротизм, асабийлашув, жаҳолат каби салбий сифатлар кам учрашини аниқлаган. Бундайлар ҳар кимнинг фикрига эргашиб кетавермасдан, кўп нарсани ўзлари, ўз қарашлари асосида ҳал этади, масъулиятни ўзига олади. Кузатувчилар масъулиятни ҳис қилган болалар ҳаётга тайёр, фаол, эркин ва мустақил фикрловчи бўлиши ва уларда масъулият билан бирга, ўз-ўзини англаш, шахсий ғурур туйғулари ҳам юксак даражада шаклланишини кўрсатади. Шунинг учун ҳам миллий истиқлол ғояси руҳидаги мафкуравий тарбиянинг муҳим йўналиши сифатида ёшларда она-Ватан олдидаги бурч, ўз тақдири учун масъулият, маҳалла, меҳнат жамоаси, оила ва яқин кишилар ҳаёти учун жавобгарлик ҳиссини тарбиялашдан иборат.

Замонавий дунёқараш, масъулият, иймон ва эътиқодни ёшлар онгида шакллантириш борасидаги ғоявий тарбиянинг бир қатор шарт-шароитлари ва омилларини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ижтимоий муҳит ёшларда эзгу ғояларга хизмат қиладиган соғлом эътиқод ва замонавий дунёқарашни шакллантириш учун муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда бу борада улкан ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз Ислам Каримов томонидан мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ миллий қадриятларимизни тиклаш, тарихимизни, бой маданий, илмий-адабий меросни холис ва чуқур ўрганиш, буюк аждодларимиз хотирасини ёд этиш, халқ маънавиятини юксалтиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу борадаги ишлар мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди, ушбу йўналишдаги кўплаб давлат ва нодавлат тапшилотлари, ёшларни қўллаб-қувватловчи жамғармаларнинг ташкил этилиши ўзига хос ижтимоий муҳитни шакллантирди. Бу эса, ўз навбатида, ёш авлоднинг буюк келажак бунёдкори бўлиб вояга етишишида муҳим ўрин тутмоқда.

Ёшлар тарбиясида Юртбошимиз томонидан илгари сурилган бунёдкор ғоялар тизими ва унинг асосида шаклланган миллий истиқлол ғояси муҳим аҳамиятга эга. Унинг энг асосий ғоялари бўлган — Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, мил-

латлараро тотувлик, ижтимоий ҳамкорлик, комил инсон, диний бағрикенглик айнан келажакимиз бўлган ёшларнинг тарбияси учун хизмат қилади. Ёшларни эзгу идеалларга ишонтириш, уларни шу мақсадларга эришиш йўлида уюштириш, сафарбар этишда бу гоёлар улкан аҳамият касб этади. Чунки ёшларнинг халқимиз тарихини билиши, ўзлигини англаши, руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари ва омилкор фаолиятга шайлиги ана шу гоёларга ишончи асосида шаклланади. Бу, ўз навбатида, бугунги авлоднинг ҳаётда рўй бераётган ислохотларнинг мазмун-моҳиятини чуқур идрок этиб, ўзини долзарб вазифаларни бажаришга сафарбар этишига ёрдам беради.

Сиёсий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўсиши бу борада муҳим аҳамият касб этади. Айнан ана шу йўналиш мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Бунда давлат ва жамоат ташкилатлари, айниқса, сиёсий партияларнинг ўрни ҳамда аҳамияти катта. Улар ўз фаолияти билан фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглигига асосланган демократик жамият барпо этиш гоёсининг амалга ошишига хизмат қилади. Ўзбекистондаги ҳар бир партия ўз дастурий мақсадларини рўёбга чиқариш учун ҳуқуқий асос ва қонуний кафолатларга эга. Фуқаролар учун қайси сиёсий партиянинг қарашларига қўшилиш ёки қўшилмаслик ихтиёрий бўлиб, бундай эркинлик ёшларни фикрлашга, ўзича мустақил йўл танлашга хизмат қилади. Ҳар бир партиянинг ўз дастурий гоёларини ҳаётга татбиқ этиш жараёнида миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойилларига амал қилиши ҳаётнинг бош мезонидир. Чунки халқ манфаатлари, истиқлол гоёлари, қайси сиёсий ва мафкуравий кучга мансублигидан қатъи назар, барча юртдошларимиз учун муқаддасдир. Бу аслида том маънодаги сиёсий маданиятнинг белгисидир.

Ёшларнинг билим даражасини ошириш гоёвий тарбиянинг илмий-назарий асосларини мустаҳкамлайди. Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва «Таълим тўғрисида»ги Қонун ёшларнинг билим ва малакасини оширишга қаратилган тарихий ҳужжатлардир. Улар ҳар бир ёшнинг билим даражасини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қилади. Агар ўсмир ёки ўспиринда ёшлиқдан китобга, билимга меҳр шаклланмаган бўлса, унинг билими саёз, тушунчалари тор бўлса, у соғлом гоёни зарарли гоёдан, дунёвийликни даҳрийликдан, зиёни жаҳолатдан фарқлай олмайди. Гоёвий соғломлик

ҳар қандай ғайритабиий фикрларга муносиб жавоб беришни, ёт ва зарарли ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни, турли ақидапарастлар билан асосли ва танқидий мунозара олиб боришни, ўз нуқтаи назарининг тўғрилигига ишонч-эътиқод туйғусини камол топтиришни тақозо этади.

Замонавий тафаккур шаклланиши мафкуравий тарбия ва ғоявий янгиланишлар жараёнининг муҳим хусусиятидир. Таъкидлаш лозимки, инсон ўзи учун одатий бўлиб қолган фикрлаш тарзидан осонликча воз кечолмайди, чунки эскича фикрлаш бир қарашда қулай бўлиб кўринади. Буни арифметикадаги мантиқ билан алгебрадаги мантиқ қоидасига қиёслаш мумкин. Арифметикани ўзлаштирган бола алгебрадаги айният, теоремаларни руҳан қийналиб қабул қилгани каби, инсон тафаккури ҳам ижтимоий ҳаёт ўзгаришларини бирдан қабул қилолмайди. Лекин янги давр, янгича ислохотлар, демократия, бозор муносабатлари айнан тафаккур ва фикрдаги ўзгаришларни тақозо этади. Зеро, бу ривожланишнинг, тараққиётнинг асосий шартидир. Шунинг учун миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларининг кенг омма қалби ҳамда онгига сингиши бирданига, тез ва бир текисда рўй бермайди. Бу – мураккаб, босқичма-босқич амалга ошадиган жараён бўлиб, унда, бошқа ижтимоий қатлам вакилларидан фарқли ўларок, ёшлар ташаббускорлик кўрсатиши, ўз дунёқараши ва эътиқоди билан бошқаларга таъсир кўрсатиши керак.

Мулоқот маданиятини шакллантириш ҳам ғоявий тарбияда ўз ўрнига эга. Зеро, у инсонга хос маънавий эҳтиёж бўлиб, ҳар бир кишидаги умумий маданий савиянинг муҳим кўрсаткичидир. Инсон ўзининг ҳис-туйғулари, ички кечинмалари, ўй-фикрларини бевоСИТА мулоқот жараёнида намоён қилади. Мафкуравий тарбиянинг энг таъсирчан воситаларидан бири ҳам мулоқот ҳисобланади. Чунки инсон қалбида, онгида шаклланган дунёқараш, эътиқод, иймон, виждон, масъулият каби фазилатлар тарбиясида радио-телевидение, газета-журналлар, бадиий ҳамда илмий адабиётнинг ўрнини эътироф этган ҳолда, шуни айтиш мумкинки, юзма-юз кечадиган фикр алмашув, инсоннинг юзи ва кўзига қараб туриб айтиладиган бамаъни сўз ва ҳиссиётларнинг ўрни беқиёс. Шу боис аудиторияларда ўқитувчи ва ўқувчи, талаба ва домла ўртасидаги мулоқотга таълим-тарбия жараёнида катта аҳамият берилади. Оилада ота-она, қайнона-келин, қариндош-уруғлар ўртасидаги муносабатларнинг меъёри, уларнинг мақсадга мувофиқлиги, муносабатлардаги самимият даражаси ҳам ёшларда соғлом фикрнинг, шарм-ҳаё,

меҳр-оқибат, иффат, ибо, назокат, лафз, масъулият каби ижобий фазилатлар ва интеллектуал сифатларнинг намоён бўлишига замин ҳозирлайди. Бу ҳол меҳнатга тўғри муносабат, ҳалоллик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни эъзозлаш, аяш, урф-одатларни муқаддас билиш жараёнида амалга ошади. Бундай сифатларни ўзлаштира олган ҳар бир ўғил-қизда оилапарварлик, юртпарварлик сифатлари ривожланиши муқаррар.

Ҳозирги даврда бу борада ижтимоий фанларнинг маъно-мазмуну ва уларни ўқитиш технологияларини такомиллаштиришни, ёшларни мустақил фикрли бўлишга, ижобий ўзгаришларга беварқ бўлмаган, чуқур билимларга интилиб яшашга ўргатишни тақозо этади. Таълим жараёнида ижтимоий тренинг машғулотларининг миллий менталитетга мос шаклларида самарали фойдаланиш тарихий ва маданий меросни чуқур ўрганиш билан бир қаторда илғор, замонавий билимлар эгаси бўлишга интилишнинг ошишига туртки бўлади. Таълим муассасалари учун ўқув қўлланмаларидан тортиб, синфлар ва аудиторияларгача барчасини ғоявий таълим берувчи ижтимоий рекламалар билан қуроллантириш мақсадга мувофиқдир. Ёшлардаги соғлом дунёқараш ва илмга иштиёқни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш имкониятларидан тўла фойдаланиш ва жамиятнинг кенг қатламлари вакилларини таълим-тарбияни такомиллаштириш ишига сафарбар этиш зарурати сақланиб қолмоқда.

Хуллас, ғоявий тарбия, бу йўналишдаги тарғибот ва ташвиқот жараёни мураккаб, кўп босқичли, ўта масъулиятли бўлиб, унинг таъсирчанлигини муттасил ошириб бориш зарур. Бу эса, ўз навбатида, таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқотнинг замонавий усулларини амалиётда қўллаш, миллий истиқлол ғоясига ишончли мустаҳкамлаб бориш, ушбу йўналишдаги ишларнинг самарасини оширишга ёрдам беради. Энг муҳими, ҳар биримиз мамлакатимизда жисмонан соғлом ва маънан баркамол, билимли ва малакали ёшларни вояга етказиш учун бутун кучимизни сафарбар этиш бугунги куннинг талаби эканини чуқур англамоғимиз ва бу йўлда фаол ҳаракат қилмоғимиз лозим.

Хулоса

Ғоялар фалсафаси мамлакатимизда эндигина ўз ўрнини топиб бораётган фанлардан биридир. Бугунги кунда унинг турли масалаларини ҳар томонлама ўрганиш, ғоя ва мафкуралар амалиётининг ўзига хос хусусиятларини янада чуқурроқ таҳлил қилишга эҳтиёж сезилмоқда. Бу борада ғоя ва мафкура соҳасининг тараққиёт босқичлари, ўтмишдаги оқимлар ва мактаблар, уларнинг шу соҳадаги назариялари ва таълимотлари, Ғарб ва Шарқ цивилизациясининг бу билан боғлиқ тушунча ва тамойилларини қиёсий ўрганиш каби масалалар муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги даврдаги глобал муаммолар, яъни ер юзида ялпи тинчликни сақлаш, термоядро уришининг олдини олиш ва адолатли халқаро иқтисодий тартибот ўрнатиш, атроф муҳитни самарали муҳофаза қилиш, аҳоли сони ва таркиби билан моддий ва маънавий неъматлар яратилиши мутаносиблигига эришиш. жаҳон аҳолисини зарур озиқ-овқат ва қувват манбалари билан ишончли таъминлаш, очлик, қашшоқлик ва қолоқликни тугатиш, маънавий муҳит софлигини таъминлаш билан боғлиқ ғояларнинг ўрни ва аҳамиятини илмий нуқтаи назардан ўрганиш ҳам долзарб вазифага айланди.

Ижтимоий тараққиётга цивилизацияли ёндашув, Ўзбекистоннинг турли цивилизациялар бешиги эканлиги, бошқа цивилизациялар билан ўзаро таъсири масаларини ўрганиш ниҳоятда муҳим. Инсоният ҳаётининг барча соҳаларидаги ахборот инқилобини, ахборотлашган жамият белгиларини, Интернет тармоғининг шаклланиши ва инсоният онги ва тафаккурига, ғоялар дунёсига таъсирини илмий изоҳлаш ҳам асосий вазифаларидир. Бугунги кунда фаннинг барча соҳалари каби, ғоялар фалсафасида ҳам бир томонламаликдан холи бўлган цивилизация ёндашув инсон омиллини, унинг онги, тафаккури, ақл кучи билан боғлиқ масалаларни барча жараёнларнинг марказига айлантирди.

Маълумки, собиқ иттифоқ даврида ўтмиш авлод-аждодларимизнинг ғояларини ўрганишга етарли эътибор берилмади. Ўша даврда баъзи мутафаккирларнинг мероси ҳақидаги асарларда мутафаккирларимизнинг дунёқараши кўпроқ коммунистик мафкура ва синфийлик нуқтаи назаридан ёритилган эди. Алломаларимизнинг ғоялари ва маънавий меросини ҳозирги куннинг талаби асосида, тарихийлик, илмий холислик тамойиллари асосида кенгроқ тарғиб этиш зарурати ўз долзарблигини сақлаб қолмоқда.

Авлод-аждодларимизнинг миллий ва умуминсоний ғояларга бой мероси ҳозирги вақтда халқимиз маънавий камолотида му-

ҳим манба бўлиб хизмат қилиши аниқ. Ушбу манбанинг ғоялар фалсафаси нуқтаи назаридан чуқур тадқиқ қилиниши мамлакатимизда ушбу соҳадаги қарашларнинг генезиси, қадимдан то ҳозиргача даврдаги ривожланиш диалектикаси ҳақида яхлит маълумот беради. Бу эса ҳозирги вақтда бутун дунёда катта офат келтираётган бузғунчи ғоялар, улар асосида шаклланган турли ғараз ниятли оқимлар ва ҳаракатлар, мафкуравий таҳдидларга, терроризм, ақидапарастлик ва хурофотга қарши курашда ёрдам бериши шубҳасиз.

Миллий ғоянинг ривожини, тафаккуримиздаги ўзгаришлар ҳам кўп жиҳатдан мамлакатимиз тараққиёти билан узвий боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришуви унинг умумсайёравий ғоялар ва мафкуравий жараёнлар оқимида қўшилишига имконият туғдирди. Шу боис, жаҳон тараққиётида Ўзбекистоннинг ўрни, унинг ривожиди «Ўзбек модели»нинг аҳамияти, мамлакатимизда янги ғоялар тизимининг вужудга келишидаги ўзгаришлар, ҳаётни эркинлаштириш, мамлакатда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш масалаларини ҳар томонлама ўрганиш зарур. Бу борадаги долзарб вазифалар орасида Ўзбекистоннинг мустақиллиги даврида юртимизда амалга оширилган туб ўзгаришлар, ислоҳотлар жараёнини таҳлил қилиш асосда амалиёт учун зарур хулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларида жамиятимиз аъзоларининг дунёқараши, фикрлаш тарзида ғоя ва мафкурага нисбатан муносабатидида теран ўзгаришлар рўй берди. Халқимизни бирлаштирадиган, бунёдкорлик фаолиятига сафарбар этадиган, унинг эзгу мақсадлари ва ҳаётини манфаатларини ўзида ифодаладиган миллий истиқлол ғояси ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шартини бўлиб қолди. Бу ғоя жамиятимиз ўз олдига қўйган мақсад-муддаоларга етишиш, бегона ва ёт ғояларнинг хуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказишга ёрдам берадиган маънавий омилга айланди. Бугунги кунда миллий истиқлол ғоясининг таъсирчанлигини янада ошириш, ушбу жараённинг самарасини таъминлайдиган имкониятларни излаб топиш шу соҳадаги устувор вазифаларнинг мазмун-моҳиятини ташкил қилади.

Жамият ҳаётини янгилашда, энг аввало, маънавий қадриятларни тўғри баҳолай олишни, сохта «қадрият»лардан ёки тарихан эскирган, ўзидаги бунёдкорлик ва ижобий салоҳиятни сарф-

лаб бўлган жиҳатлардан ҳақиқий ҳаётбахш қадриятларни ажра-та олишни ўрганиш лозим. Бирор-бир қадриятга баҳо беришдунинг мамлакатимиз мустақил тараққиётининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий асосларини қай даражада мустахкамлай олиши, халқимизнинг ривожланган мамлакатлар даражасига эришиши билан боғлиқ талаблар бош мезонга айланганини унутмаслигимиз лозим. Бу йўналишда турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу-интилишларини уйғунлаштирувчи ғоялар — Ватан раънақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги — барча юртдошларимиз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш ҳамда кўппартиявийлик ва плюрализм тамойилларига риоя қилган ҳолда миллий ҳамжиҳатлик ҳамда ижтимоий шерикчиликни янада мустахкамлашга алоҳида аҳамият бериш давр талабига айланди.

Хуллас, ғоялар фалсафасининг бугунги долзарб масалалари жаҳон ва ватанимиз ҳаётига доир бой маънавий мерос, ҳозирги даврга хос мафкура соҳасидаги қарашлар, назариялар ва таълимотларнинг тавсифи, турли ғоялар таъсири ва тажовузидан ҳимояланиш, мамлакатимизда амалга оширилаётган ўзига хос тараққиёт йўлининг объектив қонуниятлари, халқимиз ҳаёти ва тафаккурида рўй бераётган ўзгаришлар, аҳоли, айниқса, ёш авлод қалби ва онгида бунёдкорлик тамойилларига садоқат туйғуларини шакллантириш вазифаларига асосланади.

Юртбошимиз томонидан яратилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”нинг мазмун-моҳиятини аҳолининг барча қатламлари онги ва қалбига синдириш ушбу жараённинг таркибий қисмидир. Бу эса мазкур соҳадаги вазифаларни амалга ошириш борасида ҳар биримизнинг зиммамизга улкан масъулият юклайди. Мамлакатимиз ва халқимиз олдида турган муҳим вазифаларни бажариш, эл-юртга фидойи ва садоқатли, ҳақиқий ватанпарвар, чуқур билимли ва маънан баркамол шахсларни тарбиялаш бу борада хизмат қиладиган маънавият ва маърифат соҳаси ходимлари, зиёли ва хизматчилар, ўқитувчилар ва мутахассислар, умуман, барчамизнинг муқаддас бурчимизга айланди.

Мундарижа

Кириш	3
1-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг мазмун-моҳияти, шаклланиши ва такомил босқичлари	6
1-мавзу. Ғоялар фалсафаси фанининг мавзулари, мақсади ва вазифалари	6
2-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тарихий илдизлари, маънавий ва фалсафий асослари	16
2-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг тушунчалари, категориялари ва қонунлар тизими	28
3-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тушунчалари, категориялари ва қонунлари	28
4- мавзу. “Ғоя” категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва хусусиятлари	39
5- мавзу. “Мафкура” категорияси намоён бўлиш шакллари ва тамойиллари	50
6-мавзу. Ғоя ва мафкуранинг функциялари, мақсад ва вазифалари	59
3-боб. Бунёдкор ва вайронкор ғоялар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари	73
7-мавзу. “Бунёдкор ғоялар” тушунчаси, унинг амал қилиш хусусиятлари	74
8-мавзу. Миллий ғоя ва глобаллашув муаммолари	94
9-мавзу. “Вайронкор ғоялар” тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари	111
4-боб. Ғоялар фалсафасининг назарий ва амалий масалалари	133
10-мавзу. Мафкура соҳаси ва “идеосфера” тушунчаси	133
11-мавзу. Мафкуравий онг, ғоя ва мақсад, идея ва идеал	148
12-мавзу. Мафкуравий фаолият ва ғояларнинг амалга ошириш жараёни	165
13-мавзу. Мафкуравий кураш ва ғоявий зиддиятлар	174
14-мавзу. Ғоявий таҳдид ва мафкуравий бузғунчилик	184
15-мавзу. Мафкуравий инқироз ва ғоявий бўшлиқ	195
16-мавзу. Мафкуравий профилактика ва ғоявий иммунитет	212
17-мавзу. Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантириш	221
5 - боб. Ижтимоий тараққиёт ва ҳозирги давр, мустақиллик ва ғоялар тизимининг ўзгариши	234
18-мавзу. Ижтимоий тараққиёт ва ғоялар тизими	234
19-мавзу. Дунёнинг мафкуравий манзараси ва даврнинг тафаккур услуги	255
20-мавзу. Минтақавий муносабатлар ва мафкуравий жараёнлар	271
21-мавзу. Мустақиллик ва янги ғоялар тизимининг шаклланиши	282
22-мавзу. Миллий истиқлол ғояси — мустақилликни мустаҳкамлаш омили	301
23-мавзу. Ғоявий тарбия ва замонавий тарғиботнинг долзарб масалалари	316
Хулоса	328

Қиёмиддин Назаров

ҒОЯЛАР ҒАЛСАҒАСИ
тажрибавий кўлланма

Akademiya
Тошкент 2011

Муҳаррир Б. Умаров
Мусаҳҳиҳ М. Абдуллаева
Рассом Д. Дўстмухамедов
Техник муҳаррирлар Н. Қурбонова, А. Абдасов
Нашр учун масъул Д. Қобулова

Нашриёт лицензияси А1 № 117, 06.10.08.
Теришга берилди 12.11.10. Босишга рухсат этилди 15.01.11.
Бичими 60x90^{1/16} Офсет босма. Шартли босма табоғи 20.75. Нашриёт
ҳисоб табоғи 20.75. Адади 1000 Баҳоси шартнома асосида.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8,
Қатортол кўчаси, 60.